

Keresztes László
70 éves

Keresztes László

70 éves

A kötetet szerkesztette:

Maticsák Sándor

Debrecen

2011

A Debreceni Egyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének
Kiadványa

A szerkesztésben közreműködött:
Zaicz Gábor

Technikai szerkesztő:
Maticsák Sándor

Készült a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékén,
2 db számozott példányban.

Ez a kötet az **1.** számú példány.

Tartalom

I. Köszöntő írások

Honti László (Budapest): Köszöntő Keresztes László újabb kerek évfordulóján	9
Cigankin, D. V. (Szaranszk): L'embe valóń kučoma Mordovijasto	10
Csepregi Márta (Budapest): Tipikus és különös	11
Csúcs Sándor (Piliscsaba): A Lego-vasúttól a kongresszusokig.....	13
Endresz Brigitta (Debrecen): A szerdai vogulórák	14
Gheno, Danilo (Padova–Firenze): Családi találkozások.....	15
Hoffmann István (Debrecen): Észak gyermeke	17
Kelemen Ivett (Debrecen): A Tanár Úr hetvenéves.....	19
Kertész András (Debrecen): A strandfocitól a nyelvészetig.....	20
Lahdelma, Tuomo (Jyväskylä): Menneitä	21
Laihonen, Petteri: (Jyväskylä): Terveiset Jyväskylätä Lacin 70-vuotispäivänä	22
Larsson, Lars-Gunnar (Uppsala): Gratuláció a díszdoktornak	23
Manner, Sanna (Helsinki): Lehtorina Debrecenissä	24
Mantila, Harri–Sulkala, Helena: Onnittelu Oulusta.....	24
A. Molnár Ferenc (Debrecen): Keskittymiskyky.....	25
Pusztay János (Szombathely): Hetvenkedés(einkre visszaemlékezve).....	27
Sipőcz Katalin (Szeged): Szegedi szálak	33
Székely Gábor (Pécs): A vogul kapcsolat.....	34
Tarvainen, Anna (Helsinki): Tinkimättömän tiukka, hillittömän hauska esimies	35
Tiislär, Kai (Debrecen): Öñne juubelisünnipäevaks!	36
Tóth Anikó Nikolett (Debrecen): Professzori segítség.....	36
Virtanen, Susanna (Debrecen): Suomalaisten kollegoiden tervehdys	37
Winkler, Eberhard (Göttingen): Göttingeni jókivánságok.....	37

II. Keresztes László publikációs jegyzéke

(összeállította Hoffmann-né Hlavacska Edit)	39

III. Válogatás Keresztes László írásaiból

Mordvin nyelvészet

Determinatiivisen taivutuksen kehitys mordvan kielessä	61
Образование объектного спряжения в мордовских языках	69

A szám- és személykategória kérdései a mordvin determinatív igeragozásban.....	99
A mordvin névszó predikatív ragozása: ősi vonás vagy külön nyelvi fejlemény?	109
On the suffix-free forms and the most problematic suffixes in the Mordvin definite conjugation.....	119
Az igenevek szerepe a mordvin determinatív igeragozás kialakulásában ..	129
Lapp nyelvészet	
Lapp (számi) etimológiai szótár céljai és szerkesztési szempontjai	143
Az északi népek, nyelvek és országok megnevezései a lappban	149
A kisebb finnugor nyelvek bibliafordításai	
A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az új bibliafordítások tükrében.....	165
Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations	199
Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában.....	209
A vepsze irodalmi nyelv az evangéliumfordítások tükrében	221
Nyelvújítási törekvések az új mordvin bibliafordításokban	237
Finn nyelvészet	
Személytelen (alanytalan és ágens nélküli) kifejezések a finnben és a magyarban.....	243
Gondolatok a finn passzívumról	257
A finn névszótövek összefüggése alapalakjukkal.....	267
Hungarológia	
Die Probleme der Ungarisch lernenden Finnen	279
A magyar nyelv elsajátításának nehézségei a norvég anyanyelvű tanulók szempontjából	291
The Research and Development of Hungarian as a Foreign or Second Language.....	303
A magyar nyelv eredete	
A magyar nyelv eredetkérdései (eredmények és kihívások a finnugrisztikában).....	313
A magyar nyelv eredete	333
A szerkesztő utószava	343

I.

Köszöntő írások

Köszöntő Keresztes László újabb kerek évfordulóján**Honti László**

Éveink múltával egyre gyakrabban kapunk kollégáink jubileumára emlékeztető feladatot. Keresztes László kollégámat és barátomat immáron másodszor üdvözölhetem nyilvánosan ilyen ürüggyel. Első ízben akkor tettem, amikor belelépett a hetedik tizesbe, most pedig a nyolcadik várományosa.

Úgy vélem, nem feltétlenül tudományos érdemeit kell felemlenem, ezt én is megtettem, mások is megtették az előző alkalommal, többen megteszik ezúttal is. Esetemben sokkal inkább helyévalónak tűnik a személyes hangvétel, mint a száraz és nyomós tények felsorolása.

Végig párhuzamosan zajlottak életünk eseményei, nagyjából egyidejűleg kezdtük a finnugrisztikát megismerni, mindketten beleszerettünk a rokon nyelvek varázslatos világába, mindketten igyekeztünk megtenni mind bel-, mind külhonban a tőlünk telhetőt e diszciplína művelésében. Még az érdeklődésünk is hasonló volt eleinte: az obi-ugor nyelvek vonzották mindkettőnket, de a mostani „syntymäpäivän sankari” nyugatabbra (is) pártolt, a finn, majd a mordvin és a lapp kötötte le figyelmét.

Arra törekedtem, hogy állításait, eredményeit megértsem és hasznosítsam saját munkámban, ami talán többnyire sikerült is, némelykor azonban a véleménykülönbség vitára is sarkallt bennünket. Eredményeit most nem méltatni kívánom, sokkal inkább arról a kollégáról szólok, aki személyével, mentalitásával hozzájárult ahhoz, hogy jól érezzem magamat a szakmai világban. Nyelvészeti beszélgetéseinket minduntalan átszöttek korábbi találkozásaink, adomázgatásaink. Legtöbbnyire véletlenszerű finnországi együttléteink kellemes színfoltot jelentettek nekem, amikor „idegen” környezetben válhattunk szót a hazai állapotokról, hazai és külföldi élményeinkről, sorra véve magánéletünk eseményeit, a szűkebb és tágabb szakmai környezetben végbement vagy éppen zajló változásokat. Jólesett a debreceni otthonokban a fehér asztal mellett kortyolgatni a nemes nedűket, és egykoron a család négy lábú tagjaival játszózni.

Játszózni is tudtunk, szóban egymással, most is erre törekszem. Néhány héttel ezelőtt Laci közölte, hamarosan már hetvenkedhet is. Nos, ez járt az én fejemben is, amikor arról értesültem, hogy az újabb évfordulóban ismét lesz némi szerepem. A mostani hetvenkedésnek személyiségéből fakadóan csak pozitív zöngéje lehet, hiszen elégtétellel nyugtázhatja mind a jubiláns, mind ismeretségi és baráti köre, hogy remekül állja az évek múlását, bölcs nyugalommal és humorral figyeli a világunkban lezajló változásokat, amelyek

gyakran adnak okot az ő részéről is ironikus megnyilvánulásokra. Ezek közé tartozik, amikor Keresztes sokunkkal egyetemben méltatlankodik az egyetemeken kieroszakolt irracionális újítások, a „reformok” miatt, amikor lassacskán már az írás és olvasás ismeretének hiánya sem menti meg a stupidok hadát valamiféle, úgynevezett oklevéltől, amin tényleg csak nevetni lehet.

Azt kívánom Laci barátunknak, hetvenkedjék csak, nyolcvankodjon, kilencvenkedjen, és önző okból is remélem, hogy ezt még fokozza is jónéhány évtizeden keresztül a mi társaságunkban!

Lembe való! kučoma Mordovijasto

D. V. Cigankin (Szaranszk)

Мельстуиця Ласло оясь! Дорогой Ласло! Рад поздравить тебя с твоим юбилеем. Как крупного финно-угроведа знают тебя многие в мордовском университете, и твое имя по праву значится в энциклопедии "Мордовия" – за твой немалый вклад в развитие финно-угорского языкознания, в том числе и мордовского. Никак мне не забыть наши встречи в стенах Нашего и Вашего университетов и, конечно, те встречи на лесных полянах во время летних студенческих экспедициях в районы Мордовии и за ее пределами. Палаточная жизнь, ежедневные встречи студентов с Вами, их интерес к венгерской культуре и языку, а также котловое питание (которым Вы были весьма довольны) – все это оставило хорошее впечатление не только в моем сердце, но и студентов. Я часто вспоминаю конструкцию Ласло аламошка куяр марто... ты наверно тоже это помнишь? Шумбрачи Тонеть.

*Tipikus és különös**Csepregi Márta (Budapest)*

Ünnepeltünk, Keresztes László pályája egybeforrt a magyarországi finn-ugrisztika utóbbi ötven évének történetével. Szakmai pályafutásában vannak tipikus, szinte előre megjósolható állomások, szép számmal akadnak azonban különös, csak rá jellemző fordulatok. Ezért lett az ő pályája páratlan, megismételhetetlen, csak az övé. Vagyis olyan, amilyenre mindenki vágyik fiatalkorában. Az alábbiakban ezekből kívánok szemezgetni.

Az 1960-as években, amikor a finnugrisztikát önálló szakként kezdték oktatni a magyarországi egyetemeken, egy tehetséges diák azzal kapta meg az első nagy lehetőséget, hogy Finnországba mehetett tanulmányútra. Ez – figyelembe véve hazánk akkori bezártságát – a konkrét ismeretek mellett elsősorban látókörbővülést, személyes és szakmai kapcsolatokat jelentett, melyek a következő években-évtizedekben hozták meg a gyümölcseiket. Például azt, hogy végzés után nem sokkal a fiatal szakember magyar lektori álláshoz is jutott valamelyik finn egyetemen. Ezzel együtt járt, hogy előbb-utóbb magyar nyelvkönyvet vagy nyelvtant szerkesztett a finnek számára, megbízható finn nyelvtudása pedig arra predesztinálta, hogy – önállóan vagy társszerzőkkel – finn nyelvkönyvet is jelentessen meg Magyarországon.

Ezeket az állomásokat megtaláljuk Laci életében is, de ő nem egyszer, hanem két alkalommal volt magyar lektor (először Helsinkiben, majd Jyväskyläben), sőt, harmadszor is visszatért Skandináviába, amikor az Oslói Egyetemen volt professzor. Magyar nyelvtanából pedig nemcsak finnek tanulnak, hanem számos nyelvre lefordítva szerte a világon használják – és nemcsak azok, akik a Debreceni Nyári Egyetemen megismerkedtek vele.

Szintén tipikus, hogy a tanítvány azzal a nyelvvel kezd el foglalkozni, mely professzorának kutatási területe. Ünnepeltünk Kál-

mán Bélától vogul nyelvet tanult, Papp Istvántól finnt. Egyetemi doktori értekezését obi-ugrisztikából írta, a finn–magyar kontrasztív nyelvészet is mindig érdekelte, de végül mégis a mordvin nyelv nemzetközileg is elismert kutatója lett, aki otthonosan mozog a lappológiában, s a kisebb balti-finn nyelveket is kutatja. S nem elégedett meg egyetlen nyelvi szint vizsgálatával:

kandidátusi értekezése a mordvin hangtanról szólt, akadémiai doktori disszertációja a mordvin igeragozás bonyolult rendszeréről, a legutóbbi időben pedig az oroszországi finnugor nyelvek nyelvújítási törekvéseit vizsgálja. Ehhez kiváló alapanyagot szolgáltatnak az elmúlt húsz évben megjelent bibliafordítások,

melyeknek vizsgálatára doktorandus hallgatóit is ráállította. Az viszont talán inkább tipikus, mint különös, hogy lapp irodalmi antológiát is szerkesztett – a hazai finnugristák a finnugor nyelvű irodalmak legjobb ismerői és avatott ismertetői.

Egyetemi oktatóként, a tudományos közélet aktív tagjaként Laci folyamatosan napirenden tartja szakmánk jövőjének kérdését is, biztatva a fiatalabb nemzedékeket a kutatásra, publikálásra, fokozatszerzésre. Annyi biztos, hogy a mai végzős hallgatók előtt már nem áll tipikus, kiszámítható finnugrista pálya.

Mostanában gyakran eszembe jut Laci egyik szintén nem szokványos mondata: „A diák kezdetben azt hiszi, hogy a professzor okosabb nála, de egy idő múlva rájön, hogy nem okosabb, csak többet tud.” Remélem, hogy a jövőben is lesznek okos diákok, tudós kollégák és érdeklődő közönség, akiknek az évtizedek során összegyűlt tudásunkat át tudjuk adni. Ezt kívánom Keresztes Lacinak is, a tipikus születésnapj jókívánságokon felül.

A Lego-vasúttól a kongresszusokig***Csúcs Sándor (Piliscsaba)***

Talán nem meglepő, hogy 70. születésnapod alkalmából, mint pár évvel fiatalabb kortársad, kollégád és – remélem Te is így gondold – barátod, azon kezdtem el gondolkodni, hogy mikor is találkoztunk először. A pontos évszámra nem emlékszem, a 60-as évek közepén történhetett, azon a debreceni kiránduláson, amit Honti Laci is emleget tíz évvel ezelőtti köszöntőjében. (Ezt most újra elolvastam, és megnyugvásomra szolgált, hogy akadémikus barátunk sem emlékszik a pontos dátumra.)

Közelebbi kapcsolatba akkor kerültünk, amikor egy évvel utánad én is Finnországba kerültem, mint a Turku Egyetem magyar lektora. Te akkor helsinki lektor voltál, és így szoros együttműködés és a családjainkra is kiterjedő baráti kapcsolatok alakultak ki közöttünk. Közös finnországi élményeink közül a követségi Gy. elvtárssal való beszélgetés mély nyomokat hagyott bennem és talán Benned is. De még szívesebben emlékszem vissza arra a turku estére, amikor nappalink szőnyegén a Lego-vasúttal játszottunk, miután a gyerekeket már lefektettük, és így semmi sem zavart bennünket ebben a „komoly” élvezetben. Helsinki munkásságod maradandó terméke az *Unkarin kieli* c. magyar nyelvtanod, amelynek akkor is és azóta is nagy hasznát vettem tanári munkámban.

Az ezt követő években kapcsolatunk talán nem volt annyira szoros, többek között azért sem, mert hol Te működtél külföldön, hol én. Oslói professzorságod legfontosabb eredménye a mordvin tárgyas ragozás keletkezéséről írt monográfiád, amellyel elnyerted az MTA doktora címet és amelyet szakmánk legtekintélyesebb intézménye, a helsinki Finnugor Társaság adott ki 1999-ben (*Development of Morvin Definite Conjugation*). Ez a könyv, valamint a doktori védésed kapcsán az NyK-ban megjelent vitaanyag az uráli

nyelvek tárgyas ragozásának számos kérdését megoldotta, annál is inkább, mert a vitában a hazai finnugrisztika legkiválóbbjai vettek részt, Rajtad kívül Honti László, Mikola Tibor és Rédei Károly.

Hogy visszakanyarodjunk a személyes kapcsolatokhoz, számomra a 90-es évek egyik legnagyobb élménye az az obi hajóút volt (Szurguttól Hanti-Man-szijszkig), amelyen lakótársakként ismerkedtünk szibériai nyelvrokonaink lakóhelyével, életével és kultúrájával. Hiszen mindezeket addig csak könyvekből, mások híradásaiból ismerhettük.

Most veszem észre, hogy a rendelkezésemre álló terjedelem nagy részér már felhasználtam. Ezért csak felsorolásszerűen említek meg néhány dolgot: a Keresztes házaspár nagyszerű vendégszeretetét, az NyK szerkesztésében végzett közös munkát és nem utolsósorban azt az értékes segítséget, amelyet a tavalyi piliscsabai finnugor kongresszus megszervezéséhez Tőled és a debreceni kollégáktól kaptunk. A kongresszus kapcsán feltétlenül meg kell említeni plenáris előadásodat a finnugor bibliafordítások nyelvéről. Ez az előadás az utóbbi években folytatott kutatásaid nagyszerű összefoglalása volt. Ez a téma nemcsak tudományos, hanem gyakorlati szempontból is fontos, hiszen a bibliafordításoknak és tanulmányozásuknak fontos szerepe lehet a kisebb finnugor nyelvek presztízsének növelésében, ez pedig feltétlenül szükséges ahhoz, hogy ezek a nyelvek fennmaradjanak.

Kedves Laci! 70. születésnapod alkalmából mind a magam, mind közvetlen kollégáim nevében sok boldogságot, jó egészséget és hosszú életet kívánok Neked. Reméljük, hogy a finnugor nyelvek és népek érdekében kifejtett tudományos tevékenységed töretlenül folytatod az elkövetkező években is.

A szerdai vogulórák

Endresz Brigitta (Debrecen)

Kedves Tanár Úr! Köszöntöm 70. születésnapja alkalmából. Remélem, rengeteg gyönyörű, publikációkkal teli év vár még Önre! Sosem gondoltam volna, hogy az az ember, akit mondattan órák alkalmával diákként csodáltam, majd személyes vezetőm lesz a vogul nyelv megismerésében. Köszönöm, hogy nem sajnálva idejét, szerdáról szerdára kitartóan, türelemmel tanít engem. Nagyon sokat jelent ez nekem. Kedves Öntől, hogy vogul kiejtésemet sosem mosolyogja meg, és ha négyszer is rugaszkodom neki, hogy hantgot adjak a furcsán leírt szavaknak, azt is megvárja, sőt mindig segít nekem ebben a nehéz feladatban.

Köszönök mindent, köszönöm a közös, munkával teli perceket! (De valamit azért meg kell mondanom: ha makrózni akarunk, talán nem árt felvenni magunk mellé valakit, mert ketten együtt ebben még gyerekcipőben járunk.) Végezetül pedig, hadd zárjam köszöntésemet egy finnugor versikével:

Mit nekem egy kiejthetetlen fonéma,
Leírhatatlan szerkezetek sora,
Finnugor nyelvek tömkelege,
Szavak rejtett eredete...

Miért rettentene mindez el,
Mikor van, aki minden kérdésre felel?
Miért érezném, hogy ez vagy az lefordíthatatlan,
Ha Kalauzom számára nincs megválaszolhatatlan?

Öröm az együtt töltött munka,
Fejlődök és haladok...
Ígérem, nem leszek sohasem lusta,
A vogullal sokat foglalkozok.

A nyelvészből lett csapnivaló költő, én, ím búcsúzó,
És a „költő” szóra rímet nem találva már csak annyit mondhatok:
Köszönöm, hogy Önnel együtt nyelvészettel foglalkozhatok!

Családi találkozások

Danilo Gheno (Padova–Firenze)

Beszélhetnék Laciról, sőt Keresztes Lászlóról, a mordvinisztika szempontjából. Olyan területe ez az uralisztikai kutatásoknak, amely a hetvenes évektől fogva összekötött bennünket, ahol azonban leginkább ő volt nekem hasznomra (hogy csak a *Chrestomathia Morduinicá*t említsem). Beszélhetnék ugyan-

csak Keresztes Lászlóról mint a *Gyakorlati magyar nyelvtan*, a sikeres egyetemi kézikönyv szerzőjéről, melynek általam készített olasz változatát a Fél-sziget összes magyar tanszéke ajánlja ma is a hallgatóknak. Beszélhetnék közös szenvedélyünkről a skandináv országok, legfőképp Finnország, a lapp tájak iránt.

De hagyom mindezt, és inkább családi találkozásainkról írok néhány sorban. Pillanatnyilag nem emlékszem pontosan, hány alkalommal járt Laci Babával Padovában és cittadellai otthonunkban (talán háromszor), de abban biztos vagyok, hogy Kati és én mindig nagy örömmel láttuk őket, mert azon túl, hogy rendkívül élvezetes volt a társaságuk, friss híreket hoztak Magyarországról, kollégáinkról, közös baráti körünkről, hogy ne is beszéljünk a láda sörökről és a nálunk nem kapható, emiatt még nagyobbra értékelt magyar kolbászokról...

Meg kell vallanom, hogy megragadt az emlékezetemben, amikor először jöttek Venetóba, 2005 áprilisában. Mi úgy gondoltuk, hogy majd Padova, Velence, Verona és a környező városok megtekintésére használják ottlétüket. De nem így történt: Baba leutazott egészen Rómáig. Azokban a napokban halt meg II. János Pál. Vallásos meggyőződésétől hajtva, de azért is, hogy részese legyen egy történelmi eseménynek, Baba Padovában felszállt egy túlsúfolt éjszakai vonatra, hogy másnap reggel ott legyen a pápa temetésén (több mint 500 km). Este érkezett aztán vissza, mint egyszerűen mondta, elégedetten. Feleségem és én közben borzongva képzeltük oda a Szent Péter téren és környékén tolongó egymilliónyi embertömegbe.

Ugyanennek az évnek májusában meghívtak a debreceni egyetem finn-ugor tanszékeire egy intenzív Erasmus-kurzus megtartására. Mi szállodában akartunk volna szobát foglalni, de lehetetlen volt: Laci és Baba teljes egészében rendelkezésünkre bocsátották gyönyörű kertes házukat, így aztán, egyetemi elfoglaltságom ellenére, a két hét igazi kellemes pihenésben telt el. (Ah, a csapolt kőbányai Matival és a barátokkal a kiskocsmában, félúton az egyetem és a szállásunk között!)

2005-től kezdve nem volt olyan év, hogy a Keresztes házaspár ne aján-

lotta volna fel lakásukat. Nekünk, immár állandó magyarországi lakhely hiányában, vigasztaló volt (mint ahogy ma is vigasztaló) tudni, hogy léteznek barátok, akik hajlandók egy pied-à-terre-t biztosítani számunkra a szeretett országban. És bár eddig nem volt lehetőségünk élni vele, mélyen hálásak vagyunk nagylélkűségükért.

Laci, Baba, longa vita ac felicitas!

Észak gyermeke

Hoffmann István (Debrecen)

A Debreceni Egyetemen nagy hagyománya van annak, hogy a finnugrisztika és a magyar nyelvészet közös utakon jár. Amikor csaknem száz esztendővel ezelőtt, 1912-ben megalapították az egyetemet, a magyar nyelvészeti tanszék professzora az a Pápay József lett, aki elsősorban az osztjakológiában ért el kiemelkedő eredményeket. Amikor pedig 1952-ben az addig egységes tanszéket kettébontották, a finnugor élére számottevő fennisztikai munkássággal a háta mögött Papp István nyújtott be pályázatot, a magyar tanszék vezetésére pedig a főleg a dialektológia terén tevékenykedő Kálmán Béla aspirált. A kinevezésüket éppen fordítva kapták meg: hogy miért, az az egyetemi legendák ködös homályába vész. Később sem számított ritkának, hogy a Finnugor Tanszék oktatói magyar nyelvészeti órákat is tartottak, az meg pláne nem, hogy a Magyar Tanszék munkatársai Finnországban lektorként dolgoztak.

Én magam egyetemi hallgatóként ilyen közegben szocializálódtam, s így érthető, hogy bár magyar nyelvészettel szerettem volna foglalkozni, mégis felvettem a finnugor szakot is. Kálmán Béla, A. Kövesi Magda, Kiss Antal, Outi Karanko személyében kiváló tanárim voltak, Keresztes Lászlót azért nem említhetem közöttük, mert akkoriban ő Finnországban, Helsinkiben lektoroskodott. Szorosabb kapcsolatba csak akkor kerültünk egymással, amikor az 1980-as évek közepén második jyväsckyläi lektorságából is hazatért.

A rendszerváltás idején kicsit megpezsduilt az élet az egyetemen is: Keresztes László akkoriban a Magyar Nyelvészeti, Irodalmi és Néprajzi Intézet igazgatója volt, és kedves irodalmár kollégámmal, Debreczeni Attilával együtt megbízott bennünket, hogy dolgozzunk ki új tantervet a magyar szakos képzés számára. Kevés oktató van, aki az efféle dolgokat kedveli, s én sem tartozom közéjük, ez a munka azonban emlékezetes marad számomra: élvezve az egyetemi autonómia valódi szabadságát – amit leginkább az idéz-

hetett elő, hogy a változások hevében a „főhatóságoknak” nemigen volt energiája zavarni az egyetemi munkát – hosszas egyeztetések (oktatókkal, diákokkal) után igazán kedvünkre való tantervet alkottunk meg, amely aztán sikeresen szerepelt jó néhány további felsőoktatási intézményben is.

Keresztes Laci egy évre elcsábított Miskolcra is, ahol a bölcsészkaron a magyar szak létrehozása volt a feladatunk: péntekenként autóval útra kelt a 4-5 fős debreceni nyelvészkülönítmény, hogy áldásos tevékenységét az egykori nehézipari fellegvárra is kiterjessze. Megint csak közös úton a magyar és a finnugor nyelvészet...

Szerepe volt abban is, hogy elvállaltam egy féléves vendégtanári működést Jyväskyläben (az ötletgazda Maticsák Sándor volt, a meggyőzésben Tuomo Lahdelma barátunk is segített nekik). Laci pechjére azonban 1994 szeptemberének elején családotstul, Maticsákostul (akit lányaim akkor már onkljukká fogadtak) autóval indultunk észak felé, ideiglenes állomáshelyünkre, s mivel Keresztes professzor úr akkortájt éppen Oslóban tanított, kézenfekvő volt, hogy meglátogassuk... A nagyszerű halvacscora, amivel fogadtott bennünket, tökéletesen megalapozta rövid skandináviai tartózkodásunkat, másnap pedig a multikulturalizmus jelenlétéről is fogalmat alkothatunk: a székelykáposzta Oslóban abból a vecsési savanyúkáposztából készült, amit a sarki pakisztáni fűszeresnél lehetett beszerezni, s azzal a somlai borral öblítettük le az ebédet, amelyet oly nehezen sikerült marmonkannákban átkönyörögnünk a dán–svéd (tengeri) határon.

Később, szeptember végén, már Jyväskyläből kirándulást tettünk a távoli Tromsöbe. Azokban a napokban Lacinak Oslóban egy kollégája újságolta: *Magyarokat láttam Tromsöben! – Tudom, a Hoffmann Pistáék voltak.* – mondta Laci az elképedt kollégának. Nekünk pedig jött az e-mail tőle: *Hallom, Tromsöben voltatok. – Honnan tudod? – Így mi. – Látott benneteket egy kollégám.* – jött a válasz. Ekkor értettem meg igazán, mit jelent otthon lenni fenn, a messzi északon is. Később aztán már soha nem csodálkoztam azon, hogy Laci az itthoni nyarakon – útban a menza felé – egyre csak a hőségre panaszkodott...

A Tanár Úr hetvenéves**Kelemen Ivett (Debrecen)**

A köszöntők közül talán én vagyok az utolsó, aki többfajta minőségben írhatja laudációját. A volt hallgató nevében, aki még remegő lábakkal lépett be a Finnugor Nyelvtudományi Tanszékre, hogy finnugor vagy finn szakra felvételizzen; a doktorandusz nevében, akit még témavezetőként Keresztes Tanár Úr indított el tudományos pályáján; s mára már tanársegédként, kollégaként köszönhetem a jubiláló ünnepeltet. Egyedüli finnugristaként gyakran jártam hozzá „magánórákra”, melyek közül elsősorban a péntek nyolc órai (!) finnugor alaktan volt az egyik kedvencem. Minden megtartott óráját, és általában véve egész tudományos tevékenységét a mérhetetlen szakmai tudáson túl a precizitás és pontosság jellemezte s jellemzi mind a mai napig is. Nem meglepő tehát, hogy hamar kivívta a hallgatók tiszteletét, elismerését. A síkfőkúti kirándulások viszont lehetőséget biztosítottak arra, hogy tanárainkat magánemberként is jobban megismerhessük. Itt vált nyilvánvalóvá, Tanár Úr mennyire rajong a cicákért, szereti a country zenét és megtapasztalhattuk irigylésre méltó általános műveltségét is, mely apropóján a „Legyen Ön is milliomos!” játékokban neki már csakis az 50 milliós kérdéseket olvastuk fel. Na de nem mehetünk el szó nélkül pingpongtudása mellett sem! Az éjszakába nyúló Keresztes–Zaicz meccsre, azt hiszem, sokan és sokáig emlékezni fogunk!

Keresztes Tanár Úr nyolc éve, szakmai fejlődésem minden egyes mérföldkövéénél jelen volt: vizsgák, szigorlatok, doktori felvételi. Mérhetetlen büszkeséggel tölt el, hogy mindezekén túl, Tanár Úr megtisztelt jelenlétével életem eddigi legfontosabb eseményén, az esküvőmön is. Egyfajta különös predesztináció, hogy anyósom szintén finnugor szakos hallgató, Keresztes-tanítvány volt.

Habár mára már kollegiális kapcsolatra kerültünk, számomra ő mindig „A Tanár Úr” marad. Így, csupa nagybetűvel.

Milton Gregory gondolataival köszöntöm szeretettel Tanár Urat 70. születésnapja alkalmából, kívánok jó egészséget és még további termékeny szakmai éveket:

„Az igazi tanítás nem a tudás átadását jelenti. Az igazi tanítás arra ösztönzi a tanulót, hogy maga tegyen szert az ismeretekre.”

A strandfocitól a nyelvészetig***Kertész András (Debrecen)***

1968 nyarán szüleimmal családi nyaraláson vettem részt az NDK-ban, a Keleti-tenger partján. Mi más tehetne egy tizenkét év körüli gyerek a tengerparton, mint hogy játéktársakat keres a strandfocihoz? Kiváló játéktársra bukkantam: a sors akarata folytán a véletlenül ugyanott nyaraló Keresztes Lászlóra, a Kossuth Lajos Tudományegyetem akkori tanársegédére. A tengerparti homok bizonyára találkozott már nálunk ügyesebb focistákkal, de a gumilabdát lelkesebben, vidámabban rúgókkal aligha.

A strandfocitól a nyelvészetig vezető utat családunk Trabantján tettem meg: a nyaralásból Debrecenbe hazatérve alig vártam, hogy tanszéki szobájában felkereshessem Keresztes Lászlót, aki kezembe adta életem első nyelvészeti olvasmányát, Maria Pei *Szabálytalan nyelvtörténet* című könyvét. A tengerparti jókedv-forrás ugyanis nem kizárólag a játék öröme volt, hanem a meccsek előtt, után és közben folytatott beszélgetések, amelyekkel Keresztes László kedvet csinált nekem, a még kiforratlan érdeklődésű gyereknek, ahhoz, hogy felfigyeljek nyelvi jelenségekre, különböző nyelvek hasonlóságaira és eltéréseire, az emberi nyelvben és a nyelvek sokféleségében rejlő érdekeségekre. A döntésem már ekkor, gyerekként, megszületett: nyelvész leszek!

Kedves Laci, nem csupán első, sorsfordító nyelvészeti élményemet köszönöm meg Neked most, amikor 70. születésnapod alkalmából köszöntelek, hanem azt a későbbi, több évtizedes, mind a mai napig tartó baráti együttműködést is, amely végigkísérte pályafutásomat. Isten éltesen sokáig!

Menneitä***Tuomo Lahdelma (Jyväskylä)***

Vuosikymmenien vaihtuessa on oikea hetki muistella menneitä. Haluan kiittää Sinua ystävydestä ja todella hedelmällisestä ammatillisesta yhteistyöstä. Olen lukemattomia kertoja kääntynyt puoleesi avun tarpeessa ja aina myös saanut kaipaamani tuen, joka on toteutunut milloin isällisinä neuvoina, milloin taas siten, että olet tarjonnut tutkijan ja

opettajan kapasiteettisi käyttöömme. Tukesi ei ole ollut tärkeää tosiaankaan ainoastaan minulle vaan myös koko Jyväskylän yliopiston hungarologia-oppiaineelle ja peräti koko yliopistollemme. Muun muassa nyt jo klassiseksi muodostunut opiskelijavaihto yliopistojemme välillä perustuu ehdotukseen, jonka esitit tuodessasi Jyväskylään 1990-luvun alussa suomen kielen ja kulttuurin opiskelijoiden delegaation. Ystävyys- ja yhteistyömme näyttämöjät ovat olleet tietenkin Debrecen ja Jyväskylä, mutta tärkeitä ovat olleet myös tapaamisemme Oslolla, kun toimit Oslon yliopiston professorina. Luulen, että kaikille ystävyksille on hyväksi, jos he voivat tavata myös paikassa, joka ei ole kummankaan ”oma”: tällöin molemmat välttämättä löytävät jotain uutta toisistaan.

Muistan hyvin, kun tapasin Sinut ensimmäisen kerran. Se tapahtui vuonna 1975, fennougristiikan kongressissa Budapestissa. Ajattelepa: 36 vuotta sitten! Olit jo tuolloin kuuluisa mies, ja niinpä olin ylpeä, kun – vaikka olin vasta opiskelija – sain tilaisuuden keskustella kanssasi. Muistan tuosta keskustelusta hyvin yhden lauseen. Sanoit olevasi tyytyväinen elämääsi. Toivon sydämestäni, tai paremminkin: uskon, että sanot samaa myös tänään!

Terveiset Jyväskylästä Lacin 70-vuotispäivänä***Petteri Laihonen (Jyväskylä)***

Muistan tavanneeni Lászlón ensimmäistä kertaa Jyväskylässä Tuomo Lahdelman autossa, ehkä vuonna 1993. Hän jäi mieleeni pitkänä miehenä, jolla oli suippo lakki ja joka puhui virheetöntä suomea. Muistan myös hänen luentosarjansa äänneopista, kielisukulaisuudesta, kontrastiivisesta kieliopista ja unkarin kielen historiasta, joilla kävin. Siinä vaiheessa en osannut kovin hyvin unkaria ja taisi kielitieteellisessä tietämyksessäniikin olla pahoja aukkoja. László jaksoi kuitenkin kärsivällisesti selittää asiat niin unkarin kuin suomenkin kannalta ja asetti näin kovaan päähäni sellaiset idut, joilla myöhemmin pärjäsinkin hyvin.

Jännittävä tilanne oli 1995, kun László nimitettiin dosentiksi Jyväskylän yliopiston hungarologiaan. Minut oli nimittäin valittu koeluennon opiskelijajäseneksi. Luento käsitteli muistaakseni suomen passivin vastineita unkarissa. Luento sai itsestään selvästi parhaan arvosanan ja minulle jäi muistoksi Lacin (alle)kirjoittama unkarin kielioppi. Myöhemmin löysin antikvariaatista SKS:n julkaiseman suomenkielisen version. Siitä löytyy aina vain uusia kontrastiivisia huomioita suomen ja unkarin kielioppiin. Jos tarjoutuu taas tilaisuus opettaa unkarin kielioppia, aion käyttää sitä edelleenkin peruslähteenä.

Sittemmin olen tavannut Lacia milloin Jyväskylässä tai Helsingissä, milloin Debrecenissä. Laci on osoittanut kiinnostusta mitä erilaisimpiin asioihin. Yleensä olemme keskustelleet kuitenkin kieliopista tai suomen ja unkarin ajankohtaisista asioista.

2006 elokuussa unelmani päästä Debreceniin suomen kielen ja kirjallisuuden lehtoriksi toteutui ja kaiken lisäksi tököpöytäni oli Lacin vieressä (laukkuni oli tosin yleensä hänen tiellään). Vaikka Laci oli jo täysin palvelleena periaatteessa eläkkeellä, hän osallistui toimintaan kuitenkin hämmästyttävällä tarmokkuudella. Lacilta saatoinkin ky-

syä milloin tahansa neuvoa suomen kielioppiin tai unkarin kieleen liittyen. Lacia kiinnosti lisäksi kaikki suomalaisiin liittyvä. Hän osallistui uskollisesti kaikkiin Suomi-tilaisuuksiin, joita lehtorikautenani Debrecenissä järjestettiin. Lisäksi Lacin autolla pääsin mitä moninaisimpiin paikkoihin Debrecenin lähistöllä, Kisvárdassa sekä Egerissä.

Laci on aina ollut esimerkki siitä pyyteettömästä ja vilpittömästä unkarin ja suomen kieleen sekä kulttuuriin kohdistuvasta kiinnostuksesta, jota olen yrittänyt itsekkin välittää opiskelijoille. Samalla ei kuitenkaan sovi unohtaa Lacin väsymätöntä vieraanvaraisuutta ja ystävyyttä suomalaisia kohtaan. László Keresztes on Fennougristiikan, fennistii-kan ja hungarologian ehdottomia kiintotähtiä, toivon hänelle pitkää ikää niin tiedemiehenä kuin hyvänä ystävänä. Hajrá Laci (Síkfőn maalia muistellen)!

Gratuláció a díszdoktornak

Lars-Gunnar Larsson (Uppsala)

Miért gratulálok Lacinak a születésnapja alkalmából? Például a következő okok miatt:

1975-ben a Helsinkiben dolgozó magyar lektor visszatér Debrecenbe, hol a nyári egyetemen megmagyarázza a diákoknak, hogy mit jelent néhány furcsa kifejezés, pl. "alszik mint a bunda".

1983-ban: Százéves a Suomalais-Ugrilainen Seura! Ezzel kapcsolatban a jyväskyläi magyar lektor találkozik az uppsalai finnugrisztika új professzorával.

1992-ben az uppsalai finnugrász látogat Debrecenben, ősszel a debreceni kollégája-barátja tölt egy hónapot Uppsalában.

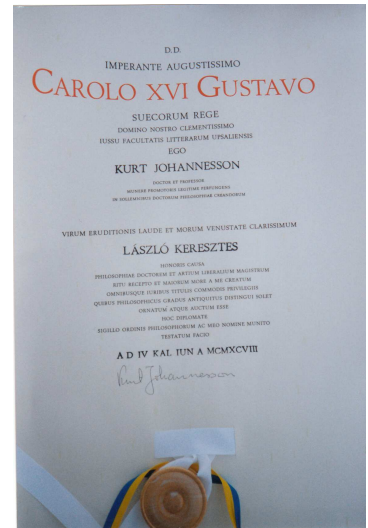
1995-ben az új oslói professzor finnugor napokra hív meg. Az uppsalaiaknak most már nemcsak keleten, hanem nyugaton is van egy kollégája.

1998-ban az oslói finnugrász díszdoktor lesz Uppsalában.

2000-től kezdve egyre szorosabbá válik a Debrecen és Uppsala közötti együttműködés.

2011-ben: Laci barátom 70 éves.

Ezekért gratulálok Neki a születésnapja alkalmából, magamnak pedig a barátságunk okán!

Lehtorina Debrecenissä

Sanna Manner (Helsinki)

Mihin nämä vuodet oikein menivät! Eihän siitä ole kuin hetki, kun olin vastatulleena lehtorina Debrecenissä ja juhlimme sinun 60-vuotispäiviäsi yliopistolla! Lehtorivuoteni tuntuvat olleenkin täynnä juhlia ja mukavia illanviettoja työkavereitten ja opiskelijoitten kanssa. Eikä juhlahetkeen aina tarvittu edes suurta syytä – sekin riitti, että olimme kunnialla kuunnelleet jonkun suomen opiskelijan näytetunnin tai lopputentin. Elämä laitoksella oli leppoisaa ja mukavaa, siellä oli hyvä tehdä työtä.

Ja nyt on taas syytä juhlaan! Lämpimät onnittelut syntymäpäiväsi johdosta!

Onnittelu Oulusta

Harri Mantila–Helena Sulkala

Oulun yliopiston suomen kielen oppiaineen henkilökunta haluaa lämpimästi onnitella professori Keresztes Lászlót hänen 70-vuotispäivänsä johdosta. Debrecenin ja Oulun yliopiston välillä on ollut monenlaista yhteistyötä viimeksi kuluneiden vuosikymmenten aikana. Muistelemme Oulussa kiitollisina kaikkea sitä vieraanvaraisuutta, jota olemme saaneet nauttia Debrecenissä useiden opetusvierailujemme aikana. Iloisina ja kiitollisina muistamme myös Keresztesin luentovierailut Ouluun. Ne ovat monipuolistaneet opetus- ja tutkimustamme ja vahvistaneet hyviä suhteitamme Debrecenin yliopistoon ja laajemminkin Unkariin. Toivotamme päivänsankarille hyvää terveyttä ja hyvää jatkoa tieteen saralla.

Keskittymiskyky**A. Molnár Ferenc (Debrecen)**

A címbeli finn szóra annak idején Papp István *Finn nyelvkönyvében* figyeltem fel (Bp., 1957, és további kiadások), az 5., a Läksijen lukeminen (A leckék tanulása) című olvasmányban fordul elő. Ebben a diákok a tanulási módszerekről beszélgetnek, s végül Maija azt mondja, hogy különböző módszerekkel is lehet jó eredményt elérni. „Mutta minä uskon, että keskittymiskyky ja tahdonvoima antavat suurimman hyödyn.” (De azt hiszem, a koncentráció képesség és az akaraterő a leghasznosabb.) A szójegyzékben nincs benne ez az összetett szó, megtalálható azonban a tagok jelentése: *keskittyminen* 'összeszedettség, összpontosulás'; *kyky* 'képesség, tehetség'. Megtetszett ez a szó, az általunk használtabb *koncentráció képesség*, úgy érzem, nem is adja vissza teljesen a jelentését, azt, hogy *összeszedettség(i)-képesség* meg nemigen mondjuk. Annak idején – persze erősen lerövidítve – magyar szakosként ebből a tankönyvből abszolváltuk egy rokon nyelv, esetünkben a

finn féléves kötelező kurzusát. Nyilván Keresztes László is ebből kezdett el finnül tanulni, csak két évvel hamarabb, mint én. (Évfolyamtársak az 1963-ban bevezetett hároméves finn-ugor szakon lettünk, amit én a másod-, Laci pedig a negyedév után vett fel.) Köszöntésemben azonban a közös tankönyv csak laza kapocs, e cím, azért jutott eszembe, mert az „összeszedettségi képességet” Ke-

resztes László egyik legfontosabb tulajdonságának tartom. Sok évvel ezelőtt egy beszélgetésünkben mondtam is neki, hogy igen jó a *keskittymiskyky*-je. S valóban, például már az ötödéves korában elnyert tízhónapos finnországi ösztöndíja alatt kitűnően megtanult finnül. De a tudását azután is még tovább fejlesztette. Emlékszem, egyszer az intézeti irodában voltam, s a zárt ajtón keresztül hallom, hogy a másik szobában Laci finn szöveget olvas, szavakat tanul. Mikor oda bementem, kérdeztem: „Mit csinálsz?” Azt felelte, gya-

korol, hogy ne felejtsem. Nyilván ezzel az összeszedettségű képességgel függ össze, hogy kivételes érzéke van a nyelvek grammatikai rendszeréhez is. Nem véletlenül ő írta többek között az első átfogó magyar nyelvű mordvin tankönyvet (*Chrestomathia Morduinica*, Bp., 1990), s egy igen sikeres magyar nyelvtant finnül (*Unkarin kieli*, Helsinki, 1974). Ehhez kapcsolódik a *Gyakorlati magyar nyelvtan* (Debrecen, 1992, 1995) is, amelyet a debreceni nyári egyetem több idegen nyelven is megjelentetett. Laci jó nyelvérzékének, gondolom, az is oka, hogy latinul szintén tanult, latin szakos is volt, ezt a szakját csak a nyelvészeti specializáció miatt adta le.

De a jó koncentráló képesség és az akaraterő nemcsak a nyelvtanulásban, hanem a tudományos munkában, a tanításban, az élet különböző területein is jellemző Keresztes Lászlóra. Gondosan beosztja az idejét, precízen, összeszedetten végzte, végzi a teendőit, kezeli az eseményeket, dolgokat. Ez nyilván alkati kérdés, s föltehetőleg örökség is. Tetszett nekem, hogy az *Unkarin kieli* irodalomjegyzékébe bevette ezt a tételt: „Keresztes, Pál: Helyesírásod műveltséged képe. (käsikirjoitus [’kézirat’]) Kisvárdá 1958”. Keresztes Pál tanár úr nyilván azok közül a magas színvonalon és precízen oktató középiskolai tanárok közül való volt, akikből ma egyre kevesebb van. Így még jobban érthető, hogy a fia a kapott talentumokat tovább és tudósi szinten is kamatoztatta.

Ide kapcsolódik még egy emlékem. 1958-ban a debreceni Fazekas Mihály Gimnáziumban az osztályfőnökünk születési szabadsága miatt Halász Imre tanár úr tanította a történelmet. Egyszer megemlítette, hogy volt egy középiskolai tanárunk, Keresztes Pál, aki azt mondta, jobb lett volna, ha nem a szovjetek, hanem az angolok szabadítanak fel minket. Aztán meg a dán mezőgazdasági szövetkezeti mozgalomról szólt egy-két mondatot. (Annak idején ilyesmi nem nagyon volt szokásos.) Megjegyeztem ezt, s apát és fiát akkor tudtam összekapcsolni, amikor az egyetemen megismertem Keresztes Lacit; szóltam is neki erről.

Ezzel a kis emlékezéssel is köszöntöm őt 70. születésnapján, kívánva, hogy a *keskittymyskyky* még hosszú ideig maradjon vele.

Hetvenkedés(einkre visszaemlékezve)***Pusztay János (Szombathely)***

Merthogy minden hetvenben (mégpedig ezerkilencszáz) kezdődött. Ünnepeztünk a magyar nyelv lektora volt Helsinkiben, én meg a.D. 1970/71-es tanévben voltam ösztöndíjas ugyanott. Emlékeim szerint éppen valamilyen tolmácsolásból tért vissza, amikor először találkoztunk. Villogni igyekeztem nem létező finn tudásom morzsáival, s így köszöntöttem: *Tervetuloa Helsingissä* – amit persze azonnal kijavított: *Helsinkiin*. No, azóta tudom (bár már előbb is illett volna ismernem) ezt a formát. Nem egyszer élvezhettem vendégszeretetüket a tanév során, ha rám tört a honvágy. Aztán 1971 júliusában, Helsinkiből hazaindulva, még az állomásról felhívtam, s így elsőként tudtam meg, hogy szerencsésen túl vannak a család gyarapodásán.

Mintegy húsz évvel későbből kelteződik újabb közös élményünk. 1989 őszén – még pécsi tanszékvezetőként – javasoltam a Művelődési Minisztériumnak, hogy szorosabbra kellene fűzni a szakmai kapcsolatokat az akkor még Szovjetunió finnugor köztársaságainak egyetemeivel (pl. a négy Volga–Káma-vidéki finnugor autonóm szovjet szocialista köztársaságból, ahogy akkor nevezték őket és magukat, kellene anyanyelvi lektort hívni az akkor négy magyarországi finnugor tanszékre stb.), s kértem, támogassák körutamat, amelynek tervezett állomásai Szaranszk, Joskar-Ola, Izsevszk és Sziktivkar voltak. Mayer Rita volt a szovjet ügyek referense, aki azonnal az ügy mellé állt, s azt javasolta, hogy ne egyedül menjek, hanem vigyek magammal egy kollégát. Fölhívtam Keresztes Lacit, aki habozás nélkül igent mondott – mint később kiderült, azért, mert nem hitt a vállalkozás megvalósulásában. (A választás azért is volt szerencsés, mert 1990 kora őszén Debrecenben rendezték a hetedik nemzetközi finnugor kongresszust, amelynek éppen ő volt a fő szervezője, s így a Szovjetunió vidéki finnugristái első kézből kaphattak információt az előkészületekről, a részvételi feltételekről, amikről a moszkvai központ azodáig mélyen hallgatott.) A minisztérium a szovjet társmnisztériumhoz fordult, ahonnan 1989 decemberében az a válasz érkezett, hogy elvben rendben van, de nem tudják összeállítani az országon belüli menetrendet. Ha mi összeállítjuk, mehetünk. Abban az időben hadititokkal egyenértékű volt a szovjet belföldi, nem Moszkvából induló és Moszkvába érkező járatok menetrendje, a budapesti Inturiszt (a szovjet utazási iroda) sem tudott segíteni. Ekkor én felhívtam kollégáimat az érintett városok egyetemén, s mindenkiktől kértem egy-egy menetrendi adatot: Moszkva–Szaranszk–Moszkva (vonat), Moszkva–Joskar-Ola (repülő), Joskar-Ola–Izsevszk (repülő), Izsevszk–

Sziktivkar (repülő), Sziktivkar–Moszkva (repülő). A boldog békeidőkben még repülővel lehetett megtenni ezt a körutat, ma már ezek közül több járat nem létezik. A moszkvai minisztérium nagy bánatára még decemberben összeállt tehát a menetrend, amit Mayer Rita megküldött partnerének. Február végén jött meg a válasz, hogy fogadnak bennünket, de csak az első negyedévben – ami tudvalevőleg március végéig tart, miközben kéthetesre terveztük az utat, s márciusból már csak három hét volt vissza. Bonyolította a helyzetet, hogy március végén voltak az első szabad választások Magyarországon, s arról nem akartunk lemaradni. Közben még Berlinbe és Hamburgba is ki kellett mennem, egy német kollégánk doktori védésére. Mayer Ritával megbeszéltük, hogy én március első szombatján érkezem haza Hamburgból, s vasárnap utaznánk Moszkvába, ha a szovjet fél is úgy akarja. Kértem, hogy ennek megfelelően értesítse Keresztes Lacit, meg nekem is küldjön a lakásomra táviratot. Szombaton este hazaértem Hamburgból, s otthon várt a távirat, másnap reggel hétkor a Ferihegyen kell lennem. Azt is megtudtam, melyik szállodában van Laci, felhívtam, s akkor mondta, hogy erre nem számított, de most már mindegy, meglátjuk, mi lesz. Mint kiderült, Mayer Rita is jött velünk.

Moszkvában a repülőtéren egy megbízható fiatal elvtárs fogadott bennünket, rendelkezésünkre bocsátottak egy hatalmas Ikaruszt is. Elvitt az Akadémiai Szállóba, az lett a főhadiszállásunk.

Az esti vonattal elutaztunk Szaranszkba, ahova másnap reggel érkeztünk meg. A megbízható fiatal elvtárs is velünk jött. Nem részletezem szaranszki

kalandjainkat, csak annyit jegyzek meg, hogy voltunk az egyetem mordvin filológiai tanszékein, ahol a kollégák nagyon kedvesen fogadtak bennünket.

A sajtó is érdeklődött programunk, véleményünk iránt, Laci (azt hiszem, erza)mordvinul adott interjút a rádiónak.

A városnézés során nem kis büszkeséggel mutatták a szovjet kommunista párt mordvinföldi székházának impozáns, modern épületét, amelyről – a legfrissebb magyarországi tapasztalatok alapján – csak annyit jegyeztem meg: milyen jó lesz ez majd az egyetemnek. Nem értették a célzást. Az épület a Szovjetunió szétesése után a Mordvin Köztársaság elnökének hivatala lett.

Moszkvába visszatérve lepakoltuk a könyvcsomagokat, aztán irány a Bikovo repülőtér. Onnan lehetett Joskar-Olába repülni. A Bikovo repülőtér annak idején egy felszálló pályával rendelkező libalegelőnek tűnt, legalábbis így maradt meg az emlékezetemben.

Mindenesetre szerencsésen megérkeztünk Joskar-Olába, ahol felejthetetlen napokat töltöttünk. Fogadott bennünket az egyetem rektora, jártunk a szakmai tanszékeken, a kutatóintézetben (MarNII). Az utolsó este még egy rövid megbeszélés a rektornál, aki utunk folytatása felől is érdeklődött. Elmondtuk, hogy Izsevszkbe repülünk a kora reggeli géppel, egy AN-2-ssel, amit a népnyelv csak kukuruzkának nevezett, egy duplaszárnyú, tízszemélyes eketaliga (ahogy a mi népnyelvünk nevezné), amelynek előnyös tulajdonsága, hogy nem zuhan le, akkor sem, ha repülés közben a vidámparki hullámvasutat megszegyenítő pályát ír le. A gépen természetesen szaniter helyiségek sincsenek. (Egyszer volt alkalmam repülni ilyen csodamasinával, még 1969 januárjában a nyenyecék földjén – elég volt.) Szóval, a rektor ezt meghallván elsápadt. De akkor mi még nem gondoltunk a veszélyre, annál inkább az előttünk álló kellemesnek ígérkező estére, amelyet egy kollégánknál – az azóta, sajnos, elhunyt Anduganov professzornál – voltunk eltöltendő.

Vendéglátónk Szombathelyen lakott (azaz, Joskar-Ola Szombathely nevű városrészén, t.i. Joskar-Ola és Szombathely testvérvárosok voltak, ill. azok ma is, bár ennek manapság különösebb jele nincs), szovjet viszonyokhoz képest magas színvonalon berendezett lakásban. Pazar lakomát követően éjjel tájt szedelőzködni kezdtünk, mivel hajnalban ki kellett menni a repülőtérre. Gyalog szándékoztunk nekivágni az útnak, mindössze 2-3 kilométerről volt szó, kellemes, száraz, mínusz néhány fokos az idő, gondoltuk, a fejünk kitisztul egy kicsit, meg lejárjuk a vacsorát. Házigazdánk azonban utolért bennünket egy taxival, s erőnek erejével betuszkolt bennünket a kocsiba.

A szálloda liftjében még megbeszéltük, hogy ki-kí fölmege a szobájába, aztán néhány perc múlva nálunk találkozunk, hogy elbúcsúztassuk Mayer Ritát, akinek másnap váratlanul haza kellett hivatalos ügyben repülnie. Aztán

alig tudtam kinyitni a szobaajtót, mert bizony hirtelen rám tört a szükség. Még időben elértem az ilyen célra rendszeresített helyiséget. Aztán kopogás, kinyitottam a szobaajtót, ahol ott áll a két útitárs – holtsápadtan, s ahogy engem megláttak – szintén nem rózsás képpel, óvatosan elkezdtek nevetni. Velük is ugyanaz történt, mint velem, s azóta is találgatjuk, mit ehettünk – én a kányafa (kalinka) bogyójából készült, egyébként nagyon ízletes kompótra gyanakodtam. Ez a futkosós állapot egész éjjel tartott, szerencsére volt velem egy nagyon hatásos német széntabletta, ami reggelre megszüntette a vészt. Szükség is volt rá, mivel – mint említettem a kukuruzka felszerelésbéli hiányosságait – a gépen ugyancsak bajba kerülhattünk volna.

Hajnalban irány a repülőtér. Egyszer csak bemondták, hogy a kukuruzka nem repül Izsevszkbe, mert alacsonyan szállnak a felhők. Ez a kis gép ugyanis a felhők alatt repül, nem nagy magasságban. Minden utast átirányítottak a délelőtti induló nagy gépre (ez a járat szerepelt egyébként az általam összeállított menetrendben is – a kukuruzka talán a szovjet minisztérium bosszúja lett volna, de szerencsére megghiúsult), amellyel azután minden baj nélkül megérkeztünk Izsevszkbe.

Az udmurt fővárosban a szokásos programok zajlottak le: intézménylátogatások, szakmai megbeszélések és baráti beszélgetések.

A helyi televízió udmurt adásában interjút készítettek velünk, amely udmurtul és magyarul zajlott, oroszul nem szabadott egy szót sem ejteni ebben a műsorban, így aztán a fordítás miatt fele annyi információt tudtunk átadni, mint tolmácsolás nélkül lehetett volna, de hát az elv az elv. A beszélgetésre való fölkészülés során a riporter jelezte, milyen kérdéseket kíván föltenni, s mindjárt az első arra vonatkozott, milyennek látjuk Izsevszket. Tél volt, alig láttunk valamit is a városból, amit meg láttunk, nem volt túl hízelgő. Az adás rendezője, egy kulturált idősebb hölgy, leintette a riportert, ne kérdezzen ilyen zöldségeket, ugyan mi tetszhetne a külföldi vendégnek ebben a csúnya városban.

Látogatást tettünk az udmurt kutatóintézetben is, ahol a népzenei osztály munkatársai fogadtak bennünket. A hagyományos vendéglátás kellékei – tea, torta, talán egy kis vodka is – az asztalon. Beszélgetés közben kérdik, énekelhetnek-e. A Volga–Káma-vidék népei közismerten daloskedvű népek, gyönyörű dalaik vannak. Házigazdáink meg profik ezen a területen. Örömmel egyeztünk bele. A hölgyek elénekeltek három dalt – gyönyörűen, s kérdezték véleményünket. Annyit mondtam, hogy az első dal orosz volt (udmurt fordításban), a második udmurt volt orosz manírban előadva, s a harmadik volt igazi udmurt dal. Elcsodálkoztak, hogy honnan tudom, s igazat adtak. (Hát

kérem, aki Bereczki Gábor keze alatt tanult és dolgozott, annak úgy iskolázódik a füle, hogy kiszűri, ha nem eredeti népdalt hall.) Utána nekünk is kellett énekelnünk. Mivel ez már utunk harmadik állomása volt, összeszoktunk, egy összenézés elég volt, hogy tudjuk, mit énekelünk és milyen hangon kezdjük. Nagyon megtetszett nekik a *Megkötöm lovamat* kezdetű népdalunk; azonnal lekottázták, mi lefordítottuk a szövegét oroszra. A debreceni finnugor kongresszuson az udmurt küldöttség előadta udmurtul a dalt.

Éjszakai géppel repültünk Sziktivkarba. Másnap az egyetemen részt váratlanul részt kellett vennünk egy konferencián, amelynek témája a tudomány humanitarizálása volt (máig sem tudom, mit jelent). Úgy egyeztünk meg, hogy én fogok kettőnk nevében beszélni. A kérésem a szervezőkhöz csak annyi volt, hogy ne velünk kezdjék. Azt reméltem, hogy az első előadásokból talán kiderül majd, mit jelent a téma. Hát, számomra legalábbis nem derült ki. Viszont a hallgatóság tudta, hogy Magyarországon valamilyen fordulat következett be, s inkább a jelenlegi magyarországi helyzet s még inkább a jövő érdekelte őket, így hát arról beszéltem.

Este színházba voltunk hivatalosak, a kulturális miniszter vagy miniszterhelyettes vendégeiként néztünk meg egy komi „termelési” drámát komi nyelven, amelyet fülhallgatón keresztül oroszul is követhettünk. Komoly társadalmi feszültséget bogyozott a mű, egy nagy szocialista élüzem vezérigazgatójának lányába beleszeretett a vezér sofőrjének a fia, s ebből támadtak mindenféle konfliktusok.

Az előadás kezdete előtt megkeresett bennünket a TASSZ helyi tudósítója, aki az előadás utánra interjút kért tőlünk. Addig azonban még sok víznek kellett lefolynia a Sziszolán.

A koradélutáni program és a színházlátogatás között keletkezett egy kétórás lyuk. A szállodába már nem volt érdemes visszamenni, ezért házigazdáink megszervezték, hogy meglátogathatjuk az egyetem közgazdasági tanszékét. Miért éppen azt, nem tudom. Fiatal kollégák fogadtak, vodkával, teával, tortával. Mindjárt a beszélgetés elején lerohantak bennünket, elítélték a magyar politikai fordulatot, amelynek következtében Magyarország letér az egyetlen igaz útról. Mindenre számítottam, csak erre nem. Zsirai – *Finnugor rokonságunk* című könyvében – a komikat (zürjéneket) észak zsidainak nevezte, amelyik egy nagyon reális gondolkodású, törekvő nép. (Persze, lehet, hogy alkalmi házigazdáink nem komik voltak.) Szóval, egyik szemrehányás követte a másikat, s aztán elkezdtek kérdezgetni is bennünket a magyarországi állapotokról. Egyebek között azt kérdezték, nálunk is osztanak-e élelmiszerjegyeket. Erre azt válaszoltam, hogy Magyarország tudvalevőleg szegény

ország, kevés a fa, kevés a papír. A fát egyébként éppen a komiktól importáljuk, de ők sem tudják mindig kielégíteni igényeinket. Így aztán nem tudunk élelmiszerjegeket gyártani, ehelyett kénytelenek vagyunk élelmiszert adni a népnek. Mindenesetre ez után több ideológiai természetű megjegyzés nem hangzott el.

Este tehát színház. Túléltek a darabot, majd utána a színház vezetése meghívott bennünket egy kis beszélgetésre, amelyen részt vettek a színészek is. Étél-ital került, gitár is, így a beszélgetést időről-időre dalolás szakította meg. A valahányadik vodka után viccek is szakadtak ki belőlünk, elsősorban – az ideológiai továbbképzés jegyében – politikaiakat meséltem. Láttam, hogy a TASSZ tudósítója szorgalmasan jegyzetelt. Az interjúra nem került sor.

Aztán pénteken vissza Moszkvába. A megbízható fiatal elvtárs – aki Szaranszk után már nem vett részt a körutazáson – várt bennünket az autóbusszal a repülőtéren. A jegyünk vasárnapra szólt, de akkor lemaradtunk volna a választásokról. A követség segítségével át tudtuk tenni a jegyeket szombatra. Meg kellett szervezni kijutásunkat a repülőtérre, mivel a megbízható fiatal elvtárs már nem állt rendelkezésünkre. A szovjet (s orosz) szállodákban minden emeleten van ügyeletes. Kértük, hogy rendeljen nekünk taxit, erre a ténszasszony csak fölmutatott egy kis táblára, amelyik a feje fölött díszítette a falat, s azon azt olvashattuk, hogy taxit legalább 24 órával az igénybe vétel előtt kell megrendelni. Hiába mondtuk, hogy mi 24 órával azt megelőzően – kis túlzással – még Szibériában voltunk s így nem állt módunkban Moszkvában taxit rendelni, nem hatódott meg. Így hát maradt a jól bevált szovjet megoldás, kimentünk a szálloda elé, s Laci pár perc alatt – miközben én vigyáztam a csomagokra – kerített egy taxit, amelyik emberi áron kijuttatott bennünket Seremetyevóra.

Másnap idehaza a választásokon is részt vehettünk. Az ország új úton indult el. Másfél év múlva – bár ezt akkor még nem sejtettük – szétesett a Szovjetunió. Bár körutunknak konkrét hozadéka akkor nem volt, néhány évvel később azonban egyre rendszerezesebbekké váltak a finnugor tanszékek kapcsolatai az – immár – oroszországi finnugor területekkel.

Nekünk pedig – mostani és reményeim szerint majdani hetvenkedőknek – maradnak az emlékek.

Kedves Laci, Isten tartson meg sokáig!

Szegedi szálak**Sipőcz Katalin (Szeged)**

Szegedi diákként, majd pedig szegedi finnugrásként nem ismerhettelek sem mint tanárt, sem mint közvetlen kollégát. Mégis úgy érzem, kicsit nekem is tanárom voltál, és talán én is gondolhatok úgy Rád, mint közeli munkatársra. A sors többször is úgy hozta, hogy pályám során közelebből is megismerhettelek szakmailag és emberileg is. Szakmailag azért is, mert választott uráli nyelvem, a manysi kapcsán hamar találkoztam tanulmányaiddal. Majd pedig a 90-es évek elején, az akkor még teljesítendő kisdoktori értekezésemnek Te voltál az opponense. Ekkor tapasztaltam meg először igazán szakmai alaposágodat és nem utolsó sorban jóindulatodat. Pár évvel később a Jyväskyläi Egyetem magyar lektora lettem, és ezzel kicsit „tiszteletbeli” debrecenivé is váltam, hisz ezt a tisztelet hagyományosan a debreceni kollégák szokták betölteni. Lektori éveim alatt megismerkedhettem hungarológiai vonatkozású munkáiddal is, én a gyakorlatból tudom, hogy a külföldiek számára készült magyar nyelvtanodat nem véletlenül adták ki számos nyelvre lefordítva. A jyväskylai években többször is találkoztunk, megismerted a családomat is, számomra pedig a tisztelt finnugor nyelvészből egy közvetlen, kedves ismerős lettél. Azóta is, ha egy-egy szakmai rendezvényen találkozunk, soha nem felejtessz el érdeklődni a családomról, férjemre, gyerekeimre név szerint emlékezel. És én is örülök mindig, mikor büszkén mutatod gyarapodó-növekvő unokáid képeit. De úgy érzem, nemcsak én lettem tiszteletbeli debreceni, Te is erősebben kötődöttél Szegedhez hosszú éveken át. Ennek is van szakmai és személyes vonatkozása is. Például a szegedi egyetemen habilitáltál, és az is tény, hogy fiad szegedi egyetemi éve alatt többször megfordultál a tanszékünkön.

Szinte hihetetlen, hogy már tíz éve annak, hogy 60. születésnapod alkalmából köszöntöttünk. Mintha most lett volna! Előttem van a kép, milyen rengetegen gyűltek össze itthonról és külföldről barátaid, kollégáid, tanítványaidd és ismerőseid, hogy ünnepeljenek. Az alkalomra készült ünnepi kötetbe pedig olyan sokan írtak, hogy talán nem túlzás állítani, az uralisztika legvaskosabb születésnapi könyve lett. Biztos vagyok benne, most sem vagyunk kevesebben, akik szívből kívánunk Neked boldog születésnapot.

Kedves Laci! Kívánok Neked sok évet még egészségben, kívánom, hogy továbbra is sok örömet és elégedettséget találj családotd körében, és kívánom nem csak Neked, hanem mindannyiunknak is, hogy szakmádra, szakmánkra is jusson még lehetőség, kedved és energiád!

A vogul kapcsolat**Székely Gábor (Pécs)**

Paša, ruma! Naḡsātpantāl ōḡśēḡan. Hetvenéves lett a Debreceni Egyetem professzora, vagy ahogy ezt manyisi nyelven mondják: 'hetven telet bírsh'. Az északi országokban töltött telek biztosan meghatározó élményei voltak az ünnepeltnek. Amiért a manyisi kezdőmondatok szövegindításként szerepelnek, az az, hogy Keresztes László tudományos munkásságában a kezdetektől jelen vannak a manyisi nyelvészeti témák. Gondolom, a debreceni hagyomány húzódik mögötte. Egyik első jelentős publikációja a gondolkodást és beszélést jelentő obi-ugor igék szemantikai elemzése. De a véletlen hozzásegítette ahhoz is, hogy jukondai anyanyelvű adatközlővel dolgozhasson. Eből születtek a jukondai hangrendszer fonológiai tulajdonságait bemutató alapvető tanulmányai. Ennek jelentőségét az is adja, hogy ma már senki nem beszéli ezt a keleti vogul nyelvjárást, nincs lehetőség arra, hogy a helyszínen tanulmányozhassuk ezt a nyelvjárást. – Keresztes írta meg a manyisi nyelvtani rendszer remek összefoglalóját angolul az uráli nyelveket bemutató összefoglaló kötetben.

Keresztes László a manyisi nyelvi megújulás egyik lehetőségét az anyanyelvi bibliafordításokban látja: a Szentírás könyveinek manyisi fordítása emelhetné a veszélyeztetett nyelv presztízsét. Kíváncsi vagyok, hogy az ünnepelt reménye valóra váljon, de kíváncsi vagyok azt is, hogy sokszínű tudományos kutatómunkájában a manyisi téma is folytatódjon. Mindehhez jó erőt és egészséget kívánok a magam és a pécsi kollégák nevében, vagy ahogy a manyisi mondja: *pus kāt, pus lāyl!*

Tinkimättömän tiukka, hillittömän hauska esimies***Anna Tarvainen (Helsinki)***

Nimi László Keresztes oli minulle hyvin tuttu jo kauan ennen, kuin se sai kasvot, saati sitten persoonallisuuden. Tuo nimi on pienen vihreän, hikeä, tuskaa ja melkein kyyneleitäkin tuottaneen kirjan kannessa. Kirja on unkarin kielioppi.

Kasvot nimi sai vuosia myöhemmin, kun jossain seminaarissa minulle valkeni, että kieliopin tekijä on varsin charmantin oloinen herra. Sen olin sentään jo aiemmin ymmärtänyt, että unkarin kielioppi oli vain pieni murto-osa tämän herran tuotantoa. Tiedemiehen charmia tarkastelin kuitenkin vielä pitkään välimatkan päästä.

Persoonallisuus nimeen liittyi vasta 1990-luvun Debrecenissä. Olin suomen lehtorina, kun tuo etäisesti tuttu nimi palasi Oslost johtajaksemme. Ensivaikutelmani osoittautui oikeaksi: tarkka, vaativa ja tinkimätön, aivan kuten opiskeluvuosieni kielioppi. Oikea oli toinenkin vaikutelmani: charmikas seuramies, erinomainen esiintyjä, tutkija henkeen ja vereen. Mutta monia asioita en vielä tiennyt: laaja-alaisuutta, räiskyvää temperamenttia, loistavaa huumoria. En olisi myöskään arvannut, että juuri tämä kunnianarvoisa tiedemies opettaa minut tekemään *székelykáposztaa*. Enkä sitä, että potiessani kotona selkäkipua esimieheni soittaa ja kysyy, mitä tarvitsisin kaupasta.

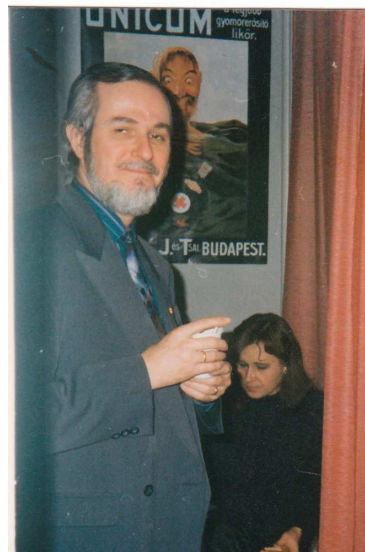
Laci, kiitos kaikesta tästä ja paljosta muusta. Ja kiitos vihreästä unkarin kieliopistakin; se on hyvin kulunut, täynnä allevii-vauksia, ja yhä edelleen käytössä. Eikä se enää tuota tuskanhikeä (joka ei silloinkaan johtunut tekijästä) vaan silkkaa iloa selkeytensä ja perusteellisuutensa vuoksi. Vähän niin kuin sinä. Onnea!

Õnne juubelisünnipäevaks!

Kai Tiislär (Debrecen)

Seisata korraaks ja kohe Sa näed,
et oled ilusal aastate mäel,
millest võid silmata elutee algust
ja ka aimata edasist kaugust.
Olgu see kaugus hästi pikk,
tervist täis ja õnnelik!

(Állj meg egy pillanatra és rögtön látod,
hoggy szép évek hegyén vagy,
ahonnan látod az életút elejét
és ahonnan sejtethed a jövőt.
Legyen ez a jövő nagyon hosszú,
tele egészséggel és boldogsággal!)

Professzori segítség

Tóth Anikó Nikolett (Debrecen)

Egy cikket megírni soha nem könnyű és ez hatványozottan igaz az elsőre. Ahhoz, hogy először éljük át, hogy megjelent egy írásunk, át kell törni egy mindennél masszívabb és megfoghatatlanabb gátat. Talán Keresztes tanár úr mindenkinél jobban tudja, hogyan lehet ezt elérni, és tudja azt is, hogy a sokféle hallgató más-más módon reagál erre. Az ő munkamódszerének köszönhetem én is, hogy nemcsak megjelenhetett első tanulmányom, de a kitartó biztatásának hála tudhatom, hogy mindent kihozott belőlem. Miután munkám az asztalára került, lelkiismeretesen foglalkozott vele, aminél hatékonyabban nem is támogathatott volna.

Meglehet, azt mondják róla, hogy a tanszék életében már tevékenyen nem vesz részt, és a diákok is ritkán találkozhatnak vele, mégis szerves és sokoldalú része a mindennapjainknak. Mindig igyekszik kihozni az emberből a maximumot, sokat segít nekünk, miközben őszinte érdeklődéssel követi nyomon életünket.

Mindig hálás leszek, hogy együtt dolgozhatok vele, és ezúton is szeretném szívből köszönteni 70. születésnapja alkalmából.

Suomalaisten kollegoiden tervehdys***Susanna Virtanen (Debrecen)***

Helsingin yliopiston kasvattina luonnollisesti muistan Sinut aina ensi sijassa Helsingin yliopiston entisenä unkarin kielen lehtorina. Myös laaja teellinen työsi on Suomessa hyvin tunnettu ja arvostettu. Siksi minulle on ollut suuri ilo viime kuukausina tutustua Sinuun myös lämminhenkisenä ja innokkaana työtoverina. Omastani ja kaikkien Unkarin alueen suomen kielen lehtorien sekä erityisesti vierailevan professorin Jari Sivosen puolesta onnitelen Sinua pyöreiden vuosien täyttymisestä ja toivotan vielä paljon rikkaita ja onnellisia vuosia!

Göttingeni jókívánságok***Eberhard Winkler (Göttingen)***

A debreceni 7. CIFU kongresszus volt az első, melyen kezdő finnugristaként részt vettem. Nagy hatást tett rám a ragyogó szervezés, a kongresszus pompája. Itt találkoztam először Veledd, bár személyes kapcsolatba ekkor még nem kerültünk egymással. Ténylegesen nem tudom már pontosan mikor – talán 2003-ban ismerkedtünk meg –, amikor engem, az újsütetű göttingeni professzort, meghívtál előadást tartani Debrecenbe. Ezek a debreceni találkozások – az egyetemen, odahaza nálad vendégségben, szép időben a főépülethez közel eső valamelyik vendéglőben – tartósan szép emlékek maradtak. Biztos pont voltál a német kollégáknak Magyarországon. Viszonylag ritkán találkoztunk – például Göttingenben, amikor Te tartottál vendégelőadást –, de a veled való találkozásokat mindig szívélyes baráti hangulat jellemezte. Hálás köszönet e kellemes személyes és kollegiális kapcsolatért.

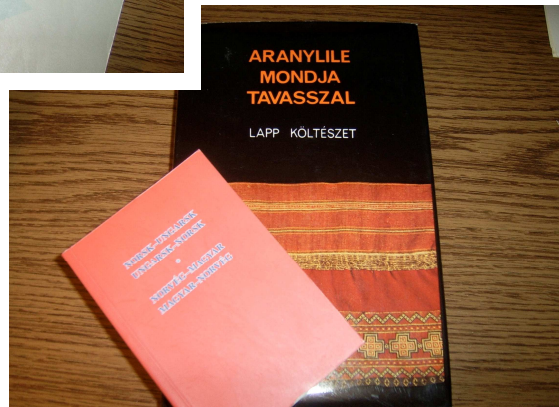
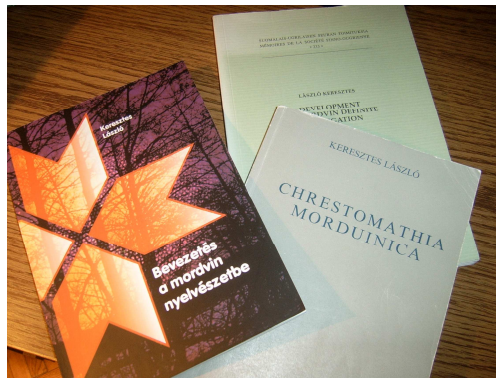
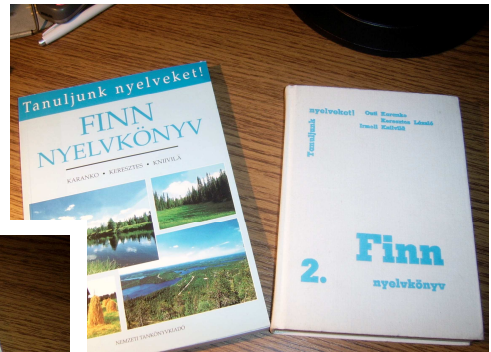
Kedves Laci, tiszta szívből gratulálok 70. születésnapodhoz, kívánok mindent jót, egészséget, sok örömet az életben, és természetesen boldog születésnap ünnepet családot körében. Isten tartson meg sokáig olyannak, amilyen vagy!

A 60. születésnap, 2001-ben

II.

Keresztes László publikációs jegyzéke

Önálló / társszerzős könyvek

- (1) Unkarin kiel. SKS, Helsinki–Pieksämäki 1974. 180 l.
- (2) (Outi Karanko–Pap–Maria Vilkkuna–Keresztes László) Finn nyelvkönyv. Tankönyvkiadó, Bp. 1979. 231 l.; [2.] változatlan utánnyomás 1980; 2.[3.] változatlan utánnyomás 1985; 4. változatlan utánnyomás 1992; 5. változatlan utánnyomás 1993.
- (3) (Jakab László – Keresztes László) Finnugor nyelvészet a debreceni egyetemen. A KLTE Magyar Intézetének Kiadványai 51. Debrecen 1979. 26 l.
- (4) Intensiivinen unkarin kurssi. Jyväskylä 1982. 47+10 l.
- (5) Jó napot! Yleisradion opetusohjelmat. Yleisradion offsetpaino, Helsinki 1983. 56 l. + 5 kazetta; 2. kiadás 1986.
- (6) (Keresztes László–Bede Anna) Aranylile mondja tavasszal. Lapp költészet. Európa Könyvkiadó, Bp. 1983. 559 l.
- (7) Mordvin szövegek (erza). Egyetemi jegyzet. A KLTE Könyvtárának sokszorosító üzeme, Debrecen 1985. 34 l.
- (8) Finn nyelv. A gimnáziumi nevelés és oktatás terve. Művelődésügyi Minisztérium. Bp. 1986. 20 l.
- (9) (Outi Karanko–Keresztes László–Irmeli Kniivilä) Finn nyelvkönyv 1. (kezdőknek és középfeladókknak) Tanuljunk nyelveket! Tankönyvkiadó, Bp. 1985. 401 l. + 2 kazetta; 2. javított kiadás 1987.; 3. kiadás 1995. 316 l.
- (10) Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I. Studia Uralo-Altaica 27. Szeged 1987. 244 l.
- (11) Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. Studia Uralo-Altaica 26. Szeged 1986. 212 l.
- (12) (Jakab László–Keresztes László) A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914–1990). A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 55. Debrecen 1990. 69 l.
- (13) (Outi Karanko–Keresztes László–Irmeli Kniivilä) Finn nyelvkönyv 2. (haladóknak) Tanuljunk nyelveket! Tankönyvkiadó, Bp. 1990. 428 l.
- (14) Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Bp. 1990. 204 l.
- (15) Gyakorlati magyar nyelvtan. Hungarolingua. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen 1992. 142 l.; 2., javított kiadás 1995. 136 l.; 3., javított kiadás 2002. 136 l.
- (16) A Practical Hungarian Grammar. Hungarolingua. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen 1992. 173 l.; revised edition 1995. 163 l.; third revised edition 1999. 163 l.

- (17) Praktische ungarische Grammatik. Hungarolingua. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen 1992. 172 l.; 2., verbesserte Auflage 1995. 164 l.; 3., verbesserte Auflage 1999. 162 l.
- (18) Grammatica ungherese pratica. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen 1997. 175 l.; 2. edizione riveduta e corretta. 2000. 165 l.
- (19) Praktiline ungari keele grammatika. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen 1997. 161l.;
- (20) Grammaire pratique du hongrois. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen 1998. 178 l.; réédition 2001. 178 l.
- (21) Development of Mordvin Definite Conjugation. MSFOu 233. Helsinki. 266 l.
- (22) (Keresztes László–Ove Lund): Norsk–ungarsk–norsk lommeordbok. Norvég–magyar– norvég zsebszótár. Oslo 2002. 2. opplag/2. kiadás. Oslo 2005. 672 l.
- (23) Jitsujo hangariigo bunpo. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen 2006. 188 l.
- (24) Bevezetés a mordvin nyelvészetbe. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen 2011. 145 l.

Könyvrészesetek

- (1) On the Question of the Mordvinian Literary Language. (Rez.: O проблеме литературного мордовского языка). In: Zur Frage der uralischen Schriftssprachen (Red.: G. Zaicz). Linguistica Series A Studia et dissertationes, 17. (Budapest 1995) 47–55.
- (2) Mansi. In: D. Abondolo (red.) The Uralic Languages. Routledge, London and New York 1998. 387–427.
- (3) Finno-Ugric cross-language analyses: Hungarian compared with Mordvin. In: (sous la direction de) M.M. Jocelyne Fernandez-Vest, Les langues ouraliennes aujourd’hui – The Uralic languages today. Paris, Editions Honoré Champion, 2005. 369–379. [Rés.: Analyse interlinguale finno-ougrienne – le hongrois comparé au mordve. Ib. 617.]
- (4) A magyar nyelv eredete. (In: Honti László szerk.: A nyelvrokonságról – Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság) Tinta Könyvkiadó, Budapest 2010. 277-292. Második, bővített kiadás. Budapest 2010. 303–318.

Tanulmányok

- (1) A beszélést és gondolkodást jelentő igék az obi-ugor nyelvekben. NyK 69 (1967): 245–282.
- (2) Zur Entwicklung des mordwinischen Konsonantensystems. CIFU–3. Teesid I. Tallinn 1970. 110.
- (3) A magyar határozórendszer oktatásáról Finnországban. Magyartanítás külföldön II. Művelődésügyi Minisztérium. Bp. 1970. 111–113.; Hungarológiai Ismerettár 1. Nemzetközi Hungarológiai Központ. Bp. 1989. 227–229.; A magyar mint idegen nyelv / Hungarológia. Bp. 1998. 497–498.
- (4) A mordvin mássalhangzórendszer kialakulása. MNyj 17 (1971): 51–60.
- (5) Über das Vokalsystem des Jukonda Dialekts im Wogulischen. FUF 39 (1972): 277–294.
- (6) Vogulin Jukondan (Ala-Kondan) murteen konsonanttjärjestelmästä. JSFOu 72 (1973): 167–174.
- (7) Mordvan konsonantiston kehitys. CIFU–3/I. Tallinn 1975. 504–509.
- (8) A debreceni önálló Finnugor Nyelvtudományi Tanszék (1952–1977). MNyj 22 (1979): 92–105.
- (9) Az önálló Finnugor Nyelvtudományi Tanszék 25 éve (1952–1977). A KLTE évkönyve 1977–78. tanév. Debrecen 1979. 71–79.
- (10) Lappok (számik). Alföld 1980/8: 87–88.
- (11) Numeruszeichen und Wortarten in den uralischen Sprachen. CIFU–5/II. Turku 1980. 31.
- (12) Az accusativusrag allomorfjai az idegen ajkúak szemszögéből. NytÉrt 104 (1980): 475–479.
- (13) Lexica Fennica. MNy 67 (1981): 101–106.
- (14) Numerustunnukset ja sanaluokat uralilaisissa kielissä. CIFU–5/VI. Turku 1981. 139–145.
- (15) Passiivin asema suomen kieliopissa. X kielitieteen päivät. Jyväskylä 1982. 3.
- (16) Ruotsin saamelaisten lyriikka. Symposiumi 82. Jyväskylä 1982. 129–130.
- (17) Magyar anyag Helsinkiben a finn hangarchívumban. MNyj 25 (1983): 121–126.
- (18) A számi (lapp) költészet. In: Aranylile mondja tavasszal. Bp. 1983. 507–521.
- (19) Számi (lapp) költészet Svédországban. FK 28 (1982): 528–539.

- (20) The phonological role of consonant-sequences and long (geminate) consonants in the Vogul dialect Yukonda. In: Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen. BiblUr 7. 1984.
- (21) Palatalizáció és megőrző tendencia a mordvinban. NyK 85 (1983): 361–368.
- (22) Х. Паасонен и классификация мордовских диалектов. NyK 87 [= 86] (1984): 357–365.
- (23) Über eine morphonologische Erscheinung im Mordwinischen. Dritte Tagung für uralische Phonologie. 28. Juni–1. Juli 1984 in Eisenstadt. Programm. Institut für Finno-Ugristik der Universität Wien. 24.
- (24) H. Paasonen und die Klassifikation der mordwinischen Dialekte. CIFU–6. Тезисы II. Sziktiivkar 1985. 9.
- (25) Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des Mordwinischen. In: Dialectologia Uralica. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 20. Wiesbaden 1985. 173–185.
- (26) Die Stellung des Mordwinischen in der finnisch-volgaischen Einheit. Festschrift für István Futaky. FUM 10 (1986): 189–201.
- (27) Über eine morphonologische Erscheinung im Mordwinischen. In: Studien zur Phonologie und Morphologie der uralischen Sprachen. Studia Uralica. Band 4. Wien 1987. 234–239.
- (28) A mordvin nyelvjárási $\check{c} \sim \check{s}$ megfelelésről. In: Bereczki Emlékkönyv. Urálsztikai Tanulmányok 2. Bp. 1988. 207–213.
- (29) Mordvalaista kielitieteen tutkimusta. Virittäjä 92 (1988/1): 184–188.
- (30) Morphonologische Aspekte in der Klassifizierung der mordwinischen Dialekte. In: Internationales Symposium "Uralische Phonologie" in Hamburg, 4.–8. September 1989. 105.
- (31) Finnugor Nyelvtudományi Tanszék (1952). In: A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914–1990). A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 55. 1990. 26–40.
- (32) Х. Паасонен и классификация мордовских диалектов. CIFU–6/II. Sziktiivkar 1990. 94–96.
- (33) Zur Lappologie in Ungarn. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica. Tomus XIX. Budapest 1988. 167–172.
- (34) Исследования венгерских ученых о мордовских языках. Вестник Мордовского университета. Саранск. 1991/1. 29–31.; Труды, вып. 105. Саранск. 1991. 77–83.
- (35) A finn-permi ág kronológiai kérdései. FUD 2 (1991): 81–86.

-
- (36) Klemm Antal mordvinisztikai munkássága. In: Tanulmányok a magyar nyelvstudomány témaköréből. Szerk.: Kiss Jenő és Szűts László. AK. Bp. 1991. 346–349.
- (37) Morfológiai szempontok a mordvin nyelvjárások osztályozásában In: Rédei-Festschrift. Wien–Budapest 1992. 255–261.
- (38) Budenz József mordvinisztikai munkássága. In: Régi és új peregrináció III. Budapest–Szeged. 1328–1332.
- (39) Új magánhangzó-fonémák a magyarban? In: Hungarologische Beiträge 1. Jyväskylä 1993. 45–51. – In: Hajdú Péter 70 éves. Linguistica. Series A. Studia et dissertationes, 15. Budapest, 1993. 165–170.
- (40) Die Aufnahme von K.B. Wiklunds Arbeiten in Ungarn. Lapponica et Uralica – Abstracts. Uppsala 1994. 50.
- (41) The Determinative Conjugation in the Finno-Ugric Languages. FUD 3 (1994): 19–33.
- (42) Die Probleme der Ungarisch lernenden Finnen. In: Hungarologische Beiträge 2. Jyväskylä 1994. 127–140.
- (43) Személytelen (alanytalan és ágens nélküli) kifejezések a finnben és a magyarban. In: Hungarologische Beiträge 3. Jyväskylä 1995. 39–60.
- (44) A határozott (tárgyas) ragozás a finnugor nyelvekben. A Miskolci Egyetem Közleményei. Bölcsészettudományi Intézet. I. évf. Miskolc 1994. 83–95.
- (45) A VII. Nemzetközi Finnugor Kongresszus. A debreceni KLTE Évkönyve az 1985 és 1990 közötti öt tanévről. Debrecen 1995. 361–363.
- (46) The Development of the Determinative Conjugation in Mordvin. (tézisek) CIFU–8/II. Jyväskylä 1995. 56–57.
- (47) Gondolatok a finn passzívumról. In. Hungarologische Beiträge 6 (1996): 19–30.
- (48) A mordvin irodalmi nyelv kérdéséről. In: Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szeged 1996. 170–174.
- (49) Determinatiivisen taivutuksen kehitys mordvan kielessä. CIFU–8/III. Jyväskylä 1996. 134–139.
- (50) Question of the Linguistic Relations between Saamis and their Neighbours. Symposium Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt. Abstracts. Groningen 1996. 31.
- (51) Die Aufnahme von K.B. Wiklunds Arbeiten in Ungarn. Lapponica et Uralica. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Studia Uralica Upsaliensia 26. Uppsala 1996. 137–142.

- (52) Morphonologische Aspekte in der Klassifizierung der mordvinischen Dialekte. FUM 18/19 (1996): 61–66.
- (53) A magyar nyelv elsajátításának nehézségei a norvég tanulók szempontjából. ELSA. A magyar nyelv elsajátításának pszicho- és szociolingvisztikai vizsgálata. A magyar nyelv elsajátításának nehézségei. Debrecen 1997. május 8–10. 14–15.
- (54) Questions of the Linguistic Relations between Lapps (Saamis) and their Neighbours. In: Sirkka-Liisa Hahmo et al. (Hrsg.), Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt. Maastricht 1997. 145–150.
- (55) Questions of Language Reform, Regulation and Planning in Estonia. In: Unn Rønneberg (ed.), Language Contact and Language Conflict. Proceedings of The International Ivar Aasen Conference 14–16 November 1996. University of Oslo. Volda College, Volda. 211–216.
- (56) Morfológiske trekk i finsk-ugriske språk. In: L. Keresztes, T. Tveite (red.) Finsk-ugriske dager 1995. Foredragssamling om finsk-ugriske emner. Oslo 1998. 11–22.
- (57) Samisk påvirkning på nabospråkene. In: L. Keresztes, T. Tveite (red.) Finsk-ugriske dager 1995. Foredragssamling om finsk-ugriske emner. Oslo 1998. 91–102.
- (58) A szám- és személykategória kérdései a mordvin determinatív igeragozásban. In: Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16. V. 1998. MSFOu 228. Helsinki. 228–235.
- (59) Questions of the Development of Mordvin. In: Zur Entwicklungsgeschichte der uralischen Sprachen. Red. J. Pusztay. Specimina Sibirica XIV. Savariae. [Szombathely] 1998. 43–76.
- (60) A magyar nyelv elsajátításának nehézségei a norvég anyanyelvű tanulók szempontjából. ELSA – a magyar nyelv elsajátításának pszicho- és szociolingvisztikai vizsgálata. In: Hungarologische Beiträge 12. Jyväskylä 1999. 43–53.
- (61) Az igenevek szerepe a mordvin determinatív igeragozás kialakulásában. In: A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondattörténet 1998. szept. 23–24. Szerk. Büky L. és Forgács T. JATE, Szeged 1999. 97–109.
- (62) Образование объектного спряжения в мордовских языках. FUD 6 (1999): 57–91.
- (63) Gondolatok a mordvin determinatív igeragozás kialakulásáról. NyK 96 (1999): 93–108.

- (64) A személyrag nélküli és a legproblematisabb alakok a mordvin determinatív igeragozásban. FUD 7 (2000): 37–48
- (65) A magyar mint kisebbségi nyelv – a magyar mint idegen nyelv (*A magyar nyelv- és kultúraelsajátítás kérdései*). Lektor konferencia, Bp. 2000. VIII. 22. In: Hungarológia 3 (2000/3): 176–179.
- (66) On the suffix-free forms and the most problematic suffixes in the Mordvin definite conjugation. CIFU–9/V. Dissertationes sectionum: Linguistica II. (Red: T. Seilenthal.) Tartu 2001. 75–82.
- (67) Comments on the plenary presentation “Reconstructing Pre-Proto-Uralic typology spanning the millennia of linguistic evolution” by Juha Janhunen. CIFU–9/VI. Dissertationes sectionum: Linguistica III. (Red: T. Seilenthal.) Tartu 2001. 448–451.
- (68) Questions of the Person and Number in Mordvin Definite Conjugation. In: Zur (morpho-) syntax der uralischen Sprachen. Red. J. Pusztay. Specimina Sibirica 16. Savariae [Szombathely] 2001. 17–26.
- (69) Nyelvújítási törekvések az új mordvin bibliafordításokban. Finnugor Világ 2001. december. VI. évf. 4. sz. 11–14.
- (70) Nyelvújítási törekvések az új mordvin bibliafordításokban. Mikola-
emlékkönyv. Néprajz és Nyelvtudomány 41/1. Szeged. 129–132.
- (71) Laza morfológiai szerkezetek a mordvinban. In: Büky L. és Forgács T. (szerk.), A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II. Szeged. 2000. október 25–26. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged 2001. 93–97.
- (72) Bevezető gondolatok. In: A magyar nyelv idegenben. Előadások a jyväsckyläi V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväsckylä 2001. augusztus 6–10.) Debrecen–Jyväsckylä 2002. 7–8.
- (73) The Research and Development of Hungarian as a Foreign or Second Language. In: A magyar nyelv idegenben. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväsckylä 2001. augusztus 6–10.) Debrecen–Jyväsckylä 2002. 121–126.
- (74) A finn ige- és igetövek összefüggései alapalakjukkal. In: Köszöntő kötet B. Gergely Pirocska tiszteletére. A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Miskolc 2002. 96–100.
- (75) A debreceni finnugrisztikai kutatások története és eredményei. A Finnugor Nyelvtudományi Tanszék 50 éve (1952–2002). FUD 9 (2002): 3–44.
- (76) Finnugor kontrasztív nyelvészeti elemzések. Res.: Finno-Ugric cross-language analyses. FUD 9: 81–89.

- (77) Efforts aiming at language reform in the new Mordvin Bible translations. In: R. Blokland, C. Hasselblatt (ed.), *Finno-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts. Proceedings of the Symposium at the University of Groningen, November 22-24, 2001. Studia Fenno-Ugrica Groningana 2. Maastricht 2002.* 192–196.
- (78) A finn névszótövek összefüggése alapalakjukkal. In: *Permistica et Uralica. Ünnepi könyv Csúcs Sándor tiszteletére. Fenno-Ugrica Pázmániensia I. Piliscsaba, 2003.* 105–115.
- (79) A mordvin névszó predikatív ragozása: ősi vonás vagy külön nyelvi fejlemény? Ünnepi kötet Honti László tiszteletére. Budapest 2003. 234–242.
- (80) The History and Research Findings of Finno-Ugric Studies in Debrecen. The fifty years of the Finno-Ugric Department (1952–2002). *FUD 10 (2003):* 3–32.
- (81) A magyar nyelv eredetkérdései (Eredmények és kihívások a finnugrisztikában). *FUD 10 (2003):* 107–126.
- (82) (–Lars-Gunnar Larsson), Lapp (számi) etimológiai szótár céljai és szerkesztési szempontjai. In: *Permiek, finnek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára. Urálsztikai Tanulmányok 14. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest.* 118–124.
- (83) Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. *FUD 11 (2004):* 73–86.
- (84) Efforts Aiming at Language Reform in Finno-Ugric Languages in the New Bible Translations. (Abstract.) *Joskar-Ola, CIFU-10/II: 202–203.*
- (85) Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations. *FUD 12 (2005):* 47–58.
- (86) (–Csúcs Sándor) *A magyar nyelv eredete* című szimpózium vitaindítója. (Abstract.) VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Az előadások összefoglalói. Debrecen 2006. 154–156.
- (87) (–Csúcs Sándor) *A magyar nyelv eredete.* *FUD 13 (2006):* 139–148.
- (88) (–Csúcs Sándor) *A magyar nyelv eredete. Távlatok 74 (2006/4):* 208–217.
- (89) (–Csúcs Sándor) *A magyar nyelv eredete.* In: *Nemzet, nyelv, identitás II. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen–Budapest 2007.* 151–160.
- (90) Az északi népek, nyelvek és országok megnevezései a lappban. *FUD 14 (2007):* 45–60.

- (91) A vepsze irodalmi nyelv az evangéliumfordítások tükrében. FUD 15 (2008): 49–64.
- (92) Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations. *Linguistica*. (Ред. К.Н.Сануков) CIFU–10/4. ГОУБПО Марийский государственный университет. Joškar-Ola, 2008. 65–71.
- (93) A vepsze irodalmi nyelv az evangéliumfordítások tükrében. FUD 15 (2008): 49–64.
- (94) A lapp mutatónévmás-rendszer egy szegmense kognitív szempontból. In: Ünnepi írások Bereczki Gábor tiszteletére. Szerk. Bereczki A.–Csepregi M.–Klima L. *Urálistikai Tanulmányok* 19. ELTE, Budapest 2008 (<http://mnyfi.elte.hu/finnugor>, megjelent CD-n). 303–307.
- (95) A szó elszáll – az Írás megmarad. In: Megtört kenyér. Ünnepi könyv Bosák Nándor püspök 70. születésnapjára. A Debrecen–Nyíregyházi Egyházmegye kiadványa. Debrecen, 2009. 68–71.
- (96) A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az új bibliafordítások tükrében. FUD 16 (2009): 57–89.
- (97) Ein Aspekt des Systems der Demonstrativpronomina im Saamischen (Lappischen). *Gedenkschrift für Eugen A. Helimski*. Finnisch-Ugrische Mitteilungen 32/33. Helmut Buske Verlag, Hamburg 2010. 291–296.
- (98) Adalék az uráli fosztóképző eredetéhez. In: Hári Gy. (szerk.), „Végetlen a tér, mely munkára hív”. Köszöntő kötet Révay Valéria 60. születésnapjára. A Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai II. Veszprém 2010. 116–120.
- (99) The questions of Finno-Ugric literary languages in the light of the latest Bible translations. (plenáris) In: S. Csúcs et al. (red.), *Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum*. Piliscsaba 9–14. VIII. 2010. Pars I. *Orationes plenariae*. CIFU–11/I. (2010) 127–168.
- (100) Вопросы литературных языков финно-угорских народов в плане новейших переводов Библии. (plenáris) In: S. Csúcs et al. (red.), *Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum*. Piliscsaba 9–14. VIII. 2010. Pars I. *Orationes plenariae*. CIFU–11/I. (2010) 169–192.
- (101) Образование объектного спряжения в мордовских языках (újra-közlés). In: *Uralistics from Hungary – Уралистика из Венгрии*. In: G. Zaicz (ed.), *Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum*. Piliscsaba 9–14. VIII. 2010. CIFU–11/CD (2010) Piliscsaba. 88–97.

- (102) Ein Aspekt des Systems der Demonstrativpronomina im Saamischen (Lappischen). Gedenkschrift für Eugen A. Helimski. Finnisch-Ugrische Mitteilungen 32/33. Helmut Buske Verlag, Hamburg 2010. 291-296.
- (103) Tendenzen der Entwicklung des literarischen Wortschatzes in den finno-ugrischen Sprachen. Sanoista kirjakieliin Juhlakirja Kaisa Häkkisen 60-vuotispäivänä 17. marraskuuta 2010. MSFOu 259. Helsinki 2010. 301-312.
- (104) The Standardization of Minor Fennic Languages (Karelian, Veps). In: Languages and Cultures in Research and Education. Jubilee Volume Presented to Professor Ralf-Peter Ritter on His Seventieth Birthday. (Ed. László Kálmán Nagy et al, Jagellonian University Press.) Cracow 2011. 133-145.

Ismertetések, recenziók

- (1) Kálmán Keresztes: Morphemic and Semantic Analysis of the Word Families: Finnish.
- (2) ETE- and Hungarian EL- 'fore'. NyK 67 (1965): 404–406.
- (3) Pertti Virtaranta: Suomen kansa muistele. MNyj 12 (1966): 164–165.
- (4) Terho Itkonen: Proto-finnic Final Consonants. MNyj 13 (1967): 129–133.
- (5) Ilse Lehist: Consonant Quantity and Phonological Units in Estonian. ALH 20 (1970): 220–224.
- (6) Käsi- ja oppikirja unkarin kielen historiasta. István Papp: Unkarin kielen historia. Virittäjä 75 (1971/3): 333–335.
- (7) Eero Kiviniemi: Suomen partisiippinimistöä. Ensimmäisen partisiippin sisältävät henkilö- ja paikannimet. MNyj 18 (1972): 159–163.
- (8) Aus Geschichte und Gegenwart der ungarischen Sprache. Bárczi Géza–Benkő Loránd–Berrár Jolán: A magyar nyelv története és Imre Samu: A mai magyar nyelvjárások rendszere. FUF 41 (1975): 167–176.
- (9) Forschungsstätten für Finnougristik in Ungarn (red. von János Gulya und László Honti). NyK 79 (1977): 429–430.
- (10) Az etimológia elmélete és módszere. Szerk. Benkő Loránd és K. Sal Éva. NyK 80 (1978): 408–410.
- (11) Honti László: System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda. ÉFOu 13 (1976): 267–268.

- (12) Wolfgang Steinitz: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. 3–8. Lieferung. NyK 82 (1980): 386–390.
- (13) Études Finno-Ougriennes XIV – 1977. NyK 83 (1981): 191–193.
- (14) Wolfgang Steinitz: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. 9. Lieferung. NyK 84: (1982) 287–288.
- (15) Vilkas Unkarin harrastus Suomessa. Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden bibliografia vuoteen 1981. Toim. Viljo Tervonen ja Irene Wichmann. Teema ry:n kirjallisuuspöytäkirja julkaisu n:o 2. Tampere 1983. 1–4.
- (16) Sz. Bakró-Nagy Marianne, Die Sprache des Bärenkultes im Obugrischen. ALH 32 (1982): 253–257.
- (17) Honti László, Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe. ALH 33 (1983): 299–302.
- (18) М.А. Келин–М.В. Мосин–Д.В. Цыганкин: Мокшень кялень нюръхкяня этимологический словарь. NyK 88 (1986): 320–321.
- (19) Pápay József osztják hagyatéka (Próbafüzet). Közzéteszi Vértes Edit. Bibliotheca Pápayensis I. FUD 1 (1989): 127–128.
- (20) Papp István–Jakab László, Magyar–finn szótár. FUD 1 (1989): 129–131.
- (21) Két színes könyv a karjalaiakról. Helmi ja Pertti Virtaranta: Kauas läksit karjalainen. Pertti Virtaranta: Suru virret suuhun tuopi. MNyJ 31 (1993): 154–156.
- (22) Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen (ism. angolul). ALH 40 (1990–1991): 489–492.
- (23) Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. FUD 3 (1994): 125–129.
- (24) Tamotsu Koizumi, An Introduction to Uralic Linguistics. FUD 3 (1994): 129–130.
- (25) Hungarolingua 1, Hungarolingua 2. FUD 3 (1944): 134–136.
- (26) Anu Kippasto–Nagy Judit: Észet nyelvkönyv. Hungarologische Beiträge 6 (1996): 163–169.
- (27) Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band II. (Kor–Zs). ALH 45 (1998): 383–388.
- (28) Riho Grünthal: Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonymit. Castrenianumin toimitteita 51. Helsinki 1997. FUD 6 (1999) 159–162.

- (29) Mordvin nyelvészeti egyetemi kézikönyvek: 1) Д. В Цыганкин (отв. ред.) и др.: Эрзянь кель. Морфология. Республиканской типографиясь Красный Октябрь. Саранск 2000. 280 ст.– 2) Н. С. Алямкин (ред.): Мокшень кяль. Морфология. Красный Октябрь типографиясь. Саранск 2000. 234 ст. – 3) Alekszandr Feoktysztov: A moksa mordvin nyelv alapjai (oktatási segédanyag). Budapesti Finnugor Füzetek 9. Budapest 1999. 68 l. – 4) Tuula Nevala–Mihail Mosin: Suomalais-ersäläinen keskusteluopas. Туула Невала–Михаил Мосин: Финнэнь-ерзянь кортамолезкс. – Финско-эрзянский разговорник. Мордовской книжной издательствась. Саранск 1998. 108 ст. FUD 7 (2000) 144–147.
- (30) Wo sind die ungarische Verwandten geblieben? (Paul Fogelberg (Hg.): Pohjan poluilla.) FUF 56 (2001): 448–456.
- (31) Eugen Helinski–Anna Widmer (eds): Wuśa wuśa – Sei gegrüsst! Beiträge zur Finnougristik zu Ehren von Gert Sauer dargebracht zu seinem siebzigsten Geburtstag. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 57. ALH 50 (2003): 245–247.
- (32) Finn östörténeti kérdések. Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan (Toim. R. Grünthal.) FUD 10 (2003) 223–228.
- (33) A svédországi finn és lapp helynevekről. Ulla Svedell: Finska ock samiska ortnamn i Sverige. FUD 10 (2003): 245–247.
- (34) Hartmut Katz: Studien zu den älteren indoiranischen Lehnwörtern in den uralischen Sprachen. FUD 11 (2004): 155–157.
- (35) Auli Hakulinen et al.: Iso suomen kieliooppi . FUD 12 (2005): 143.
- (36) Ilse Lehiste et al.: Erzya prosody. FUD 12 (2005): 161–162.
- (38) Dennis Estill: Daichronic change in Erzya word stress. FUD 12 (2005): 163–167.
- (39) Minna Jaakola: Suomen genetiivi. FUD 13 (2006): 207–209.
- (40) H. Varga Márta: A magyar fosztó- és tagadóképző. FUD 13 (2006): 246–248.
- (41) Tapani Lehtinen: Kielen vuosituhannet. FUD 15 (2008): 185–187.
- (42) Sirkka Paikkala (päätoim.), Suomalainen paikannimikirja. FUD 15 (2008): 188–201.
- (43) Arja Hamari: The negation of stative relation clauses in the Mordvin languages. FUD 15 (2008): 212–216.
- (44) Tveite, Tor: The case of the object in Livonian. A corpus based study. Castrenianumin toimitteita 62, Helsinki 2004. FUD 16 (2009): 176–179.

- (45) Jomppanen, Marjatta: Pohjoissaamen ja suomen perusinfinitiivi vertailussa *leat* ja *olla* –verbien yhteydessä. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 92. Humanistinen tiedekunta, Oulun yliopisto, Giellagas-Instituuti, Oulu 2009. FUD 16 (2009): 181–185.
- (46) Wiik, Kalevi: Az európai népek eredete. Nap Kiadó, Budapest 2008. FUD 16 (2009): 212–217.
- (47) Kalevi Wiik: Az európai népek eredete. Finnugor Világ XIV/2. A Reguly Társaság Értesítője. 2009. június. 36–39.
- (48) Marcantonio, Angela: Az uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és statisztika. Magyar Ház, Budapest 2006. FUD 16 (2009): 217–229.
- (49) Jomppanen, Marjatta: Pohjoissaamen ja suomen perusinfinitiivi vertailussa *leat* ja *olla* –verbien yhteydessä. Oulu 2009. (Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 92.) LU 46/3 (2010): 215–218.

Egyéb publikációk

- (1) Toivo Pekkanen: Emberek (fordítás). Észak-Magyarország 1967. IV. 26.
- (2) Viljo Kajo: Az utolsó napkelte (fordítás). Észak-Magyarország 1968. I. 21.
- (3) Olli: Vakondirtás (fordítás). Szövetkezeti Élet 1968. II. 23.
- (4) Lukijalle (előszó Illyés Gy. Puszták népe finn kiadásához). Hämeenlinna 1970. I–VII.
- (5) Sándor Petőfi. (Petőfiä suomeksi. Toim. Aulis J. Joki–Hannu Launonen–László Keresztes) Publicationes Instituti Hungarici Universitatis Helsingiensis. Helsinki 1974. 4–7.
- (6) Dezső Pais 1886–1973. FUF 41 (1975): 342–345.
- (7) FEB-tanfolyamszervezés. (Varga Katalinnal) A FEB-táborok munkája. Szeged 1978. 43–64.
- (8) A finnugor népek népművészete (hangosított diasorozat). KLTE Oktatástechnikai Központ, Debrecen 1979. 40 l. + 112 dia + 60' és 100' kazetta.
- (9) Michael Branch–Antero Niemikorpi–Pauli Saukkonen: A Student's Glossary of Finnish. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva 1980. 378 l. (magyar értelmezések)
- (10) Andrásyné Kövesi Magda 70 éves. (Res.: Frau Andrassy Magda Kövesi ist 70 Jahre alt) MNyj 23 (1981): 3–9.
- (11) Balladin Shakespeare: János Arany 1817–1882. Keskisuomalainen 1982. III. 17.

- (12) A finnugor népek népművészete és népzeneje (hangosított diasorozat). KLTE Oktatástechnikai Központ, Debrecen 1988. 56 l. + 118 dia + 2x60' kazetta.
- (13) Berichte. FUD 2 (1991): 211–217.
- (14) Kálmán Béla nyolcvanéves. MNYj 31 (1993): 3–4.
- (15) Bárczi Géza. MKatLex I (1993): 610–611.
- (16) Erkki Itkonen. A Reguly Társaság Értesítője. 7. sz. (1994. január 26.) 5.
- (17) In memoriam Mikko Korhonen (1936–1991). FUD 3 (1994): 145–146.
- (18) Berichte. FUD 3 (1994): 153–156.
- (19) A jojka. In: Nagy Katalin (vál.) „Hét határon hallik húros daru hangja.” Morzsák az uráli nyelvcsaládhoz tartozó népek irodalmából és életéből. Faunus. Budapest 1994. 235.
- (20) In memoriam Dmitrij Tyimofejevics Nagykin (1934–1992). FUD: 3 (1994) 146–147.
- (21) Zum 80. Geburtstag von Béla Kálmán. FUD 3 (1994): 149–150.
- (22) Zum 75. Geburtstag von Edit Vértes. FUD 3 (1994): 151–152.
- (23) Előszó – Saateeksi (Heikki Leskinen). Hungarologische Beiträge 3. Jyväskylä 1995. 3–6.
- (24) Valikoitua kirjallisuutta (kontrastiivisen kielentutkimuksen alalta – kontrasztív nyelvészeti) válogatott bibliográfia. Hungarologische Beiträge 3. Jyväskylä 1995. 193–200.
- (25) Utsi, Paulus Person. VIL 16: 266.
- (26) Valkeapää, Nils-Aslak. VIL 16: 335.
- (27) Erdélyi István. MKatLex III (1997): 170–171.
- (28) Innledning. In: L. Keresztes, T. Tveite (red.), Finsk-ugriske dager 1995. Foredrags- samling om finsk-ugriske emner. Oslo 1998. 3–4.
- (29) In memoriam Knut Bergsland 1914–1998. FUD 6 (1999): 207–209.
- (30) Tanszéki beszámoló az 1998–1999. tanévről. FUD 6 (1999): 243–244.
- (31) In memoriam Mikola Tibor 1936–2000. FUD 7 (2000): 201–202.
- (32) In honorem Heikki Leskinen 70 éves. FUD 7 (2000): 203–205.
- (33) Tanszéki beszámoló az 1999–2000. tanévről. FUD 7 (2000): 211–212.
- (34) Kálmán Béla. MKatLex. VI (2001): 61.
- (35) A magyar mint idegen nyelv – a magyar mint kisebbségi nyelv. (a magyar nyelv- és kultúraelsajátítás kérdései). V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Jyväskylä, 2001. aug. 8–9. Tudományos (Academic) Program, 53–54.
- (36) Rédei Károly 70 éves. MNY 98 (2002): 396–398.
- (37) Schmidt Éva (1948–2002). FUD 9 (2002): 209–210.

- (38) M. P. Balangyina-Vahruseva (1918–2000). FUD 9 (2002): 211–212.
- (39) Nils-Aslak Valkeapää (1943–2001). FUD 9 (2002): 213–215.
- (40) Új zsebszótár. MBK Híradó 11/2. (Oslo, 2002. június) 3. o.
- (41) Előszó. In: A magyar nyelv idegenben. Előadások a jyväsckyläi V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväsckylä 2001. augusztus 6–10.) Debrecen–Jyväsckylä 2002. 3–4.
- (42) Tanszéki beszámoló a 2000–2001. és a 2001–2002. tanévről. FUD 9 (2002): 217–220.
- (43) 50 éves a debreceni finnugor tanszék. Finnugor Világ. A Raguly Társaság Értesítője. VII. évfolyam, 4. szám. 2002. december. 49–51.
- (44) Csúcs Sándor 60 éves. In: Permistica et Uralica. Ünnepi könyv Csúcs Sándor tiszteletére. Fenno-Ugrica Pázmániensia I. Piliscsaba, 2003. 9–13.
- (45) Andrásyné Kövesi Magda (portré). Pedagógusok arcképcsarnoka. Karácsony Sándor Neveléstörténeti Egyesület. Debrecen 2003. 19–21.
- (46) Tanszéki beszámoló a 2002–2003. tanévről. FUD 10 (2003): 263–265.
- (47) Tanszéki beszámoló a 2003–2004. tanévről. FUD 11 (2004): 179–180.
- (48) (–Maticsák Sándor) Krónika.VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. FUD 13 (2006): 251–253.
- (49) VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Debrecen, 2006. augusztus 22–26. Finnugor Világ XI. évf. 4. sz. (2006. dec.) 27–30.
- (50) Viljo Tervonen 90 éves. FUD 14 (2007): 195–197.
- (51) Rédei Károly 75 éves. FUD 14 (2007): 197–199.
- (52) Lars-Gunnar Larsson 60 éves. FUD 14: (2007) 199–201.
- (53) Pekka Sammallahti 60 éves. FUD 14: (2007) 201–204.
- (54) Rédei Károly 1932–2008. FUD 15 (2008) 237–238.
- (55) Jyväsckylä – régi álmokból mai valóság. Debreceni Disputa 08/09. 28–30.
- (56) Bővülő nyelvcsaládom – utam a nyelvi gazdagsághoz. In: Kontra Miklós–Bakró-Nagy Marianne (szerk.): A nyelvészetről – egyes szám, első személyben II. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged 2009. 91–98.
- (57) Rokon népek napja, finnugor konferencia Tartuban. Finnugor Világ XIV/4. A Raguly Társaság Értesítője. Budapest, 2009. dec., 28–29.
- (58) A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében. Finnugor Világ XV/3. A Raguly Társaság Értesítője, Budapest, 2010. szeptember 29–38.
- (59) 100 éve született Andrásyné Kövesi Magda (1910–1992) FUD17 (2010): 261–265.

- (60) In memoriam Seppo Suhonen (1938–2010). FUD17 (2010): 265–268.

Újságokban megjelent finn(ugor) tárgyú cikkek

- (1) Egy év Finnországban. Egyetemi Élet 1964. III. 27.
- (2) Körülbelül. HB Napló 1965. V. 23.
- (3) Fél cipő – félcipő. HB Napló 1965. XI. 7.
- (4) Nemzetközi nyelvészkongresszus. Egyetemi Élet 1966. IX. 22.
- (5) Kálmán Béla: Nyelvjárásaink. HB Napló 1967. X. 29.
- (6) Finnország – a repülőgép ablakából. Déli Hírlap 1969. X. 1.
- (7) Milyen nyelven írták a finn himnusz? Déli Hírlap 1969. XI. 25.
- (8) Hyvää joulua! Finn karácsony. Déli Hírlap 1969. XII. 24.
- (9) Unkarilaisten nimien ääntämisestä. Suomi-Unkari 1969:6, 24–27.
- (10) Helsinki Európa legtitisztább városa. Déli Hírlap 1970. II. 17.
- (11) A finnek szeretik a könyveket. Déli Hírlap 1970. III. 3.
- (12) A lappok mint turista-látványosság. Déli Hírlap 1970. III. 24.
- (13) Szauna a parlamentben. Déli Hírlap 1970. IV. 1.
- (14) Kuusi vuotta unkarin kielen lehtorina Suomessa. Suomi-Unkari 1975:12, 10–12.
- (15) Egy boldog ember Finnországból. (Színházi jegyzet a „Hetven év a sarkcsillag alatt” című monodrámá kapcsán.) HB Napló 1978. II. 25.
- (16) Finnugor kongresszus Turkuban. Egyetemi Élet 1980. X. 13.
- (17) Ösvény ösköltészetünk forrásaihoz. HB Napló 1980. XII. 25.
- (18) Baráti rokonság. Magyar Ifjúság. XXIX/28. 1985. II. 22. Kulturális melléklet 28–29.
- (19) Az őshaza közelében. Magyarország XXVII/32. (1990. aug. 10.) 27.

Szerkesztői tevékenység

- CIFU–7/1A, 1B, 2A, 2B, 3A, 3B, 3C, 4, 5, 6, Programma (1990)
- FUD 1 (1989), 2 (1991), 3 (1994), 6 (1999), 7 (2000), 9 (2002), 10 (2003), 11 (2004), 12 (2005), 13 (2006), 14 (2007), 15 (2008), 16 (2009), 17 (2010)
- Hungarologische Beiträge 2 (1994), 3 (1995), 6 (1996)
- Finsk-ugriske dager 1995. Foredragssamling om finsk-ugriske emner. Oslo 1998.
- A magyar nyelv idegenben. Debrecen–Jyväskylä 2002.

III.

Válogatás

Keresztes László írásaiból

Mordvin nyelvészet

Mordvan determinatiivisen taivutuksen kehitys

0. Uralilaisten kielten – ja lähinnä mordvan – determinatiivisen (määräisen, objektiivisen) taivutuksen arvoitus on kauan askarruttanut fennougristien tutkijoita. Olen hiljattain laatinut katsauksen tutkimuksen historiaan ja koonnut yksityiskohtaisesti mordvan determinatiivisen taivutuksen synnystä ja kehityksestä vallitsevat käsitykset sekä laatinut yksityiskohtaisen kirjallisuusluettelon (vrt. Keresztes 1994a, 1994b). Ongelmaa oli aikaisemmin käsitellyt eräässä tutkielmassaan myös Daniel Abondolo (1983), viime aikoina taas Trond Trosterud (1994) on esittänyt mielenkiintoisen selitysmallin determinatiivisen paradigman synkretismistä.

Olen samaa mieltä niiden kanssa, joiden mielestä ersän ja mokšan paradigmat ovat siinä määrin samankaltaisia, että tämä taivutusmuoto oli jo eräiltä osin syntynyt yhteismordvalaisena aikana, lähinnä kantamordvassa, mutta viimeistään muinaismordvalaisena kautena. Ilmiö on saanut alkunsa mordvan kielen ja murteiden erilliskehityksen aikana, eikä siinä voida epäillä vierasta vaikutusta.

Vaikka suuri joukko maineikkaita kielentutkijoita on yrittänyt ratkaista mordvan determinatiivisen taivutuksen synnyn arvoituksen, monista ideoista ja hypoteeseista huolimatta ei ole saatu aikaan tyydyttävää ja aukotonta selitystä. Esitelmässäni haluaisin antaa uusia vihjeitä ja herättää luovia ajatuksia kysymyksestä kiinnostuneissa kollegoissa ja suunnata huomion sellaisiin yksityiskohtiin, joita ei ole kyllin otettu varteen tähän asti.

Mielestäni olisi kiinnitettävä enemmän huomiota siihen, että suffiksien *i*-aines esiintyy ersässä usein sekundaarina. *i* ~ *e* -vaihtelu murteittain varoittaa meitä siitä, että kyseisillä paikoilla saattoi olla redusoitunut vokaali kanta-mordvassa. Sellaisella vokaalilla ei voinut olla grammaattista funktiota, vaihtelemattomalla *i*:llä sen sijaan kyllä. Analysoitaessa allomorfeja tulisi kiinnittää huomiota myös siihen, että jälkitavuihin *a* pyrkii syrjäyttämään muita vartalon vokaaleja. Determinatiiviset muodot pitäisi lisäksi analysoida äännehistoriallisesti: menetelmän avulla lienee mahdollista erottaa eriaikaiset suffiksikerrokset ja näin määritellä suffiksien syntyjärjestystä. Imperatiivi- ja kieltomuodot olisivat niin ikään suuremman huomion arvoisia. Pitäisi soveltaa István Pappin jälleentaivutusteoriaa mordvaankin, tutkia edelleen yksikölliseen ja monikolliseen objektiin viittaavia determinatiivisia muotoja syntaktisestikin.

1. Suffiksien *i-(j-)* sekä *a-*ainesten keskinäinen suhde

a:n esiintyminen vartalon loppuvokaalina tai suffiksien aineksena viittaa siihen, että kyseiset päätteet ovat uudempaa perua: ne saattavat palautua korkeintaan muinaismordvalaiseen kauteen, jolloin vokaalisointu ei enää vaikuttanut perinteisellä tavalla. Väljät vokaalit (*a/ä*) esiintyvät tiheämmin mokšassa, ersässä tavataan usein *i* niiden tilalla. *i*-suffiksilla on nykyäänkin kaksi tehtävää: a) se voi olla preesensin yks. tai mon. 3.p. partisiipin preesens ja b) preteritin tunnus. Determinatiivisten pitkien taivutusmuotojen viimeisenä elementtinä ei *i:lle* voi rekonstruoida yleensä näitä funktioita, näihin paikkoihin se saattoi levitä analogisesti edellisistä tavuista. Eräissä ersän murteissa on havaittavissa horjuvuutta funktiottoman *i:n* ja *e:n* käytössä (esim. *-l'ín* ~ *-l'eń* [12], *-mik* ~ *-mek* [21], *-ińízit'* ~ *-ińzet'* [32]). Samanlaista horjuvuutta esiintyy myös vartalon (sekä verbin että nominin) loppuvokaalissa: *kekšne'tan* ~ *kekšnit'an* 'piilottaa' (12), mutta *kekšnit'ín* ~ *kekšnit'eń* (12); "pysyvä" *i* on näissä muodoissa yleensä preteritintunnus (esim. Marasevo; M. V. Mosinin huomautus).

2. Soinnillisten ja soinnittomien toisintojen suhde

m:lliset muodot saattavat olla mielestäni kaikkein vanhimpia. Vaikka sointiassimilaatioon ei tässä ole mahdollisuutta, vanhempaan kantaan viittaa alkuperäinen *m*, joka ei ole muuttunut *n*:ksi, jos sitä seurasi toinen suffiksi. Muutos *-m* > *-n* toteutui ainoastaan absoluuttisessa lopussa.

Myös muutos *-t-* > *-d-* on vanha ja viittaa siihen, että soinnilliset muodot ovat vanhempia kuin soinnittomat. Tällaisia esiintyy suuressa osassa 2. persoonan objektiin viittaavia aineksia. Myös *ta*-alkuiset suffiksit soinnillistuvat edellisten soinnillisten konsonanttien vaikutuksesta (*čavtan* > *čavdan* 'tapan sinut' jne.). Koaffiksi *-ta-* on uudempaa perua.

s-alkuiset koaffiksit sitä vastoin pysyvät soinnittomina samassa asemassa (*čavsa* 'tapan hänet/sen' eikä **čavza*). Soinnillista *z*:tä tavataan vain Wiedemannin muistiinpanoista optatiivimuotoina, esim. *ramazak* 'saisipa hän minut ostaa', *ramazamiz* 'saisitpa sinä minut ostaa' jne. (Vrt. 1865, 75.) Nykyisistä kielioppeista ei enää löydy vastaavanlaisia muotoja paradigmoina, niitä saattaa esiintyä enää relikteinä. Muuten tavallisen indeterminatiivisenkin optatiivin käyttö on aika harvinaista. Nykyisten ääntämisnormien mukaan *s* kuulostaa puolipitkältä, aivan samoin kuin inessiivin päätteessä. Jälkimmäinen on syntynyt konsonanttiyhtymästä **-sn-*, ja näin se on voinut säilyä soinnittomana. Determinatiivisen taivutuksen preesensin *s* ei voi palautua tällaiseen. Soinniton luonne saattoi säilyä myös homonymian välttämiseksi optatiivin kanssa (vrt. Serebrennikov 1967, 182). Se viittaa toisaalta siihen, että

kolmesta koaffiksista tämä saattaa olla nuorin, eikä se ei ole levinnyt ollenkaan preteritiin. Koaffiksi *s* voidaan katsoa deskriptiivisesti preesensin tunnukseksi, jolla ei siten ole asiaa preteritiin. Preesensin ja preteritin oppositio onkin nykyään tavallisesti vain *s:n* varassa (E *kundasińek* – *kundińek* 'otamme – otimme hänet/heidät kiinni', M *kundasaž* – *kundaž* 'he ottavat – ottivat hänet/heidät kiinni' jne.).

Niistä päätteistä, joissa on *s*, käy ilmi, että suffiksin loppuosa on täsmälleen samanlainen kuin vastaavissa preteritipäätteissä. On todennäköistä, että determinatiivisen taivutuksen perusainekset ovat peräisin preteritistä, etenkin kieltoverbin preteritistä. Kieltoverbillä ei ole ollut preesenstaivutusta, joten päätteet kelpasivat preesensmuotojen pääteaineiksi.

3. Sibilantisuffiksiainesten keskinäinen suhde

Mordvan verbitaivutuksessa on käytössä neljä sibilanttia: *ś* (indeterminatiivisen preteritin yks./mon. 3:s), *ž* (esim. determinatiivisen preesensin/preteritin yks./mon. 3:s jne.), edelleen *s* (determinatiivinen preesens/futuuri) ja *z* (indeterminatiivinen optatiivi). Koaffiksi *s* tavataan johdonmukaisesti indeterminatiivisen preesensin 3. persoonan objektiin viittaavissa muodoissa, *z* taas on käytössä indeterminatiivisen optatiivin kaikissa persoonissa. Liudentuneiden sibilanttien *ś* – *ž* -jakauma ei ole näin selvä. Molemmat palautuvat tavallisesti liudentuneeseen PU **ś*:ään, joka on yleensä rekonstruoitu ikivanhaksi preteretin tunnukseksi. Partisiipin tunnuksena *sa* on säilynyt mm. mordvassa. Soinnillisen ja soinnittoman variantin vaihtelu *ś* ~ *ž* esiintyy kieltoverbin preteritissä, 3. persoonan soinniton loppu-*ś* lienee siirtynyt indeterminatiivisen preteritin yks. ja mon. 3. persoonaan, muissa preteritin muodoissa tavataan **j*-tunnus, joka palautuu sekin PFU menneen ajan tunnukseen. Kahta menneen ajan tunnusta ainakin suomalais-permiläisen haaaran kielissä käytetään näin: *ś* on kieltoverbin, *j* taas pääverbin preteritin tunnuksena.

a) *ž* esiintyy johdonmukaisesti determinatiivisen taivutuksen monikollisissa muodoissa, edelleen 1. ja 2. persoonan objektiin viittaavissa yksiköllisissäkin suffikseissa. On ilmeistä, että kysymys on samasta, etupäässä monikoon vakiintuneesta partisiipin tunnuksesta, joka on aineksena sekä subjektin että objektin monikollisuutta ilmaisevissa monissa sekundaareissa suffikseissa. Näyttää siltä, että *ž:n* ja sen avulla muodostuneiden päätteiden synkretismi johtuu siitä, että kyseinen infiniittimuoto sai monikollisen ”jokerin” tehtävät. Mokšan 3. persoonan objektiin viittaavat muodot osoittavat, että *ž* oli yleisempi myös tässä paradigmaosassa. Passiivisen perusmerkityksen vuoksi *ž* oli omiaan ilmaisemaan objektia.

b) Preteritin 3. persoonan *ž* ei palautune samaan partisiippiin. Se saattoi syntyä pronominaalisesta *s*-päätteestä edellisen *j*-tunnuksen liudentavasta vaikutuksesta. Sitä vastaan puhuu mordvan sibilanttien äärimmäinen konservativismi (vrt. Keresztes 1983, 364). Ei kuitenkaan voida jättää huomioon ottamatta, että yks. 1. ja 2. persoonan muotojen tapaan (**kundaj-n > kundań*, **kundaj-t > kundat'*) saattoi kehittyä myös **kundaj-sV > *kundažV > E kundiže*, *M kundaž'*.

c) Kolmas mahdollisuus on se, että suffiksi on peräisin demonstratiivipronominista: **kundaj-še(ń)*. Tässä tapauksessa myös 1. ja 2. persoona on tulkitavissa samantyyppiseksi: **kundaj-ńV*, **kundaj-t'V*.

4. Rakenneanalyysi

Katsotaan nyt eri näkökulmien mukaan yhteenliittyvät tai vertailtavissa olevat paradigmaosat ja osarakenteet! Katsotaan, mitkä ovat ne determinatiiviset päätteet, a) jotka lankeavat yhteen vastaavien indeterminatiivisten muotojen kanssa (=x) – näiden determinatiivinen piirre on sekundaarinen, b) jotka monikollisen subjektin ohella saattavat ilmaista sekä yksiköllistä että monikollista objektia (xx) – objektin monikollinen merkitys on myöhäissyntyinen, c) jotka yksiköllisen subjektin ohella saattavat ilmaista sekä yksiköllistä että monikollista objektia (xxx) – objektin monikollinen merkitys on näissäkin sekundaarinen, d) jotka monikossa eivät ilmaise selvästi subjektin persoonaa (xxxx) – subjektiin viittava funktio on myöhäissyntyinen, e) jotka ovat samanlaisia preteritissä ja imperatiivissa (xxxxx) – imperatiivinen merkitys on sekundaarinen, ja lopulta f) jotka preesensin loppuaineksena ovat samanlaisia preteritisuffiksien kanssa (xxxxxx) – preteritin vaikutus on ilmeistä. (Ks. taulukko Coniugatio Morduinica.)

Determinatiivisiksi primaaripäätteiksi on rekonstruoitavissa seuraava ryhmä päätteistä, joita ei ole karsittu pois edellisten kriteerien avulla (numeroista ensimmäinen ilmaisee subjektin, toinen objektin persoonan ja luvun seuraavasti: 1 = Sg1, 2 = Sg2, 3 = Sg3, 4 = Pl1, 5 = Pl2, 6 = Pl3):

Imp *-mak* (21)

Prs *-sa* (13), *-sak* (23), *-si* (33), *-siž/-saž* (4-66), *-tan/-t'ä* (12)

Prt *-iže/-ž'* (33) ~ *-ińže/-ž'ń* (36) (*-ńž'* on siirtynyt ilmaisemaan 2. persoonan objektia!), *-ž* (4-66), *-it'ń/-jt'ń* (12), *-diž/-d'äž* (4-62), *-mik/-majt'* (21), *-miž/-maž* (5-61)

Coniugatio Morduinica

Prs	Indet	Det S3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg1 E	-(a)n	-sa	xxxxxx	-tan	xxx	—	—
M	-(a)n	-sa	xxxxxx	-tã	xxx	—	—
Sg2 E	-(a)t	-sak	xxxxxx	—	—	-samak	xxx
M	-(a)t	-sak	xxxxxx	—	—	-samak	xxx
Sg3 E	-i	-si	xxxxxx	-tanzat	xxx	-samam	xxx
M	-j/-i	-si	-siñ'	-tanza	xxx	-samañ	xxx
Pl1 E	-tano	xxxxxx	xx	xxxx	xx	—	—
M	-tam'	xxxxxx	xx	xxxx	xx	—	—
Pl 2 E	-tado	xxxxxx	xx	—	—	xxxx	xx
M	-tad'	xxxxxx	xx	—	—	xxxxxx	xx
Pl 3 E	-it'	xxxxxx	xx	xxxxxx	xx	xxxxxx	xx
M	-jt'	xxxxxx	xx	xxxxxx	xx	xxxxxx	xx

Prt

Sg1 E	-i-ñ	-ija	=x	-it'ñ	xxxx	—	—
M	-ñ	-jñ'	xx	-jt'ñ	xxxx	—	—
Sg2 E	-i-t'	-ik	=x	—	—	-imik	xxx
M	-t'	-jt'	xx	—	—	-majt'	xxx
Sg3 E	-ś	-iže	-iñže	-iñžit'	xxx	-imim	xxx
M	-ś	-ž'	-ž'ñ	-ñž'	xxx	-mañ	xxx
Pl1 E	-i-ñek	=x	=x,xx	xxxx	xx	—	—
M	-m'	-śk	xx	xxxx	xx	—	—
Pl 2 E	-i-d'e	-ink	xx	—	—	xxxx	xx
M	-d''	-śt'	xx	—	—	-maśt'	xx
Pl3 E	-ś-t'	-iž	xx	-id'iž	xx	-imiž	xx
M	-ś-t'	-ž	xx	-d'äž	xx	-maž	xx

Imp

Sg2 E	-k	xxxxxx	xxxxxx	—	—	-mak	xxx
Sg2 M	-k	=x	xxxxxx	—	—	-mak	xxx
Pl2 E	-do	xxxxxx	xx	—	—	xxxxxx	xx
Pl2 M	-d'	xxxxxx	xx	—	—	xxxxxx	xx

Prs Indet Det S3 Det Pl3 Det Sg2 Det Pl2 Det Sg1 Det Pl1

= x (det = indet) E 4, M 1

xx (synkretismi SubjPl: ObjPl = ObjSg) E 16, M 18

xxx (synkretismi SubjSg: ObjPl = ObjSg) E 8, M 8

xxxx (synkretismi SubjPl) E 6, M 3

xxxxx (synkretismi: Imp = Prt) E 4, M 3

xxxxxx (Prs tunnuksen loppu = Prt loppu ObjPl) E 8, M 8

5. Objektin persoonan ilmaisimet

Serebrennikovin artikkelista lähtien (1956, 187–200) on ollut yleisesti tunnettua, että yks. 3. persoonan pronominaalinen suffiksi tietyssä kontekstissa saattoi viitata myös 3. persoonan määräiseen objektiin, sen sijaan päätteetön, ja etenkin partisiippiä lähtöinen muoto vain subjektin persoonaan. Pidän todennäköisenä, että yks. 1. ja 2. persoonan muodoissa tilanne saattoi olla sama: pronominaaliset päätteet saattoivat ilmaista samapersoonaista määräistä objektiä. Jos esim. muoto **kunda-sV* merkitsi 'hän ottaa' ~ 'hän ottaa hänet/sen', niin muodon **kunda-mV* merkityskin sai olla 'minä otan' ~ 'hän ottaa sinut/sinut otetaan' ja **kunda-tV* 'sinä otat' ~ 'hän ottaa sinut/sinut otetaan'.

Transitiiviverbin vartalolla oli tällöin passiivinen merkitys. Ehkä ei ole sattuma, että varsinaista passiivitaivutusta ei ole voitu rekonstruoida kanta-kieleen. Infiniittimuotojen merkitys on tavallisesti yks. 3. persoona, mutta esim. lapissa ja unkarissa myös muissa persoonissa esiintyy päätteinä partisiippijohtimia, mutta ne siirtyivät yleensä epämääräisen taivutuksen paradigmaan (vrt. Rédei 1989, 144–161). Pronominaalisista päätteistä on tullut sen sijaan determinatiivisia. István Papp (1941, 1968) on sitä mieltä, että unkarin objektiivisen taivutuksen persoonapäätteet ovat syntyneet primaarimuodoista jälleentaivutuksen tietä (1968, 192–201).

Kokeillaan nyt, kuinka mainittu hypoteesi soveltuu mordvan determinatiivisen taivutuksen syntyyn! Kun tunnetaan mordvan taivutuksen äärimmäisen löysä rakenne, voidaan syystä yrittää soveltaa tätä teoriaa.

Tutkimusten varhaisesta vaiheesta lähtien on ollut ilmeistä – ja tässä kaikki tutkijat ovat samaa mieltä –, että determinatiivisissa muodoissa koaffiksit *-ma*, *-ta*, *-sa* ilmaisevat objektin 1., 2. ja 3. persoonan. Ne muodot siis, joissa mainitut elementit seuraavat vartaloa välittömästi, voidaan katsoa jälleentaivutetuiksi. Lähtökohdaksi on rekonstruoitavissa indeterminatiivisen preesens/futuurin paradigma seuraavasti: **kunda-m*, **kunda-t*, **kunda-s* ~ **kunda-j*, preteritin taas: **kunda-j-m*, **kunda-j-t*, **kunda-j* ~ **kunda-j-s*. Determinatiiviset muodot alkoivat kehittyä jälleentaivutuksen tietä kahdesta suunnasta. Toinen saattoi olla yks. 3:s, osittain persoonapäätteellä **s* varustettu muoto (preesens/futuuri ja ehkä preteriti), toisaalta imperatiivin **k*-tunnusinen (persoonapäätteetön) muoto. Tutkijoista ainoastaan Knut Bergsland (1973, 48) on viitannut imperatiivin ja kieltoverbin rooliin. Partisiipintunnuksen *z* tunnuspiirteet [+inhimillinen], [+monikko] ja [–definiitti] tuntien tämä kelpasi hyvin ilmaisemaan kontekstin mukaan minkä persoonan ja objektin tahansa (pluralis generalis). Tästä syystä sitä oli ruvettu käyttämään determinatiivisessa paradigmassa monenlaisissa tehtävissä.

6. Mordvalaisten tutkijoiden tulisi perusteellisesti selvittää esim. kyselykaavakkeiden avulla, mikä perusmerkitys liittyy yhteenlankeaviin muotoihin ilman kontekstia. Itse tein kyselytutkimuksia mordvankielisten opiskelijoiden parissa, ja – verrattain niukan aineksen perusteella – päädyin tulokseen, että syntyperäiset mordvalaiset tulkitsevat useimmat synkreettiset determinatiiviset muodot monikollisiksi. Toisaalta synkreettisiä imperatiivi- ja preteritimuotoja he eivät koskaan käsittäneet kehotuksiksi.

7. Huomautuksistani teen seuraavan tiivistelmän. Mordvan determinatiivisen taivutuksen analyysi osoittaa, että laajassa paradigmassa on vähän ikivanhoja aineksia. Determinatiivisen taivutuksen vanhimpiin muotoihin oli ruvettu lisäämään uusia kerroksia täydennyksiksi: mm. uudelleentaivutuksen, muotosekaannuksen, analogian (muiden verbisuffiksien ja possessiivisuffiksien vaikutus), demonstratiivipronominien käytön, adaptaation tietä. Kehitys alkoi jo muinaismordvalaisena kautena ja jatkui ersän ja mokšan murteiden erilliskehityksen aikana, saaden aikaan deskriptiivisissä kieliöpeissa tavattavan paradigman, joka ei suinkaan ole yhdenmukainen ja looginen, ja jonka jäsenistä muutamat eivät poikkea indeterminatiivista muodoista. Muodot saattoivat yhdistyä paradimaksi keinotekoisesti, loppujen lopuksi vain kieliöpeissa. Persoonapronominien yleinen käyttö viittaa siihen, että nämä synteettiset muodot eivät aina ilmaise selvästi subjektin persoonaa eivätkä objektin lukua. Eräiden imperatiivi- ja preteritimuotojen synkretismi vaatii myös lisätutkimusta.

Erikoisten ilmiöiden käsittelyyn ja syiden yksityiskohtaiseen selvitykseen ei tässä yhteydessä ole mahdollisuutta. Näiden kysymysten ratkaiseminen on tulevien tutkimusteni tehtävä.

Kirjallisuus

- Abondolo, Daniel 1983: Verb Paradigm in Erza Mordvinian. Papers from the Second Conference on the Non-Slavic Languages of the USSR. *Folia Slavica* 5, 11–24.
- Bátori, István 1990: Die Markierung des Objekts am Verb im Mordwinischen, morphologische Unbestimmtheit und Homomorphie. *NyK* 91, 15–23.
- Bergsland, Knut 1973: The Mordvinian Conjugations as a Problem of Reconstruction. *MSFOu* 150. 44–52.
- Bubrich, D. V. 1953: Историческая грамматика эрзянского языка. Саранск.
- Keresztes László 1983: Palatalizáció és megőrző tendencia a mordvinban. *NyK* 85, 361–368.
- 1990: *Chrestomathia Morduinica*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- 1994a: A határozott (tárgyas) ragozás a finnugor nyelvekben. *Miskolci Egyetem közleményei. Bölcsészettudományi Intézet. I.* 83–95.
- 1994b: The Definite (Objective) Conjugation in Finno-Ugric Languages. *Folia Uralica Debreceniensia* 3, 19–33.
- Klemm Antal 1926: A mordvín tárgyas igeragozás. *NyK* 46, 194–204.
- Koizumi, Tamotsu 1969: The Objective Conjugation of Common Mordvin. *SFU* 5, 19–30.
- Papp, István 1942: Mi a szó funkciója. *MNy* 38, 272–276.
- 1968: Unkarin kielen historia. SKS. Helsinki.
- Rédei Károly 1989: A finnugor igeragozásról különös tekintettel a magyar igei személyragok eredetére. *NyK* 90, 144–161.
- Trosterud, Trond 1994: Miksi mordvan objektikonjugaatio näyttää juuri sellaiselta kuin se näyttää? *Volgalaiskielet muutoksessa*. Turku. 74–86.
- Serebrennikov, B. A. 1956: A finnugor nyelvek történetének néhány kérdése. *NyK* 58, 187–200.
- 1967: Историческая морфология мордовских языков. Москва.
- Wiedemann, F. J. 1865: *Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache*. St. Petersburg.

Megjelent:

CIFU–8/III. Sessiones sectionum Phonologia & Morphologia. Jyväskylä, 1996. 134–139.

Образование объектного спряжения в мордовских языках

0. Предпосылки

Вопрос объектного спряжения в уральских языках живо занимал языковедов, занимающихся финно-угорским языкознанием (уралистика) на протяжении полутаровековой истории. Мордовский язык – единственный в западной ветви уральской языковой семьи, в котором в отличие от ближайших языковых родственников, существует объектное спряжение, к тамуже среди уральских языков это его самый сложный вариант. Основной вопрос: речь идет о сохранившейся архаичности, которая в других западных финно-угорских языках совершенно вытеснена или о новообразовании, появившемся как результат особой жизни мордовского языка?

В своей монографии (*Development of Mordvin Definite Conjugation* [Образование объектного спряжения в мордовских языках] MSFOu 233. Helsinki 1999.) я стремился дать краткую схему структуры парадигмы объектного спряжения уральских языков, важнейшие морфосинтаксические признаки, показать схожесть и отличие мордовского типа объектного спряжения по сравнению с парадигмами других родственных языков. Мною показана международная история исследования объектного спряжения, его результаты и аномалии. Опираясь на мои предыдущие исследования по исторической фонетике (Керестеш 1986б, 1987а), я поставил своей важнейшей целью разобраться в последовательных исторических слоях синтетических глагольных форм. Я был далек от стремления тестировать результаты какого-либо модного лингвистического направления относительно мордовской морфологии. Мои размышления исходят в первую очередь из исторической точки зрения и основываются главным образом на эмпирическом материале. Во время исследовательских поездок по мордовской земле (1989, 1990, 1991) мне удалось пополнить предыдущие сборы, описания и анализы живым языковым материалом, дополнить и проверить объектные глагольные парадигмы с помощью носителей мордовского языка. В ходе этих поездок я получил также доступ к такой специальной литературе и рукописям, без знания которых эта работа вряд ли могла бы увидеть свет.

Я хочу поблагодарить коллег, преподающих и ведущих исследования на кафедрах мордовского языка и литературы Мордовского государственного университета имени А. П. Огарева и Педагогического института имени М. Е. Евсевьева, любезно предоставивших мне свои собрания, рукописи, бравших меня с собой в собирательные путешествия по провинциям, помогавших мне в языковых и профессиональных вопросах. С большим уважением я думаю о профессоре педагогического института Д. Т. Надькине (умер в 1992 году) и преподавателе института Р. С. Ширманкине; о профессорах университета Д. В. Цыганкине, А. П. Феокистове и М. В. Мосине, далее о преподавательском коллективе эрзянского и мокшанского языков – среди них о Т. М. Тихоновой (умерла в 1995 году), Н. А. Агафоновой, А. М. Гребневой, М. Д. Имайкиной, С. И. Липатове и других, которые своими профессиональными советами и дружеской поддержкой помогали моей работе.

Хочу выразить особую благодарность библиотеке Мордовского научно-исследовательского института и отделу мордовского языкознания, руководитель которого О. Е. Поляков и его сотрудникам – среди них В. Р. Цыпкайкина, А. М. Келина, А. Р. Кочеваткина и библиотекари, – обеспечившим мне нормальные условия для моих исследований.

Я благодарен моим мордовским студентам, информантам, с которыми в перерывах между уроками или во время собирательских поездок я готовил магнитофонные записи, заполнял вопросники или проверял языковые данные. На меня произвели большое впечатление мои деревенские собеседники, которые много раз с удивлением и с некоторой подозрительностью старались отвечать на мои вопросы, весьма удивляясь тому, что иностранец не на русском, а на мордовском интересуется их родным языком. Очень вероятно, что у некоторых из них в ходе разговора со мной пробудилось сознание того, каким сокровищем они располагают – мордовским языком. С другой стороны я тоже исходил из традиционной финно-угорской языковедческой точки зрения, потому что убедился: язык вообще и в частности этот язык не только конкретный материал, применяемый в сравнительном языкознании, но язык, которым пользуются, на котором говорят. Во время этих поездок я заметил, что на этом "неотесанном" языке говорить трудно, но необходимо, этот язык надо совершенствовать и обновлять, ведь создание единого литературного мордовского языка – основное условие мордовского (эрзя-мокшанского) самосознания.

1. Введение

1.1. Вопросы терминологии. Исследователи прошлого века тот тип спряжения, который в какой-то мере можно сопоставить с определением объекта, традиционно называли объектным спряжением, тот же тип, рядом с которым не может стоять непосредственный объект (непереходные глаголы); или который указывает только на неопределенный объект (в случае переходных глаголов) – безобъектным спряжением. В последнее время наряду с безобъектным и объектным спряжениями используется неопределенное (индетерминативное) и определенное (детерминативное) обозначение.

В мордовском языке использование определенного спряжения зависит от других условий, чем в венгерском языке: наряду с определенным объектом используется только в случае законченного аспекта, напр. *E vedeńt' kand-i-ń* 'я попросил вносить воду' (несовершенно – неопределенное спряжение) – *vedeńt' kand-i-ja* 'я попросил внести воду' (совершенно – определенное спряжение). Таким образом в мордовских языках было бы лучше пользоваться термином *определено-совершенный (детерминативно-перфективный)*. Исходя из практической точки зрения, я пользуюсь названием *определенное (детерминативное, объектное) спряжение* или *парадигма*.

Синтаксисом объектного спряжения я не занимаюсь. Это уже сделали за меня исследователи, располагающие компетенцией родного языка в различных уральских языках. Я стремлюсь обстоятельно исследовать морфологические и типологические признаки объектного спряжения с тем, чтобы позже прояснить обстоятельства образования мордовского объектного спряжения.

1.2. Структура объектной парадигмы глаголов в мордовских языках. После рассмотрения парадигматических структур уральских языков я представляю объектную парадигму мордовских языков. Этими глагольными формами в мордовских языках можно выразить как лицо и число субъекта, так и (в принципе) лицо и число объекта. Существуют, таким образом, указывающие на определенный объект ряды 'его, их', с другой стороны 'тебя, вас' или 'меня, нас'. Наряду с этими глагольными парадигмами объектные формы появились и в спряжении отрицательного глагола. Для выражения числа прямых дополнений 3-го лица – в основном наряду с субъектом множественного числа – служат совпадающие формы, но еще больше синкретизма находим между формами, указывающими на объекты 1-го и 2-го лица. В мордовских язы-

ках количество форм объекта максимально может быть 28, однако практически существует только 15 различных форм. (Таблицы парадигм напр. Керестеш 1990б, таблицы окончаний, показывающие варианты объектного спряжения Керестеш 1999а: 122–204, схемы карт Керестеш 1999а: 205–252.)

2. Собрание и систематизация глагольных парадигм в мордовских языках

Мордовские языки не располагают многовековыми памятниками. Первые тексты на мордовских языках появились только в ХУШ-ом веке, это главным образом записи слов, но и короткие фрагменты текстов также предоставляют весьма ограниченные данные для морфологических исследований. В XIX-ом веке были сделаны описания на основе переводов евангелий, но основательная разработка мордовской грамматики могла начаться только благодаря исследованиям конца XIX-ого и начала XX-ого веков. Формирование литературных мордовских языков началось после Октябрьской революции. Родились два литературных языка: эрзянский и мокшанский. Началось изучение диалектов и описание грамматической системы. После вынужденного перерыва эта работа могла продолжиться только в 1960-е годы. Одна за другой писались дипломные работы, доклады, монографии, благодаря которым был собран обширный достоверный материал.

Таким образом, в моем распоряжении было почти полное описание объектных парадигм в области мордовских языков. В ходе своих собирательных и учебных поездок по мордовской земле я и сам старался пополнить и проверить находящийся в моем распоряжении материал. От своих мордовских коллег и учеников я получил записи рядов спряжения. Несколько глагольных парадигм на основе вопросника я сам мог записать на магнитофонную пленку. В результате мне удалось записать почти сто парадигм при помощи студентов и исследователей, проживающих на различных территориях Мордовии, Чувашской и Татарской республик, а также Ульяновской и Оренбургской областей. На основе новейших данных можно сделать вывод, что интеграционное влияние литературных языков и школьного обучения уже живо проявляется в языке молодого поколения.

3. Варианты окончаний объектного спряжения в мордовских языках

На основе источников мною были составлены варианты объектного спряжения. Я рассмотрел варианты окончаний, указывающих на объект 3-го, 2-го, а потом 1-го лица, которые наглядно показал в приложениях в таблицах (75) и картах (47). На основе этого вырисовываются изоглоссы мордовского объектного спряжения.

Из таблиц можно видеть, что окончания в эрзянском и мокшанском языках обычно различаются. Для окончаний настоящего и прошедшего времени в эрзянском языке характерно преобладание *-i-* (~ *-e-*), а в мокшанском в комбинациях суффиксов более характерен звук *-a-*. Второе главное отличие проявляется в прошедшем времени: в эрзянском последовательно отсутствует знак прошедшего времени перед окончанием, а в мокшанском этот знак наблюдаем только перед окончанием, указывающем на объект 3-го лица, а также в форме 1-го лица, указывающего на объект 2-го лица.

С точки зрения объектного спряжения диалекты эрзянского языка также не едины. Группа северных диалектов отличается от других тем, что здесь частично сохранилось много архаических форм с нулевой морфемой (напр. *Prt13-i*, *Prs26-si*, *Prt/Imp26-i*), с другой стороны – именно как следствие этого – отдельно суффикс 3-го лица используется в *Prs33 (-sazo)*. В группе диалектов эрзянского языка даже в побудительном наклонении полнее сохранилась объектная парадигма. Эта изоглосса начинается в западном (шокшинском) диалектном изолятуме, проходит возле северных районов мокша в реликтах нижегородской территории эрзя, далее через реку Пьяна распространяется до Чувашской республики. Итак, с точки зрения детерминативного спряжения, языковую территорию эрзя можно разделить на две большие группы: северную и южную.

4. История исследований объектного спряжения

Собиратели и исследователи прошлого века (Альквист 1861, Видеман 1865, Хунфальви 1857, 1862, Буденц 1877) и лингвисты на рубеже веков (Паасонен 1903, 1909, Шахматов 1910) наряду с систематизацией парадигмы занимались происхождением объектного спряжения. Финно-угроведы первой половины XX-ого века провозгласили приоритет номена и поставили спряжение в зависимость от образования лично-притяжательного спряжения (Винклер 1913, Клемм 1926, Бубрих 1929, 1941, 1953). Во второй половине XX-ого века этим вопросом занима-

лись уже более комплексно и реконструкционный метод развивался дальше. Финно-угроведы почти всех национальностей занимались всеми проблемами объектного спряжения (Серебренников 1956, 1967, Коизуми 1969, Бергсланд 1973, Алхонеими 1996, Палль 1959, Абондоло 1983, Тростерюд 1994, Хайду 1966, Берецки 1988, Редери 1962, 1966, 1996, Гуя 1996, Микола 1965, 1966, 1981, Батори 1990а, 1990б, Хонти 1984, 1995, 1996 и т.д.) Мордовское исследовательское поколение занималось главным образом описанием и вопросами синтаксиса. (Исследование мордовского объектного спряжения Керестеш 1994а, 1994б, 1999а: 49–66.)

5. Расслоение объектного спряжения в мордовских языках

Несмотря на то, что вопросом об образовании мордовского объектного спряжения занимался целый ряд известных исследователей, вопреки множеству идей и гипотез успокоительного ответа до сих пор нет. Парадигмы исследовались мною с двух точек зрения: сначала я проделал структурный анализ, далее анализировал части парадигмы с точки зрения исторической фонетики.

5.1. Структурный анализ. Если рассматривать составляющие единство или сравнимые члены парадигмы и системы мордовских языков с различных точек зрения, выясняется, что в объектном спряжении весьма много совпадающих форм. Эти сложные окончания совершенно нового происхождения, так, если отбросить новообразования, можно добраться до самых старых суффиксов (Керестеш 1996б). На основе анализа выясняется, что:

- а) часть объектных и безобъектных окончаний идентична, таким образом объектные черты второстепенны;
- б) другая часть наряду с подлежащим множественного числа в одинаковой степени может указывать на объект единственного и множественного числа, т.е. значение, указывающее на множественное число объекта также второстепенно;
- в) есть и такие, которые наряду с субъектом единственного числа могут указывать на объект единственного и множественного числа; так значение, указывающее на множественное число объекта тоже второстепенно;
- г) есть и такие, которые во множественном числе не указывают однозначно на лицо субъекта, так их функция, указывающая на лицо субъекта также второстепенна;
- е) форма некоторых форм повелительного наклонения совпадает с используемой в прошедшем времени, а значит их повелительное значение вторично; и наконец;

ж) есть и такие, часть окончания которых после знака настоящего времени совершенно совпадает с полным прошедшим временем, здесь очевидно влияние прошедшего времени.

Обобщающая таблица показывает мордовские объектные окончания, затушеванная часть означает первичные члены парадигмы:

Таблица 1

Prs	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg1Э	10-(a)n	13-sa	16-siñ	12-tan	15-tadiž	—	—
M	10-(a)n	13-sa	16-sajñə	12-tä	15-täďäž	—	—
2 Э	20-(a)t	23-sak	26-sit'	—	—	21-samak	24-samiž
M	20-(a)t	23-sak	26-sajt'	—	—	21-samak	24-samašt'
3 Э	30-i	33-si~sazo	36-siñže	32-tanzat	35-tadiž	31-samam	34-samiž
M	30-j/-i	33-si	36-siñə	32-tanza	35-täďäž	31-samañ	34-samaž
Pl1 Э	40-tano	43-siñek	46-siñek	42-tadiž	45-tadiž	—	—
M	40-tamə	43-sašk	46-sašk	42-täďäž	45-täďäž	—	—
2 Э	50-tado	53-sink	56-sink	—	—	51-samiž	54-samiž
M	50-tado	53-sašt'	56-sašt'	—	—	51-samašt'	54-samašt'
3 Э	60-it'	63-siž	66-siž	62-tadiž	65-tadiž	61-samiž	64-samiž
M	60-jt'	63-saž	66-saž	62-täďäž	65-täďäž	61-samaž	64-samaž
Prt							
Sg1Э	10-iñ	13-ija	16-iñ	12-it'iñ	15-id'iž	—	—
M	10-ñ	13-jñə	16-jñə	12-jt'iñ	15-däž	—	—
2 Э	20-it'	23-ik	26-it'	—	—	21-imik	24-imiž
M	20-t'	23-jt'	26-jt'	—	—	21-majt'	24-mašt'
3Э	30-s	33-iže	36-iñže	32-iñžit'	35-id'iž	31-imim	34-imiž
M	30-s	33-žə	36-žəñ	32-ñžə	35-däž	31-mañ	34-maž
Pl1 Э	40-iñek	43-iñek	46-iñek	42-id'iž	45-id'iž	—	—
M	40-mə	43-šk	46-šk	42-däž	45-däž	—	—
2 Э	50-id'e	53-ink	56-ink	—	—	51-imiž	54-imiž
M	50-də	53-št'	56-št'	—	—	51-mašt'	54-mašt'
3 Э	60-št'	63-iž	66-iž	62-id'iž	65-id'iž	61-imiž	64-imiž
M	60-št'	63-ž	66-ž	62-däž	65-däž	61-maž	64-maž
Imp							
Sg2Э	20-k	23-ik	26-it'	—	—	21-mak	24-miž
M	20-k	23-k	26-jt', -št'	—	—	21-mak	24-mašt'
Pl2 Э	50-do	53-ink	56-ink	—	—	51-miž	54-miž
M	50-də	53-št'	56-št'	—	—	51-mašt'	54-mašt'

Согласно первичным окончаниям: **Prs13-sa**, **Prs23-sak**, **Prs33-si** ~ ?-sazo, **Prs46**, **66-siž/saž**, **Prs12-tan/t'ä**; **Prs33-iže/-žə**, **Prs36-iñže/žəñ** (-ñžə перешло на 2 лицо прямого дополнения!), **Prt12-it'ín/-jt'äñ**, **Prt42**, **62-id'iz/-d'äz**, **Prt21-imik/majt'**, **Prt51**, **61-imiž/maž**; **Imp21-mak**. (Ср. Керестеш 1996: 137.)

5.2. Историко-фонетический анализ. Мною был проведен также и историко-фонетический анализ, кроме этого я исследовал разделение характерных для объектных сложных окончаний гласных (*i ~ e ~ a*) и согласных (сбилянтов).

На основе диалектических соответствий *i ~ e ~ a* можно предположить следующие древние изменения в сложных окончаниях, указывающих на объект 1-го и 2-го лица: **Prt21*-jmak ~ *-majk**, **Prt61*-jmaž ~ *-majž**, **Prt62*-jdaž ~ *-dajž**, **Prs21*-samak**, **Prs61*-samaž**, **Prs62*-tadaž**. Формы современного мокшанского языка сложились под аналогичным влиянием суффиксов, указывающих на объект 3-го лица, среди которых в этом смысле я считаю первичными следующие: **Prt63-ž**, **Prs63-saž**. (См. таблицу № 1!)

В мордовском спряжении бывает четыре сбилянта: *ś*, *ž*, *s* и *z*. *s* используется последовательно в форме, указывающей на объект 3-го лица в парадигме изъявительного наклонения настоящего/будущего времени и аналогично в формах, указывающих на объект 1-го лица, а *z* используется в побудительном наклонении. Дистрибуция *ś* и *ž* не настолько однозначна. Оба окончания обычно возвращаются к палатализованному сбилянту, у которого функция прошедшего времени была уже в уральском языке-основе (PU), в функции причастий в звонкой форме осталась в мордовских языках. Соответствие временного признака *ś ~ ž* можно обнаружить главным образом в отрицательных вспомогательных глаголов, отсюда *ś* могло перейти в 3-е лицо единственного и множественного числа безобъектной парадигмы.

В связи с происхождением элементов палатализованного в объектном спряжении *z* возможны два варианта:

1. *ž* последовательно появляется во множественном числе объектного спряжения, далее в конце суффиксов, указывающих на объект 1-го и 2-го лица, в одинаковой степени как во множественном числе, так и в единственном. Несомненно, что речь идет об одном и том же причастном суффиксе, который предположительно в первую очередь стал постоянным во множественном числе и который служил и служит для обозначения как объекта, так и субъекта во множественном числе в целом ряде вторичных окончаний. Таким образом, можно предположить,

что синкретизм *ž* и образовавшихся из него окончаний происходит потому, что этот суффикс во множественном числе взял на себя общую роль *pluralis generalis*. Формы мокшанского языка, указывающие на объект 3-го лица возможно показывают, что и в этой части парадигмы *z* был более общим, чем в настоящее время. Такое явление можно обнаружить и в юго-восточном диалекте мокшанского языка. (Керестеш 1999а: 176, таблица 54). Из ошибок моих информантов мною был сделан тот же самый вывод. Ведь много раз бывает, что вместо суффикса *Prs/Prt36* в парадигме встречается суффикс *Prs/Prt63*. По-моему и это указывает на то, что по аналогии с совпадающими формами, указывающими на объект 1-го и 2-го лица множественного числа на месте 36 суффикса встречаем 63. Кстати, исходя из своего пассивного основного значения, деепричастие *ž* весьма подходило для того, чтобы указывать и на объект: см. перевод текста ХУШ-ого века на эрзянском языке *Credo* (Символ веры): *čavož krost langso ... i kalmož* 'распяли и похоронили' (был распят и похоронен – я, ты, он, кто угодно) (см. Феокистов 1968: 46). На связь знака прошедшего времени *PU* и на причастие указал и Редей (1996: 181).

2. Имеющийся в *Prt33 ž* не следует возводить к этому временному/причастному суффиксу. Он мог образоваться и из личного окончания *s* под смягчающим влиянием стоящего перед ним **j* суффикса прошедшего времени. Правда, этому также противоречит значительный консерватизм сибилантов (см. Керестеш 1983: 364). Все же нельзя исключить, что по аналогии с **kundaj-n > Э kundiń, М kundań, *kundaj-t > Э kundit', М kundať* произошло изменение **kundaj-sV > *kundažV > Э kundiže, М kundaža*.

5.3. Морфосинтаксический анализ. Нельзя исключить и третью возможность – окончание (*Prt33*) на основе истории мордовской фонетики может происходить из наречия: **kundaj-še(n)*.

Этот вывод подсказывает, что в мордовских языках существуют, т.е. могут существовать такие объектные суффиксы, в которых можно предположить предварительное указательное местоимение. Многие исследователи исходят из синтагмы переходности с целью выяснить происхождение объектного спряжения. Так, уже в начале финно-угорских языковедческих исследований Хунфальви (1862: 434–467) и Буденц (1890–1892: 417–440), позже Микола (1965: 58, 60), а в наши дни Хонти (1995: 57–61, 1996: 127–131) предположили, что в формах глаголов объектного спряжения следует искать следы местоимения аккузативной

функции, и даже имеющего окончание винительного падежа. Такие предпосылки в мордовских языках, по моему мнению, можно предположить еще в следующих суффиксах: М Prs16-*sajńa*, 26-*sajt'*, 36-*sińa*, Prt13-*jńa*, Prt16-*jńa*, Prt23-*jt'*, 26-*jt'*, Prt36-*źań* в Э такая предпосылка не наблюдается. М Prt36 -*źań* похож на *se*, винительно-родительный падеж указательного местоимения 'этот', Prs16, Prs/Prt13, 16 и Prs36 *ńe* на указательное местоимение 'те' (*kundaj-ńa*), а конечный элемент *t'* формы Prs/Prt26 возможно на указательное местоимение *t'e* 'это' (**kundaj-t'a*). Элемент, похожий на винительно-родительный падеж у личных местоимений мне не удалось обнаружить.

6. Образование объектного спряжения в мордовских языках

6.1. Формы построения парадигмы. Исследования, касающиеся объектной парадигмы в мордовских языках, обычно исходили из двух основных принципов: 1. Некоторые объектные формы включают в себя число и лицо объекта, а также число и лицо субъекта и пытались анализировать эти элементы. 2. Первоначально могла существовать такая полная парадигма, которая в течение времени была нарушена и в результате различных чередований звуков и аналогичных уравниваний возникли совпадения, хомохимные формы. (Лично я не могу принять ни одного из этих предположений.)

1. Естественно, в мордовских языках есть такие глагольные формы, которые в настоящее время однозначно обозначают как число и лицо субъекта, так число и лицо объекта. Весьма значительный синкретизм, который существуют в объектном спряжении свидетельствует, по моему мнению, о том, что столбцы и ряды, указывающие главным образом на объект множественного числа, – только фикция в изображении парадигмы (ср. Керестеш 1999а: 103).

Я исхожу из того, что можно реконструировать относительно уральского языка-основы только единственное число (1-е, 2-е, 3-е лицо) без объектного спряжения. (По-другому Хайду 1966: 77.) По моему мнению, те же самые формы могут функционировать и во множественном числе. Што, шла ли речь о 1-ом или о 2-ом лице множественного числа решал или контекст, или возможные отклонения в формах личных местоимений. (Ср. Редеев 1996: 179, Керестеш 1999а: 103.)

2. В мордовском объектном спряжении, по-моему, сегодня не существует полной парадигмы, но еще в меньшей степени можно ее реконструировать на более ранние периоды истории языка. Например, в

венгерском объектном спряжении образовались, и постепенно распространились в различных частях парадигмы в основном окончания множественного числа (в зависимости от времени и наклонения, и даже от типов основ глагола). Построение парадигмы могло начинаться в одном или больше мест, и из этих "положений" постепенно дополнялось, наконец или полностью развившись, или остановившись в развитии. (Ср. Редеев 1962, 1966, Э. Абафи 1991: 122–159.) Так я понимаю этот вопрос и относительно мордовских языков.

6.2. Этапы построения парадигмы. Финно-угроведы в настоящее время в общем принимают предположение Серебренникова, по которому "в далекие времена, после распада финно-угорского языка-основы в восточной группе финно-угорских языков начало развиваться объектное спряжение. Весьма вероятно, оно проявилось первоначально в третьем лице. К переходным глаголам присоединился знак переходности *s*, происхождение которого со всей определенностью можно вывести из местоименной основы." (Ср. Серебренников 1956: 194.) Форма 3-го лица единственного числа, происходящая из местоимения, может, таким образом, указывать в контексте на объект в таком же лице, а бессуффиксная форма, происходящая главным образом из причастной формы глагола, – только на лицо субъекта (ср. Хайду 1966: 74–76).

Я считаю возможным, что суффиксы 1-го и 2-го лица, происходящие из местоимения могут похожим образом выразить и объект такого же лица. Если, таким образом, **kunda-sV* может означать 'он поймает ~ он поймает это/его; его, ее поймает (пассивное значение)', тогда **kunda-mV* 'я поймаю ~ он поймает меня/меня поймают', **kunda-tV* 'ты поймашь ~ он поймает тебя/тебя поймают (пассивное значение)'. То же самое может быть и в прошедшем времени. Транзитивная глагольная основа в таком случае имеет пассивное значение. Пожалуй этим объясняется, что страдательное спряжение невозможно реконструировать на язык-основу. Там же, где оно позже образовалось, определенные и неопределенные формы уже не могли быть разделимы. На эту двойственность указывает пассивная и активная сущность причастий (ср. Керестеш 1999а: 105–106). Глагольные формы чаще всего могут быть использованы в 3-м лице, хотя в саамском (лаппском) и в венгерском языках личные окончания глагольного происхождения могут появиться и в других лицах, правда, что они обычно заняты в безобъектном круге (ср. Корхонен 1981: 285–187, Редеев 1989: 144–161). Напротив, из суффиксов местоименного происхождения чаще всего произошли объектные

формы. Иштван Папп таким образом объясняет венгерские объектные личные суффиксы. По его мнению венгерские объектные личные суффиксы могли произойти путем вторичного спряжения древних форм единственного числа (ср. Папп 1942, 1968).

Зная большую пластичность деклинационной и конъюгационной системы мордовских языков, взаимозаменяемость порядка окончаний, мы вправе сделать попытку адаптировать теорию.

1. Среди объектных окончаний я тоже считаю самым древним окончание 3-го лица единственного числа, а именно, в случае мордовских языков: **Prt33**. Это в полной мере входит в общее толкование начального периода объектного спряжения. Историко-фонетически эту форму можно реконструировать до местоимения 3-го лица (в крайнем случае до формы его суффикса аккузатива), однако в случае мордовских языков можно представить даже указательное местоимение (или его аккузативную форму): $-j-sV(n) \sim *j-še(\acute{n})$. Итак: $kunda-j-sV > *kunda-j-žə$ 'он поймал/он был пойман + его' (он) поймал (его)' или прямо: $*kunda-j-še(-n) > *kunda-j-žə(-\acute{n})$ '(он) поймал + то' > '(он) поймал (то)'. Таким образом образовалась пара, которая без окончания не указывает на объект ($*kunda-j$ 'поймал' – а с личным окончанием обозначает и объект 3-го лица ($*kunda-j-zV$ 'он поймал его')).

Однако следует заметить, что – как мы видели выше – объектные формы, возводимые к возможному предшествованию указательного местоимения, во всяком случае новообразование: **Prt13**, 16- $j\acute{n}\acute{a}$ 'я – то/тех', **Prt23**, 26- $j\acute{t}$ 'ты – то/тех', но требует объяснения как преобразовалось значение 'он – тех' здесь именно в 'я – то/тех', или 'те – то/тех'. По аналогии? (Ср. Хонти 1996: 128.) Не может быть случайным, что суффикс подлежащего 1-го лица единственного числа обычно $n/\acute{n}$, а 2-го лица единственного числа $t/\acute{t}$!. Это указывает и на то, что невозможно разделить элементы, указывающие на объект и на существительное.

Поскольку такая двойственность была в прошедшем времени, по всей вероятности подобная двойственность могла быть и в настоящем времени. Могла быть голая основа без единого суффикса: $*kunda-\emptyset$ 'поймает' и форма с личным суффиксом: $*kunda-sV > *kunda-zV$ 'поймает его' (ср. Бубрих 1953: 174–175, Хонти 1984: 341–346, Редеев 1996: 179–180). Последняя форма, однако, не стала сразу объектной формой, а начала функционировать в качестве побудительного наклонения (ср. Керестеш 1999а: 107, 110–112).

2. Второй опорой построения парадигмы я считаю форму повелительного наклонения: **Imp21**. Эта безобъектная форма 1-го лица могла

возникнуть в ходе вторичного спряжения: **-ma-k*. Итак: **kunda-ma-k* '(я) поймаю/меня поймают + ты' > 'поймай меня'. Суффикс *k* повелительного наклонения можно оценивать и как знак повелительного наклонения, и как суффикс 2-го лица единственного числа. По-моему эта форма также очень старая, еще до изменения Prs10-*m* > *-n*, ведь знак императива *-k* способствовал древнему варианту *-m*, но не *-n*.

3. Третий элемент, который играл значительную роль в построении объектной парадигмы, был **словообразовательный суффикс причастия** (*-ž-*), который можно возвести к палатализованным сибиланту. В спряжении мордовского отрицательного глагола такой же сибилант выступает в качестве знака прошедшего времени, его глухой вариант в конце слова перешел в 3-е лицо обычного спряжения во избежание homonymии с настоящим временем.

Для отличия объектных форм глагола на этом этапе я считаю следующие элементы:

Таблица 2

	Prs Indet	Det3	Prt Indet	Det3	Imp Indet	Det1
Sg1	<i>-m</i>		<i>-j-m</i>			
2	<i>-t</i>		<i>-j-t</i>		<i>-k</i>	<i>-ma-k</i>
3	<i>-Ø ~ -j</i>	<i>-zV (Opt!?)</i>	<i>-j ~ -š</i>	<i>-j-žV(-n)</i>		
Pl	<i>-j-t</i>	<i>-ž</i>	<i>-š-t</i>	<i>-ž</i>		

С этой основы парадигма начинает постепенно расширяться. Появились формы для выражения объекта 1-го, 2-го лица и образовалось 3-е лицо объектного оптатива (побудительного наклонения). За этим последовало образование форм, указывающих на объект 3-го лица. В этом процессе, по-моему, роль играло побудительное наклонение. Для обозначения объекта 3-го лица по сути дела единая парадигма не образовалась.

Среди окончаний, указывающих на объект 3-го лица, быстрее всех могло образоваться Prt36. Так как окончания в эрзянском и мокшанском языках не происходят из одной основы, мы можем думать, что они появились отдельно в двух диалектных группах. В группе Э пара Prt33-*iže* – Prt36-*iňže* возникла по аналогии с соответствующей парой Px3Sg (E **-zə* – **-nzə*), где два суффикса употреблялись уже в древности для отличия одного и многих обладаемых. На основе этого объектное окончание Prt36-*iňže* может считаться древним и скорее всего оно и является таковым. Этот элемент распространился и на настоящее время: Prs36-*siňže*, однако здесь не образовалась похожая пара: Prs33-*si* – Prs36-*siňže*. В эрзянском языке Prt36-*iňže* должно бы соответствовать Prt36-**-iňə* в

мокшанском языке; вместо этого мы находим суффикс *-žəŋ*, так же отличается и Prs36-*siŋə*.

В прошедшем времени – за исключением 3-го лица единственного числа – сегодня тоже нет настоящего обозначения объекта, поскольку сюда не внедрился суффикс *-sa-*, указывающий на объект 3-го лица единственного числа или какая-либо его рефлексия. Так как дополнение желательного наклонения подобно настоящему времени вызвало бы большое совпадение форм, другие формы не развились на всей языковой территории. Поиски современных остатков побудительного наклонения и основательное изучение всего круга вопросов потребовали бы отдельного труда!

После этого парадигма шаг за шагом расширялась дальше: вначале в единственном числе прошедшего времени, позже и во множественном числе. Это произошло уже отдельно в жизни двух диалектных групп. За ним последовало повелительное наклонение, потом опять настоящее время. Первоначально указывающий на объект 3-го лица суффикс *-sa-* внедрился и в формы, указывающие на 1-е лицо, так наряду с обозначением объекта он стал и знаком настоящего/будущего времени. Интересно, что в формах, указывающих на объект 2-го лица, ту же самую роль играет суффикс *-ta-*. Так парадигма распространилась на всей языковой территории. И наконец я обстоятельно занимаюсь образованием окончаний, сформировавшихся в отличие от общей тенденции развития, а также формами, не имеющими в северных диалектах эрзянского языка общего обозначения лица субъекта.

(Об образовании отдельных окончаний и групп окончаний подробно см. Керестеш 1999а: 108–121.)

6.3. Предпосылки объектного спряжения. Выше я уже отметил, что указывающие на определенный объект окончания многие специалисты пытались свести к личным местоимениям (реже указательным местоимениям), обладающим суффиксом, носящим функцию аккузатива или непосредственно суффиксом аккузатива (ср. Хунфальви 1862, Буденц 1890–1892, Микола 1965, Хонти 1995, 1996). Из объектных глагольных окончаний мордовских языков несколько – главным образом в группе диалектов М – можно рассматривать как образованные от указательных местоимений: напр. М Prt33 *kundažə*, Prt36 *kundažəŋ* < **kundaj-še(ŋ)* и возможно, таким образом можно рассматривать первое и второе лицо: Prt13, 16 *kundajŋə* < **kundaj-ŋV(ŋ)*, Prt23, 26 *kundajt'* < **kundaj-t'V(ŋ)*. Эти формы в конечном случае соответствуют следующим синтаксическим структурам: Prt13 '(я) ловил/поймал то', Prt36

'(он) ловил/поймал тех', Prt13 '(я) ловил/поймал то', Prt16 '(я) ловил/поймал тех', Prt23 '(ты) ловил/поймал то', Prt26 '(ты) ловил/поймал тех'. – Микола (1965: 60), например, подобно Клемму (1926: 194) в соответствующих формах настоящего времени (Prs16-*sajña*, Prs36-*siña* и др.) реконструировал основу местоимения 3-го лица (*sš-), имеющего знак множественного числа -i. По моему мнению предшествующее указательное местоимение возможно можно указать только в приведенных формах. Но так как у знака PFU *j в мордовских языках нет других следов, анализ Клемма и Миколы в этом смысле принять не возможно. Вышеуказанная реконструкция созвучна мнению Хонти, согласно которому в уральских объектных парадигмах в качестве предпосылки знака, указывающего на глагольный объект, должно быть личное местоимение с суффиксом аккузатива (1996: 128–129).

Однако Хонти ищет в объектных парадигмах скорее следы элементов личных местоимений, когда ссылается на типологические и универсальные исследования Комри и Лемана: "Аргументом для того, что в качестве предпосылки глагольного суффикса *Ox* должно было бы личное местоимение с окончанием винительного падежа является и то, что в уральских языках личные местоимения 3-го лица указывают на одушевленное лицо, прежде всего на человека. Объект, выраженный собственным именем существительным, или пособий значение человека (одушевленного лица), – определенный или специфичный, более заметный (Леман: *more salient*), чем такими признаками не располагающий, и эти последние – объекты (формально) не обозначенные (в иерархии Комри: *animacy hierarchy*). Чем выше стоит объект в этой иерархии, тем скорее глагол будет показывать с ним конгруенцию (Леман 1982: 237)." (Цитирует Хонти 1996: 129.) Что касается тенденции, то несомненно, процитированные авторы правы.

Весьма привлекательна мысль Хонти в вопросе порядка и агглютинирования *Ox* – *Vx* (Honti 1996: 128–129). Хонти ссылается на Цинциус (цитирует ее мнение 1996: 128), по ее мнению порядок морфем глагольных форм зеркальное отражение порядка частей предложения, так порядок структуры языка SOV: *Rx* – *Vx*, а в объектном спряжении *Rx* – *Ox* – *Vx*. На следующем этапе расширения парадигмы суффикс "Ox (личное местоимение 3-го лица с окончанием винительного падежа) распространяется на другие формы (1-го и 2-го лица), а именно на место перед *Vx*. Благодаря своему звуковому составу *Ox* он находится еще в видимой связи с местоимением; с его помощью (по аналогии) местоимение 1-го и 2-го лица могло присоединиться к

глагольной форме: *’видит-его’ → *’видит-меня’, *’видит-тебя’, или опять же исходя из глагольных форм 3 лица в 1 и 2 лице: *’видит-его’ → *’видишь-его’, *’видит-меня’ → *’видишь-меня’.” (Ср. Хонти 1996: 128.) Эту мысль я цитирую так подробно потому, что по мнению Хонти похожую систему можно найти и в современных мордовских языках, хотя и в упрощенной форме. В конце своей работы, обобщая сказанное, он пишет о структуре объектного спряжения, имеющейся в уральских языках. По его мнению для мордовского объектного спряжения действительна следующая очередность: $Rx - O_x - T_x - V_x$ (Хонти 1996: 131).

Я не беру под сомнение, что стадии в истории развития уральского языка-основы, могли существовать позже его разветвлений и внутри этого глагольные парадигмы, указывающие на объект, описанные Хонти. Однако мы едва ли располагаем непосредственными доказательствами этого. Если бы объектные формы могли вернуться к исходным объектным синтагмам, тогда изначально должны были бы существовать очень длинные окончания, содержащие личное (возможно указательное) местоимение в аккузативной форме, далее часто и другой элемент, указывающий на лицо субъекта. В одной части объектных длинных окончаний современных мордовских языков можно сегментировать такие элементы, однако они явно появились недавно. Но систему парадигмы мордовского объектного спряжения отнюдь невозможно втиснуть в вышеизложенную формулу. В большей части старой парадигмы прошедшего времени отсутствует, например, указывающее на объект 3-го лица O_x . В прошедшем времени сложилось такое странное положение, что в то время как в рядах, указывающих на объект 2-го и 3-го лица, образовалось представительное O_x (-*ta*- или -*ma*-), в части ряда, указывающего на объект 3-го лица, объект остался необозначенным. Как следствие этого, используемый в парадигме Prs суффикс -*sa*-, превратился в знак настоящего времени и, как таковой, внедрился и в формы, указывающие на объект 1-го лица. Так появились современные очень обширные комбинации окончаний. Несмотря на это, вопрос правильного построения при современном агглютинативном арсенале представить очень трудно: как получила синтагма ’он – его/это’ значение ’я – его/это’? (Ср. Керестеш 1999а: 102.) Признаюсь, сначала я неверно истолковал размышления Хонти. Недоразумение с моей стороны произошло из-за символов: я полагал, что проиллюстрированные венгерскими синтагмами функции вытекают друг из друга (>), но речь идет только об аналогии (→). В соответствии с этим расхождение во мнениях между Хонти и мною не преодолимо.

Бесспорно, что в уральском языке-основе уже существовало принятое в современном понимании спряжение, суффиксы которого выражали лицо субъекта. Первоначальный столбец объектного спряжения – уже там, где к настоящему времени образовалась и парадигма, указывающая на определенный объект – мог быть и формой 3-го лица единственного числа, и даже энклитизация лица 3-го лица, носящего признаки аккузатива (может быть формы) и/или указательного местоимения могла произойти уже в уральском языке-основе, но к ней в период самостоятельной жизни дочерних языков прилипли разные функции. В этом случае еще не определился, но пока и не мог определиться вопрос: был ли у местоимения суффикс аккузатива?

Синтетические языки также применяют аналитические способы конструкции, таким образом аналитические и даже пространные (редундантные) конструкции существовали всегда, существуют и сегодня даже и в языках, образовавших объектные парадигмы спряжения. На основе данных мордовских языков и диалектов я считаю, что образование объектной парадигмы, ее обособление началось в древнемордовском, продолжается в современном языке, и, по всей вероятности, в будущем тоже можно ожидать изменений. Анафорически использованные местоименные элементы можно найти и в диалектах скандинавских языков: напр. шведское/норвежское *ser* ‘видит’ – *ser’n* < *ser den* ‘видит (это)’ едва ли можно признать объектной парой, тем более спряжением, но во всяком случае оно показывает, каким образом возник этот тип спряжения (устное сообщение Ларш-Гюннара Ларшона. Похожее положение в английском с парой *kill* ‘убей!’ – *kill’em* < *kill them* ‘убей их!’.

Отдельные окончания или группы окончаний возникли не вдруг, а постепенно, первоначальные же объектные суффиксы – уже в древнемордовском языке. Естественным отправным пунктом я считаю, что было спряжение (настоящее и прошедшее время изъявительного наклонения, повелительное наклонение и побудительное наклонение), на основе которого строились последующие, более сложные формы. Основной вопрос: каким было подлинное синтаксическое окружение, в котором постепенно образовались объектные формы, потом части парадигмы? В этом смысле я попытался адаптировать к мордовским языкам теорию Иштвана Паппа о повторном или вторичном спряжении. (ср. Керестеш 1999а: 105–108).

Как мы видели выше, в своих размышлениях я старался как можно более полно принять во внимание отправные точки и аргументы оппонентов и в соответствии с этим попытался показать предпосылки сос-

тава "глагол + личное указательное местоимение с аккузативной функцией или с суффиксом аккузатива" в мордовском объектном спряжении (ср. Керестеш 1999а). Таким образом, мне надо было найти существование "действительного синтаксического фона", который невозможно реконструировать как систему, соответственно, его существование невозможно доказать, но, естественно, нельзя и отрицать. Вопрос: можно ли ряд объектных синтагм считать парадигмой? На этот вопрос следует ответить – нет. (Пре)уральская агглютинация такой структуры ведет в очень далекое прошлое. Находящихся в нашем распоряжении языковых доказательств для выяснения этого недостаточно. Хонти также не имеет в виду очень раннюю изоляционную фазу, а предполагает деклинационную и конъюгационную парадигму языка-основы, располагающего агглютинационным арсеналом.

В уралистике и раньше принимали во внимание достижения общего языкознания, языковой типологии. Однако, типологические методы иногда приводили к противоречивым конклюдиям (Радич 1985: 246). По мнению Радич на основе порядка слов SOV объектные элементы, указывающие на объект, должны были опередить глагол, так они должны были превратиться не в суффиксы, а в префиксы. (Можно предположить, что вместо префикса надо было писать коаффикс или инфикс?) Как мы видим, Хонти, исходя из этого же предположения, ссылаясь на Цинциус, приходит к другому результату: в процессе агглютинации указывающий на объект элемент окончания агглютинизировался перед суффиксом, указывающим на субъект (Хонти 1996: 127–128). В случае мордовских языков это уже соответствует действительности. Что касается порядка агглютинации, я с ним согласен, касательно же причин и подробностей – у меня по-прежнему есть сомнения. По-моему, можно видеть, что только типологическими методами, не обращая внимания на исследования по исторической фонетике, нет возможности для продвижения вперед. (Аргументы по исторической фонетике в большом количестве можно наблюдать и у Хонти). Я сам старался приблизиться к тайне образования мордовского объектного спряжения, применяя находящиеся в моем распоряжении комплексные методы. Я могу утверждать, что на основе находящихся в моем распоряжении материала и методов было невозможно доказать предпосылки синтагмы объекта методами, описанными Хонти. Те окончания (или группы окончаний), в которых можно подозревать такие предпосылки, в остальных формах можно считать более поздними.

Я придерживаюсь того мнения, что, если объектные формы свести до начальной синтагмы объекта, тогда изначально существовали бы такие длинные окончания, которые содержали бы личное (возможно указательное) местоимение, обладающее аккузативной формой, далее во многих случаях другой элемент, который указывал бы на лицо субъекта (Керестеш 1999а: 102). Я полагаю, что большинство мордовских глагольных форм комплексно включает в себя маркеры, указывающие на лицо и число как субъекта, так и объекта. Правда, есть такие, из которых их частично или полностью можно выделить. Под длинными окончаниями я понимаю то, что, если аргументация Хонти правильна и личное местоимение с аккузативным суффиксом может распространиться и на формы 1-го и 2-го лица, к тому же на место перед *Vx*, тогда, в качестве предпосылки современных окончаний объекта, можно реконструировать личное местоимение, аккузативное или в аккузативной форме (*CVC*) + суффикс (*C*), которое в конечном итоге дало бы суффикс (довольно-таки обширный) *CVC(V)C*. Такие "распространенные" окончания есть в современных мордовских языках (напр. *Prs42-tadiz*, и даже *Prs32-tanzat!*), однако, они являются новообразованиями, а не остатками более ранней синтаксической структуры. Аккузатив местоимений множественного числа по всей видимости, можно вставить в ту же формулу, как и единственное число.

В конечном результате Хонти считает отправным пунктом 3-е лицо единственного числа (ср. Хонти 1996: 128). По его мнению на начальном этапе эта форма была бессуффиксная. К ней присоединилось имеющее суффикс или значение аккузатива местоимение и, напр., цитируя Миколу: "Агглютинация аккузативного местоимения, неспосты его тождественности с используемым самостоятельно местоимением, привело к развитию объектных форм, к переходу выражения объекта другими лицами." (Ср. Микола 1965: 60. К этому его выводу я вернусь позже.) Хонти также считает, что это выражение могло распространиться на другие лица. Для меня неясно, что было тем элементом, который в понимании Хонти указывал на лицо субъекта и различал разные конструкции? За исключением 3-го лица единственного числа – агглютинирующий суффикс которого, т. е. нулевая морфема, обозначала субъект – в других лицах, по моему мнению, необходимо проставить суффикс, указывающий на субъект. Итак, рассмотрим возможные предпосылки парадигмы единственного числа! Какие же конструкции могут быть?

Таблица 3: *kunda*- ‘поймать’

	‘его’	Э/М	‘тебя’	Э/М	‘меня’	Э/М
Sg 1	*-sVm(V)m	-sa(n)	*-tVm(V)m	-tan/-tã	—	—
2	*-sVm(V)t	-sak	—	—	*-mVm(V)m	-samak
3	*-sVm	-si	*-tVm	-tanza(t)	*-mVm	-samam

Несомненно, существуют такие окончания, в которых можем на первый взгляд предположить лично-местоименную предпосылку, но что может являться предпосылкой форм, указывающих на множественное число? Ведь относительно реконструкции местоимений не единственного числа полная неопределенность. К каким предпосылкам может вернуться прошедшее время и повелительное наклонение?

Микола в своих рассуждениях эту форму считает суффиксом не объекта, а только имеющим значение объекта (ср. Микола 1965: 60). Если вернуться к связи: основа объектных глагольных форм + местоимение, то подобно Миколу и Петеру Хайду (1966: 74–76) я так же проголосую скорее за бессуффиксное местоимение, имеющее значение аккузатива. В этом случае могут родиться значительно более короткие и верные реконструкции. Я так полагаю, что необходимо вернуться к вопросам формы уральских местоимений.

На вопрос появились ли объектные ряды в основном и отрицательном спряжении одновременно или в разное время, один за другим, я могу сказать, что, по всей вероятности, окончание 21 (**kundam* > *kundamak* → *il'amak*) вклинилось позже в запретительный отрицательный глагол, так как здесь невозможно предположить вторичное спряжение в виду отсутствия запретительного вспомогательного глагола 1-го лица единственного числа. В соответствии с этим можно предположить, что и в других частях парадигмы отрицательного спряжения объектные окончания попали из главных глаголов. Парадигма же настоящего времени по сути дела не сохранилась. (Только у одного Альквиста – 1861: 50 – имеются данные о таких формах, но их достоверность другие источники не подтверждают.) Тот факт, что у отрицательных вспомогательных глаголов полная парадигма – именно парадигма прошедшего времени, подтверждает мой вывод, что отправной точкой объектного спряжения явилось по сути дела прошедшее время. (Ср. Керестеш 1999a: 105–108.)

Теория Иштвана Паппа о повторном спряжении не свободна от противоречий. Реконструкция формы отдельных слов, в данном случае, значения глагольных форм – из-за отсутствия историко-лингвистичес-

ких данных о средних степенях – труднее реконструкции фонетической формы. Этим объясняет Иштван Папп (1968: 194) образование глагольных форм 1-го и 2-го лиц единственного числа в венгерском языке. В мордовских языках для этого нет никакой нужды, ведь в повторном спряжении объектных форм я уже исхожу из давно подвергшихся агглютинации суффиксов, используемых в безоъектном спряжении и сегодня. Среди моих опосредованных аргументов – правда – я не могу сослаться ни на что другое, как на современную двойственность значения причастий, а также на невозможность реконструировать в уральских языках страдательное спряжение (см. выше!). Какой бы искусственной ни казалась гипотеза вторичного спряжения в венгерском языке, зная невероятную гибкость мордовских окончаний, – я не вижу более очевидного решения для объяснения определенных мордовских глагольных форм. Например, совершенно ”прозрачна” конструкция Э/М *kunda-ma-k* ’поймай меня’, которая содержит две морфемы окончаний: *-ma-* (OxSg1) + *-k* (ImpSg2). В мордовском спряжении есть и другие ошеломляющие комбинации окончаний. Порядок окончаний тоже не всегда постоянен, личные окончания объектных глаголов могут появляться и в местоимениях: напр. М *mäsajt' šavftakšňə moń šoraňäžəń* ’почему ты бросил моего сыночка?’ (Керестеш 1990б: 97).

Речь идет не о том, что указывающий на два разных подлежащих элемент стоит в одной форме. Это, естественно, невозможно. Иштван Папп аргументирует это и тем, что возможность и нужда в использовании, прибавлении нового элемента есть только тогда, если функция значения первого элемента не однозначна: напр. венгерское **var-t-al-ak* ’ты ждал/тебя ждали (ты был ждан – агент не обозначен)’ + *-k* ’я (агент Sg1)’ > *vár-t-al-ak* ’я ждал тебя’. (Ср. Папп 1968: 201.) Нет объяснения тому, почему не стало **var-t-al-am* и почему парадигма осталась незавершенной, ведь таким же образом могли бы образоваться и формы, указывающие на другие объекты **var-t-am-al* ’ты ждал меня’ и т. д.

7. Обобщение

Для меня очевидно, что подробности описания и средства техники редактирования дают далеко не полную картину процесса. Мельчайшие подробности происходят друг за другом, но главным образом одновременно, изменений теряются или становятся слишком схематичными. Для меня картина довольно ясна, но движение, изменение невозможно проиллюстрировать застывшими картинками. Однако, я надеюсь, что все же из моих рассуждений вырисовывается сложный, часто запутанный процесс образования мордовского объектного спряжения.

Очевидно, что я отошел от принципа приоритета номена, поскольку выяснилось, что уже на уровне уральского языка-основы различались типы слов (ср. Хайду 1966: 57–61), в соответствии с этим и в древнемордовском языке уже нельзя привести в непосредственную связь друг с другом именные и глагольные личные окончания. Я стремился свести до минимума роль образовавшегося и функционирующего притяжательного личного спряжения, хотя во всяком случае надо считаться с выравниваниями по аналогии в формировании сегодняшней фонетической формы некоторых окончаний.

Морфосинтаксический фон исследуемого круга вопросов также надо искать в далеком прошлом, куда невозможно проникнуть при помощи анализа современных длинных окончаний, еще в меньшей степени вывести оформление местоименных предпосылок суффиксов. К комбинации основы глагола, формы глагола и связанного с ними конкретного, родившегося из местоимения с аккузативной функцией суффикса, можно свести только очень немного новообразованных длинных окончаний. И в эпоху языка-основы со всей определенностью уже были глагольные парадигмы, поэтому я вижу возможным, что в дочерних языках новые системы парадигм строятся на их основе. Вторичное спряжение, по моему мнению, не находится в остром противоречии с теорией агглютинации, как раз напротив: в гармонии с ней освещает морфосинтаксический фон и более пластически отражает преобразования, связанные с компонентами окончаний, касающихся субъекта и объекта. Наряду с агглютинативными синтетическими формами существовали и существуют и аналитические структуры, в которых личные или указательные местоимения образуют объектную синтагму с глаголами, располагающими суффиксами лица. Энклитизация в агглютинативных языках, по-моему, такая грамматическая организующая сила, которая, подобно изменениям в других языках, проявляет свое влияние волнами: в определенное время действует более интенсивно, в другое время совсем не действует, на уровне диахронии ее можно заметить, а на уровне синхронии – подобно изменениям в большинстве языков – незаметна.

Итак, анализ объектного мордовского спряжения показывает, что богатая парадигма располагает древними элементами только в небольшом количестве, точнее в трех формах. Эти опоры в конечном счете уральского происхождения, одна из них (3-е лицо единственного числа) возможно послужила детерминации еще до распада финно-угорского языка-основы. Другие две главные опоры полностью или частично приобрели современную функцию уже в древнемордовском языке. На более

древних формах начало строиться и дополняться в дальнейшем объектное спряжение: через вторичное спряжение, контаминацию, аналогию (другие глагольные окончания, или влияние притяжательных личных суффиксов), применение указательных местоименных детерминаторов, адаптацию и т.д. Ввиду того, что окончания в большей степени схожи, я отношу усиление этого процесса к концу древнемордовского (из-за образования палатализованных изменений) и к старомордовскому (из-за ослабления гармонии гласных и начала диалектной дифференциации). Объектные парадигмы – исходя из определенных диалектических различий – оформились отдельно в диалектических группах эрзянского и мокшанского языков, создав современную, далеко не единую и логическую систему, элементы которой только в грамматических описаниях сложились в ныне существующие парадигмы. Частое использование личных местоимений – одинаково в функции субъекта и объекта – показывает, что синтетические формы однозначно не обозначают ни лица субъекта, ни числа объекта.

Я не предполагаю на различных уровнях языка-основы правильные, готовые парадигмы. Из этого следует: я считаю абсолютно невероятным, что современные мордовские объектные парадигмы появились в результате какого-либо разрушения. Напротив, я считаю, что построение парадигмы началось, опираясь на основную медленно и постепенно расширяющуюся опору, современный результат которой далеко не свободен от дисгармонии, аномалий и непоследовательности. Современное состояние, естественно, не конечно, поскольку современная система будет совершенствоваться дальше с помощью как сознательного, так и спонтанного языкового развития. Тенденции развития невозможно предвидеть.

Я придерживаюсь такого мнения, что мордовское определенное спряжение возникло в процессе самостоятельной жизни мордовского языка. Я не считаю вероятным, что мордвины заимствовали полную систему спряжения или ее структурные предпосылки с востока. Носители языка использовали находящиеся в их распоряжении самые древние элементы и ту когнитивную точку зрения, которую они наследовали на протяжении многих поколений от своих предков и посредством которой встраивали в актуальную языковую структуру все новые элементы. Я так считаю, что в появлении мордовского объектного спряжения не надо считаться с внешним влиянием, то есть его можно рассматривать как самостоятельное языковое явление.

Сокращения

М	мокша(-мордовский)
Ц	центральный
Э	эрзя(-мордовский)
С	согласный, консонант
Det	определенный, объектный, детерминативный
Imp	повелительное наклонение, императив
Indet	неопределенный, безобъектный, индетерминативный
Prs	настоящее/будущее время, пресенс
Prt	прошедшее время, претеритум,
О	объект
Opt	побудительное наклонение, оптатив
Ox	лицо/суффикс объекта
Pl	множественное число, плуралис
Rx	глагольная основа
S	субъект
Sg	единственное число, сингулярис
Tx	суффикс времени
V	гласный, или глагол
Vx	лицо/суффикс субъекта

Вместо неудобного текстового обозначения для обозначения глагольных форм мною введены коды, состоящие из двух чисел. Первый элемент комбинации обозначает лицо субъекта, а второй - лицо определенного объекта: 0 = нет определенного объекта (безобъектная форма); 1 = Sg1, 2 = Sg2, 3 = Sg3, 4 = Pl1, 5 = Pl2, 6 = Pl3 лица субъект или определенный объект (объектные формы).

	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg1	10	13	16	12	15	—	—
2	20	23	26	—	—	21	24
3	30	33	36	32	35	31	34
Pl1	40	43	46	42	45	—	—
2	50	53	56	—	—	51	54
3	60	63	66	62	65	61	64

Итак 30 = 'он – кого-либо'; 33 = 'он – его/то'; 36 = 'он – их/тех'; 62 = 'они – тебя'; 54 = 'вы – нас'; 12 = 'я – тебя'; 21 = 'ты – меня'; 51 = 'вы – меня' и т. д.

Литература

- Абафи 1991: E. Abaffy Erzsébet, Az igei személyragozás. In: Benkő (szerk.), A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei. Budapest. 122–159.
- Абондоло 1983: Daniel Abondolo, Verb Paradigm in Erza Mordvinian. Papers from the Second Conference on the Non-Slavic Languages of the USSR. Folia Slavica 5: 11–24.
- Алхониemi 1996: Alho Alhoniemi, Über die Unterschiede bei der Verwendung der Subjekt- und Objektkonjugation im Ersa- Und Mokscha-Mordwinischen. CUFU–8/III. 68–71.
- Альквист 1861: August Ahlqvist, Versuch einer mokscha-mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichnis. (Forschungen aus dem Gebiete der ural-altäischen Sprachen. Erster Theil.) St. Petersburg. X + 214.
- Батори 1990a: István Bátori, Identische Formen in den Flexionsparadigmen und die Objektkonjugation des Mordwinischen. CUFU–7/3C: 37–42.
- 1990b: Die Markierung des Objekts am Verb im Mordwinischen, morphologische Umbestimmtheit und Homomorphie. NyK 91: 15–23.
- Бергсланд 1973: Knut Bergsland, The Mordvinian Conjugations as a Problem of Reconstruction. MSFOu 150. 44–52.
- Берецки 1988: Gábor Bereczki, Geschichte der wolgafinnischen Sprachen. In: Denis Sinor (ed.): The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. Handbuch der Orientalistik. Leiden–New York–Křbenhavn–Křln. 314–350.
- Бубрих 1929: Д. В. Бубрих, Сравнительное изучение мордовского языка. Сборник ЛОИКФУН 1. Ленинград. 161–177.
- 1941: Мордовское спряжение. Записки 4. Мордовский Научно-Исследовательский Институт Языка, Литературы и Истории при Совете Министров Мордовской АССР. Саранск. 3–53.
- 1953: Историческая грамматика эрзянского языка. Саранск.
- Буденц 1877: József Budenz, Mokscha- és erza-mordvin nyelvtan. NyK 13: 82–101.
- 1884: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. [Křlönnyomat a NyK 18. Křtetébřl] Bp.
- 1890–1892: Az ugor nyelvek szřragozása. I. Igeragozás. NyK 22: 417–440.
- Видеман 1865: F. J. Wiedemann, Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinen mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wřrterbuch. St. Petersburg–Riga–Leipzig.

- Винклер 1913: Heinrich Winkler, Samojedisch und finnisch. FUF 13: 120–163.
- Грамматика 1962: Грамматика мордовских (мокшанского и эрзянского) языков. Часть 1. Фонетика и морфология. (Ред. М. Н. Коляденков и Р. А. Заводова) Саранск.
- Грамматика 1980: Грамматика мордовских языков. Фонетика, графика, орфография, морфология. Учебник для национальных отделений вузов. (Ред. Д. В. Цыганкин). Саранск.
- Гуя 1996: János Gulya, Transivität, Determiniertheit und objektive Konjugation im Proto-Uralischen. CUFU–8/III: 96–99.
- Евсеев 1934/1963 = М. Е. Евсеев, Мордовская грамматика. (Избранные труды 4. Москва 1963.)
- Зайц 1998: Gábor Zaicz, Mordva. In: D. Abondolo (ed.), The Uralic Languages. Routledge. London and New York. 184–218.
- Итконен 1962: Erkki Itkonen, Beobachtungen über die Entwicklung des tscheremissischen Konjugationssystems. MSFOu 125: 85–125.
- 1966: Kieli ja sen tutkimus. Helsinki.
- Комри 1975: Bernard Comrie, Subjects and direct objects in Uralic languages: a functional explanation of case-marking systems. ÉFOu 12: 5–17.
- 1981: Language Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology. Oxford.
- 1988: General Features of the Uralic Languages. In: Sinor 1988.
- Керестеш 1970: László Keresztes, Zur Entwicklung des mordwinischen Konsonantensystems. Tallinn CUFU–3. Teesid I: 110.
- 1971: A mordvin mássalhangzórendszer kialakulása. (Res.: О формировании системы мордовских согласных) Debrecen. MNyJ 17: 51–60.
- 1975: Mordvan konsonantiston kehitys. Tallinn. CUFU–3/I: 504–509.
- 1983: Palatalizáció és megőrző tendencia a mordvinban. Budapest. NyK 85: 361–368.
- 1984a: A mordvin mássalhangzó-rendszer kialakulása. Kandidátusi értekezés tézisei. [Аutoreферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук.] Jyväskylä 1984. 2. javított változat [2-ое издание]. Jyväskylä–Debrecen 1984. 23.
- 1984b: Х. Паасонен и классификация мордовских диалектов. Budapest. NyK 87 [=86]: 357–365.
- 1985a: H. Paasonen und die Klassifikation der mordwinischen Dialekte. Szikativkar. CUFU–6. Тезисы II. 9.

- 1985б: Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des Mordwinischen. (In: *Dialectologia Uralica*) Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Wiesbaden. Band 20: 173–185.
- 1986а: Die Stellung des Mordvinischen in der finnisch-volgaischen Einheit. (Festschrift für István Futaky) Hamburg. FUM 10: 189–201.
- Керестеш 1986б: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. Szeged. *Studia Uralo-Altaica* 26.
- 1987а: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I. Szeged. *Studia Uralo-Altaica* 27.
- 1987б: Über eine morphonologische Erscheinung im Mordwinischen. (In: *Studien zur Phonologie und Morphonologie der uralischen Sprachen*) *Studia Uralica*. Wien. Band 4: 234–239.
- 1988а: A mordvin nyelvjárási *č* ~ *š* megfelelésről. (Bereczki Emlékkönyv) Budapest. *Urálisztikai Tanulmányok* 2: 207–213.
- 1988б: Mordvalaista kielitieteen tutkimusta. (Res.: Mordwinische Linguistik) Helsinki. *Vir* 92: 184–188.
- 1990а: Х. Паасонен и классификация мордовских диалектов. *Sziktivkar*. CIFU–6/2: 94–96.
- 1990б: *Chrestomathia Morduina*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- 1991а: Исследования венгерских ученых о мордовских языках. *Вестник Мордовского университета*. Саранск. 1991/1. 29–31.; *Труды*, вып. Саранск. 1991. 77–83.
- 1991б: A finn-permi ág kronológiai kérdései. (Res.: Chronologische Fragen nach der Spaltung des finnisch-permischen Zweigs) Debrecen. *FUD* 2: 81–86.
- 1991в: Klemm Antal mordvinisztikai munkássága. (In: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány témaköréből*. Szerk.: Kiss Jenő és Szűts László. Akadémiai Kiadó. Budapest. 346–349.
- 1992: Morfológiai szempontok a mordvin nyelvjárások osztályozásában (In: Rédei-Festschrift.) Wien–Budapest. 255–261.
- 1993: Budenz József mordvinisztikai munkássága. (In: *Régi és új peregrináció*. III.) Budapest–Szeged. 1328–1332.
- 1994а: A határozott (tárgyas) ragozás a finnugor nyelvekben. *Miskolci Egyetem közleményei. Bölcsészettudományi Intézet*. I: 83–95.
- 1994б: The Definite (Objective) Conjugation in Finno-Ugric Languages. Debrecen. *FUD* 3: 19–33.
- 1994в: In memoriam Dmitrij Tyimofejevics Nagykin (1934–1992). Debrecen. *FUD* 3: 146–147.
- 1995а: On the Question of the Mordvinian Literary Language. (Rez.: О проблеме литературного мордовского языка). In: *Zur Frage der uralischen*

- Schriftssprachen (Red.: G. Zaicz). Budapest. Linguistica Series A Studia et dissertationes, 17: 47–55.
- 1995б: The Development of the Determinative Conjugation in Mordvin (tézisek). Jyväskylä. CIFU–8/II: 56–57.
- 1996a: A mordvin irodalmi nyelv kérdéséről. Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szeged. 170–174.
- 1996б: Mordvan determinatiivisen taivutuksen kehitys. Sessiones sectionum: Phonologia & Morphologia. (Jyväskylä) CIFU–8/III: 135–140.
- 1996в: Morphonologische Aspekte in der Klassifizierung der mordvinischen Dialekte. Hamburg. FUM 18/19: 61–66.
- 1997: A mordvin determinatív igeragozás kialakulása. Doktori értekezés tézisei. [Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук.] Oslo–Debrecen 1997. 16.
- 1998a: A szám- és személykategória kérdései a mordvin determinatív igeragozásban. In: Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16. V. 1998. Helsinki. MSFOu 228: 228–235.
- 1998б: Questions of the Development of Mordvin. In: Zur Entwicklungsgeschichte der uralischen Sprachen. Red. J. Puszta. Savariae [Szombathely]. Specimina Sibirica XIV: 43–76.
- 1998в: A mordvin determinatív igeragozás kialakulása (2). Doktori értekezés tézisei. [Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук.] Oslo–Debrecen 1997. 16.
- 1999a: Development of Mordvin Definite Conjugation. MSFOu 233. Helsinki.
- 1999б: Az igenevek szerepe a mordvin determinatív igeragozásban. In: A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondat-történet (szerk. Büky L.–Forgács T.). Szeged, 97–107.
- 1999в: Die determinierte Konjugation im Mordvinischen und die Urgeschichte. Veenker-émlékkönyv. Europa et Sibiria. Harrasowitz-Verlag. Wiesbaden. (в процессе публикации)
- 1999г: Questions of the Person and Number in Mordvin Definite Conjugation. Szombathely. (в процессе публикации)
- Клемм 1926 [1923–1927]: Klemm Antal, A mordvin tárgyas igeragozás. NyK 46: 194–204.
- Коизуми 1969: Tamotsu Koizumi, The Objective Conjugation of Common Mordvin. SFU 5: 19–30.
- Корхонен 1981: Mikko Korhonen, Johdatus lapin kielen historiaan. SKS. Helsinki.
- Микола 1965: Mikola Tibor, A -t tárgyrág eredetéhez. NytudÉrt 46: 57–62.
- 1966: A tárgyrág és a tárgyas ragozás kérdéséhez. MNy 62: 441–461.

- 1981: A tárgyas ragozás eredetének kérdéséhez. Nyelvészeti Tanulmányok. Lakó-Emlékkönyv. Budapest. 119–125.
- Паасонен 1983: Heikki Paasonen, Mordvinische Lautlehre. Akademische Abhandlung. Helsingfors.
- 1903: Mordvinische Lautlehre. MSFOu 22. Helsingfors.
- 1909: Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriss. Helsingfors. VI + 020 + 159.
- Палль 1959: V. Pall, Märkemeid mordva keelte konjugatsioonist. ESA 5: 261–267.
- Папп 1942: Papp István, Mi a szó funkciója? MNy 38: 272–276.
- 1968: Unkarin kielen historia. SKS. Helsinki.
- Радич 1985: Katalin Radics, Typology and Historical Linguistics. Affixed Person-Marking Paradigms. SUA 24.
- Редей 1962: Rédei Károly, A tárgyas igeragozás kialakulása. MNy 58: 421–435.
- 1966: Die Entstehung der objektiven Konjugation im Uralischen. ALH 16: 111–133.
- 1989: A finnugor igeragozásról különös tekintettel a magyar igei személyragok eredetére. NyK 90: 143–161.
- 1996: Zur Herausbildung der uralischen Konjugation (Die Frage des Aspekts und Tempus). CIFU–8/III: 176–182.
- Серебренников 1956: В. А. Szerebrennyikov, A finnugor nyelvek történetének néhány kérdése. NyK 58: 187–200.
- 1967: В. А. Серебренников, Историческая морфология мордовских языков. Москва.
- Тростерюд 1994: Trond Trosterud, Miksi mordvan objektikonjugaatio näyttää juuri sellaiselta kuin se näyttää? In: Volgalaiset kielet muutoksessa. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 45: 74–86.
- Феоктистов 1968: А. П. Феоктистов, Истоки мордовской письменности. Москва.
- Фишиак 1980: Jacek Fisiak (ed.), Historical Morphology. Studies and Monographs 17. The Hague–Paris–New York.
- Хайду 1966: Péter Hajdú, Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Хонти 1984: Ласло Хонти, К проблеме возникновения объектного спряжения угорских языков. NyK 86: 341–346.
- 1995: Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grund-sprache. CIFU–8/I: 53–82.
- 1996: Az uráli nyelvek tárgyas ragozású igealakjainak történeti előzményéről. Urálistikai Tanulmányok 7. Budapest. 127–132.

Хоргер 1931: Horger Antal, A magyar igeragozás története. Szeged.

Хунфальви 1857: Hunfalvy Pál, A' mordvin nyelvről. MNyszet 2: 290–312, 323–360.

— 1862: A személyragok viszonyáról a birtokra és tárgyra a magyar nyelvben. NyK 1: 434–467.

Шахматов 1910: А. А. Шахматов, Мордовский этнографический сборник. Ст. Петербург. IX + 842.

Megjelent:

Folia Uralica Debreceniensia 6. Debrecen, 1999. 57–91.

A szám- és személykategória kérdései a mordvin determinatív igeragozásban

1. A paradigma sajátosságai

Magyarországon először 1855-ben Hunfalvy foglalkozott a mordvin határozott (determinatív) igeragozás kérdésével egy akadémiai előadásában. Az akkori szűkös nyelvi adatok alapján (Gabelenz 1838, Ornatov 1838) a következő megállapítást tette: “Eddigi nyelvtudásom szerint az altaji nyelvek között a’ mordvin osztozik leginkább a’ magyarral azon különösségben, minél fogva az ige nemcsak *alanyi* (mondamányi) hanem *tárgyi* ragokat is veszen magához.” (Vö. Hunfalvy 1857: 345.) Bár mint terminológia szerepel Hunfalvy cikkében a *határozott igeragozás* is, a szerző a *tárgyi ragozás* megnevezés mellett foglalt állást. Lábjegyzetben hivatkozik Castrénra, aki szerinte a “de affixis personalibus linguarum altaicarum dissertatio”-jában (Helsingfors 1850) nem tudja világosan, mit jelent a’ tárgyi ragozás.” (Idézi: Hunfalvy 1857: 348.)

Hunfalvy azt is kifogásolja, hogy “... az Uj-testamentom fordítóji nem mindég használják a’ tárgyi ragozást, mint kellene. Vajjon ingatag-e már az élő nyelv, vagy a’ fordítók voltak ügyetlenek? azt nem mondhatjuk meg.” (Hunfalvy 1857: 351.) Ebből – le lehet vonni azt a következtetést, hogy a mordvin tárgyas ragozás használata nem egyezik meg a magyar megfelelőjének használatával. A kutatásnak – főként a mordvin anyanyelvű kutatóknak – azóta sikerült tisztázniuk a tárgyas ragozás funkcióit (pl. Markov 1959, 1964, Tyihonova 1966, 1972, 1978, 1986, 1990 stb.). Ennek alapján ma már tudjuk, hogy a mordvin és a magyar tárgyas ragozás használatának különbségei egyrészt abból adódnak, hogy az alanyi és a tárgyas ragozás paradigmájában sok szinkretizmus van, másrészt a mordvin determinatív ragozás használata nem csupán a tárgy határozottságának függvénye, hanem függ az igei aspektustól is. A tárgyas ragozás használatában különbségek vannak továbbá az erza és a moksa között is (vö. Alhoniemi 1996). Ezen ismeretek hiányában Hunfalvy természetesen kifogáshozhat, hogy az evangéliumfordítók tárgyas ragozás helyett alanyi alakokat használtak akkor is, amikor szerinte a magyar nyelvhasználat alapján tárgyas ragozás lett volna helyénvaló.

A magyar és a mordvin igealakok funkcióját összehasonlítva viszont helyesen állapította meg Hunfalvy, hogy *"A' mordvin ige valamennyi személyt fogadhat be tárgyinak az alanyi személyek elé; sőt a tárgyi személyen a' számi különbséget is kifejezheti, mire a' magyar nem képes."* (Vö. Hunfalvy 1857: 349.)

Így már Hunfalvy óta közismert, hogy a mordvinban a személyragok a tárgy személyét és számát egyaránt kifejezhetik. Megvannak tehát az 'őt, őket', másfelől a 'téged, titeket', ill. az 'engem, minket' határozott tárgyra utaló sorok. A tulajdonképpeni igei paradigmák mellett a determinatív alakok benyomultak a tagadó segédige ragozásába is. A 3. személyű tárgy számának kifejezésére – főleg többes számú alany mellett – egybeeső alakok szolgálnak, még több homonim alak található az 1. és a 2. személyű tárgyra utaló formák között. A mordvinban a tárgyas alakok maximális száma 28 lehetne, gyakorlatilag azonban csak 15 forma létezik. (Vö. Keresztes 1990: 188–189, Trosterud 1994: 77.)

2. A paradiгmaszerkezet kialakulása

A mordvin determinatív paradiгmára vonatkozó kutatások általában két alapelvből indultak ki: a) Az egyes determinatív alakok magukban foglalják a tárgy számát és személyét, továbbá az alany számát és személyét, s ezeket az elemeket meg is kísérelték analizálni. b) Eredetileg létezhetett egy teljes paradiгma, amely az idők során megbomlott, s a különböző hangváltozások és analógiás kiegyenlítődések jóvoltából egybeesések, homomorf alakok álltak elő. (Vö. Bátori 1990b: 18.) Magam egyik premisszát sem tudom elfogadni.

a) Természetesen vannak olyan determinatív igealakok a mordvinban, amelyek ma már egyértelműen jelölik mind az alany számát és személyét, mind pedig a tárgy számát és személyét. A determinatív igeragozásban jelentkező igen nagy mérvű szinkretizmus azonban arról tanúskodik, hogy főleg a többes tárgyra utaló oszlopok és sorok szerintem csak fikciók a paradiгmaábrázolásban. A múlt századi nyelvtanírók – minthogy nem állt elegendő szöveganyag a rendelkezésükre, kontextus híján, mint fentebb láttuk – először nem is tudtak mit kezdeni a determinatív alakokkal. A későbbi kutatók – már több megbízható forrás és adat birtokában – az indoeurópai nyelvek mintájára megalkották a jelenlegi sémákat. Ezek természetesen jól használhatók ma is, de nem mutatják hűen a mordvin determinatív paradiгma tényleges szerkezetét.

Én abból indulok ki, hogy az uráli alapnyelvre biztosan az indeterminatív ragozásnak csak az egyes száma (1., 2., 3. személy) rekonstruálható (vö.

másképp Hajdú 1966: 77). Szerintem a többes számban is ugyanezek az alakok funkcionálhattak. Az, hogy vajon egyes vagy többes 1., ill. 2. személyről volt-e szó, vagy a kontextus döntött el, vagy esetleg a személyes névmásoknak voltak eltérő alakjai. Minthogy az egyes szám 3. személyben a névmási eredetű személyrag mellett más lehetőségek is voltak az alany jelölésére (Ø, igenévképzők), a többes szám 3. személyre ez csak részben volt érvényes. Itt az egyes számú forma többes jellel való megtoldásával kongruencia révén jöhetett létre külön alak. Az indeterminatív ragozásban lényegében ez a helyzet a finnben (*tulen* < **tule-m*, *tulet* < **tule-t*, *tulee* < *tulevi* < **tule-pa*, *tulemme* < **tule-m+me*, *tulette* < **tule-t+te*, *tulevat* < **tule-pa+t*, ugyanígy az imperfectumban). Ebben az esetben a finn többes 1. és 2. személyű alakok előzményében nem **k* praesens jelet kellene feltenni.

b) Teljes paradigma véleményem szerint a mordvin determinatív igeragozásban ilyen formán ma sincs, de korábbi nyelvtörténeti korokra még kevésbé rekonstruálható. A magyar tárgyas ragozás például, és főleg a többes számú toldalékok fokozatosan alakultak ki, terjedtek el a különböző paradigma-részekben (tempusokban, modusokban, sőt tőtípusoktól függően) (vö. Rédei 1966, E. Abaffy 1991). A paradigmaépítkezés egy vagy néhány helyről indulhatott ki, és ezekből az "állásokból" bővült fokozatosan, végül vagy kiteljesedett vagy pedig megrekedt a fejlődésben. Így fogom fel ezt a kérdést a mordvinban is.

3. A paradigmaépítkezés kezdeti szakaszai.

A finnugristák ma már általánosan elfogadják Szerebrennyikov felvetését, amely szerint „...egy távoli korban, a közös finnugor alapnyelv felbomlása után a finnugor nyelvek keleti csoportjában kifejlődőben volt a tárgyas ragozás. Igen valószínű, hogy először a harmadik személyben jelentkezett. A tárgyas igékhez az *s* tárgyjel járult, mely eredetét tekintve minden bizonnyal névmási töre vezethető vissza”. (Vö. Szerebrennyikov 1956: 194.) Az ige egyes 3. személyének névmási eredetű alakja tehát anaforikusan utalhatott a kontextusban az azonos személyű tárgyra is, a rag nélküli, főleg az igenévi eredetű alak csak az alany személyére. (Vö. Hajdú 1966: 74–76, Rédei 1966: 119, Honti 1996: 127–128 stb.)

Valószínűnek tartom, hogy az egyes 1. és 2. személy névmási eredetű ragjai hasonlóképpen kifejezhették az azonos személyű tárgyat is. Ha tehát a **kunda-sV* jelenthette ‘ő fog ~ ő fogja azt/öt, őt fogják (passzív jelentés)’, a **kunda-mV* ‘én fogok ~ ő fog engem/engem fognak (passzív jelentés), a **kunda-tV* ‘te fogsz ~ ő fog téged/téged fognak (passzív jelentés)’. Ugyanígy lehetett a preteritumban is. A tranzitív igezőnek ilyenkor szenvedő jelentése

volt. (Talán ezért van, hogy szenvedő ragozás nem rekonstruálható az alapnyelvre. Ahol pedig később kialakult, ezen belül már nem különültek el határozatlan és határozott alakok.) Erre a kettősségre vall több igenévképzőnek aktív és passzív volta. Papp István nagyjából ilyenképpen magyarázza a magyar tárgyas személyragokat. Szerinte a magyar tárgyas személyragok az ősi egyes számú alakok újraragozásával keletkezettek. (Vö. Papp 1968: 192–201). Ismerve a mordvin nyelv deklinációs és konjugációs rendszerének nagyfokú képlékenységet, a toldalékolás sorrendjének felcserélhetőségét, joggal tehetünk kísérletet az elmélet adaptálására.

3.1. A determinatív paradigma kezdetei a mordvinban is az egyes szám 3. személyben keresendők. A mordvin determinatív ragozás szerintem a **múlt idő egyes 3.** személyében kezdett kialakulni. Az anaforikus használat, a visszautalás főként a múltra vonatkoztatható (bár természetesen lehet utalni a jövőre is.) A múlt idejű determinatív igealakok egyébként is régebbi képződményeknek látszanak a praesensnél. Ez az alak hangtörténetileg visszavezethető egy 3. személyű névmásra (esetleg ennek tárgyragos formájára), de a mordvin esetében akár a mutató névmási (vagy ennek tárgyragos formája) előzmény is elképzelhető: $*-j-sV(n) \sim ?-j-sé(n)$. Tehát: **kunda-j-sV kunda-j-žə* ‘(ő) megfogott/ő meg lett fogva + őt > ‘(ő) megfogta (őt)’ vagy egyenesen: *kunda-j-sé(-n) kunda-j-žə* ‘(ő) megfogott + azt > ‘(ő) megfogta (azt)’. Így kialakult egy pár: a toldalék nélküli nem utalt tárgyra *kunda-j* ‘fog-ott’) – a személyragos a 3. személyű tárgyat is jelölte (**kunda-j-zV* ‘fog-t-a’). (Vö. Keresztes 1996: 19–21.)

Amennyiben ilyen kettősség volt a praeteritumban, minden valószínűség szerint hasonló kettősség lehetett a praesensban is. Lehetett egy rag nélküli pusztá igető: **kunda-Ø* ‘fog’ (vö. Bubrikh 1953: 174–175, Rédei 1996: 179–180) és egy személyragos forma: **kunda-sV kunda-zV* ‘?fog-ja’. Az utóbbi azonban nem lett egyből determinatív alak, hanem optativusként kezdett funkcionálni.

3.2. A paradigmaépítkezés másik pillérének az **imperativus egyes szám 2. személyű** (Imp21) formát tartom. Ez az egyes 1. személyű indeterminatív alak továbbragozásával keletkezhetett: **-ma-k*. Tehát: **kunda-ma-k* ‘(én) fogok/engem fognak + te’ > ‘fogj (meg) engem’. Az imperativus *-k* suffixuma komplexen értékelhető felszólító módjelnek és egyes 2. személyű ragnak is. Szerintem ez a forma is igen régi, még a Prs10-*m* > *-n* változás előtti, hiszen az imperativus *-k* jele az ősi *-m* változathoz járult, és nem az *n*-hez.

3.3. A harmadik elem, amelynek jelentős szerepe volt a determinatív paradigma kiépülésében, egy palatalizált szibilánsra visszavezethető **participium-gerundium** képző (*ž*) volt. A mordvin tagadó segédige ragozásában ugyanilyen szibiláns szerepel praeteritum jelként, amelynek szóvégi zöngétlen variánsa átkerült az általános ragozás 3. személyeibe a praesensszel való homomorfia elkerülés végett. A *-ž* igenév képző [+passzív] és [+indefinitív] karakterét ismerve igen alkalmas lehetett arra, hogy kontextustól függően bármely személyre, ill. tárgyra utaljon. Különösképpen passzív alapjelentésénél fogva volt alkalmas arra, hogy a tárgyra is utaljon. Például a *Credo* 18. századi szövege E fordításban: *čavož k'rost langso ... i kalmož* 'megfeszítették ...és eltemették' (vö. Feoktyiszov 1968: 46). Erre Rédei is felhívja a figyelmet (1985: 99, 1986: 181; 1996: 181). Ennek köszönhetően lett az igenév használatos igen szerteágazó funkcióban a determinatív paradigmában. – Érdekes, hogy a finn igeragozásból ismeretes személytelen passzívum (*vedetään* 'is drawn' < **vet-ttä-k-sen*), amely az ágens háttérbe szorítására szolgál, nagyrészt hasonló szintaktikai jegyekkel rendelkezik, mint a mordvin determinatív ragozásban használatos *-ž pluralis generalis* (vö. Keresztes 1996: 19–21). Érdekes lenne a mordvin és a finn toldalék összefüggését tisztázni, noha a kérdés első látásra hangtörténetileg problematikusnak látszik.

A determinatív igealakok elkülönülésének ebben a szakaszában tehát a következő elemekkel számolok:

	Prs Indet	Det3	Prt Indet	Det3	Imp Indet	Det1
Sg1	- <i>m</i>		- <i>j-m</i>			
2	- <i>t</i>		- <i>j-t</i>		- <i>k</i>	- <i>ma-k</i>
3	- $\emptyset$ ~ - <i>j</i>	- <i>zV</i> (Opt!?)	- <i>j</i> ~ - <i>š</i>	- <i>j-žV(-n)</i>		
Pl	- <i>j-t</i>	- <i>ž</i>	- <i>š-t</i>	- <i>ž</i>		

3.4. A paradigma további bővülése. Erről az alapról kezdett a paradigma fokozatosan bővülni. Létrejötték alakok az 1. és a 2. személyű tárgy kifejezésére, kialakult továbbá az optativus determinatív 3. személye. Ezt követte a 3. személyű tárgyra utaló alakok keletkezése. Ebben a folyamatban szerintem az optativusnak volt szerepe. A 3. személyű tárgy jelölésére tulajdonképpen nem alakult ki egységes paradigma.

Rövidesen megjelenő monográfiámban részletesen leírom a mordvin determinatív igeragozás kialakulásának különböző szakaszait. Azokból a leg-egyszerűbb formákból indulok ki, amelyeket a szerkezeti és a történeti elemzés során sikerült elkülönítenem a másodlagos és a harmadlagos toldalékok-

tól (vö. Keresztes 1997). Itt részletesebben csak a több tárgyra utaló toldalékokra térek ki.

4. A több tárgyra utaló toldalékok kialakulása

Azok a determinatív toldalékok, amelyek a -*z* participium-gerundium képzőre mennek vissza, az alany többes számán kívül kezdettől fogva kifejezheték a tárgy többes számát is, külön speciális jelölők nélkül:

Prs	Indet	Det Sg3	Pl3	Det Sg2	Pl2	Det Sg1	Pl1
Sg 1	<i>kunda-n</i>	<i>kunda-sa-n</i>		<i>kunda-ta-n</i>		—	
Sg 2	<i>kunda-t</i>	<i>kunda-sa-k</i>		—		<i>kunda-ma-k</i>	
Sg 3	<i>kunda-j</i>	<i>kunda-sa-zə</i> <i>~kunda-sa-j</i>		<i>kunda-ta-zə</i>		<i>?kunda-ma-zə</i>	
Pl	<i>kunda-j-t'</i>	<i>kunda-sa-ž</i>		<i>kunda-ta-ž</i>		<i>kunda-ma-ž</i>	

Prt	Indet	Det Sg3	Pl3	Det Sg2	Pl2	Det Sg1	Pl1
Sg 1	<i>kunda-j-ń</i>	<i>kunda-ja-n/</i> <i>kunda-jə-ń</i>		<i>kunda-j-t'ä-ń</i>		—	
Sg 2	<i>kunda-j-t'</i>	<i>kunda-jək/</i> <i>kunda-jə-t'</i>		—		<i>kunda-j-ma-k/</i> <i>kunda-ma-j-k</i>	
Sg 3	<i>kunda-š</i>	<i>kunda-j-žə</i>		<i>kunda-j-t'ä-žə</i>		<i>?kunda-j-ma-žə</i>	
Pl	<i>kunda-š-t'</i>	<i>kunda-j-ž</i>		<i>kunda-j-t'ä-ž</i>		<i>kunda-j-ma-ž</i>	

Látható, hogy a -*ž* participiumra visszamenő toldalékok egyaránt kifejezhetők mind az alany, mind a tárgy többes számát. Ezt az alakot neveztem el pluralis generalis-nak (vö. Keresztes 1996: 139), amely a kontextusnak megfelelően jelölhette a megfelelő relációt, és legnagyobb részt jelölheti ma is, hiszen a többes 2. személyű tárgyra utaló alakok ma is teljesen egybeesnek az általam itt rekonstruált forma fejleményeivel (Prs*-*ta-ž* – Prt*-*j-t'äž* > összesen: E 6, M 6 igealak), továbbá a többes 1. személyű tárgyra utaló mai fejlemények is csaknem hasonló szinkretizmust mutatnak a rekonstruktumukkal (Prs *-*ma-ž* – Prt*-*j-maž* > összesen E 6, M 5 igealak). Ennek megfelelően felteszem, hogy eredetileg hasonló lehetett a helyzet a többes 3. személyű tárgyra utaló toldalékokkal, ám itt 9-9 egybeeső aslakkal kell számolni. A kilenc különböző relációnak egyetlen participiumi formával történő kifejezése minden bizonnyal rendkívüli megterhelést jelentett, ezért felmerült a szinkretizmus elkerülésének szükségessége, így a nyelv a leggyakoribb relá-

ciók megkülönböztetése céljából egymás után alakította ki a többes 3. személyű tárgyra utaló párhuzamos formákat.

A többes 3. személyű tárgyra utaló toldalékok közül a múlt idő egyes 3. személyű alak (Prt36) keletkezhetett leghamarabb. Minthogy az E és a M toldalékok nem egy töről fakadnak, azt gondolhatjuk, hogy a két nyelvjáráscsoportban ezen toldalékok is külön-külön keletkeztek. Az E csoportban a Prt33-*íze* – Prt36-*ínze* pár a megfelelő Px3Sg (E **zə* – **-nzə*) analógiájára jött létre, ahol a két rag az egy és a több birtok megkülönböztetésére régtől fogva használatos volt. Ennek alapján a determinatív Prt36-*ínze* végződést ősinek is tekinthetnénk. Ez az elem áterjedt a jelen időbe is: Prs36 -*sinze*, itt azonban nem alakult ki hasonló kettős: Prs33-*si* – Prs36-*sinze*. Az E Prt36-*ínze* megfelelője a M-ban **-ńzə* volna, ehelyett -*zəń* ragot találunk, ugyanígy eltér a Prs36-*sinə* is. A M formák talán a Prt/Prs33 + -*ńə* mutatónévmás agglutinációjával keletkeztek. A nyelvtörténeti szempontból szabályos toldalék átkerült a Prt32-be!

A -*z* végű participium korábban a 3. személyű tárgy esetében is kifejezhette az alany és a tárgy többes számát. Erre utalnak azok a tévesztések, amelyeknek során több adatközlőm használt – igaz kontextus nélkül – Prt/Prs63-*z* toldalékot a Prt/Prs36-*ínze* helyett! Míg a 2. és az 1. személyű tárgy esetében egy-egy ilyen participium „csak” hat igei funkció egybeesését jelentette, addig a 3. személyű tárgyra utalva voltaképpen kilenc funkciót volt kénytelen ellátni. A többes 3. személyű tárgyra utaló relációk mindenképpen gyakoribbak, mint azok, amelyek többes 1., ill. 2. személyű tárgyat jelölnek.

Az igen sokrétű funkció (gyakorlatilag szinkretizmus) kiküszöbölésére két lehetőség kínálkozott:

a) Az egyik – amellyel a beszélők korábban is éltek – a megfelelő indeterminatív alakoknak vagy akár az újkeletű determinatív alakoknak a használata többes szám 3. személyű határozott tárgy esetén is. Ezek a toldalékok az egyes számú paradigmában részben módosulhattak, mint már korábban tapasztaltuk. Ez történt a Prt16, 26 és 46, továbbá a 21 esetében.

b) A másik lehetőség új toldalékkombinációk létrehozása bizonyos funkciók ellátására. Különösen gyakori ez a többes számban. Ennek következtében a 3. személyre utaló tárgy oszlopaiban is lényegében kialakult az indeterminatív ragozáshoz hasonló 2x3 személyes paradigma. Így keletkezett szabálytalanul az E Prt53,56-*ink*, valószínűleg a megfelelő birtokos személyrag hatására, mivel a Prt43,46-*ínek* is a megfelelő birtokos személyragra hasonlít, bár ez azonos a megfelelő igei személyraggal is. A M központi nyelvjáráscsoportjában a Prt63 alapján teljesen eltérő új alakok képződtek: Prt43,46-

śk, Prt53,56-śt'. A megfelelő E toldalékoknak csak azokban a M nyelvjárá-sokban vannak nyomai, amelyek E közelségben éltek. Itt az archaikusabb („erza típusú”) formák a többes 3. személyű tárgy jelölésére foglálódtak le, és ezáltal nem állt elő szinkretizmus az egyes és a többes 3. személyű tárgy jelölésében: Prt46-jńak, Prt56-jńńt'.

A paradigmák ezután lépésenként tovább bővültek: először a praeteritum egyes számában, és később a többes számában is. Ez a folyamat már a két nyelvjáráscsoport külön életében ment végbe.

5. Összegzés

A különböző alapnyelvi szinteken nem számolok szabályos, kész paradigmákkal. Ebből következik: teljesen valószínűtlennek tartom, hogy a mai mordvin determinatív paradigmák valamilyen lebomlás eredményeképpen jöttek létre. Ellenkezőleg úgy látom, hogy néhány alappillére támaszkodva indult meg a paradigmaépítkezés, amely lassan és fokozatosan bővült, és amelynek jelenlegi eredménye korántsem mentes a diszharmóniától, anomáliáktól és következetlenségektől. Noha a mordvin nyelv igen közeli rokona a balti finn csoportnak, a finnhez hasonló szabályos nyelvi rendszert nem várhatunk tőle. A mai állapot természetesen nem is végleges, mert akár a tudatos nyelvművelés, akár a spontán nyelvi fejlődés jóvoltából a mai rendszer biztosan tovább fog csiszolódni. A fejlődés tendenciái kiszámíthatatlanok.

Rövidítések

A két számból álló kombináció első eleme az alany személyére (1–6) utal, a második eleme a határozott tárgy személyét jelöli: 0 = nincs határozott tárgy (indeterminatív alak); 1 = Sg1, 2 = Sg2, 3 = Sg3, 4 = Pl1, 5 = Pl2, 6 = Pl3 személyű alany vagy határozott tárgy (determinatív alakok).

	Indef	Def Sg3	Def Pl3	Def Sg2	Def Pl2	Def Sg1	Def Pl1
Sg1	10	13	16	12	15	—	—
2	20	23	26	—	—	21	24
3	30	33	36	32	35	31	34
Pl1	40	43	46	42	45	—	—
2	50	53	56	—	—	51	54
3	60	63	66	62	65	61	64

Irodalom

- E. Abaffy 1991: Az igei személyragozás. In: Benkő (szerk.), A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei. Budapest. 122–159.
- Alhoniemi, Alho 1996: Über die Unterschiede bei der Verwendung der Subjekt- und Objekt konjugation im Ersä- und Mokscha-Mordwinischen. CUFU–8/III. 68–71.
- Bátori, István 1990: Die Markierung des Objekts am Verb im Mordwinischen, morphologische Umbestimmtheit und Homomorphie. NyK 91: 15–23.
- Bubrih 1953: Д. В. Бубрих, Историческая грамматика эрзянского языка. (Под редакцией М. Н. Колядёнкова и Н. Ф. Цыганова.) Саранск, Мордовское книжное издательство.
- Feoktysztov 1968: А. П. Феоктистов, Истоки мордовской письменности. Академия Наук СССР. Москва, Наука.
- Gabelenz, Herr Conon von der 1838: Versuch einer Mordwinischen Grammatik. Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. II. 2–3. Göttingen. 235–284, 383–419.
- Hajdú Péter 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Honti László 1996: Az uráli nyelvek tárgyas ragozású igealakjainak történeti előzményéről. Urálistikai Tanulmányok 7. Budapest. 127–132.
- Hunfalvy Pál 1857: A' mordvin nyelvrül. MNyszet 2: 290–312, 323–360 (345–352).
- Keresztes László 1990: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó. Budapest. 204.
- 1996: Mordvan determinatiivisen taivutuksen kehitys. CUFU–8/III: 135–140.
- 1997: A mordvin determinatív igeragozás kialakulása. [The Development of Mordvin Definite Conjugation] Oslo. (manuscript)
- Ornatov 1838: П. Орнатов, Мордовская грамматика составленная на наречи мордвы-мокши. Москва.
- Papp, István 1968: Unkarin kielen historia. SKS. Helsinki.
- Rédei Károly 1966: Die Entstehung der objektiven Konjugation im Uralischen. ALH 16: 111–133.
- 1996: Zur Herausbildung der uralischen Konjugation (Die Frage des Aspekts und Tempus). CUFU–8/III: 176–182.
- Szerebrennyikov, B. A. 1956: A finnugor nyelvek történetének néhány kérdése. NyK 58: 187–200.

- Trosterud, Trond 1994: Miksi mordvan objektikonjugatio näyttää juuri sellaiselta kuin se näyttää? In: Volgalaiset kielet muutoksessa. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kieli tieteen laitoksen julkaisuja 45. 74–86.
- Tyihonova 1978: Т. М. Тихонова, Употребление форм глагола при определенном и неопределенном объекте в мордовских языках. Финно-угристика 1. Саранск. 84–103.

Megjelent:

Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16. V. 1998. MSFOu 228. Helsinki. 228–235.

A mordvin névszó predikatív ragozása: ősi vonás vagy külön nyelvi fejlemény?

1. Bevezetés

A mordvin predikatív névszóragozást valamilyen ősi konjugáció reliktumaként kezelik a kézikönyvek (vö. pl. Hajdú 1966: 58–59), vagy a jelenséget a copula hiányával hozzák összefüggésbe (pl. Honti 1992: 262–261). Magam a mordvint illetően egyszerűen analógiás fejlődést sejtek benne, amely nem ősi eredetű, hanem későbbi fejlemény. Ez a ragozástípus („a névszók igésítése”, vö. Hajdú 1966: 58, Szerebrennyikov 1967: 161–162, Keresztes 1990: 60–61) a mordvinban csak az indicativus praesensben (Prs) és az ún. 2. praeteritumban (Prt2) használatos, az 1. praeteritumban nem! Ilyen predikatív alakok a többi módban nem léteznek.

A jelenség ma is él, a mindennapi beszédől az irodalmi példákig széles körben fellelhető. A kézikönyvek kivétel nélkül – kisebb-nagyobb terjedelemben – ismertetik (legújabb pl. a mordvin nyelvű, moksa, ill. erza szakirodalomra vö. Aljamkin 2000: 91, Cigankin et al. 2000: 109–110.) A jelenség legteljesebb adatolása tudomásom szerint mégis régebbre megy vissza: Jevszjevvtől való (1934/1963: 115–125, 413–414).

2. A névszók predikatív ragozásának morfológiai szerkezete

Lássuk, milyen helyzetben használatos a predikatív ragozás! (A cirill betűs példaanyagot itt finnugor átírással közlöm. Jevszjev példái közül több ugyan szemantikailag nehezen képzelhető el szövegösszefüggésben, de ez nem érinti a kérdés lényegét és történeti megítélését.)

2.1. A névszók közül leggyakrabban főnevek állhatnak állítmányi szerepben, így főként az S-kategória látható el igeragokkal, de melléknevekhez (A), számnevekhez (Num) is járulhatnak igeragok, amennyiben ezek a létige megfelelő ragozott formáit helyettesítik; tehát **N(+Tx)+Vx**:

Prs	Toldalék	E ‘ember’	‘asszony’	Toldalék	M ‘ember’	‘férfi’
Sg 1	-an, -jan	<i>lomańan</i>	<i>avajan</i>	-an, -jan	<i>lomańan</i>	<i>aʎan</i>
2	-at, -jat	<i>lomańat</i>	<i>avajat</i>	-at, -jat	<i>lomańat</i>	<i>aʎat</i>
3	-Ø	<i>lomań</i>	<i>ava</i>	-Ø	<i>lomań</i>	<i>aʎa</i>
Pl 1	-tano, -ʎano	<i>lomańʎano</i>	<i>avatano</i>	-tamə, -ʎamə	<i>lomaʎʎamə</i>	<i>aʎatamə</i>
2	-tado, -ʎado	<i>lomańʎado</i>	<i>avatado</i>	-tadə, -ʎadə	<i>lomaʎʎadə</i>	<i>aʎatadə</i>
3	-t, -ʎ	<i>lomańʎ</i>	<i>avat</i>	-t, -ʎ	<i>lomaʎʎ</i>	<i>aʎat</i>

Prt2	Toldalék	E ‘ember’	‘asszony’	Toldalék	M ‘ember’	‘férfi’
Sg 1	-lʎń	<i>lomańelʎń</i>	<i>avalʎń</i>	-ləń	<i>lomańələń</i>	<i>aʎələń</i>
2	-lʎʎ	<i>lomańelʎʎ</i>	<i>avalʎʎ</i>	-ləʎ	<i>lomańələʎ</i>	<i>aʎələʎ</i>
3	-lʎ	<i>lomańelʎ</i>	<i>avalʎ</i>	-lʎ	<i>lomańəlʎ</i>	<i>aʎəlʎ</i>
Pl 1	-lʎńek	<i>lomańelʎńek</i>	<i>avalʎńek</i>	-təʎamə, -ʎəʎamə	<i>lomaʎʎəʎamə</i>	<i>aʎatəʎamə</i>
2	-lʎ i dʎ e	<i>lomańelʎdʎe</i>	<i>avalʎdʎe</i>	-təʎədə, -ʎəʎədə	<i>lomaʎʎəʎədə</i>	<i>aʎatəʎədə</i>
3	-lʎʎ	<i>lomańelʎʎ</i>	<i>avalʎʎ</i>	-lʎʎ	<i>lomaʎʎlʎ [Lʎ]</i>	<i>aʎəlʎ [Lʎ]</i>

Prs	Toldalék	E ‘nagy’	‘szép’	Toldalék	M ‘nagy’	‘öreg’
Pl 1	-an, -jan	<i>pokšan</i>	<i>mazijan</i>	-an	<i>oćuvan</i>	<i>šírəńan</i>
2	-at, -jat	<i>pokšat</i>	<i>mazijat</i>	-at	<i>oćuvat</i>	<i>šírəńat</i>
3	-Ø	<i>pokš</i>	<i>mazi</i>	-Ø	<i>oću</i>	<i>šírəńä</i>
Pl 1	-tano, -ʎano	<i>pokštano</i>	<i>maziʎano</i>	-tamə, -ʎamə	<i>oćuvtamə</i>	<i>šírəńäʎamə</i>
2	-tado, -ʎado	<i>pokštado</i>	<i>maziʎado</i>	-tadə, -ʎadə	<i>oćuvtadə</i>	<i>šírəńäʎadə</i>
3	-t, -ʎ	<i>pokšt</i>	<i>maziʎ</i>	-t, -ʎ	<i>oćuvt [ʎ]</i>	<i>šírəńäʎ</i>

Prt2	Toldalék	E ‘nagy’	‘szép’	Toldalék	M ‘nagy’	‘öreg’
Sg 1	-lʎń	<i>pokšolʎń</i>	<i>mazilʎń</i>	-ləń	<i>oćuwləń</i>	<i>šírəńälʎ</i>
2	-lʎʎ	<i>pokšolʎʎ</i>	<i>mazilʎʎ</i>	-ləʎ	<i>oćuwləʎ</i>	<i>šírəńälʎ</i>
3	-lʎ	<i>pokšolʎ</i>	<i>mazilʎ</i>	-lʎ	<i>oćuwləʎ</i>	<i>šírəńälʎ</i>
Pl 1	-lʎńek	<i>pokšolʎńek</i>	<i>mazilʎńek</i>	-ləmə	<i>oćuwləmə</i>	<i>šírəńälm</i>
2	-lʎdʎe	<i>pokšolʎdʎe</i>	<i>mazilʎdʎe</i>	-lədə	<i>oćuwlədə</i>	<i>šírəńäldʎ</i>
3	-lʎʎ	<i>pokšolʎʎ</i>	<i>mazilʎʎ</i>	-lʎʎ [Lʎ]	<i>oćuwləʎ [Lʎ]</i>	<i>šírəńäldʎ [Lʎ]</i>

Ritkábban számnevekhez és is tehetők igeragok: E *omboćejan* ~ *omboćeśan* ‘(a) második vagyok’, *omboćejat* ~ *omboćeśat* ‘(a) második vagy’, *son omboće* ~ *omboćeś* ‘ő (a) második’ stb.; vagy kollektív jelentésű számnevekhez is járulhat: *kavtońeńan* ‘másodmagammal vagyok’, *kavtońenktado* ‘ti ketten vagytok’ stb., sőt névmásokhoz is (**P+Vx**): *kijat* ‘ki vagy?’, *kiʎado* ‘kik vagytok?’, *mezejat* ‘mi vagy?’, *meziʎado* ‘mik vagytok?’ stb. Ilyen ala-

kokat csak az erzában találtam, de nem kétséges, hogy a moksában is vannak hasonlóak.

Jelen időben a *j*-kezdetű toldalékok az erzában a magánhangzós tövekben használatosak, és hiátustöltőként funkcionálnak (vö. *a ardan* > *aj ardan* ‘nem hajtok’). A moksában emellett lappangó *v*-tő is jelentkezik. A többes paradigmában mutatkozó *t/t'* változatok a névszóragozás többes jelének asszimilációs szabályai szerint használatosak.

A 2. praeteritum (Prt2)jele ma a magánhangzós tövű szavakhoz járul előhangzó nélkül, a mássalhangzós tövű névszókhoz általában előhangzóval: E *pokš-ol'ih*, *lomañ-el'ih*, M *pokšal'əh*, *lomañal'əh* stb. Erza nyelvjárásokban található *i* is: *pokš-il'ih*, a toldalékokban pedig *i* helyett *e*: *lomañele'h*, *lomañele't*. Jó lenne tudni, mi volt a helyzet a 19. és 20. század fordulóján a soksai nyelvjárásban, amelyben a létigének még voltak *v*-kezdetű változatai is!

2.2. Toldalékos formák is ragozhatók igeiként. Mint fentebb láttuk (E *om-boćeśan* ‘a második vagyok’), a determinatív alakhoz járulhat igerag. Ugyanígy toldalékolhatók a birtokos személyragos formák is. Tehát: **S+Px/Dx(+Tx)+Vx:**

Prs (E *ćora* ‘fiú’)

Px	E	E
Sg 1	<i>son ćoram</i> ‘ő a fiam’	<i>ton ćoramat</i> ‘te a fiam vagy’
1	<i>siñ ćoran</i> ‘ők a fiaim’	<i>tiñ ćorantado</i> ‘ti a fiaim vagytok’
2	<i>son ćorat</i> ‘ő a fiad’	<i>mon ćoratan</i> ‘én a fiad vagyok’
2	<i>siñ ćorat</i> ‘ők a fiaid’	<i>miñ ćoratanok</i> ‘mi a fiaid vagyunk’
3	<i>son ćorazo</i> ‘ő a fia’	<i>mon ćorazojan</i> ‘én a fia vagyok’
		<i>ton ćorazojat</i> ‘te a fia vagy’
3	<i>siñ ćoranzo</i> ‘ők a fiai’	<i>miñ ćoranzotanok</i> ‘mi a fiai vagyunk’
		<i>tiñ ćoranzotado</i> ‘ti a fiai vagytok’
Pl 1	<i>son ćoranok</i> ‘ő a fiunk’	<i>ton ćoranokat</i> ‘te a fiunk vagy’
1	<i>siñ ćoranok</i> ‘ők a fiaink’	<i>tiñ ćoranoktado</i> ‘ti a fiaink vagytok’
2	<i>son ćorank</i> ‘ő a fiatok’	<i>mon ćorankan</i> ‘én a fiatok vagyok’
2	<i>siñ ćorank</i> ‘ők a fiaitok’	<i>miñ ćoranktanok</i> ‘mi a fiaitok vagyunk’
3	<i>son ćorast</i> ‘ő a fiuk’	<i>mon ćorastan</i> ‘én a fiuk vagyok’
		<i>ton ćorastat</i> ‘te a fiuk vagy’
3	<i>siñ ćorast</i> ‘ők a fiaik’	<i>miñ ćorasttanok</i> ‘mi a fiaik vagyunk’
		<i>tiñ ćorasttado</i> ‘ti a fiaik vagytok’

Prt2 (E *ćora* ‘fiú’)

Px	E	E
Sg 1	<i>son ćoramol'</i> ‘ő a fiam volt’	<i>ton ćoramol'et'</i> ‘te a fiam voltál’
1	<i>siń ćoranol't'</i> ‘ők a fiaim voltak’	<i>tiń ćoranol'de</i> ‘ti a fiaim voltak’
2	<i>son ćoratoł'</i> ‘ő a fiad volt’	<i>mon ćoratoł'eń</i> ‘én a fiad voltam’
2	<i>siń ćoratoł't'</i> ‘ők a fiaid voltak’	<i>miń ćoratoł'ńek</i> ‘mi a fiaid voltunk’
3	<i>son ćorazol'</i> ‘ő a fia volt’	<i>mon ćorazoł'eń</i> ‘én a fia voltam’
		<i>ton ćorazoł'et'</i> ‘te a fia voltál’
3	<i>siń ćoranzol't'</i> ‘ők a fiai voltak’	<i>miń ćoranzol'ńek</i> ‘mi a fiai voltunk’
		<i>tiń ćoranzol'de</i> ‘ti a fiai voltak’
Pl 1	<i>son ćoranokol'</i> ‘ő a fiunk volt’	<i>ton ćoranokoł'et'</i> ‘te a fiunk voltál’
1	<i>siń ćoranokol't'</i> ‘ők a fiaink voltak’	<i>tiń ćoranokol'de</i> ‘ti a fiaink voltak’
2	<i>son ćorankol'</i> ‘ő a fiatok volt’	<i>mon ćorankol'eń</i> ‘én a fiatok voltam’
2	<i>siń ćorankol't'</i> ‘ők a fiaitok voltak’	<i>miń ćorankol'ńek</i> ‘mi a fiaitok voltunk’
3	<i>son ćorastoł'</i> ‘ő a fiuk volt’	<i>mon ćorastoł'eń</i> ‘én a fiuk voltam’
		<i>ton ćorastoł'et'</i> ‘te a fiuk voltál’
3	<i>siń ćorastoł't'</i> ‘ők a fiaik voltak’	<i>miń ćorastoł'ńek</i> ‘mi a fiaik voltunk’
		<i>tiń ćorastoł'de</i> ‘ti a fiaik voltak’

Prs (M *jalga* ‘társ’)

Px	M	M
Sg 1	<i>son jalgażə</i> ‘ő a társam’	<i>ton jalgażat</i> ‘te a társam vagy’
1	<i>siń jalgańə</i> ‘ők a társaim’	<i>tiń jalgańət'adə</i> ‘ti a társaim vagytok’
2	<i>son jalgaćə</i> ‘ő a társad’	<i>mon jalgaćan</i> ‘én a társad vagyok’
2	<i>siń jalgať'ńə</i> ‘ők a társaid’	<i>miń jalgať'ńətamə</i> ‘mi a társaid vagyunk’
3	<i>son jalgac</i> ‘ő a társa’	<i>mon jalgacan</i> ‘én a társa vagyok’
		<i>ton jalgacat</i> ‘te a társa vagy’
3	<i>siń jalganzə</i> ‘ők a társai’	<i>miń jalganzətamə</i> ‘mi a társai vagyunk’
		<i>tiń jalganzətadə</i> ‘ti a társai vagytok’
Pl 1	<i>son jalgańkə</i> ‘ő a társunk’	<i>ton jalgańkat</i> ‘te a társunk vagy’
1	<i>siń jalgańkə</i> ‘ők a társaink’	<i>tiń jalgańkətadə</i> ‘ti a társaink vagytok’
2	<i>son jalgańt'ə</i> ‘ő a társatok’	<i>mon jalgańt'an</i> ‘én a társatok vagyok’
2	<i>siń jalgańt'ə</i> ‘ők a társaitok’	<i>miń jalgańt'ətamə</i> ‘mi a társaitok vagyunk’
3	<i>son jalgasnə</i> ‘ő a társuk’	<i>mon jalgasnan</i> ‘én a társuk vagyok’
		<i>ton jalgasnat</i> ‘te a társuk vagy’
3	<i>siń jalgasnə</i> ‘ők a társaik’	<i>miń jalgasnətamə</i> ‘mi a társaik vagyunk’
		<i>tiń jalgasnətadə</i> ‘ti a társaik vagytok’

Prt2 (M *jalga* ‘társ’)

Px	M	M
Sg 1	<i>son jalgažəł</i> ‘ő a társam volt’	<i>ton jalgažəłəł</i> ‘te a társam voltál’
1	<i>siñ jalgañəł’</i> ‘ők a társaim voltak’	<i>tiñ jalgañəł’əđə</i> ‘ti a társaim voltatok’
2	<i>son jalgaćəł</i> ‘ő a társad volt’	<i>mon jalgaćəłəñ</i> ‘én a társad voltam’
2	<i>siñ jalgañəł’</i> ‘ők a társaid voltak’	<i>miñ jalgañəł’əmə</i> ‘mi a társaid voltunk’
3	<i>son jalgacəł</i> ‘ő a társa volt’	<i>mon jalgacəłəñ</i> ‘én a társa voltam’
		<i>ton jalgacəłəł</i> ‘te a társa voltál’
3	<i>siñ jalganžəł’</i> ‘ők a társai voltak’	<i>miñ jalganžəł’əmə</i> ‘mi a társai voltunk’
		<i>tiñ jalganžəł’əđə</i> ‘ti a társai voltatok’
Pl 1	<i>son jalgañkəł</i> ‘ő a társunk volt’	<i>ton jalgañkəłəł</i> ‘te a társunk voltál’
1	<i>siñ jalgañkəł’</i> ‘ők a társaink voltak’	<i>tiñ jalgañkəł’əđə</i> ‘ti a társaink voltatok’
2	<i>son jalgañtəł</i> ‘ő a társatok volt’	<i>mon jalgañtəłəñ</i> ‘én a társatok voltam’
2	<i>siñ jalgañtəł’</i> ‘ők társaitok voltak’	<i>miñ jalgañtəł’əmə</i> ‘mi a társaitok voltunk’
3	<i>son jalgasnəł</i> ‘ő a társuk volt’	<i>mon jalgasnəłəñ</i> ‘én a társuk voltam’
		<i>ton jalgasnəłəł</i> ‘te a társuk voltál’
3	<i>siñ jalgasnəł’</i> ‘ők a társaik voltak’	<i>miñ jalgasnəł’əmə</i> ‘mi a társaik voltunk’
		<i>tiñ jalgasnəł’əđə</i> ‘ti a társaik voltatok’

2.3. Határozószók is conjugálhatók. Ebben a csoportban legtöbbször esetrag után áll az igei személyrag, tehát **N/P(+Cx)+Vx**:

	Prs	Prs	Prt2	Prt2
Vx	E ‘itt vagyok’	M ‘itt vagyok’	E ‘itt voltam’	M ‘itt voltam’
Sg 1	<i>ťesejan</i>	<i>ťasan</i>	<i>ťesełiñ</i>	<i>ťasəłəñ</i>
2	<i>ťesejat</i>	<i>ťasat</i>	<i>ťeseł’it</i>	<i>ťasəłəł’</i>
3	<i>son ťese</i>	<i>son ťasə</i>	<i>son ťeseł’</i>	<i>son ťasəł’</i>
Pl 1	<i>ťeseťano</i>	<i>ťastamə</i>	<i>ťeseł’iñek</i>	<i>ťasəł’əmə</i>
2	<i>ťeseťado</i>	<i>ťastadə</i>	<i>ťeseł’ide</i>	<i>ťasł’əđə</i>
3	<i>siñ ťeseł’</i>	<i>siñ ťasət</i>	<i>siñ ťeseł’it</i>	<i>siñ ťasəł’it</i>

Ugyanígy átláthatók azok a szerekezetek, amelyekben esetrag és birtokos személyragos forma után áll igerag: E *kudosojan* ‘otthon vagyok’, *kudoson-zol’iñek* ‘a házában/otthonában voltunk’, M *kudsənzəł’əđə* ‘a házában/otthonában voltatok’ stb. Morfológiailag nehezen elemzhető határozószók vagy névutók is conjugálhatók, pl. E *udalojan*, *udalojat*, *son udalo*, *udalotanok*, *udalotado*, *udalot* ‘hátaul/mögötte vagyok, vagy, van’ stb.

Az ilyen szerkezetek főként olyan esetragokkal használatosak, amelyek statikus voltak miatt a létigével állnak: E *kosol’it* ‘hol voltál?’ *tosol’iñ* ‘ott voltam’. Ritkábban, kifejezésekben más esetraggal is képezhetők, ilyenkor a ragos alak és az igerag között képző található, pl. M *kostəñat* ‘hovavalósi (tkp. honnan) vagy?’

3. A névszók praedikatív ragozásának vázlatos szintaxisa

A kopula szerepű létige helyett használatosak névszótöveken vagy suffixumos alakokon az igei paradigma személyragrendszere. Az indicativus praesens 3. személyeiben a magyarban ilyenkor nominális állítmány felel meg neki, az 1. és a 2. személyben pedig nominoverbális állítmány van: E *mazijan* ‘szép vagyok’, *mazijat* ‘szép vagy’, *tejt’e’kaš mazi* ‘a kislány szép’, M *čebäran* ‘szép vagyok’, *čebärat* ‘szép vagy’, *št’irš čebär* ‘a lány szép’. A létigével formált praesens konstrukciók ezzel szemben jövő időt fejeznek ki: E *avkaj, mazi mon ul’an*. ‘Anyácskám, szép leszek.’ (dalszöveg) A múlt idejű létige valamivé válást jelent: E *te’le’ñ ve’ñe ul’ñešt’ valdot di pek jakšamot*. ‘A téli éjszakák világosak és nagyon hidegek lettek.’ M *št’irš ul’št’ päk čebär’t* [št’] ‘A napok nagyon szépek lettek.’

4. A predikatív ragozás eredete

A 2. praeteritum szerintem mindenképpen újabb fejleménynek látszik, hiszen a suffixum az ősmordvinban a létigéből enklitizálódott időjellé: E *odoiñ* < **oduiñ* ‘fiatal voltam’, E *lomañel’iñ*, M *lomañel’əñ* < **lomañ ul’iñ* (vö. Bubishi 1953: 260, Szerebrennyikov 1967: 162). Ez a szerkezet megtalálható az igeragozásban: *sodil’iñ* ‘kötöttem, kötni szoktam’, sőt a tagadó segédige paradigmájában is: E *avoliñ*, M *afəl’əñ* stb. A jelen és a 2. múlt idejű igealakok oppozíciója az igei paradigmából is áttekinthető a névszókra: *sod-iñ* ‘kötöttem’ : *sod-an* ‘kötök’ > *od-oiñ* ‘fiatal voltam’ : *od-an* ‘fiatal vagyok’.

4.1. Ezt a hipotézisemet támasztja alá az a tény, hogy az ún. 1. praeteritum a szakirodalom és ismereteim szerint nincs meg a névszók predikatív ragozásában: **od-i-ñ*, **od-i-t’*, **od-s* stb. Ennek a megléte véleményem szerint egyértelműen igazolná ezen paradigmák ősiségét, hiányuk azonban inkább arra utal, hogy újabb alakulatok és nem megőrzött régiségek.

Az igeragozás két tempusának összefüggéseit az alábbi táblázat szemlélteti (E/M *sodams*, ‘ismer’, *od* ‘fiatal’):

	E Prt2	E Prs	M Prt2	M Prs
Sg 1	<i>sod-il’iñ</i>	<i>soda-n</i>	<i>soda-l’əñ</i>	<i>sod-an</i>
2	<i>sod-il’it’</i>	<i>soda-t</i>	<i>soda-l’ət’</i>	<i>sod-at</i>
3	<i>sod-il’</i>	<i>sod-i</i>	<i>soda-l’</i>	<i>soda-j</i>

Majd analógiásan a praesensragok átkerültek a névszókra is:

	E Prt2	E Prs	M Prt2	M Prs
Sg 1	<i>od-ol’iñ</i>	<i>od-an</i>	<i>od-əl’əñ</i>	<i>od-an</i>
2	<i>od-ol’it’</i>	<i>od-at</i>	<i>od-əl’ət’</i>	<i>od-at</i>
3	<i>od-ol’</i>	<i>od</i>	<i>od-əl’</i>	<i>od</i>

4.2. A praesens egyes szám 1. és 2. személyben használatos igeragok új voltára utal továbbá az a tény, hogy e ragok következetesen előhangzót tartalmaznak (-*an*, -*at*), az erzában a magánhangzós tövű, sőt az *a*-tövű névszókhoz hiátustöltő *j*-vel kapcsolódnak: E *avajan* ‘anya vagyok’. Ezáltal kiküszöbölődik a homonimia, amely a birtokos személyragos formákkal jönne létre: E *avan* ‘anyám’, *avat* ‘anyád’, de *avajan* ‘anya vagyok’, *avajat* ‘anya vagy’ stb. A moksában erre a különbségtételre nincs szükség, hiszen a birtokos személyragozás forradalmi változása miatt nem áll fent a homonimia veszélye: M *avan* ‘anya vagyok’, *avat* ‘anya vagy’, ezzel szemben: M *avačə* ‘anyám’, *avačə* ‘anyád’ stb.

4.3. A pluralis jellel ellátott névszó, amely minden bizonnyal minden személyben használható volt (*miń/tiń/siń odt* ‘mi/ti/ők fiatalok’, állítmányi szerepben többes szám 3. személyé vált (E *siń odt*, M *šiń odt*), a többes 1. és a 2. személy pedig az igeragozásból vette kölcsön a személyragokat: **kunda-mək*, **kunda-dək* x *od-t* > **od-ta-mək*, **od-ta-dək* stb. Ezek az új, *t*-t tartalmazó ragok, amelyek eleinte csak a névszók paradigmájában léteztek, később a kölcsönhatás következtében visszahatoltak az igeragozás többes paradigmájába: **kunda-tamək*, **kundatadək* > mai E *kundatano*, M *kundatamə*, E *kundatado*, M *kundatadə* (*kundams* ‘megfog’) (vö. Bubrih 1953: 119–120, Szerebrennyikov 1967: 139). A *t*-vel bővült személyragok természetszerűen csak a praesensben vannak meg, a praeteritumban hiányzanak!

Az igeragozás többes számát az alábbi táblázat rekonstruálja. A változás-sor végeredményeképpen az új praesensragok visszakerültek az igei paradigmába:

	Prs	Prs	Prs	Prs
Pl1	<i>*kunda-mok x</i>	<i>*od-t ></i>	<i>*od-ta-mok ></i>	<i>*kunda-tamok</i>
2	<i>*kunda-dok x</i>	<i>*od-t ></i>	<i>*od-ta-dok ></i>	<i>*kunda-tadok</i>
3	<i>*kunda-jt'</i>	<i>*od-t</i>	<i>*od-t</i>	<i>*kunda-jt'</i>

	E	E	M	M
Pl1	<i>kundatamo</i>	<i>odtamo</i>	<i>kundatamə</i>	<i>odtamə</i>
2	<i>kundatado</i>	<i>odtado</i>	<i>kundatadə</i>	<i>odtadə</i>
3	<i>kundit'</i>	<i>odt</i>	<i>kundajt'</i>	<i>odt</i>

4.4. Megjegyzem, hogy a névszók igésítése, nemkülönben a létigével képzett alakulatok, léteznek a tatárban is, és részben összhangban vannak Bercecki megállapításával (1983: 218).

4.5. Noha a szamojédiban ugyancsak használatos a predikatív névszóragozás, úgy tűnik, hogy a paradigma itt nem a létige enklitizálódással jött létre. (Vö. Hajdú 1989: 47, 140–141.)

4.6. A mordvin igeragozásban vannak más meghökkentő morfémakombinációk is. A determinatív igei személyragok névmásokon is megjelenhetnek: pl. M (Szazonovka/ Krasznoszlobodszk) *mäsajt' šavftakšňə moň šoraňžəň* 'miért veszejtetted el az én fiacskámat?' (MdV 4: 58; Keresztes 1998–1999: 100). Ebben a példában, amely egyáltalán nem gyakori, a determinatív igerag (praeteritum egyes szám 2. személy, 3. személyű tárgy) a kérdőnévmásra került (*mäs-ajt'*), a főige pedig tőalakjában szerepel. Ez a szerkesztésmód igen elterjedt a tagadó segédige ragozásában az egész finn-permi ágban!

5. Összefoglalás

A fenti érvek talán meggyőzőnek bizonyulnak a tekintetben, hogy a mordvin predikatív névszóragozás ősiségét kétségbe vonjuk. Véleményem szerint e jelenség eredetének kutatásakor nem feltétlenül kell megőrzött régiséget keresnünk, hiszen e ragozástípus kialakulhatott analógiák révén – s talán nem mentesen az area többi nyelvének erősítő hatására – a mordvin nyelv külön életében, nevezetesen már az ősmordvinban. A mordvin igeragozás agglutinálódásának különböző szakaszai kikövetkeztethetők a nyelvjárási megfelelésekből. A mordvin igeragozás tehát fontos tanulságokkal szolgál az agglutináció fázisainak és állandó mozgásának megfigyeléséhez.

Magyarázatom nem cáfolja Hajdúnak a névszói és igei kategória elkülönülésére vonatkozó megállapítását, miszerint névszó egyáltalán nem vehet fel módjelet, legfeljebb időjelet és igei személyragot (vö. Hajdú 1966: 57).

Irodalom

- Aljamkin, Ny. Sz. (szerk.) 2000: Алямкин, Н. С. (ред.), Мокшень кяль. Саранск, Красный Октябрь.
- Bereczki Gábor 1983: A Volga-Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai. In: Balázs J. (szerk.), Areális nyelvészeti tanulmányok. Budapest, Tankönyvkiadó. 207–236.
- Bubrih, D. V. 1953: Д. В. Бубрих, Историческая грамматика эрзянского языка. (Под редакцией М. Н. Колядёнкова и Н. Ф. Цыганова.) Саранск, Мордовское книжное издательство.
- Cigankin, D. V. (szerk.) 2000: Д. В. Цыганкин (отв. ред.), Эрзянь кель. Саранск, Красный Октябрь.
- Hajdú Péter 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Hajdú Péter 1989: Chrestomathia Samoiedica. Harmadik kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Honti László 1992: Morphologische Merkmale des nominalen Prädikats in einigen uralischen Sprachen. *Linguistica Uralica* 28: 262–271.
- Jevszjev, M. Je. 1934/1963: М. Е. Евсевьев, Основы мордовской грамматики. Избранные труды. Том 4. Саранск, Мордовское Книжное Издательство.
- Keresztes László 1990: Chrestomathia Morduinica. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Keresztes László 1998–1999: Gondolatok a mordvin determinatív igeragozás kialakulásáról. *Nyelvtudományi Közlemények* 96: 93–108.
- Keresztes László 1999: Az igenevek szerepe a mordvin determinatív igeragozásban. In: Büky L. –Forgács T. (szerk.): A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondattörténet. Szeged, 97–107.
- Keresztes László 2001: Laza morfológiai szerkezetek a mordvinban. In: Büky L. –Forgács T. (szerk.): A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II. Magyar és finnugor alaktan. Szeged, 93–97.
- Szerebrennyikov, B. A. 1967: Б. А. Серебренников, Историческая морфология мордовских языков. Москва, Наука.
- Szerebrennyikov, B. A. et al. (szerk.) 1998: Мокшанско-русский словарь. Москва, Русский язык, Дигора.

Megjelent:

Ünnepi kötet Honti László tiszteletére. Szerk. Bakró-Nagy Marianne–Rédei Károly. Budapest, 2003. 234–242.

On the suffix-free forms and the most problematic suffixes in the Mordvin definite conjugation

1. Pillars of the definite paradigm

1.1. In the spirit of the general concept relating to the origins of the definite conjugation the 3rd person singular can be regarded the most ancient, the Prt33 in the case of Mordvin. This form can be phonetically traced back to a 3rd person pronoun (perhaps to its accusative form), but in the case of Mordvin one can even think of a demonstrative pronominal (nominative or accusative) antecedent: $-j-sV(n) \sim ?-j-še(n)$. Thus: $kunda-j-sV > kunda-j-žə$ ‘(he) caught/he was caught + him’ ‘(he) caught (him)’ or: $kunda-j-še(-n) > kunda-j-žə(-)$ ‘(he) caught + that’ ‘(he) caught (it)’. In this way a pair was formed: the one without suffix did not refer to object ($kunda-j$ ‘caught’) – the other denoted the object with 3rd person suffix ($kunda-j-zV$ ‘caught it’).

If there was such a duality in preterite, there must have been a similar duality in present, too. There may have existed an unsuffixed bare stem: $kunda-Ø$ ‘he catches’ (cf. Bubrikh 1953: 174–175, Rédei 1996: 179–180) and a form with personal suffix: $kunda-sV > *kunda-zV$ ‘?he catches it’. The latter did not at once become a definite form but began to function as optative (Cf. Keresztes 1999: 107, 110–112).

1.2. I consider the **Imp21** form as the other pillar of paradigm development. This may have come into being by way of reanalysing and reconjugating the Sg1 indefinite form: $*-ma-k$. So $*kunda-ma-k$ ‘(I) catch/I am caught + you (Sg)’ $>$ ‘catch me’. The Imp suffix $-k$ can be interpreted in a complex way as the marker of imperative as well as Sg2 personal suffix. I think this form is also very ancient, too. It precedes the Prs10- m $-n$ change since the $-k$ suffix of Imp used to link to the ancient $-m$ variant and not to n . (Cf. Keresztes 1999: 107.)

1.3. The third element, which may have had a significant role in building the definite paradigm was a **participle suffix** going back to a palatalized sibilant ($-ž-$). A similar sibilant was found in the conjugation of the Mordvin negative auxiliary as a preterite marker whose word final unvoiced variant was transferred to the 3rd persons of the indefinite conjugation in order to avoid homonymy with present. (Cf. Keresztes 1999: 107–108.)

The paradigm began to expand gradually from this basis. (In detail see: Keresztes 1999: 108–129.) In response to the question whether the definite

paradigms had come into existence simultaneously in the base conjugation and the negative conjugation or consecutively I can state that the suffix 21 must in all likelihood have permeated the prohibitive auxiliary in a later period (**kundam* > *kundamak* → *il'amak*), since it was impossible to assume reanalysis here, the prohibitive auxiliary not having 1st person singular.

2. Suffix-free forms

2.1. 3rd person singular. It is considered general that suffix-free forms in the majority of Finno-Ugric languages had been pre-occupied for Sg3 in the present, but, especially in the preterite. This is the case in Mordvin, too. The suffix of participle origin (E/M Prs33-s+i) permeated into the present 3rd person singular of definite conjugation in Mordvin. (Cf. e.g. Serebrennikov 1967: 190, Koizumi 1969: 27.) In the present of northern Erzya dialects, however, there can be found a suffix of pronominal origin as well: E Prs33-*sazo*! The latter was explained by Bubrikh as a contamination of the indicative and optative forms (Bubrikh 1941: 11). Serebrennikov's reconstruction: *sajzə* is not acceptable (Serebrennikov 1967: 186, 189), while Koizumi reckons with only a -*si* variant (Koizumi 1969: 25).

M Prs33-*si* is irregular instead of the regular -*saj*. It is not likely to have spread consistently from the E dialect region over to the M region. Rather, the case is that, in the stems containing a reduced vowel, the indefinite Prs30 is -*i* in M instead of -*j*. The M Prs33-*si* took shape uniformly on the impact of these indefinite forms. Originally:

Prs	Indef	Def		Indef	Def		Def	Def
M Sg 1	<i>kunda-n</i>	<i>kunda-sa-(n)</i>		<i>šav-an</i>	<i>šav-sa(n)</i>			
2	<i>kunda-t</i>	<i>kunda-sa-k</i>		<i>šav-at</i>	<i>šav-sak</i>			
3	<i>kunda-j</i>	<i>kunda-sa-j</i>	x	<i>šav-i</i>	<i>šav-sa-j</i>	=	<i>šav-si</i>	<i>kunda-si</i>

2.2. 2nd person singular

2.2.1. Let us put 2nd person singular referring to a singular object under close scrutiny! Its affixes are: Prs23 E/M -*sak*, Prt23 E -*ik*, (M -*jt'*), Imp23 E -*ik*, M -*k*; Prs21 E/M -*samak*, Prt21 E -*imik*, (M -*majt'*), Imp21 E/M -*mak*.

It is clear that in the Sg2 suffix -*k* refers to the person of the subject instead of the expected -*t*. In my view, -*k* is derived beyond doubt from Imp. (Also cf. Bubrikh 1929: 170.) The -*t* forms in M had originally been PrtSg2 forms that were taken over to Prs, and even Imp. Unacceptable is Serebrennikov's explanation according to which a sound change -*t* > -*k* had taken place (1964: 125, 129). Such sound changes in Erzya take place only after a conso-

nant (cf. Keresztes 1987: 61, 66). The imperative marker *k* has transformed into an unequivocal personal suffix. – The variants with *-j* and without *-j* can be traced back to **jt* origin. The older and the more recent forms have been reserved to distinguish definite and indefinite verb paradigms (cf. Keresztes 1999: 81).

2.2.2. Presumably the singular definite verb-forms referring to 3rd person objects are reflections of an ancient stage, there are no traces of a real personal suffix in them. Such forms have mainly been preserved in the northern dialect groups of E in 2nd person singular referring to 3rd person plural object: E Prs26-*si*, Prt26-*i*, Imp26-*i*. (The corresponding forms in M are: Prs26-*sajt'*, Prt26-*jt'*, Imp26-*jt'*, -*śt'*. The M final *t'* and the *t'* occurring in E standard forms had, anyway, been transferred here from the indefinite conjugation.)

Although the forms affixed with *-s-* of Prs are more recent formations, Prt must be a remnant of the ancient stage when forms free of personal suffixes may have been general not only in the 3rd person, but also in the 1st and 2nd persons. Regulý did not yet take notice of this phenomenon, only Budenz, who managed Regulý's estate, pointed out what the exact role of the forms was without personal suffixes (cf. Budenz 1866: 105). Besides the unmarked verb-forms, the corresponding personal pronoun unequivocally referred to the person of the subject, while the object word (or noun or a 3rd person personal or a demonstrative pronoun replacing it) referred to the object. These suffix-free forms were naturally unsuitable for anaphoric use. In the E dialects, e.g., where the Prs/Prt/Imp26 are without suffixes the Prs33 is usually suffixed (*-sazo*). Thus in these dialects there is no Prs33-*si* which would be identical with Prs26-*si* form. Bubrikh reconstructs such a suffix-free form for the singular paradigm (1929: 170), Koizumi sets out of this in his explanation of 1st person singular (1969: 25). Serebrennikov makes no mention anywhere of the dialectal occurrence of such suffix-free forms, although dialectal relics can throw light on archaic phenomena. (In the case of Hungarian verb conjugation I might refer to Dezső Juhász's excellent paper 1999: 84, also cf. Rédei 1996: 179.)

In northern E dialects, the Sg2 marking plurality of object is not followed by personal suffixes *t'* in Prs, Prt and Imp forms alike:

Prs	Indef	Def Sg3	Def Pl3	Def Sg2	Def Pl2	Def Sg1	Def Pl1
2 E	20-(a)t	23-sak	26-si	—	—	21-samak	24-samiž
M	20-(a)t	23-sak	26-sajt'	—	—	21-samak	24-samašt'
Prt							
2 E	20-it'	23-ik	26-i	—	—	21-imik	24-imiž
M	20-t'	23-jt'	26-jt'	—	—	21-majt'	24-mašt'

Imp

Sg2 E	20- <i>k</i>	23- <i>ik</i>	26- <i>i</i>	—	—	21- <i>mak</i>	24- <i>miž</i>
M	20- <i>k</i>	23- <i>k</i>	26- <i>jŭ, -šŭ</i>	—	—	21- <i>mak</i>	24- <i>mašŭ</i>

These short forms are likely to be archaic. As in this very same dialect group Prs33-*sazo* is used and not -*si*, the short forms 26 could not coincide with forms 33. When one takes a systematic look at the case, it is clearly unequivocal:

Prs	Indef	Def Sg3	Def Pl3	Def Sg2	Def Pl2	Def Sg1	Def Pl1
Sg1 E	10-(<i>a</i>) <i>n</i>	13- <i>sa</i>	16- <i>siŋ</i>	12- <i>tan</i>	15- <i>tadiž</i>	—	—
M	10-(<i>a</i>) <i>n</i>	13- <i>sa</i>	16- <i>sajŋə</i>	12- <i>tä</i>	15- <i>tädäž</i>	—	—
2 E	20-(<i>a</i>) <i>t</i>	23- <i>sak</i>	26- <i>si</i>	—	—	21- <i>samak</i>	24- <i>samiž</i>
M	20-(<i>a</i>) <i>t</i>	23- <i>sak</i>	26- <i>sajŭ</i>	—	—	21- <i>samak</i>	24- <i>samašŭ</i>
3 E	30- <i>i</i>	33- <i>sazo</i>	36- <i>siŋže</i>	32- <i>tanzat</i>	35- <i>tadiž</i>	31- <i>samam</i>	34- <i>samiž</i>
M	30- <i>j/-i</i>	33- <i>si</i>	36- <i>siŋə</i>	32- <i>tanza</i>	35- <i>tädäž</i>	31- <i>samaŋ</i>	34- <i>samaž</i>

In dialects where Prs33-*si* became widespread Prs26-*si* was replaced by Prs -*siŭ*. (The suffix final consonant *ŭ* comes from the indefinite conjugation.)

2.2.3. 1st person singular

One of the most problematic questions in Mordvin definite verb conjugation is Sg1. E/M Prs13-*sa*, E Prt13-*ija* (dial.) -*i*, (M -*jŋə*); M Prs12-*tä* (E -*tan*).

In several periphrastic E dialects there is Prs13-*san*. There is no phonetic historical evidence for the disappearance of the suffix -*n* in the central dialects marking person in PrsSg1, because -*n/-ŋ* has been preserved in several regular first person forms. The dropping of the -*n* at the end of the suffix may perhaps be accounted for by the identity of Prs*-*san* with the inessive form attached to a verbal suffix referring to person as well (see *toso* > *tosan* ‘I am there’); and, on the other hand, on the analogy with Prs in PrtSg1. Accordingly, this -*n* in M may have been erased by analogy from verbal suffixes referring to a Sg2 object. M suffixes containing -*ŭ* originally were attached only to soft verb roots (as it has been preserved in E even today), then the palatalised variants gained predominance in roots ending in a vowel as well. The reduced final vowel of the suffix -*jŋə* in M might serve as a gap-filler within the cluster at the end of the word.

As a rare relic Prt13-*i* also occurs in the northern dialects (cf. Budenz 1866: 105), roughly the same as in which Prs/Prt/Imp26-*i* can be found. The whole Sg paradigm reveals that the homonymous forms cannot cause any difficulty for the speakers, as their functions are wide apart from each other:

Prs	Indef	Def Sg3	Def Pl3	Def Sg2	Def Pl2	Def Sg1	Def Pl1
Sg1 E	10-(a)n	13-sa	16-siñ	12-tan	15-tadiž	—	—
M	10-(a)n	13-sa	16-sajñə	12-tä	15-täďäž	—	—
2 E	20-(a)t	23-sak	26-si	—	—	21-samak	24-samiž
M	20-(a)t	23-sak	26-sajt'	—	—	21-samak	24-samašt'
3 E	30-i	33-sazo	36-siñže	32-tanzat	35-tadiž	31-samam	34-samiž
M	30-j/-i	33-si	36-siñə	32-tanza	35-täďäž	31-samañ	34-samaž

Prt

Sg1 E	10-iñ	13-i	16-iñ	12-it'iñ	15-id'iž	—	—
M	10-ñ	13-jñə	16-jñə	12-jt'äñ	15-d'äž	—	—
2 E	20-it'	23-ik	26-i	—	—	21-imik	24-imiž
M	20-t'	23-jt'	26-jt'	—	—	21-majt'	24-mašt'
3 E	30-ś	33-iže	36-iñže	32-iñžit'	35-id'iž	31-imim	34-imiž
M	30-ś	33-žə	36-žəñ	32-ñžə	35-d'äž	31-mañ	34-maž

Imp

Sg2 E	20-k	23-ik	26-i	—	—	21-mak	24-miž
M	20-k	23-k	26-jt', -št'	—	—	21-mak	24-mašt'

3. The analysis of the most problematic suffixes

Three groups of suffixes emerged in a particularly irregular fashion:

3.1. 2nd person plural (E/M Prt53, 56), whose circumstances of emergence are perhaps more easily understood in the light of the plural paradigm section:

Prt	Indef	Def Sg3	Def Pl3	Px Sg/Pl
Pl1 E	40-iñek	43-iñek	46-iñek	-nok/-ñek
M	40-mə	43-šk	46-šk ~ -jñək	-ñkə
2 E	50-id'e	53-ink	56-ink	-nk
M	50-d'ə	53-št'	56-št' ~ -jəñt'	-ñt'
3 E	60-št'	63-iž	66-iž	-st
M	60-št'	63-ž	66-ž	-snə

Klemm (1926: 197–198) defines the *t* element in the M Prs/Prt53 forms as reference to the subject, while he takes no position on the final *-k* element in the forms of 43. In essence, Serebrennikov repeats Klemm's position – without reference to him (Serebrennikov 1964: 128, 133, 1967: 197).

The E Prt53,56-*ink* forms do not go back to the corresponding indefinite verb-form unlike the other plural forms. The Prt43,46 **d'e(k)* or any other such form is not documented anywhere. The E Prt53,56-*ink* came into being in an irregular way, probably on the influence of the corresponding personal possessive suffix, since Prt43,46-*iñek* also resembles the corresponding Px,

although this is identical with the corresponding Vx, too. The personal possessive suffix originally contained a suffix referring to a plural possession: E -nk, M -ñtə < *-ñ-dək. (Also cf. Koizumi 1969: 23.) – In the central dialect group of M completely different new forms came into being on the basis of Prt63: Prt43,46-śk, Prt53,56-śt'. The corresponding E suffixes have traces only in those M dialects spoken in the vicinity of E₄. Here the more archaic (“Erzya type”) forms were reserved for marking the 3rd person plural object and in marking the 3rd person singular and plural objects: Prt46-jñək, Prt56-jəñt'.

The M standard forms came into existence by way of re-conjugating the suffix Prt63, 66-ž: Prt43, 46-śk, Prt53, 56-śt'. Considering the origins of suffix final -k or -t' they may be identical with the final position consonant in the corresponding possessive personal suffix – the suffixes in Prt then penetrated into Prt21,51,54, furthermore, into the corresponding suffixes of the Imp and Prs paradigms, too.

3.2. Forms of present and preterite referring to second person objects (Prs/Prt32). The Sg3 present and preterite forms referring to Sg2nd person objects must be examined together with Sg1 forms:

Prs	Indef	Def Sg3	Def Pl3	Def Sg2	Def Pl2	Def Sg1	Def Pl1
Sg1 E	10-(a)n	13-sa	16-siñ	12-tan	15-tadiž	—	—
M	10-(a)n	13-sa	16-sajñə	12-t'ä	15-t'äd'äž	—	—
2 E	20-(a)t	23-sak	26-si't	—	—	21-samak	24-samiž
M	20-(a)t	23-sak	26-sajt'	—	—	21-samak	24-samaśt'
3 E	30-i	33-si	36-siñže	32-tanzat	35-tadiž	31-samam	34-samiž
M	30-j/-i	33-si	36-siñə	32-tanza	35-t'äd'äž	31-samañ	34-samaž

Prt

Sg1 E	10-iñ	13-ija	16-iñ	12-iñiñ	15-id'iž	—	—
M	10-ñ	13-jñə	16-jñə	12-jt'äñ	15-d'äž	—	—
2 E	20-it'	23-ik	26-it'	—	—	21-imik	24-imiž
M	20-t'	23-jt'	26-jt'	—	—	21-majt'	24-maśt'
3 E	30-ś	33-iže	36-iñže	32-iñžit'	35-id'iž	31-imim	34-imiž
M	30-ś	33-žə	36-žəñ	32-ñžə	35-d'äž	31-mañ	34-maž

Undoubtedly these are the most problematic forms of Mordvin definite verb conjugation to explain.

Klemm (1926: 201–202) considers suffix-final element *t* as a plural marker, while Bubrikh (1941: 14) considers it as a development out of the adaptation of the personal pronoun. In his view the element *za* is a Prs marker, that had been transferred from the row referring to the 3rd person object (1941: 20). Serebrennikov conceives element *n* as a marker referring a plural object, while he conceives *t* as a suffix referring to the subject (1967: 188).

In my view there must originally have been some suffix fulfilling this function. The present forms, however, appear to be of more recent origin. Apparent in E is the similarity of Prs32 and Prs36 and Px3Sg, while Prt32 both to Prs36 and mostly to Prt36. It is even harder to find an explanation for the syncretism of M Prt32 and E Prt36 (cf. Bubrikh 1953: 117, Serebrennikov 1967: 200–202). The present-day variants of the suffixes (in this function) could not have been primary suffixes.

Of the 3rd person singular forms the E/M **Prs/Prt32** and M **Prt/Prs36** show a relationship of some kind with each other (the mentioned forms are highlighted by shading):

Prt	Indef	Def Sg3	Def Pl3	Def Sg2	Def Pl2	Px
Sg 3 E	30-ś	33-iže	36-iñže	32-iñžił	35-id'iž	-nzo/-nze
M	30-ś	33-žə	36-žəñ	32-ñžə	35-d'äž	-nzə

Prs

Sg 3 E	30-i	33-si	36-siñže	32-tanzat	35-tadiž	-nzo/-nze
M	30-j/-i	33-si	36-siñə	32-tanza	35-t'äd'äž	-nzə

The E Prt36-iñže appears to be an old formative (cf. p. 113). This form must by all means impacted on the E Prt32-iñžił form. The M Prt36-žəñ emerged from Prt33-žə by adding -ñ to it which assumably originates in some demonstrative pronoun. The regular form in correspondence with E would be Prt-ñžə, which cannot be found in its own place, but in the place of Prt32. (Likewise Koizumi 1969: 26.) It is a mystery why it was transferred. The regular antecedent of Prs/Prt32 would have been: -tazə or -jt'äžə ~ -tajžə, out of which may have developed in E > Prs32 *-tazo, in M -*tazə or E Prt32 *-id'iže, M *-d'äžə. The present-day definite Prt forms appear to be in harmony with the Prs forms. It is obvious that the nasal+sibilant relationships are also in harmony with the 3rd person possessive suffixes. The suffix final -t/-t' is identical with the 2nd person singular possessive or verbal suffix, while its syntactic function is unclear. Such mysterious -t/-t' can be found in the Prs/Prt13 suffix in the trans-Volga dialects, too. At this point Bubrikh is right: I also think that here we are faced with an ñ element referring to a 2nd person object, since no such formant had originally emerged in the suffixes!

3.3. The forms of present and preterite referring to 1st person objects (Prs/Prt31). The origins of E/M **Prs/Prt31** are even more mysterious.

	Prs	Prt	Prs	Prt
	Indef	Indef	Def Sg1	Def Pl1
Sg3 E	30-i	30-ś	31-imim	34-imiž
M	30-j/-i	30-ś	31-mań	34-maž

A regular antecedent would be Prs31 **-ma-za*, Prt **-j-ma-žə ~ *-ma-j-žə* (cf. Serebrennikov 1967: 187, 1964: 126, 131), but there is no element known in old and present-day Mordvin dialects that could be traced back to this form. The reconstructed forms would most probably have resulted in such suffixes, that would – in all likelihood – have been completely identical with the Pr/Prt34 suffixes. In the forms referring to 2nd person object (Prt32) the *-t-* either became voiced or was palatalized, and in this way was not identical with Prt 42. Since the palatalization or an alteration of *-m-* in its voiced quality was out of the question, the language was forced to apply other means. This was reduplication: < Prt31 **-j-mam ~ *-ma-j-m*. (Likewise Klemm 1926: 200.) Bubrikh (1941: 14) explains the second *m* with the adaptation of the 1st person singular personal pronoun. Similarly Bergsland (1973: 48.) In my view it is completely unlikely that here the accusative of the ancient 1st person singular pronoun had been preserved. This would be too nice, to be true ...

4. Summary

The analysis of the Mordvin definite conjugation shows that the present-day abundant paradigm has only a few, exactly three very ancient elements. These pillars are ultimately of Uralic origin, and one of them – the 3rd person singular – perhaps was used to signal definiteness before the break-up of Proto-Finno-Ugric. The other two main pillars at least partly or fully assumed their present functions in Proto-Mordvin. In later times, definite conjugation was based on the most ancient forms and was extended by way of reanalysis, blending, analogy (the influence of other verbal suffixes and possessive suffixes), the use of pronominal determiners, adaptation, etc. Owing to the great extent of similarity of suffixes, I put the intensification of the process at the end of Proto-Mordvin (the emergence of palatalized variants) and at the age of Old Mordvin (the weakening of vowel harmony). The extension of the definite paradigms intensified in the period of Old Mordvin when the outlines of the main dialect groups began to emerge. The conjugation paradigms – judged on the basis of certain dialect differences – became accomplished in the separate lives of E and M dialect groups, creating the present-day complicated, not at all uniform and logical system, whose elements are organized into paradigms, ones only existing in grammatical descriptions. The frequent use of personal pronouns (but in subjective and objective functions) shows that the synthetic forms alone do not mark unequivocally either the person of the subject or the number of the object.

On the various protolanguage levels I do not reckon with ready paradigms. It follows: I find it wholly unlikely that present-day Mordvin definite paradigms

are the results of some kind of a disintegration. Just the opposite: I find that paradigm construction was started on the grounds of a few fundamental pillars, which was, in turn, slowly and gradually extended. Its present-day outcome is not at all free from disharmony, anomalies and inconsistencies. Although the Mordvin language is closely related to the Baltic Finnic group, a regular language system of today will, in all likelihood, be further refined either as a result of conscious language standardization or of a spontaneous language development. The trends of development cannot be predicted.

References

- Bátori, István 1990: Identische Formen in den Flexionsparadigmen und die Objektkonjugation des Mordwinischen. CIFU–7/3C: 37–42.
- Bergsland, Knut 1973: The Mordvinian Conjugations as a Problem of Reconstruction. MSFOu 150. 44–52.
- Bubrikh 1929: Д. В. Бубрих, Сравнительное изучение мордовского языка. Сборник ЛОИКФУН 1. Ленинград. 161–177.
- Bubrikh 1941: Мордовское спряжение. Записки 4. Мордовский Научно-Исследовательский Институт Языка, Литературы и Истории при Совете Министров Мордовской АССР. Саранск. 3–53.
- Bubrikh 1953: Историческая грамматика эрзянского языка. Саранск.
- Budenz József 1877: Moksa- és erza-mordvin nyelvtan. NyK 13: 82–101.
- Grammatika 1962: Грамматика мордовских (мокшанского и эрзянского) языков. Часть 1. Фонетика и морфология. (Ред. М. Н. Коляденков и Р. А. Заводова) Саранск.
- Grammatika 1980: Грамматика мордовских языков. Фонетика, графика, орфография, морфология. Учебник для национальных отделений вузов. (Ред. Д. В. Цыганкин). Саранск.
- Hajdú Péter 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Honti László 1984: Ласло Хонти, К проблеме возникновения объектного спряжения угорских языков. NyK 86: 341–346.
- Honti, László 1995: Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache. CIFU–8/I: 53–82.
- Honti László 1996: Az uráli nyelvek tárgyas ragozású igealakjainak történeti előzményéről. Uralisztikai Tanulmányok 7. Budapest. 127–132.
- Honti László 1998–1999: Gondolatok a mordvin tárgyas ragozás uráli alapszintjéről. NyK 96: 106–119.
- Hunfalvy Pál 1857: A' mordvin nyelvről. MNyszet 2: 290–312, 323–360.
- Keresztes László 1990: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó. Budapest.

- Keresztes, László 1996: Mordvan determinatiivisen taivutuksen kehitys. CIFU–8/III: 135–140.
- Keresztes, László 1999: Development of Mordvin Definite Conjugation. MSFOu 233. Helsinki.
- Keresztes László 1998–1999: Gondolatok a mordvin determinatív igeragozás kialakulásáról. NyK 96: 90–105.
- Klemm Antal 1926 [1923–1927]: A mordvín tárgyas igeragozás. NyK 46: 194–204.
- Koizumi, Tamotsu 1969: The Objective Conjugation of Common Mordvin. SFU 5: 19–30.
- Mikola Tibor 1966: A tárgyrag és a tárgyas ragozás kérdéséhez. MNy 62: 441–461.
- Mikola Tibor 1981: A tárgyas ragozás eredetének kérdéséhez. Nyelvészeti Tanulmányok. Lakó-Emlékkönyv. Budapest. 119–125.
- Mikola Tibor 1998–1999: Megjegyzések a mordvin tárgyas igeragozás történetéhez. NyK 96: 120–123.
- Pall, V. 1959: Märkemeid mordva keelte konjugatsioonist. ESA 5: 261–267.
- Papp István 1942: Mi a szó funkciója? MNy 38: 272–276.
- Papp István 1968: Unkarin kielen historia. SKS. Helsinki.
- Rédei Károly 1962: A tárgyas igeragozás kialakulása. MNy 58: 421–435.
- Rédei, Károly 1966: Die Entstehung der objektiven Konjugation im Uralischen. ALH 16: 111–133.
- Rédei, Károly 1996: Zur Herausbildung der uralischen Konjugation (Die Frage des Aspekts und Tempus). CIFU–8/III: 176–182.
- Rédei Károly 1998–1999: Gondolatok az uráli tárgyas igeragozásról. NyK 96: 124–128.
- Serebrennikov 1956: B. A. Szerebrennyikov, A finnugor nyelvek történetének néhány kérdése. NyK 58: 187–200.
- Serebrennikov 1964: Б. А. Серебренников, Основные линии развития падежной и глагольной систем в уральских языках. Москва. 116–138.
- Serebrennikov 1967: Историческая морфология мордовских языков. Москва. 261.
- Wiedemann, F. J. 1865: Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinen mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wörterbuch. St. Petersburg–Riga–Leipzig.

Megjelenet:

CIFU–9/V. Dissertationes sectionum: Linguistica II. Tartu 2001. 75–82.

Az igenevek szerepe a mordvin determinatív igeragozásban

0. Előzmények

A determinatív igeragozás eredetének kutatása a kezdetektől két fő koncepcióból indult ki: a) Hunfalvy, Budenz és Wiedemann valós szintaktikai szerkezetet keresett a determinatív alakok háttérében (finít igealak + accusativusi értékű, sőt formájú személyes, ill. mutató névmás kapcsolatát – agglutinációs teória). b) A század első felében Winkler és Klemm a nomen prioritásának elvéből kiindulva próbálta felvázolni azt a szintaktikai háttérrel, amelyben a birtokos személyragos formák új, determinatív funkciójukba kerültek (igenévi értékű szótó + birtokos személyrag kapcsolata – adaptációs teória). A későbbi kutatók vagy az egyik (Jevszevjev, Hajdú, Mikola, Bergsland, Honti), vagy a másik (Bubrih, Papp I., Szerebrennyikov, Rédei) elvnek adtak elsőbbséget, ill. a két elméletet párhuzamosan alkalmazták az eredetmagyarázatokban: a morfoszintaktikai jelölők elemzését tehát komplexen vizsgálták.

A kérdés vizsgálata azért jutott zsákutcába, mert a kutatók többnyire teljes paradigmákat próbáltak kikövetkeztetni, és ezekből kiindulva feltételezték, hogy a szabályos rendszerek megbomlottak, és így tömegével keletkeztek egybeeső alakok (Klemm, Bubrih, Szerebrennyikov, Koizumi, Trosterud). (A mordvin determinatív igeragozás kutatásának történetére vö. Keresztes 1994.)

Rédei Károly többször is foglalkozott a magyar és a finnugor igeragozás kialakulásának kérdéseivel (vö. Rédei 1962, 1966, 1989, 1996). Tudomásom szerint ő hangsúlyozta elsőként, hogy az alanyi és a tárgyias paradigma tagjai lassú, fokozatos elkülönülés útján jöttek létre, és különböző időben alakultak ki az egyes tempusokban és modusokban (Rédei 1962: 425–431, 1966: 117–127), továbbá, hogy „a magyar alanyi és tárgyias igeragozási alakok megkülönböztetése céljából a különböző igenevekre rendkívül fontos szerep hárult.” Ugyanez a megállapítás érvényes a legtöbb uráli nyelvre is (Rédei 1989: 148–151, 1996: 179–180).

A *Magyar nyelv történeti nyelvtana* az általános és a határozott igei paradigmák elkülönülését kései fejleménynek tartja és összefüggésbe hozza a determináló szerepű *-t*-nek a tárgyon való megjelenésével. Amikor ez az elem a határozatlan tárgy jelölésének szerepét is átvette, a határozott tárgyra való utalás funkciója elsősorban az igei személyragokra hárult. Amikor bizonyos

igei személyragoknak a cselekvő személyre való mutatáson kívül lényeges feladatává vált a határozott tárgyra való vonatkozás is, az egyértelmű megkülönböztetés céljából felmerült olyan személyragok szükségessége, amelyek viszont nem utaltak határozott tárgyra. A határozott és az általános ragok elkülönülése személyenként történhetett: már megvolt a Sg3-ban, majd később kialakult a Sg2-ben és a Sg1-ben, majd a többes számban is. A ragozás differenciálódása lassú, fokozatos folyamat lehetett, és speciálisan ment végbe a különböző paradigmáriszokban (praesens, preteritum, imperfectum, conditionalis), sőt a sajátos ragozású igeikben is. Az elkülönülés bizonyos igealakokban a mai napig nem történt meg. (Vö. E. Abaffy 1991:127–159.)

Dolgozatomban azzal foglalkozom, mely igeelvek, illetőleg nominális formák játszottak döntő szerepet a mordvin determinatív igeragozás személyragjainak kialakulásában.

1. Folyamatos melléknévi igenév (i). A mordvin – és főként az E – toldalékokban fordul elő egy *i*-elem. A M-ban az *i* helyén legtöbbször *a* van, de helyenként itt is megtalálható a *j* elem. Eredetére nézve több javaslat született: több tárgyra utaló jel (Klemm, Mikola, Abondolo), praeteritumjel (Winkler, Bubrih), praesens-praeteritumjel (Szerebrennyikov 1967: 187), a jelen idejű paradigmában folyamatos melléknévi igenév (Bubrih, E. Itkonen 1962/63. tanévi előadásaiban, Janhunen 1993).

Tanulmányaiban Bubrih (Bubrih 1941b: 13–42, 1947: 30–35, 1948: 47–80) tüzetesen foglalkozott az egyes paradigmák keletkezésének körülményeivel, valamint az egyes igealakok nyelvtörténeti előzményeivel. Halála után – a sztálini érárt túlélte – tanítványai Bubrih tanulmányai és jegyzetei alapján publikálták a tudósnak a mordvin nyelvtörténetre vonatkozó nézeteit (1953). Ezek alapján nyilvánvaló, hogy Bubrih hipotézisének kiindulópontja a mordvin birtokos szerkezet volt (1941b: 28, 41, 1953: 126, 242). Az alanyi ragozás személyére és számára nominativus utalt, a tárgyas ragozású alak bővítőmánya viszont genitivus (genitivus objectivus) volt. E tárgyas szerkezetek tehát birtokos szerkezetekre mennek vissza, amelyben a birtokszóként névszói értékű igező, illetőleg folyamatos melléknévi igenév szerepelt (vö. Bubrih 1929: 177). Szerinte a névszói birtokos szerkezet és a határozott tárgyas szerkezet alapján véve azonos lehetett :

<i>*tumuńt' lopazu</i>	~	<i>*numuluńt' kundajzi</i>
дуба-того – лист-его		зайца-того – ловец-его
‘tölgyé ezé – levél övé		‘nyúlé ezé – fogás övé
= a tölgy levele’		= a nyúl fogása’

Létezett jelöletlen szerkezet is: **numulu kunda(j)* ‘nyúlfogás’.

Erre a participiumra épült fel a tárgyas ragozású paradigma.

Véleményem szerint az *i* participiumképzőnek nemigen volt szerepe a folyamatban. Az *a*-nak mint tövégi vagy toldalékhangzónak a gyakori előfordulása arra vall, hogy ezek a toldalékok viszonylag újkeletűek, az ómordvinban keletkeztek, amikor a hangrend és az illeszkedés már nem funkcionált a régi módon. Az alsó nyelvválású *a* (*ä*) hangok a M alakokban gyakoribbak, helyükön az E-ban sokszor *i* található. Az *i*-nek toldalékként vagy toldalék részeként ma is kettős funkciója van: a) lehet Prs3Sg/PartPrs, b) lehet Prt jel. A determinatív ragozásban a hosszabb toldalékok utolsó tagjaként nem rekonstruálható egyik funkció sem, e szótagokba **az *i*** ugyanis véleményem szerint **hasonulással került át**. Ezt támasztja alá, hogy az E nyelvjárások egy részében *i* ~ *e* ingadozás észlelhető a funkciótlan *i* esetében (pl. Prt12-*it̃in* ~ -*it̃eñ*, Prt21-*imik* ~ -*imek*, Prt32-*iñit̃* ~ -*iñet̃*). Ilyen ingadozás egyébként tapasztalható a tövéghangzóban is (ige- és névszótövekben egyaránt): Prs12 *kek̃ñe-t̃an* ~ *kek̃ñit̃an* rejteget, de Prt12 *kek̃ñit̃in* ~ *kek̃ñit̃eñ*; az "stabil" *i*-nek az utóbbi alakokban Prt jel funkciója van (pl. Marasevo; M.V. Moszin szíves szóbeli közlése). *i* ~ *e* ingadozás leggyakrabban a 2. és az 1. személyű tárgyra utaló toldalékbokrokban jelentkezik.

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy a 3. személyű tárgyra utaló M *j*-s toldalékok általában a megfelelő E *i*-s formák reflexiói: részben a Prt-jel maradványai. Toldalékkezdő helyzetben ritkán fordulnak elő. Az E testes toldalékok utolsó *i*-jének a 2. és 1. személyű tárgyra utaló M ragokban *a* felel meg. Ez a nyílt hangzó (*a*, esetleg *ä*) volt a toldalékok előzményeiben is. A M alakok arra engednek következtetni, hogy a Prt-jel az Ox után állhatott.

A mordvin determinatív ragozás toldalékaiban ilyenformán a folyamatos melléknévi igenévnek nem volt szerepe.

2. A puszta igető szerepe

Elsőnek Heinrich Winkler (1913: 135–138) fogalmazta meg, hogy a mordvin determinatív formák tulajdonképpen igenévként használt igetövek + birtokos személyragok kombinációi. Winkler annak a nyelvészeti iránynak volt a képviselője, amely a névszó (igenév) elsődlegességét vallotta az igével szemben. Így például a M soda-**t̃ä** / E soda-**tan** pár jelentése eredetileg 'kennen (gegenstand des kennens)-du-mein' > 'ich kenne dich' vagy M soda-**tanza** / E soda-**tanzat** jelentése 'kennen-sein-du' > 'er kennt dich', továbbá E / M soda-**samak** 'kennen-ich-dein' > 'du kennst mich' stb. A praeteritumban M sodaj-**t̃ä-n** / E sody-**t-in** 'gekanthaben-du-mein' > 'ich kannte dich' stb. (vö. Winkler 1913: 137–138).

A közfelfogás szerint a tárgyas ragozás kialakulásának szakaszában az egyes finnugor nyelvek, de a finnugor/uráli korban az alapnyelvi szintek fejlettebbek voltak annál, hogy ilyen alapjelentést lehessen feltenni.

A finnugristák ma már általánosan elfogadják Szerebrennyikov felvetését, amely szerint "...egy távoli korban, a közös finnugor alapnyelv felbomlása után a finnugor nyelvek keleti csoportjában kifejlődőben volt a tárgyas ragozás. Igen valószínű, hogy először a harmadik személyben jelentkezett. A tárgyas igékhez az *s* tárgyjel járult, mely eredetét tekintve minden bizonnyal névmási töre vezethető vissza." (Vö. Szerebrennyikov 1956: 194)

Szerebrennyikov hipotézisét Hajdú Péter fejtegette ki. Szerinte a finnugor (uráli) nyelvek nagy részében az egyes szám 3. személyű igealakokban ket-tősség mutatható ki, egyfelől van egy *Ř*-morfémás vagy igenévi eredetű toldalék, másfelől egy olyan is, amely személyes vagy mutató névmási eredetű. Hajdú szerint "...a személyragos 3. személyű igealak már ekkor az ige határozott tárgyára utalt. Az a 3. személyű névmás tehát, amely az ilyen formákban igei személyragként agglutinálódott, suffixálódása előtt accusativusi értékű (személyes vagy mutató) névmás volt (azaz: *látja lát-azt, lát-őt*)." (Vö. Hajdú 1966: 74–76.) Ettől kezdve általánosan elfogadott nézet lett a finnugrisztikában, hogy a paradigmaépítkezés első pillére az egyes szám 3. személyű ragos igealak volt (Rédei 1962: 427, 1966: 119, Honti 1996: 127–128 stb.).

Honti korábban az egyes szám 3. személy ilyen használatának anaforikus funkcióját hangsúlyozva igető + **sV* komponenst rekonstruált. Szerinte a tárgyas ragozás olyan mondatokból indult ki, amelyekből az egyes szám 3. személyű határozott tárgy kiesett a felszíni szerkezetből, s azt az igetőhöz kapcsolt megfelelő személyű névmási elemmel helyettesítették (1984: 341–346): pl. **kala-m amta ~ *amta-sV* '(ő) halat ad' ~ 'ad-ja'. A 3. személyű névmás tehát a ki nem tett vagy meg nem ismételt határozott tárgyra utalt, ahogy például a mai obi-ugor nyelvekben ma is gyakori (vö. még Kulonen 1993: 74–75).

Az ige Sg3 névmási eredetű alakja tehát utalhatott a kontextusban az azonos személyű tárgyra is, a rag nélküli, főleg az igenévi eredetű alak csak az alany személyére.

Valószínűnek tartom, hogy a Sg1 és Sg2 névmási eredetű ragjai hasonlóképpen kifejezhették az azonos személyű tárgyat is. Ha tehát a **kunda-sV* jelenthette 'ő fog ~ ő fogja azt/őt, őt fogják (passzív jelentés)', a **kunda-mV* 'én fogok ~ ő fog engem/engem fognak (passzív jelentés)', **kunda-tV* 'te fogsz ~ ő fog téged/téged fognak (passzív jelentés)'. Ugyanígy lehetett a praeteritumban is. A tranzitív igetőnek ilyenkor szenvedő jelentése volt. [Ta-

lán ezért van, hogy szenvedő ragozás nem rekonstruálható az alapnyelvre! Ahol pedig később kialakult, ezen belül már nem különültek el határozatlan és határozott alakok.] Erre a kettősségre vall több igenévképzőnek aktív és passzív volta. Az igenévi alakok ugyan leginkább Sg3 jelentésűek, ám a lappban és a magyarban igenévi eredetű személyragok más személyekben is előfordulnak, bár ezek általában indeterminatív szerepkörbe foglalódtak le (vö. Korhonen 1981: 285–287, Rédei 1989: 144–161). A névmási eredetű ragokból ezzel szemben legtöbbször determinatív alakok lettek. Papp István (1942, 1968) a magyar tárgyas személyragokat magyarázza nagyjából ilyenképpen. Szerinte a magyar tárgyas személyragok az ősi egyes számú alakok újraragozásával keletkezettek a fenti módon (1968: 192–201). A pusztá ige-tövekhez járuló személyragok tehát passzív alapjelentés esetén továbbragozódtak, és az új toldalék egyértelműen utalt a cselekvő alany személyére (újraragozás elmélete).

3. Befejezett melléknévi igenév (-z)

A determinatív ragozás palatalizált *z* elemeinek eredetére nézve három lehetőség kínálkozik:

a) A *z* következetesen előfordul a determinatív ragozás Pl-ban, továbbá az 1. és a 2. személyű tárgyra utaló szuffixumok végén is Pl-ban és Sg-ban egyaránt. Kétségtelen, hogy ugyanarról, feltehetően elsősorban Pl-ban állandósult *z* igenévképzőről van szó, amely egy egész sor szekunder toldalékban mind a többes számú alanynak, mind a többes számú tárgynak a jelölésére szolgált és szolgál. Úgy tűnik tehát, hogy a *z*, ill. a belőle alakult toldalékok szinkretizmusa abból adódik, hogy ez az igenévképző Pl-ban általános, *pluralis generalis* szerepre tett szert. A 3. személyű tárgyra utaló M alakok esetleg arra utalnak, hogy a *z* ebben a paradigmarszben is általánosabb volt a mainál. Ilyen jelenség megfigyelhető a DK-i M nyelvjárásban is (pl. Lomakina 1974). Adatközlőim hasonló tendenciájú tévesztéseiből is ugyanezt a következtetést vontam le. Sokszor előfordul ugyanis, hogy a Prs/Prt63 toldalékot a Prs/Prt36 helyett találjuk a paradigmában. Szerintem ez is arra utal, hogy a többes 2. és az 1. személyű tárgyra utaló egybeeső alakok analógiájára a 63-as toldalék belép a 36-os helyébe. – A *z* igenév egyébként passzív alapjelentésénél fogva igen alkalmas volt arra, hogy a tárgyra is utaljon: vö. Credo 18. századi szövege E fordításában: *čavož krost langso ... i kalmož* ‘megfeszítették ... és eltemették’ [tkp. meg lett feszítve ... el lett temetve – én, te, ő, bárki’ (vö. Feoktyisztov 1968: 46). Erre például Rédei is felhívja a figyelmet (1985: 99, 1996: 181).

b) A Prt33-ban jelentkező *ž*-t nem ugyanerre az idő/igenév szuffixumra kell visszavezetni. Kialakulhatott az *s* személyragból is a megelőző **j* Prt jel palatalizáló hatására. Ennek viszont ellentmond a szibilánsok nagyfokú konzervativizmusa (vö. Keresztes 1983, 364). Mégsem zárható ki, hogy, mint a **kundaj-n* > E *kundiń*, M *kundań*, **kundaj-t* > E *kundit'*, M *kundat'*, ugyanígy lett **kundaj-sV* > **kundažV* > E *kundiže*, M *kundaž'*.

c) A harmadik lehetőség, hogy a toldalék mutató névmási eredetű: **kundaj-še(n)*. Ebben az esetben az első és a második személy is ilyennek fogható föl: **kundaj-ńV*, **kundaj-tV*.

4. A mordvin determinatív igeragozás kialakulása

a) A determinatív toldalékok közül a legősibbnek szerintem is az egyes 3. személy minősíthető, a mordvin esetében nevezetesen **a praeteritum egyes szám 3. személy** (Prt33). Ez teljesen beleillik a determinatív ragozás kezdeteire vonatkozó általános felfogásba. Ez az alak, mint fentebb (86. o.) láttuk, hangtörténetileg visszavezethető egy 3. személyű névmásra (esetleg ennek tárgyragos formájára), de a mordvin esetében akár a mutató névmási (vagy ennek tárgyragos formája) előzmény is elképzelhető: **-j-sV(n)* ~ **-j-še(n)*. Tehát: **kunda-j-sV* > **kunda-j-ž'* '(ő) megfogott/ő meg lett fogva + őt' > '(ő) megfogta (őt)' vagy egyenesen: **kunda-j-še(-n)* > **kunda-j-ž'(-ń)* '(ő) megfogott + azt' > '(ő) megfogta (azt)'. Ilyenformán kialakult egy pár: a toldalék nélküli nem utalt tárgyra (**kunda-j* 'fog-ott') – a személyragos a 3. személyű tárgyat is jelölte (**kunda-j-zV* 'fog-t-a').

Amennyiben ilyen kettősség volt a Prt-ban, minden valószínűség szerint hasonló kettősség lehetett a Prs-ben is. Lehetett egy rag nélküli pusztá igető: **kunda-Ø* (vö. Bubrih 1953: 174–175, Rédei 1996: 179–180) 'fog' és egy személyragos forma: **kunda-sV* > **kunda-zV* '?fog-ja'. Az utóbbi azonban nem lett egyből determinatív alak, hanem Opt-ként kezdett funkcionálni. (Az Opt szerepére a determinatív paradigma kialakulásában később visszatérek; vö. 96–97. o.)

b) A paradigmaépítkezés másik pillérének **az imperativus egyes szám 2. személyt** (Imp21) formát tartom. Ez a Sg1 személyű indeterminatív alak továbbragozásával keletkezhetett: **-ma-k*. Tehát: **kunda-ma-k* '(én) fogok/engem fognak + te' > 'fogj (meg) engem'. Az Imp *-k* szuffixum komplexen értelmezhető felszólító módjelnek és Sg2 személyragnak is. Szerintem ez a forma is igen régi, még a Prs10-*m* > *-n* változás előtti, hiszen az Imp *-k* jele az ősi *-m* változathoz járult, és nem az *n*-hez.

c) A harmadik elem, amelynek jelentős szerepe volt a determinatív paradigma kiépülésében, egy palatalizált szibilánsra visszavezethető **-ž partici-**

piumképző volt. Mint fentebb láttuk, a mordvin tagadó segédige ragozásában ugyanilyen szibiláns szerepel praeteritum jelként, amelynek szóvégi zöngétlen variánsa átkerült az általános ragozás 3. személyeibe a praesensszel való homomorfia elkerülése végett. A P(F)U eredetű múlt idő jeleknek a participium képzőkkel való összefüggését általában kétségesnek tartják (vö. Hajdú 1966: 72, Künnap 1976: 176). Magam osztani tudom Rédeinek a képzők és az időjelek közös eredetéről szóló érvelését: *-ś < *-śa/-śä (vö. Rédei 1996: 180–181). Igaz, hogy a funkciók szétválása igen korán, már az alapnyelv kezdeti szakaszában megtörténhetett. A mordvinban a zöngétlen *-ś participium-gerundium csak intervokális helyzetben zöngésült (vö. Keresztes 1987: 77, 98), így ez a participium is testesebb lehetett. Erre viszont igen kevés konkrét bizonyítékunk van: mindössze Wiedemann-nál találunk következetesen magánhangzót a többes 3. személyű determinatív alakok végén Prs63, 66-syze, Prt63,66-yze (vö. 6. táblázat). Persze meglehet, hogy Wiedemann-nál a Prs36 és a Prt33, 36 toldalékok analógiájáról van szó, mert ilyen magánhangzós végű toldalékok sem a paradigma többi tagjában (Prs/Prt62 stb, Prs/Prt61 stb.), sem más forrásokban nem fordulnak elő. A -ź participium-gerundiumnak és a determinatív ragozásnak többes számú paradigmatajaiban elterjedt -ź személyragnak azonos volta kétségtelen, hiszen a M-ban a Prt63, 66 és a participium egyaránt -ź, az E-ban meglevő különbség az *i* Prt-jel behatolásából származik: Prt63, 66 -iź – participium -ź. A passzív participium-gerundium funkció nyitottsága – mint azt már többször hangsúlyoztam – igen alkalmassá teszi ezt a toldalékot arra, hogy tranzitív igékhez járulva bármely személyű agensre és bármely személyű páciensre utaljon. Ez a (és mutatis mutandis más) participium (is) könnyen be tudott hatolni az igei paradigmába, hogy ott kitöltse a lehetséges üres helyeket. Minthogy az alany egyes számának és a tárgy egyes számának kifejezésére már lefoglaldtak más toldalékok, könnyen érthető, miért lett a -ź afféle "jolly joker"-ré, *pluralis generalisszá* a determinatív paradigmában, kezdetben a praesensben és a praeteritumban egyaránt. A determinatív igealakok elkülönülésének ebben a szakaszában tehát a következő rendszerrel számolhatunk:

	Prs Indet	Det3	Prt Indet	Det3	Imp Indet	Det1
Sg1	-m		-j-m			
2	-t		-j-t		-k	-ma-k
3	-Ø ~ -j	-zV (Opt!?)	-j ~ -ś	-j-źV(-n)		
Pl	-j-t'	-ź	-ś-t	-ź		

5. A több tárgyra utaló oszlopok

Bubrih véleménye szerint míg az alanyi ragozásnak határozott karaktere (szám – személy) volt, ugyanez hiányzott a tárgyas ragozásból. A 3. személyű alanyi és tárgyas alakok között a következő különbség lehetett: *vanъj* – *vanъj(ъ)*, *vanъs'* – *vanъz'ъ*. A párok második tagjai, amelyek a tárgyas sorok alapját képezték, igenévképzők lehettek (vö. Bubrih 1929: 175). Az

Azok a determinatív toldalékok, amelyek a -*з* participium-gerundium képzőre mennek vissza, az alany többes számán kívül kezdetől fogva kifejezhették a tárgy többes számát is, külön speciális jelölők nélkül:

Prs	Indet	Det Sg3	PI3	Det Sg2	PI2	Det Sg1	PI1
Sg 1	<i>kunda-n</i>	<i>kunda-sa-n</i>		<i>kunda-ta-n</i>		—	
Sg 2	<i>kunda-t</i>	<i>kunda-sa-k</i>		—		<i>kunda-ma-k</i>	
Sg 3	<i>kunda-j</i>	<i>kunda-sa-zə ~ kunda-sa-j</i>		<i>kunda-ta-zə</i>		? <i>kunda-ma-zə</i>	
Pl	<i>kunda-j-t'</i>	<i>kunda-sa-з</i>		<i>kunda-ta-з</i>		<i>kunda-ma-з</i>	

Prt	Indet	Det Sg3	PI3	Det Sg2	PI2	Det Sg1	PI1
Sg 1	<i>kunda-j-ń</i>	<i>kunda-ja-n/ kunda-jə-ń</i>		<i>kunda-j-tä-ń</i>		—	
Sg 2	<i>kunda-j-t'</i>	<i>kunda-jə-k/ kunda-jə-t'</i>		—		<i>kunda-j-ma-k/ kunda-ma-j-k</i>	
Sg 3	<i>kunda-ś</i>	<i>kunda-j-żə</i>		<i>kunda-j-tä-żə</i>		? <i>kunda-j-ma-żə</i>	
Pl	<i>kunda-ś-t'</i>	<i>kunda-j-ż</i>		<i>kunda-j-tä-ż</i>		<i>kunda-j-ma-ż</i>	

A többes 3. személyű tárgyra utaló toldalékok közül a Prt36 keletkezhetett leghamarabb. Minthogy az E és a M toldalékok nem egy töről fakadnak, azt gondolhatjuk, hogy a két nyelvjárás-csoportban ezen toldalékok is külön-külön keletkeztek. Az E csoportban a Prt33-*ize* – Prt36-*inže* pár a megfelelő Px3Sg (E **zə* – *-*nzə*) analógiájára jött létre, ahol a két rag az egy és a több birtok megkülönböztetésére régtől fogva használatos volt. Ennek alapján a determinatív Prt36-*inže* végződést ősiinek is tekinthetnénk, és talán az is. Ez az elem áterjedt a jelen időbe is: Prs36-*sińže*, itt azonban nem alakult ki hasonló kettős: Prs33-*si* – Prs36-*sińže*. [Itt jegyzem meg, hogy mordvin kresztomátiámban felveszek egy Prs33-*si(že)* alakot is (vö. Keresztes 1990: 188), ez azonban téves elvonás eredménye, és ha létezik is, igen ritka és marginális szerepe van.] Az E Prt36-*inže* megfelelője a M-ban Prt36 *-*ńžə* volna, ehelyett -*żəń* ragot találunk, ugyanígy eltér a Prs36-*sińə* is. A M formák talán az

Prt/Prs33 + *ńə* mutatónévmás agglutinációjával keletkeztek. A nyelvtörténeti szempontból szabályos toldalék átkerült a Prt32-be!

A -*ź* végű participium korábban a 3. személyű tárgy esetében is kifejezhette az alany és a tárgy többes számát. Erre utalnak azok a tévesztések, amelyek során több adatközlőm használt – igaz kontextus nélkül – Prt/Prs63-*ź* toldalékot Prt/Prs36-*ńže* helyett! Míg a 2. és az 1. személyű tárgy esetében egy-egy ilyen participium "csak" hat igei funkció egybeesését jelentette, addig a 3. személyű tárgyra utalva voltaképpen kilenc funkciót volt kénytelen ellátni. A többes 3. személyű tárgyra utaló relációk mindenképpen gyakoribbak, mint azok, amelyek többes 1., ill. 2. személyű tárgyat jelölnek.

Az igen sokrétű funkció (gyakorlatilag szinkretizmus) kiküszöbölésére két lehetőség kínálkozott:

a) Az egyik – amellyel a beszélők korábban is éltek – a megfelelő indeterminatív alakoknak vagy akár az újkeletű determinatív alakoknak a használata többes szám 3. személyű határozott tárgy esetén is. Ezek a toldalékok az egyes számú paradigmában részben módosulhattak, mint már korábban tapasztaltuk. Ez történt a Prt16, 26 és 46, továbbá a 21 esetében. A Prt36, továbbá az indeterminatív ragozásból, illetőleg a determinatív ragozás egyes szám 3. személyű tárgyra utaló paradigmájából átkerült toldalékok (a takarékos helykihasználás végett a továbbiakban már csak a toldalékok szerepelnek a táblázatokban) már mai formájukban árnyékolással kiemelve:

Prt	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg1 E	10- <i>ń</i>	13- <i>ija</i>	16- <i>ń</i>	12- <i>ńń</i>	15- <i>ńź</i>	—	—
M	10- <i>ń</i>	13- <i>ńə</i>	16- <i>ńə</i>	12- <i>ńń</i>	15- <i>ńź</i>	—	—
2 E	20- <i>ń</i>	23- <i>ik</i>	26- <i>ń</i>	—	—	21- <i>imik</i>	24- <i>imiz</i>
M	20- <i>ń</i>	23- <i>ń</i>	26- <i>ń</i>	—	—	21- <i>imik</i>	24- <i>imiz</i>
3 E	30- <i>ś</i>	33- <i>ize</i>	36- <i>ńže</i>	32- <i>ńźń</i>	35- <i>ńź</i>	31- <i>imim</i>	34- <i>imiz</i>
M	30- <i>ś</i>	33- <i>ize</i>	36- <i>ńže</i>	32- <i>ńźń</i>	35- <i>ńź</i>	31- <i>imim</i>	34- <i>imiz</i>
Pl1 E	40- <i>ńek</i>	43- <i>ńek</i>	46- <i>ńek</i>	42- <i>ńź</i>	45- <i>ńź</i>	—	—
M	40- <i>ńə</i>	43- <i>ńek</i>	46- <i>ńek</i>	42- <i>ńź</i>	45- <i>ńź</i>	—	—
2 E	50- <i>ńe</i>	53- <i>ink</i>	56- <i>ink</i>	—	—	51- <i>imiz</i>	54- <i>imiz</i>
M	50- <i>ńe</i>	53- <i>ink</i>	56- <i>ink</i>	—	—	51- <i>imiz</i>	54- <i>imiz</i>
3 E	60- <i>ń</i>	63- <i>iz</i>	66- <i>iz</i>	62- <i>ńź</i>	65- <i>ńź</i>	61- <i>imiz</i>	64- <i>imiz</i>
M	60- <i>ń</i>	63- <i>iz</i>	66- <i>iz</i>	62- <i>ńź</i>	65- <i>ńź</i>	61- <i>imiz</i>	64- <i>imiz</i>

b) A másik lehetőség új toldalékkombinációk létrehozása bizonyos funkciók ellátására. Különösen gyakori ez a többes számban. Ennek következtében a 3. személyre utaló tárgy oszlopaiban is lényegében kialakult az indeter-

minatív ragozáshoz hasonló 2x3 személyes paradigma. Így keletkezett szabálytalanul az E Prt53,56-*ink*, valószínűleg a megfelelő birtokos személyrag hatására, mivel a Prt43,46-*inek* is a megfelelő Px-re hasonlít, bár ez azonos a megfelelő Vx-szel is. A M központi nyelvjáráscsoportjában a Prt63 alapján teljesen eltérő új alakok képződtek: Prt43,46-*šk*, Prt53,56-*št'*. A megfelelő E toldalékoknak csak azokban a M nyelvjárásokban vannak nyomai, amelyek E közelségben éltek. Itt az archaikusabb ("erzás") formák a többes 3. személyű tárgy jelölésére foglaldtak le, és ezáltal nem állt elő szinkretizmus az egyes és a többes 3. személyű tárgy jelölésében: Prt46-*jñ'k*, Prt56-*jəñt'*.

A meglevő determinatív elemekből újonnan keletkezett toldalékok további árnyékolással jelölve:

Prt	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg1 E	10- <i>iñ</i>	13- <i>ija</i>	16- <i>iñ</i>	12- <i>iñiñ</i>	15- <i>iđiž</i>	—	—
M	10- <i>ñ</i>	13- <i>jñə</i>	16- <i>jñə</i>	12- <i>jñäñ</i>	15- <i>d'äž</i>	—	—
2 E	20- <i>it'</i>	23- <i>ik</i>	26- <i>it'</i>	—	—	21- <i>imik</i>	24- <i>imiž</i>
M	20- <i>t'</i>	23- <i>jt'</i>	26- <i>jt'</i>	—	—	21- <i>majt'</i>	24- <i>mašt'</i>
3 E	30- <i>ś</i>	33- <i>iže</i>	36- <i>iñže</i>	32- <i>iñžiñt'</i>	35- <i>iđiž</i>	31- <i>imim</i>	34- <i>imiž</i>
M	30- <i>ś</i>	33- <i>žə</i>	36- <i>žəñ</i>	32- <i>ñžə</i>	35- <i>d'äž</i>	31- <i>mañ</i>	34- <i>maž</i>
Pl1 E	40- <i>inek</i>	43- <i>inek</i>	46- <i>inek</i>	42- <i>iđiž</i>	45- <i>iđiž</i>	—	—
M	40- <i>mə</i>	43- <i>šk</i>	46- <i>šk</i>	42- <i>d'äž</i>	45- <i>d'äž</i>	—	—
2 E	50- <i>iđe</i>	53- <i>ink</i>	56- <i>ink</i>	—	—	51- <i>imiž</i>	54- <i>imiž</i>
M	50- <i>d'ə</i>	53- <i>št'</i>	56- <i>št'</i>	—	—	51- <i>mašt'</i>	54- <i>mašt'</i>
3 E	60- <i>št'</i>	63- <i>iž</i>	66- <i>iž</i>	62- <i>iđiž</i>	65- <i>iđiž</i>	61- <i>imiž</i>	64- <i>imiž</i>
M	60- <i>št'</i>	63- <i>ž</i>	66- <i>ž</i>	62- <i>d'äž</i>	65- <i>d'äž</i>	61- <i>maž</i>	64- <i>maž</i>

Látható, hogy a mordvin determinatív igeragozás fejlődésében mindkét módosatra akad példa. Az E és a M nyelvjáráscsoportok eltérő módon és mértékben éltek ezekkel a lehetőségekkel. Előbb a praeteritumban használták a kibővült toldalékrendszert, majd ezek a ragok átkerültek az imperativusba és a praesensbe is.

5. Zárószó

A kérdéskör vizsgálatának morfoszintaktikai háttere szintén igen ősi időkbe nyúlik vissza, ahova a jelenlegi testes toldalékok elemzésével sem lehet visszamenni, még kevésbé kikövetkeztetni a ragok névmási előzményeinek megformáltságát. Igetőre vagy igealakra és az ehhez kapcsolódó konkrét accusativusi funkciójú névmásból keletkezett rag kombinációira csak igen kevés újkeletű ragbokr vezethető vissza. Az alapnyelv korában is minden bizonnyal voltak már igei paradigmák, ezért látom valószínűnek, hogy az új

paradigmarészek ezekre épültek. A továbbbragozás szerintem nem áll szöges ellentétben az agglutináció-teóriával, hanem pontosan vele összhangban világítja meg a morfoszintaktikai hátteret, és plasztikusabban szemlélteti azokat az átrendeződéseket, amelyek a toldalékkomponensek alanyi és tárgyi szerepkörével kapcsolatosak.

A különböző alapnyelvi szinteken nem számolok szabályos, kész paradigmákkal. Ebből következik: teljesen valószínűtlennek tartom, hogy a mai mordvin determinatív paradigmák valamilyen lebomlás eredményeképpen jöttek létre. Ellenkezőleg úgy látom, hogy néhány alappillérre támaszkodva indult meg a paradigmaépítkezés, amely lassan és fokozatosan bővült, és amelynek jelenlegi eredménye korántsem mentes a diszharmóniától, anomáliáktól és következetlenségektől. Noha a mordvin nyelv igen közeli rokona a balti finn csoportnak, a finnhez hasonló szabályos nyelvi rendszert nem várhatunk tőle. A mai állapot természetesen nem is végleges, mert akár a tudatos nyelvművelés, akár a spontán nyelvi fejlődés jóvoltából a mai rendszer biztosan tovább fog csiszolódni. A fejlődés tendenciái kiszámíthatatlanok.

Megjelent:

A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondat-történet. Szerk. Büky László–Forgács Tamás. JATE, Szeged, 1999. 97–109.

Lapp nyelvészet

Lapp (számi) etimológiai szótár **(célok és szerkesztési szempontok)**

0. Cél

Egy lapp etimológiai szótár gondolata még Oslóban vetődött föl 1995-ben, amikor nemzetközi finnugor napokat rendeztünk (Finsk-ugriske dager, 1995. október 19–20.). Azt terveztük, hogy egy, a nagyközönségnek (skandináviai iskolák tanulóinak) is készítenendő lapp etimológiai szótárban megadjuk a leggyakoribb ezer lapp szó nyelvjárási elterjedését és eredetét, jelzésként feltüntetjük a legfontosabb forrásokat és a szakirodalmat, amelynek alapján a szakemberek is részletesebben tájékozódhatnak a kérdésről. Az efféle szótár ötletét Kaisa Häkkinentől (1987) vettük, aki ugyancsak az ezer leggyakoribb finn szó eredetével foglalkozott a nagyközönségnek szánt kiadványával, amelyet a szakemberek is haszonnal forgathatnak. A tudományos tervet kezdetben az Oslói Egyetem Kelet-európai és Orientalisztikai Intézete (*Universitetet i Oslo, Institutt for østeuropeiske og orientalske studier*) is támogatta, ahova a finnugor professzorátus szervezetileg tartozott. Két finnugor szakos, Tor Tveite norvég és Meelis Joost észt hallgató segített az anyaggyűjtésben. Közben a szerkesztőknek többször alkalma nyílt Uppsalában is találkozni, ahol Keresztes megkapta és felhasználhatta a még Björn Collinder kezdeményezésére összegyűjtött lapp etimológiai anyagot. – Az 1999 szeptemberében megrendezett budapesti uráli etimológiai műhely konferenciáján Keresztes már beszámolt a közös szótártervről, amely a résztvevők körében akkor kedvező fogadtatásra talált. Egyéb teendőink miatt az etimológiai szótár szerkesztésével le kellett állnunk, és csak most szántuk rá magunkat a munka folytatására és reményeink szerint mielőbbi befejezésére. – A következőkben beszámolunk az akkor ismertetett és azóta finomított szerkesztési és technikai elvekről.

1. Az ezer szócikk kiválasztása

Pekka Sammallahti már 1991-ben, kb. 100 000 szavas korpusz alapján lapp szakos egyetemi hallgatóknak összeállított egy északi lapp frekvencia-szójegyzéket, amely 845 szót tartalmazott. Ez az anyag végül 1998-ban jelent meg nyomtatásban (vö. Sammallahti 1998). Ez kitűnő alapot szolgáltatott az etimológiai szótár munkálatainak megkezdéséhez, csak az anyagot kellett „kikerekíteni”: felvettünk az anyagba a listán nem szereplő, de vélemény-

nyünk szerint fontos ősi (finnugor vagy őslapp) eredetű szavakat, így pl. az *ovcci* 'kilenc' jelentésű alapszámot, hiszen 1-től 10-ig az összes többi számnév szerepelt a gyakorisági anyagban. Felvettünk továbbá olyan közszavakat, amelyek jellegzetes skandináv térszínformák megnevezéseként többször előfordulnak a térképeken, pl. *čohkka* '(hegy)csúcs', *njárga* 'földnyelv, félsziget' stb. A kiegészítések terén Lehtiranta (1989) munkája jelentett nagy segítséget.

2. Bevezetés

A bevezetésben ismertetni kívánjuk röviden a lapp nyelvjárásokat és a lapp nyelv helyét a világ nyelvei között. A szókincs, s főként a jövevényszavak eredetének tisztázásához célszerű vázolni a lappok történetének főbb szakaszait, a lapp nyelv kapcsolatait a szomszédos népekkel és nyelvekkel. A lapp nyelv általában befogadó volt, hiszen az ősi arktikus kultúrára ráépültek az újabb jövevény műveltségek. Noha nem számottevő jelenség, de a mindenkori kölcsönhatás elve alapján a lapp kultúrából is átkerültek tárgyak és fogalmak, s velük együtt a nyelvből is átkerültek szavak a szomszédos népek nyelvébe. **A lapp szókincs rétegei** tehát:

2.1. Az ősi szavak (uráli/finnugor, finn-permi/finn-volgai, korai közfinn örökség) eredetének megadásakor főként az UEW és az SSA etimológiai szótárakat vesszük mérvadónak.

2.2. Érdekes rétege a szókincsnek a **közlapp** szavak, amelyeknek nincsenek távolabb rokoni megfelelőik, sem jövevényszó-magyarázatuk. Ilyen, egyébként rendkívül fontos elem összesen 1479 van (vö. Lehtiranta 1989). Ezeket és az olyanokat, amelyek nyelvjárási előfordulása korlátozott, és nem magyarázhatók átvétellel sem, összefoglalóan ismeretlen vagy bizonytalan eredetűeknek minősíthetjük.

2.3. Igen tekintélyes a **jövevényszavak** (ösgermán, ősbalti, fiatalabb germán/skandináv, svéd, ill. norvég, továbbá finnségi és orosz) száma. E tekintetben Qvigstad, Collinder, Sköld, Koivulehto, Bergsland; E. Itkonen, Genetz, T.I.Itkonen stb. munkáit használtuk föl. – Különösen igényes feladat lenne az újabb kori svéd és norvég jövevényszavak tisztázása, hiszen a különböző lapp nyelvjárások más-más skandináv nyelvjárásból vették át ugyanazt a szót. Megfelelő norvég és svéd nyelvjárási ismeretek híján nem vállalkozunk arra, hogy eldöntsük, melyik nyelvből került át az illető jövevényszó a lappba. Ugyanazok a lapp csoportok nomád lévén évente néhányszor átlépheti az államhatárokat és egyaránt érintkezhet mind norvég, mind svéd lakossággal. Ez esetben a norvég/svéd (No/Se) megjelölést alkalmazzuk. A skandináv nyelvek ma sem különböznek jelentősen egymástól, egyes nyelvészek

szerint egyazon nyelv nyelvjárásainak tekinthetők. Több szó más-más jelentésben különböző korokban is bekerülhetett a lappba. Noha a jövevényszavak kevésbé vannak jelen az alapszókincs magjában, mégis vázolnunk kell a legfontosabb jövevényszó-rétegeket és fogalmi köröket. A bevezetőben néhány jellemző példát hozunk a korábbi balti finn kölcsönzésekre. Ez azért fontos, mert a közeli rokon nyelvekből átvett szavak könnyen ősi elemnek minősülhetnek. E tekintetben Korhonen (1981), ill. Sammallahti (1998) kutatásai irányadók. A lappból a szomszéd nyelvekbe átkerült szavak általában a lappok életmódjával, lakóhelyük jellegzetes növény- és állatvilágával kapcsolatosak. Lapp szavak főleg az északi orosz nyelvjárásokból mutathatók ki. Ilyen speciális elemek nemzetközi vándorszóként még messzebbre is (vö. pl. Keresztes 1997), egészen a magyarig is eljuthattak (vö. Keresztes 1996).

2.4. A gyakorisági szójegyzékben vannak ugyan **belső keletkezésű** (főleg szóképzéssel, ritkábban szóösszetétellel alakult elemek. Célszerűnek tartjuk, hogy csak az alapszavak, tövek elemzésére szorítkozzunk, a származékok ugyanis vagy egyáltalán nincsenek meg, vagy nem találhatók meg a rendelkezésünkre álló szótárakban.

3. A szócikkek felépítése

3.1. Címszónak a mai északi lapp irodalmi nyelvi formát választottuk, amelynek jelentését angolul adjuk meg. A magyarázatok egyébként mindig angol nyelvűek. Ezután keretben (esetleg árnyékolással) következnek a nyelvjárási formák (egy nagy betűvel jelölve).

3.2. Nyelvjárási elterjedtség: elsőnek N = északi forma Nielsen szótára szerint norvég jelentéssel. Ez az alak a szótárban könnyen visszakereshető. Ezután a déli nyelvjárásoktól észak felé haladunk egészen a keleti területekig a Kola-félszigetig ezek után az adatok után megadjuk a forrást lapszámmal, valamint a forrásban szereplő jelentést: S = déli (Közép-Norvégiában és Közép-Svédországban), U = umei, L = lulei (ezeket Svédországban beszélik), majd I = inari (Finnországban), végül E = keleti; itt két adat van: az első latin betűs skolt/koltta (Finnországba áttelepített csoport), a második cirill betűs kildini forma (Oroszország, Kola-félsziget). Összesen tehát maximum hét nyelvjárási adatot közlünk, noha a kutatók kilenc-tíz nyelvjárásról szólnak. A hiányzó adatok, amelyek véleményünk szerint szétfeszítenék egy ilyen etimológiai szójegyzék kereteit, ezért nélkülözhetők, de megtalálhatók a szakirodalom alapján.

3.3. Jelentésmegadás: az egyes nyelvjárások adatainak jelentése tehát a forrást követi, így mindenkinek útmutatást ad a jelentést illetően: szerencsés esetben az angol főjelentés mellett norvég, svéd, német, finn és orosz értel-

mezés is lesz. A forrásra mindig három betűs rövidítés utal: < Sc (= skandináv), Ru (orosz), Ge (= germán), No/Se (= norvég/svéd), Ba (= balti), Ba Fi (= balti finn) stb.

3.3. Eredet: ugyancsak a kereten belülre kerül a szó eredetére vonatkozó megjegyzés, itt két betűs rövidítések állnak. Az ősi szavak esetében általában csak a három, önálló államisággal és irodalmi nyelvvel rendelkező finnugor nyelvi megfelelőket adjuk meg (~ finn, észt és magyar). Más rokon nyelvi megfelelők csak abban az esetben találhatók, ha az említett "nagy" nyelvekből hiányoznak. Az jövevényszavak nyelvi forrását <-jellel jelöljük, de az átadó nyelvi alakot nem közöljük. A részletek visszakereshetők és ellenőrizhetők a kereten kívüli etimológiai forrásjegyzék alapján. A magyarázatok és utalások angolul lesznek. A bizonytalanságot ?-jelekkel érzékeltetjük.

4. Mintaszócikkek:

Minta egy ősi szóra: **guolli** fish

N *guolle* fisk, S *guelie* fisk (BeM 112), U *güellee* Fisch (Sch 64), L *kuollē* fisk (Grs 273), I *kyeli* (Itk I/437), E *kuell* kala (MSI 41), ку'ль [kùl'] рыба (Kur 130). – Ur origin: ~ Fi Ee *kala*, Hu *hal* < **kala*.

Cf Lag 2886.; TII 172; Leh 511., UEW 119; SSA I/282; Sml 247.

Minta egy jövevényszóra: **mearri** amount

N *mærre* mål, mengde, S *mierie* grad (BeM), U *mierree* Mass; Zeitpunkt (Sch 94), L *mierrē* ~ *märrē* gräns, mål, antal (Grs 516), I *meeri* Mass (Itk II/125), E *miä'rr* ~ *mie'rr* määra (MSI 66), мēppь [m'ērr'] мера (Kur 187). < Ba Fi origin: Fi *määra*, Ee *määr* < Ru

Cf Lag 3829., TII 253; Leh 659., SSA II/196; Sml 254.

Minta egy képzős származékra: **mearridit** fix, order

N *mærredit* bestemme, S *mieriedidh* foreskrive, U *mierredit* bestimmen (Sch 94), L *mierrētit* ~ *mähosszúrrētit* bestämma (Grs II/516), I *meridiđ* bestimmen (Itk II/125), E *miä'r'eed* ~ *mie'r'reed* määratä (MSI 66), мēppьдэ [m'ērr'] мерить. < Baltic Fi origin: *määra*, Ee *määr* < Ru

Cf Lag 3829,7.; TII 254; SSA II/196; Sml 254.

Minta egy jövevényszóra: **fertet** have to

N *fer'tit* mätte, U *vir'tat* müssen (Sch 151b) , L *vier'htit* mätte (Grs III/1408).
– Sc origin, cf Norse *verða* > No *burde* (Prs *bør*) id. – [U *bürrija* dürfte, müsste (Sch 25) later loanword < Se *borde*.]

Cf Lag 993.; Qvi 149; Skö ???; Sml 241.

Minta egy ismeretlen elemre: **miessi** fawn, reindeer calf

N *miesse* reinkalv, S *miesie* (BeM 188), U *miessee* Renkalb (Sch 94), L *miessē* kalv. – Unknown origin.

Cf Lag 3883.; Sml 254.

5. Források és etimológiai irodalom

A lapp szókincs igen alaposan össze van gyűjtve és szótározva. A szótárak nagy részében a betűrend eligazít, a könnyebbség kedvéért itt is közöljük a kötetet és a lapszámot (pont nélkül). A több füzetben vagy kötetben megjelent, folyamatos lapszámmal ellátott szótárak adataira csak lapszámmal utalunk. Vannak azonban olyan források, amelyekben a nyelvjárási megfelelők – a rengeteg mellékjel miatt – nehezen találhatók meg, ezekre a szócikk sorszámával hivatkozunk (a szám után ponttal!). A legfontosabb források:

BeM = Åarjelsaemien-daaroen baakoegærja – Sydsamisk-norsk ordbok. Ed. Knut Bergsland, Lajla Mattson Magga. Idut, Alta 1993.

Grs = Lulelappisches Wörterbuch von Harald Grundström. I–II. Einar Munksgaard, Uppsala–København 1950–1951.

Itk = Inarilappisches Wörterbuch I–III. (Ed. Erkki Itkonen et al.) SUS, Helsinki 1986–1989.

Kur = Самь–рушш соагкнэхкь – Саамско-русский словарь. (Ред. Р. Д. Куруч.) Русский язык, Москва 1985.

Lag = Lappischer Wortschatz von Eliel Lagercrantz. I–II. SUS, Helsinki 1939.

Leh = Juhani Lehtiranta: Yhteissaamelainen sanasto. MSFOu 200. SUS, Helsinki 1989.

MSl = Pekka Sammallahti–Jouni Mosnikoff: U'cc sääm-lää'dd sää'nnkeârjaž – Pieni koltansaame–suomi sanakirja. Jorgaleaddji OY, Vantaa 1988.

N = Lapp Dictionary – Lappisk ordbok by/av Konrad Nielsen. I–III. H. Aschenhoug & Co (W. Nygaard), Oslo 1932–1938.

Qvi = J. K. Qvigstad: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Grøndahl & Søn, Christiania 1893.

Sch = Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie von Wolfgang Schlachter. SUS, Helsinki 1958.

- Skö = Tryggve Sköld: Die Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lappischen. Almqvist & Wiksells, Uppsala 1961.
- Sml = The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji, Kárášjohka/Karásjok 1998.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja (ed. Kulonen et al.) 1, 2, 3. SKS, KKTK, Helsinki 1992, 1995, 2000.
- TII = Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen von T. I. Itkonen. I–II. SUS, Helsinki 1958.
- UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch (Hrsg von Károly Rédei). Akadémiai Kiadó, Budapest 1986–1988.
- Häkkinen, Kaisa (toim.) 1987: Nykysuomen sanakirja. Etymologinen sanakirja. WSOY, Porvoo–Helsinki.–Juva.
- Keresztes, László 1996: Die Aufnahme von K.B. Wiklunds Arbeiten in Ungarn. In: Lars-Gunnar Larsson (Hrsg.) Laponica et Uralica. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Vorträge am Jubiläumssymposium 20.–23. April 1994. Studia Uralica Upsaliensia 26. Almqvist & Wiksell, Uppsala. 351–357.
- Keresztes, László 1997: Questions on the linguistic relations between Lapps (Saamis) and their neighbours. In: Sirkka-Liisa Hahomo et al. (Hrsg.): Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21.–23. November 1996. Shaker, Maastricht. 145–150.
- Lehtiranta, Juhani 1989: Yhteissaamelainen sanasto. MSFOu 200. SUS, Helsinki.
- Sammallahti, Pekka 1991: Etymologalaš sátnelistu. Davvisámegiela 845 dá báleamos sáni duogaš. [sine loco]
- Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji, Kárášjohka/Karásjok.

Zárszó

A szerzőpáros magyar tagja különösképpen szeretettel emlékszik első, 1989-es mordvinföldi útjára, amelyen a jubiláns felkérésére vehetett részt. A szerkesztőpáros mindkét tagja ezzel a kis előszótervezettel kíván a jubiláns Szíj Enikőnek jó egészséget és további eredményes alkotótevéket.

A cikk társszerzője Lars-Gunnar Larsson. Megjelent:

Permiek, finnek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára. Urálistikai Tanulmányok 14. Szerk. Csepregi Márta–Várady Eszter. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest. 118–124.

1. Skandinávia népeinek közigazgatási története dióhéjban

Skandinávia ősidőktől fogva lakott terület. A jégkorszak Kr.e. 9000 körül ért véget, s ettől kezdve már gyéren lakott területnek számít (Carpelan 2002: 194). A régészet feltérképezte a jégkorszaki refúgiumokat, amelyeknek folytatói – a jégtakaró visszaszorulásával – tovább virágoztak a mezolitikumban, majd a neolitikum hajnalán is. Az őslakosok kilétéről megoszlanak a vélemények. Leginkább azt a véleményt tartom valószínűnek, amely szerint az őslakosok nem finnugorok voltak, nyelvi hovatartozásukról csak találgatásokra hagyatkozhatunk. A finnugor nyelvű népek betelepődése Kr.e. 3. évezredben történik. E telepések valószínűleg az ún. korai közfinn nyelvi állapotot képviselték. A korszak Kr.e. 1500–1000 körül ért véget, amikor a lappok ősei (őslapp) és a mai balti finn népek (finn, karjalai és az észti nyelvjárások, továbbá egyéb, kisebb csoportok) ősei közötti kapcsolatok meglazultak. Ennek eredményeképpen az időszámításunk kezdete körül differenciálódni kezdtek a balti finn nyelvek. A lappok mindig ennek a nyelvi areának a legészakibb peremén éltek, de állandó kapcsolatban és harcban álltak a balti finn csoportokkal, akik egyre északabbra szorították őket, majd a földműves finnek tovább üzték őket a Skandináv-félsziget középső vidékeire. A térségben korán – ugyancsak Kr.e. 3000 körül – megjelentek az ősbaltiak és az ősgermánok is.

Noha még sokáig nem voltak államhatárok, a helyi népek nyelvileg és életmód szempontjából különbséget mutattak. A munkamegoszlás nagyjából a következő volt, és maradt gyakorlatilag a néprajzi értelemben vett jelenkorig: a lappok réntartással foglalkoztak a magas hegyi tundrákon, a skandinávok halászkodtak, majd földművesek, a finnek ugyancsak földművesek voltak a karjalaiakhoz hasonlóan. A karjalaiak történelmük során orosz fennhatóság és egyházi befolyás alatt álltak, míg a többi balti finnt a nyugati kereszténység felvételére kényszerítették. Az etnikai határok nem voltak élesek (ma sem azok!), mindegyik csoport kiegészítő foglalkozásként halászott, vadászott és gyűjtögetett. A viking kori hajózást és kereskedelmet nyugatról értelemszerűen a skandinávok irányították, keletről pedig az oroszok igyekeztek kiterjeszteni hatalmukat Skandináviára, amelynek történetét a svéd–orosz háborúságok alakították. A lappok minden időben a kisebbség nehéz sorsában osztoztak.

Az államhatárokat a 14. századtól különböző békekötések szabályozták (Pähkinäsaari 1323, Täyssinä 1595, Stolbova 1617, Uusikaupunki 1721, Hamina 1809). A kalmari unió idején (1397-től 1523-ig) volt a terület közigazgatásilag legegységesebb, amikor egyesültek a skandináv királyságok és a finnek. Ezzel az erős szövetséggel álltak szemben keleten az oroszok (vö. Finnország története 2002: 52–56). A további századokban a dán–norvég–svéd trió különböző párokban uralkodott a területeken. A történelem folyamán ezek az országok különféle képpen „párosodtak”: a 17–18. században dán–norvég, ill. svéd–finn párokba rendeződtek. A 19. század elején (a napoleoni háborúk végeztével) a dánok magukra maradtak, svéd–norvég és finn–orosz párok alakultak ki. A finnek tehát egész idő alatt svéd vagy orosz fennhatóság alatt álltak, a lappokat azonban mikor többé, mikor kevésbé mind a négy (norvég–svéd–finn–orosz) hatalom sarcolta. A mai skandináviai államhatárokat nem etnikai alapokon húzták meg. A fontosabb dátumok: 1751-ben megegyeztek a norvég–svéd határ vonaláról (ekkor a norvégok Dániához, a finnek Svédországhoz tartoztak). Ez a megállapítás nem csak a skandináv etnikumok egymás közötti határait, hanem a skandináv–finn viszonylatra is érvényes. A svéd–finn határ kijelölése csak a haminai békével (1809) történt meg, amikor a svéd királyoknak le kellett mondaniuk a finn területekről Oroszország javára. A Norvégia és Oroszország közti határról csak 1826-ban egyeztek meg (vö. Bergsland 1977). Norvégia 1905-ben népszavazással vált el Svédországtól, Finnország pedig 1917-től lett szuverén állam.

A lappok mindezek ellenére viszonylag szabadon folytathatták nomádizáló életmódjukat a kialakult államhatárok mindkét oldalán. Ez alól 1917-től a mai napig csak az orosz határ jelent kivételt.

2. Célkitűzés

Jelen tanulmányomban összegyűjtöttem és etimologizálom a lapp nyelvjárásokban és csoportokban fellelhető etnonimákat (az ennek megfelelő nyelveket és területeket), amelyek szemléletesen jelzik a lappok kapcsolatainak alakulását a környező népekkel a különböző történelmi korokban. Jelen dolgozatban a különböző lapp nyelvjárásokban használatos nép-, nyelv- és országneveket mutatom be a szótári anyag alapján. A legfontosabb etnonimák a készülő lapp etimológiai szótár kézírata szerint (vö. Keresztes–Larsson 2004) kerülnek bemutatásra (vö. még Karsten 1936).

A lapp (számi) nyelvjárások (vagy nyelvek) felosztása és megnevezései egyrészt az égtájakon alapulnak, másrészt a folyók, tavak, települések szerint történnek. Érdemes lenne egy tanulmányt szentelni az égtájak nyelvjárási megnevezéseire. A nevek ugyanis függenek egyrészt a csoportok egymás kö-

zötti elhelyezkedésétől, másrészt a természeti viszonyoktól (pl. merre vannak a hegyek vagy a nyílt tenger). A helyzetet az is bonyolítja, hogy a nap járása nem igazít el egyértelműen, hiszen télen egyáltalán nem jön fel, nyáron pedig nem megy le...

3. A térség jelenlegi népei, nyelvei és országai

3.1. Lappok

Számik, számi, Számiföld / lappok, lapp nyelv, Lappföld

A lappok magukról az egész nyelvterületen egyöntetűen a *számi* megnevezést használják: *sápmi* 'számi/lapp nyelv', *sápmelaš* 'számi/lapp ember'. Történelmük során sohasem használták a *lapp* megnevezést, amely a skandináv népek és az orosz, valamint ezekből szétterjedve *exonima* lett. Ez a mesterséges alakulat térképeken található: *Lappland*. Az északi számik a területet *Sápmi*, *Sámieana(n)* névvel illetik. Ugyanennek a területnek norvégiai neve *Finnmarken*, ami arra utal, hogy a *finn* eredetileg a lappok neve volt: vö. *S Fin'marke* Finnmarken, *finn'e* Lappe, Lappländer, ältere Benennung der Lappen (Hasselbrink 494). A *lapp* elnevezést korlátozott mértékben regisztrálják a szótárak, mivel a számiknak legalább ismerniük kell: *S laappe* Lappe, Lappländer (Hasselbrink 827).

A nyelvjárások rövidítései: **N** (= északi, Nielsen szerint, *davvisámegiella*), **S** (= déli, *oarjiesámegiella*), **U** (= umei, *ubmisámegiella*), **P** (= pitei, *bihtansámegiella*), **L** (= lulei, *julevusámegiella*), **I** (= inari, *anársámegiella*), **E** (= keleti: koltta [Sammallahti–Mosnikoff], *nuortalašsámegiella*; kildini [oroszbetűs forrás: Kuruch], *gielddasámegiella*; **T** terlapp [Genetz, T. I. Itkonen]), *darjjesámegiella*), **FS** (= korai közfinn), **PS** (= őslapp). A címszavak az északi irodalmi írás szerint szerepelnek (Sammallahti). A szerkesztési elvekre, további rövidítésekre és forrásokra ld. Keresztes–Larsson 2004: 123–124.

sápmi Saami language | lapp, számi nyelv; **S-** Lappland, Saamiland | Lappföld; **sápmelaš** Lapp, Saami | lapp, számi (ember)

N *sabme* fjell-lapp; det lappiske sprog, *Sabme* Sameland; fellesbetegnelse for den norske landsdel Finnmark og den finske landsdel Lappi; *sabmēláš* same (Nielsen III/357, 358), **S** *saemie* same (Bergsland–Magga 248), **U** *sàbmee* Lappe (Schlachter 114a), **P** *sapmê* Lappländer, Lappe, *sāmē lannta* Lappland (Halász 115), **L** *sapmē* lapp, lapska språket, *Sāmē(n)-ätnam* Lappland; *sapmēlatj* lapp (Grundström 930, 931), **I** *säämi* Lappe, *Säämi* Lappland; *sāmilaž*, *sämmlaž* Lappe (besonders Inarilappe) (E. Itkonen 4070.), **E** *sää'mm* koltta, *Sää'mjân-nam* Lappi; *sä'mmlaž* koltta, kolttsaamelainen (Sammallahti–Mosnikoff 116, II/57), *сәммь* саами, саамский язык; *сәммьленч* саами (Kuruch 314). – FS

origin: ~ Fi *Hämä-*, *Häme* < **šämä* land < Ba **žämä* land, or Ge **sēma* dark grey. – A szónak végső soron köze van az újabb keletű *suomi* Finnish szóhoz is. – A *számi* etnonima nemzetközi vándorszóként több nyelvbe elkerült: No *Se same*, Ru *саамский*, En *Saami*, Ge *Saamisch*, Hu *számi* stb.

Cf Lagercrantz 6122.; T. I. Itkonen 471b; ItkChrest 1345.; SSA III/138, 215–216; Lehtiranta 1106.; Sammallahti 1998: 262.

3.2. Nem-lappok. A nem-lapp, skandináviai lakosságra összefoglaló elnevezések használatosak, attól függően, hogy a számi csoport melyik országban, melyik néppel áll szorosabb kapcsolatban. Ezek utalhatnak nemzetiségre vagy a népcsoport foglalkozására.

3.2.1 Norvégok, norvég nyelv, Norvégia

dáčča ~ *dáža* Norwegian | norvég (nemzetiségű); **D-** Norway | Norvégia

N *dāžā* ~ *dāžžā* nordmann (Nielsen I/463), **S** *daatje* bonde, nordmann el. svensk (Bergsland–Maggä 55), *daadje* Schwede, Norweger; sch. oder norw. Bauer (pejorativ) (Hasselbrink 398), **U** *dādtja* Festansässiger, Schwede (Schlachter 27a), **P** *tažža* Bauer; ein Name des Bären (Halász 136), **L** *tadtja* norrman (Grundström 1055), *dāžža* svensk, norrman (el annan som inte är av samisk härkomst och inte talar samiska) (O. Korhonen 45, 474), **I** *taaža* Norwegen, norwegisch (E. Itkonen 4814.), **E** [*taajaž* ~] *taažž* norjalainen (Sammallahti–Mosnikoff 120), [*Tājj(a)* ulkomaa, Norja, Ruotsi (T. I. Itkonen 568a)], **T** *Tājñč* ein Deutscher usw. (Genetz 185; T. I. Itkonen 568a; elavultnak minősíti). – PS **tāñže* loaned: < Sc *danja-* ~ Norse *danr*, No/Se *dan-*. – A szó réginek, közlapp korinak tartható; mindenütt jelent norvégot, de délen svédet is, tehát skandinávot, talán dán vikinget, azaz nem-lapp embert, de nem orosz, másrészt utal arra, hogy a skandinávok voltak a földművelők. A lapp szó átkerült a finn nyelvírásokba is *taatsa*, *taatsi* 'norjalainen, rannikkolainen' jelentésben. – Keleten kissé más formában van meg, amely külföldet jelent, mennél keletebbre megyünk, annál szélesebb a szó jelentése: Norvégiát és Svédországot, idegen nyelvet (*tāja-kill* 'ulkomaan kieli, ruotsi', T. I. Itkonen 568a.), *Tājja* Deutschland, Schweden, Norwegen, Finnland (Genetz 185). Ez az alak összefügg a címszóval, ám külön idejű, korábbi átvételnek tartható. Van még keleten egy, az északihoz közelebbi adat: T *Tājñč* ein Deutscher usw. (Genetz 185; T. I. Itkonen 568a; elavultnak minősíti). Lehet, hogy ez átvétel az északi nyelvírásokból. A szavak tehát kétségkívül összefüggenek egymással. A hangtani kérdések további vizsgálatot igényelnek.

Cf Lagercrantz 7688.; T. I. Itkonen 566b; 568a; ItkChrest 328.; SKES IV/1190; Lehtiranta 1226.; Sammallahti 1998: 236

dárru the Norwegian language | norvég nyelv; **dárrolaš** Norwegian (speaking) | norvég(ul beszélő)

N *darro* det norske språk, *darröláš* nordmann (Nielsen I/490), **S** *daaroe*, *daara* nordmann el. svenske; en som snakker norsk el. svensk, *daaroelatje* norsk el. svensk; som snakker norsk el. svensk (Bergsland–Magga 55), **U** *daarroo*, *daaròladtja* Festansässiger, Schwede; die schwedische Sprache (Schlachter 26a), **P** *tārrū* schwedische, norwegische Sprache (Halász 138–139), **L** *tārrō* varje språk som ej är lapska, svensk, norsk, *tārrōlatj* svenks, norrman, finne (Grundström 1085), *dárro* ~ *dárogiella* svenska, norska (språket), *dárrolaš* svensk (även norrman): norrman, finne (O. Korhonen 48, 474), *dárustit* tala svenska, norska (O. Korhonen 48, 381), **I** *táaru*, *táaruj* Norwegen; das Norwegische; norwegisch (veralt.) (E. Itkonen 4871.), **E** *Taarr* Norja, *taarrkïöll* norja, norjan kielii (Sammallahti–Mosnikoff 121, II/78), *Tārr* Norja, Ruija, Venäjä, ulkomaa (T. I. Itkonen 573a), **T** *Tārra* Russland, *tārlaj* Russe (Genetz 185). – Loaned: < Fi *taro(maa)* land of Baltic Finnic peoples, non-Saamic < Ru *дор* (*драть*, *деревня*) pelloksi raivattu alue, raivio, bewohnter Ort. – A végső soron orosz eredetű szó jelentése tehát ’irtás, művelés alá vett terület’. A lappba még igen régen a finnből került át (vö. a finn *Ylistaro*, *Alastaro* helyneveket). A lappban aztán nem-lapp csoportokat jelentett, főként skandinávokat: Norvégiában norvégokat, Svédországban svédeket, sőt ritkán finneket is. A legkeletibb **T** nyelvjárásban viszont oroszokat jelent. (Országnévként általában csak keleten használatos.) – *Turja*, *Tyrjä* ’Kuolan niemimaan kaakkois- tai itäosa’, *turjalainen* ’lapp’, karjalai *turjalaine* ’lapp’ más, ismeretlen eredetű. (Vö. még közsóként finn *turja*, *tyrjä* ’Zauberer, Hexenmeister’.) Ezeknek a lapp megfelelői összefüggének az orosz *Тер*, *Терский берег* ’Kuolan niemimaan itäosa’ helynevekkel. Az orosz szó (óorosz *Тьрѣ*, *Трѣ*, *Терѣ*, mai: *терской лопь*, *Терский берег*) balti finn eredetű, amelynek végső etimológiája ismeretlen.

Cf Lagercrantz 7749.; T. I. Itkonen 573a, 1021a; ItkChrest 364.; SSA III/273; Lehtiranta 1230.

vuotna a long arm of a lake, fjord | hosszú öböl, fjord, **V-** Norway | Norvégia

N *vuodnâ* fjord (Nielsen III/784), **S** *voene* bygd, *voenehke* bygdeboer (Bergsland–Magga 347), **U** *vuadna* (Lehtiranta 1441.), **P** *Vuotna* Norwegen (Halász 177), **L** *vuotna* fjord (i Norge); Norge (Grundström 1468), *Vuodna* Norge (O. Korhonen 186, 381), *vuonak*, *vuonalád'de* norrman, *vuodnalaš* norsk, *vuonagiella* norska (O. Korhonen 106, 189), **I** *vuona* grosse, lange und schmale Bucht, Fjord (E. Itkonen 1468), **E** *vuõnn* vuono (Sammallahti–Mosnikoff 143), *вѣнн* залив, бухта, заводь (Kuruch 57). – Unknown origin. Borrowed: > Fi *vuono*. – A délebbi nyelvjárásokban (E U P L) jelentése Nor-

végia, norvég parasztlakta település. Az északi és keleti nyelvjárásokban csak közszói értelemben 'fjord' ismeretes.

Cf Lagercrantz 8783.; T. I. Itkonen 788b; SSA III/474; Lehtiranta 1441.

Norga Norway | Norvégia, **norgalaš** Norwegian | norvég (nemzetiségű) (Sammallahti 325)

N *Nqr'gá* Norge (Nielsen III/122), **S** *Nöörje* Norge (Bergsland–Maggá 218), **U** *Nür'ja* Norwegen (Schlachter 105b), **P** –, **L** –, **I** –, **E** –. – Loaned: < Sc, Se No *Norge*. – Ez nyelvjárási elterjedésénél fogva is újabb szó. Az északi területeken a norvég ejtés (-rg-) tükröződik, a déli nyelvjárásokba azonban hangalakja miatt (-rj-) a svédből került át. (Ugyanígy a finnbe is: *Norja*.) Szélesebb körben használatos a *dáža*, *dárru* (ld. fentebb!).

Cf Lagercrantz 4242.; T. I. Itkonen –; ItkChrest 1171.; SSA II/231; Sammallahti 1998: 257

3.2.2. Svéddek, svéd, Svédország

A nem-lapp, skandináviai lakosságra összefoglaló elnevezések használatosak (ld. fentebb *dáčča*, *dárru*; ld. még alább *láddi* is). Általános, kizárólagos népi megnevezése Svédországnak van.

Ruoŋa Sweden | Svédország; **ruoŋelaš** Swede, Swedish | svéd

N *Ruoŋa* Sverige, *ruoŋeláš*, *ruoŋelaš* svenske (Nielsen III/340), **S** –, **P** –, **L** *Ruohta* (dial.) Sverige, *ruohtelatj* svensk, svensktalande (Grundström 879), **I** *Ruota*, *Ruodah* Schweden; *ruátalaž*, *ruáhddálaž* Schwede, Schwedin (E. Itkonen 3957.), **E** *ruōc'c* ruotsi, vainolainen; *Ruōc'c* Ruotsi; *ruōc'claž* ruotsalainen (Sammallahti–Mosnikoff 101, II/108), –. – Loaned: < Fi *ruotsi*, dial. *ruohti*, *ruotti*, *ruoðði*, *ruossi* Swedish, Ca *ruottši*, *ruotš* Finnish, Lutheran, Ee *Rootsi* Sweden < Sc, Norse *rōps-land* Uppland coast, Roslagen county. Eredetileg a svéd vikingek (varjágok) neve legetett. A *Svierji* szóval kiegészítik egymást. → **Ruošša**

Cf Lagercrantz 5989.; T. I. Itkonen 459a; ItkChrest 1332.; SSA III/108

Svierji Sweden | Svédország

N –, **S** *Sveerje*, *Svöörje*, *Svierje* Sverige (Bergsland–Maggá 299), *Sveerj'en laande* das schwedischer Land; *sviēnske* Schwede (Hasselbrink 1281, 1282), *svienske* svenske (Jåma 78), **U** *Svir'ja* Schweden (Schlachter 132b), **P** *Sverije*, *Sverje* Schweden (Halász 132), **L** *Svier'ji*, *Svierik* Sverige (O. Korhonen 474), **I** –, **E** –. – Loaned: < Sc, No Se *Sverige* [kiejtés: sverje]. A *Ruoŋa* névvel kiegészítik egymást. Újabb átvétel valamelyik skandináv

nyelvből. Csak az ország megnevezése. A népre és a nyelvre más szavak szolgálnak → **dáčča, dárru**

Cf Lagercrantz 7226.; T. I. Itkonen –

gái'nolaš L Swede | svéd

N –, S *gaajnoe* bumann (ikke-same), *gaajnoeladtje*, *gaajnaladtje* bonde (ikke-same) (Bergsland– Magga 82), P –, L *kai'nōlatj* bonde nere i svenska kustlandet (Grundström 146), *gái'nolaš* svensk från kusttrakterna (O. Korhonen 62, 472), Régi források szerint a szójelentés: 'svéd v. norvég paraszt' (Lindahl–Öhrling szótára).

Loaned: < Fi *kainu* 'alanko', *Kainuu* 'Kajaani, Pohjanmaa, rannikkoseutu', *kainulainen* 'rannikon asukas' ?< Ge, Se *hven* 'vesiperäinen maa, viettävä maa'. Ez a Fi szó került át a déli lappba, valamint a Sc-ba is: > Norse *kveinir*, *kvænir*, *kue(n)ner* 'kvén, finn', 'jk Pohjois-Skandinavian kansa, todennäk. suomalaisen', amelynek folytatója a mai No *kven* 'finn' szó. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a finn földművelők kerültek kapcsolatba az egyre délebbre, Skandináviába vonuló réntenyésztő számi lakossággal. A terület a Botteni öböl partvidékén a svéd lakosság fennhatósága alá került, míg a finnek északabbra, norvég területekre költöztek.

Cf Lagercrantz 2044.; T. I. Itkonen –; SSA I/277

3.2.3. Dánok, dán nyelv, Dánia

Dánmárku Denmark | Dánia, **dánmárkulaš** Danish | dán (nemzetiségű) (Sammallahti 104)

N *Danmár'ko* Denmark, *dan'ská-* dansk (Nielsen I/484). – Dánia neve is hasonlóképpen a hivatalos nevek közé sorolható: *dan-mar'ko* Dänemark (Qvigstad 1893: 126) < No. Analógiás alakulat a *Finnmark* 'Lappföld, Számiföld' alapján a: *Finnmárku* Ruija, Finnmark (Sammallahti 514).

Cf Lagercrantz 7647; T. I. Itkonen –; SSA III/268

3.2.4. Finnek, finn, Finnország

láddi the Finnish language | finn nyelv; **L-** Finland (including land south of Enontekis [Enontekiö] (i. e. without Utsjok [Utsjoki], Enare [Inari] and Petsamo) | Finnország (kivéve a legkeletibb területeit); **láddelaš** Finn, Finlander | finn (ember)

N *Lad'de* Finnland fra Enontekis [Enontekiö] av og sydovert (altså uten Utsjok [Utsjoki], Enare [Inari] og Peisen [Petsamo]; *lad'dēlaš* finne, kven

(Nielsen II/470), **S** *laedtie* bumann, gårdbruker; svenske el. nordmann; svensk el. norsk språk (Bergsland–Magga 166), **U** *låddee* Bauer (Schlachter 84a), **P** *laddê* Bauer (Halász 55), **L** *laddē* svensk; *laddēlatj* svensk [vuona-l. norman] (Grundström 372), *lád'delaš* svensk, bofast, icke-renägande person (O. Korhonen 106, 189), **I** *Läddi* Finnland (veralt.); *läddiläž*, *leddläž* Finne (der in Finnland oder in Finnmarken wohnt) (E. Itkonen 2003.), **E** *lä'dd* suomi, suomalainen, *lä'ddlaž* suomalainen, lantalainen (Sammallahti–Mosnikoff 60), *lāndtlantš* suomalainen, ei-saamelainen (T. I. Itkonen 186b), *Lä'ddjānna* Suomi (Sammallahti–Mosnikoff 60), *lānndtā* „Lanta”, Suomi (T. I. Itkonen 186a). – Loaned: < Sc, No Se *land* (Fin)land, Jemtland, Hålogaland stb. Borrowed: > Fi *lanta* das übrige Finnland aus lappischer Sicht. A szó a norvég-lappoknál norvég, a svéd-lapponál svéd parasztot jelent, Finnországban pedig finnt. A szó az északiban elavult, helyette → **suopma**

Cf Lagercrantz 3202.; T. I. Itkonen 186a; Qvigstad 1893: 205; SSA II/45–46; Lehtiranta 567.

suopma the Finnish language | finn nyelv; **S-** Finland | Finnország;

suopmelaš Finnish | finn

N *suobmâ*, *suomâ-giellâ* det finske språk; *Suobmâ* Finland; *suobmeläš* Finn, Finnish-speaking (Nielsen III/583–584), **S** –, **U** –, **P** –, **L** *suopma*, *suoma-kiella* det finska språket, finsk- (Grundström 1012); *Suobma*, *Suomalán'da* Finland; *suobmelaš* finsk (O. Korhonen 164, 259), **I** *suoma*, *suomakiela* das Finnische, *Suoma* Finnland; *syemilaž* Finne (E. Itkonen 4607.), **E** –. – Loaned: < Fi *suomi* < 1) P-Ba 2) < P-Ge Összefüggésben van a lappok *Sápmi* elnevezésével is, és bonyolult oda-vissza kölcsönzésről van szó a térség nyelvei között.

Cf Lagercrantz 7158.; T. I. Itkonen 531a; ItkChrest 1476.; Grünthal 1997: 51–72; SSA III/215–216; Sammallahti 1998: 264

3.2.5. Karélok, karél nyelv, Karjala

garjil(laš) Carelian | karél (karjalainen; vainolainen, Sammallahti)

N *gar'jel* Karelen (bare som lokalt stedsnavn) (Nielsen I/52); *gárjellaš* kareler, karelsk (Nielsen I/53), **S** *gaarj'ele* (schwedischer od. norwegischer) Bauer; fremder Mensch; Räuber (Hasselbrink 525), *gaerjele* norsk el. svensk bonde; fremmed person som man ikke er sikker på om er vennligsinnet; røver (Bergsland–Magga 89), **I** *kärjil-* Karelien, *kärjilruošša* Russisch-Karelier; *kärjillaž* Karelier (Itkonen 1330.), **E** *Ka'rjjel*, *Kärjjel* Karjala, *ka'rjjlaž* karjalainen (Sammallahti–Mosnikoff II/35). – A svédországi nyelvjárások-

ban a szó jelentése 'orosz' (ld. lentebb). Nielsen magyarázatában is az áll, hogy csak helynevekben fordul elő anélkül, hogy a pontos jelentését ismernék. Ahol pedig ismerik, inkább a folklór szókincsébe tartozik, jelentése pedig igen pejoratív: 'rabló, fosztogató, ellenség'.

Cf Lagercrantz 2129.; T. I. Itkonen 91a; SSA I/313–314; Lehtiranta 368.

3.2.6. Oroszok, orosz, Oroszország

ruoš'sa the Russian language | orosz (nyelv); **R-** Russia | Oroszország;
ruoš'salaš Russian | orosz (ember)

N *ruoš'sa* russer; *ruoš'sâlâš* russer; *Ruoš'sâ* Russland (Nielsen III/337–338), **S** –, **P** –, **U** –, **L** –, **I** *Ruoš'sa* Russland, *ruoš'sa* russisch (E. Itkonen 3955.), **E** *Ruõššjannam* Venäjä, *ruõšš* venäläinen (Sammallahti–Mosnikoff 102), *p̄yuuu* русский (Kuruch 302). – Loaned: < Fi *ruotsi* Swede < PF **rōtsi* 'ruotsalainen varjaagi' > 'venäläinen' < Sc, Norse *rōps-* → **Ruo#**

Cf Lagercrantz 5976.; T. I. Itkonen 458b; Qvigstad 1893: 276; ItkChrest 1329.; SSA III/108

gárjel **L** Russian | orosz, **G-** Russia | Oroszország

N –, **S** –, **P** *karjêl* Russe; russisch (Halász 33), **L** *kar'jêl* ryss (Grundström 175), *Gár'jel* Ryssland (O. Korhonen 415), *gár'jel* ryss (omtalas även i samiska sägner från gammal tid), *gár'jelaš* rysk (O. Korhonen 66, 415), **E** –, – Az **N**, **I** és **E** régi mesékben nyelvjárásokban jelentése 'Karélia' (ld. fentebb → **garjillaš**, **ruoš'sa**).

Cf Lagercrantz 2129.; T. I. Itkonen –; SSA I/313–314; Lehtiranta 368.

4. Mondabeli nép – csúdok

čuhti chude (name of nation, only found in legends) | csúd (mondabeli nép)

N *čutte* tsjude (folkenavn som bare forekommer i sagn) (Nielsen I/451), **S** *tjuvrie*, *tjuvdie* røver, fiende (i sagn) (Bergsland–Maggä 320), **U** *tjūddee* Zwerg; Schwachsinniger (Schlachter 143a), **P** *čuððê* ein feinlicher Volksstamm in den lappischen Sagen (Halász 156), **L** *tjuhtē*, *tjutē* tjuder; lapparnas fiender enligt gamla sägner (Grundström 1194), **I** *čuðe* Tschude, Feind und Räuber in alten Zeiten (in den Sagen) (E. Itkonen 420.), **E** *čuū'dđ* vainolainen, *tšuudi* (Sammallahti–Mosnikoff 18), *čudt* vainolainen, viholainen (T. I. Itkonen 682b). – FS origin either 1) ~ Fi *suude* kiila, *suutaa* kiilata, Ee dial. *suue*, *suuti* kiila, *suiata*, *suudata* kiilata < Fi *suu* mouth, or 2) ~ Fi *sota* war. The Sa word borrowed: > Ru *чуд* virolaisten, vatjalaisten, vepsäläisten nimi

> Fi *tšuudi* „vihavenäläinen”. – Riho Grünthal részletesen összefoglalta e történelmi, a lapp hagyományokban ellenséges népnek a kérdéseit (Grünthal 1997: 150–171, 281). E könyv ismertetésében a következőt írtam: „A történelmi mondákban szereplő *csúd* név germán eredetű (< **peudō* ’nép’). Az orosz forrásokban, valamint a lapp folklórban fordult elő. Több balti finn néppel megpróbálták összefüggésbe hozni. A szerző szerint a név a germán nyelvekből került át az oroszba ’idegen nép’ jelentésben. Maguk a novgorodi oroszok a Peipsi järv és a Pszkov környékén élő balti finneket (észteket, vótokat és vepszéket is) e névvel kezdték illetni. Orosz közvetítéssel a név eljut a lappokhoz (számikhoz), továbbá az észak-oroszországi népcsoportokhoz (zürjénekhez) is.” (Keresztes: 1999: 161).

Cf Lagercrantz 723.; T. I. Itkonen 682b; SSA III/226; Lehtiranta 182.; Grünthal 1997: 150–171; Keresztes 1999: 159–162

5. Újabb keletű uráli (finnugor) népnevek

Egyéb finnugor népek, amelyek az újabb tankönyvekben és atlaszokban szerepelnek, mesterséges szóalkotás eredményei: ***esttelaččat*** Estonians | észtek; ***komit*** Komi, Ziryans | komik, zürjének; ***mansit*** Mansis, Voguls | manysik, vogulok; ***hantit*** Chantys, Ostyaks | hantik, osztjások; ***madjarat, ungáralaččat*** Hungarians | magyarok; ***njenecat*** Yuraks, Nenets | jurákok, nyenyecek; ***enecat*** Enets | enyecek; ***selkupat*** Ostyak Samoyeds, Selqups | szelkupok.

A rokon népek közül sajnos kimaradtak a mordvinok (erzák és moksák), a votjások (udmurtok), valamint a tavgik (nganaszanok) (vö. Sámi Atlas 1996: 18).

6. Összegzés

A lapp nyelvben fellelhető etnonimák alapján szépen kirajzolódnak a skandináv történelem szakaszai a teljesen szabad migráció és nomadizálás szakaszától a mai hivatalos államformációk és -határok kialakulásáig. A számi népességet Finnország területén egyre északabbra szorították a finnek és a karjalaiak, majd a finn földművesek tovább űzték őket a Skandináv-félsziget középső vidékeire. Ennek során a lapp csoportok állandó kapcsolatban álltak a finnekkel, amit több etnonima (*dárru, láddi, ruoŋa, ruošša*) is alátámaszt. E rövid, vázlatos előterjesztésből a következő következtetések adódnak:

1) A lappok magukat *számi* névvel illetik, és mindig is ezt használták. Az exonimaként szereplő *lapp* legfeljebb pejoratív névként ismeretes számukra.

2) A nem lapp nyelvű embereket a különböző történelmi korokban más-más összefoglaló névvel említették. A legrégebbi e tekintetben a *dážža* ’skandináv, dán–norvég–svéd’, amely valamely skandináv nyelvjárásból került át délnyugat felől, és etimológiailag a *dán* szóval függ össze.

3) Kelet felől, végső soron oroszból, finn közvetítéssel átkerült *dárru* 'nem lapp, norvég–svéd(–finn–orosz)' közös etnonima. Ez a lakosság földműves, letelepedett életmódjára utalt.

4) Ugyancsak ilyen életmódra utal a *láddi* 'nem-lapp, norvég–svéd–finn' szó, amely egyben a földrajzi elhelyezkedést is jelöli: a lappoktól délre, nyugatra eső területek (Hålogaland, Finland, Jemtland, Kvenland, Gotland stb.) *-land* utótagjából magyarázható.

5) A közös etimológiájú Svéd- és Oroszország (*Ruo#ta*, *Ruošša*) skandináv eredetű szavak ugyancsak finn közvetítéssel kerültek a lapp nyelvjárásokba.

6) A pozitív előjelű megnevezések (*dárru*, *láddi* 'földműves') mellett több szomszéd nép ellenség, negatív, ill. pejoratív jelentésben (*čuhti*, *gárjel* 'ellenség, rabló, medve') fordul elő.

7) Szórványosan, egyes helyi nyelvhasználatban a földrajzi elhelyezkedés is utal az országra (*Vuotna* 'Norvégia = Fjordvidék', *gáinolaš* 'svéd, kvén, akik a Botteni öböl partján laknak vagy laktak').

8) A mai hivatalos országnevek tankönyvekben, térképeken, sajtóban használatosak (*Norga*, *Sverige*, *Dánmárku*); az országok és nyelvek megjelenésére változatlanul a régebbi szavak fordulnak elő (*Dáčča*, *Ruo#ta*). Kivéteklént említhető a *Suopma* 'Finnország', ami a többi néphez viszonyítva a finnekkel szorosabb, rokoni szálakkal magyarázható.

9) Az előző csoport neveihez hasonlóak azok, amelyek az iskolai könyvekben, szótárakban szerepelnek, amelyek tudatos nyelvújítás eredményeképpen skandináv–finn nyelvi alapról keletkeztek, s amelyeknek ma még nem nagyon van nyoma a népnyelvben.

A számi nép nemzetté válásában azonban fontos szerepe van egyrészt annak, hogy a régi megnevezéseket megtartsák, másrészt annak is, hogy nyitottak legyenek a világra, megismerjék és néven nevezzék Európának és szűkebb hazájuknak, az Északi Sarkkör vidékének népeit és nyelveit is.

Források és etimológiai irodalom

- Bergsland, Knut 1977: Saamen kiel i ja naapurikielet. Virittäjä 81: 1–11.
 Bergsland–Magga: Åarjelsaemien-daaroen baakoegærja – Sydsamisk-norsk ordbok. Ed. Knut Bergsland, Lajla Mattson Magga. Idut, Alta 1993.
 Carpelan, Christian 2002: Arkeologiset löydöt aikaportaina. In: Grünthal 2002: 188–212.

- Genetz, Arvid: Kuollan lapin murteiden sanakirja ynnä kielennäyhteitä. Toimittanut Arvid Genetz / Wörterbuch des kola-lappischen Dialekte nebst Sprachproben von Arvid Genetz. BFVS 50. Helsingfors 1891.
- Grundström, Harald: Lulelappsk ordbok på grundval av K. B. Wiklunds, Björn Collinderns och egna uppteckningar utarbetad av Harald Grundström. Med tysk översättning. – Lulelappisches Wörterbuch auf Grund von K.B. Wiklunds, Björn Collinderns und eigenen Aufzeichnungen ausgearbeitet von Harald Grundström. Mit deutscher Übersetzung. [Band I., Fasc. 1–3: A–L 1–479; Band II., Fasc. 4–6: M– sinne 481–960; Band III, Fasc. 7–9: sintsanit–vuolätj 961–1440; Band IV, Fasc.10– 12. vuolatuhttēt–höuri. Tillägg. Person- och släktnamn. Register. Efterskrift. Förklaringar. Grammatische Übersicht 1441–1920] Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. C:1. A.-B. Lundequistska bokhandeln, Uppsala, Einar Munksgaard, København 1946–1954.
- Grünthal, Riho 1997: Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonymit. Castrenianumin toimitteita 51. Helsinki.
- Grünthal, Riho (toim.) 2002: Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan. Tietolipas 180. SKS, Helsinki
- Halász: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Írta Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv VI. MTA, Budapest 1896.
- Hasselbrink: Oarj’elsaamien baaguogärjaa I–III. Tjeeleme Gustav Hasselbrink – Südlappisches Wörterbuch I–III. Ausgearbeitet von Gustav Hasselbrink. [Band I. Grammatik/Wörterbuch. Å–Flytt’edh 1–496, Band II. Fnuske–Nuöggietidh 497–1020, Band III. Nuögie–Yvde. Bilder 1021–1488] Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. C:4. AB Lundequistska bokhandeln, Uppsala, 1981–1985.
- Huurre, Matti 1979: 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. Helsinki.
- Itkonen: Inarilappisches Wörterbuch I–III. Herausgegeben von Erkki Itkonen, unter Mitarbeit von Raija Bartens und Lea Laitinen. [I. A–K 1–441, II. L–P 1–430, III. R– Y 1–460; Beispiele zur Flexionslehre. Norwegisch-lappisches Wortregister. Deutsches Wortregister] Lexica Societatis Fennougricae XX, 1–4. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1986–1989, 1991.
- Itkonen, Erkki 1960: Lappische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und Wörterverzeichnis von Erkki Itkonen. Hilfsmittel für das Studium der finnisch- ugrischen Sprachen VII. suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

- Itkonen, T. I.: Koltan- ja kuolanlapin sanakirja – Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen von T. I. Itkonen. I–II. Lexica Societatis Fenno-ugricae XV. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1958.
- Jåma, Albert 2001: Norsk-sydsamisk ordliste. Gærjiste vaalteme, desember 2001. vers. 2. (www.hemnes.sapmi.net/Gaerjiste-vaalteme)
- Jämsä, Tuomo 1988: Lappi pakenee, lanta sikenee: *Lappi ja lappalainen* alkuperä. *Sananjalka* 30: 45–71. Turku.
- Karsten, T. E. 1936: Zu den ältesten Völker- und Ortsnamen der Ostseeländer. In: Helmut Arntz (hrsg.), Germanen und Indogermanen II. Festschrift für Herman Hirt. Heidelberg. 471–492.
- Keresztes, László 1996: Die Aufnahme von K.B. Wiklunds Arbeiten in Ungarn. In: Lars-Gunnar Larsson (Hrsg.) *Laponica et Uralica*. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Vorträge am Jubileumssymposium 20.–23. April 1994. *Studia Uralica Upsaliensia* 26. Almqvist & Wiksell, Uppsala. 351–357.
- Keresztes László 1997: Questions on the linguistic relations between Lapps (Saamis) and their neighbours. In: Sirkka-Liisa Hahmo et al. (Hrsg.), *Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt*. Vorträge des Symposiums aus Anlass des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21–23. November 1996. Shaker, Maastricht. 145–150.
- Keresztes László 1999: Riho Grünthal: Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonymit. (Ism.) *FUD* 6: 159–162.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. *SKST* 370, SKS, Helsinki. 40–46.
- Korhonen, Olavi: Bákkogir'je julevusámes dárrui-dáros julevusábmái / Lulesamisk svensk-svensk lulesamisk ordbok. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1979.
- Korkkanen, Irma 1975: The peoples of Hermanaric. *Jordanes, Getica* 116. Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia B 187. Helsinki.
- Kuruch: Саамско-русский словарь – Сәмь-рӯшш соагкнэхкь (Ред. Р. Д. Куруч) Русский язык, Москва, 1985.
- Lagercrantz: Lappischer Wortschatz von Eliel Lagercrantz. I–II. [Band I, a–o, II. p–v] *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* VI., Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1939.
- Lehtiranta: Yhteissaamalainen sanasto. (Toim. Juhani Lehtiranta.) MSFOu 200. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1989.
- Mosnikoff–Sammallahti: U'cc sääm-lää'dd sää'nnkeârjaž – Pieni koltansaame-suomi sanakirja (ed. Jouni Mosnikoff, Pekka Sammallahti). Jorgaleaddji Oy, Painopuoti, Vantaa, 1988.

- Nielsen: Lappisk ordbok grunnet på dielektene i Plmak, Karasjok og Kautokeino av Konrad Nielsen. I–III. – Lapp Dictionary based on the Dialects of Polmak, Karasjok and Kautokeino by Konrad Nielsen. [Vol. I. A–F; Vol. II. G–M, Vol. III. N–Æ] Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: skrifter XVII, 1–3, H. Aschenhoug & Co (W. Nygaard) Oslo 1932–1938.
- Qvigstad, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Grøndahl & Søn, Christiania.
- Sámi Atlas 1996: Geográfalaš ja historjjálaš kárttat (ed. H.R. Mathisen, S. Aikio, A. Henriksen). Keviselie, Romssavárdu [Tromsø].
- Sammallahti, Pekka: Sáme-suoma sátnegirji. Saamelais-suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji Oy, Ohcejohka 1989.
- Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji, Kárášjohka/Karasjok.
- Sammallahti, Pekka 2002: Saamelaisten juuret. In: Grünthal 2002: 159–173.
- Sammallahti–Mosnikoff: Suomi–koltansaame sanakirja – Lää’d–sää’m sää’nn-ke’rjj (ed. Pekka Sammallahti–Jouni Mosnikoff). Girjegiisá Oy, Ohcejohka, Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala, 1991.
- Schlachter: Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie von Wolfgang Schlachter. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1958.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 1–7. I–VII. SUS, Helsinki 1955–1981.
- Sköld, Tryggve 1961: Die Kriterien der umordischen Lehnwörter im Lappischen I. Almqvist & Wiksells, Uppsala, 1961. Wörterverzeichnis, Uppsala [s.a.]
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja (toim. U-M. Kulonen et al.) 1–3. [1. A–K; 2. L–P; 3. R–Ö] Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, Helsinki, 1992, 1995, 2000.
- Suomen väestön esihistorialliset juuret (toim. Jarl Gallén). Bidrag till Kännedom av Finlands Natur ock Folk. Helsinki 1984.
- UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch I–III. (Hrsg von Károly Rédei). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986–1988, 1991.
- Vilkuna, Kustaa 1957: *Kainuu – Kvenland*. Missä ja mikä? Helsinki.
- Wiklund, K. B. 1911: Lapparnas forna utbredning i Finland och Ryssland, belyst af ortsnamen. Le monde orientale V. Uppsala, 101–136; 175–196.

Megjelent:

Folia Uralica Debrececiensia 14. Debrecen, 2007. 45–60.

***A kisebb finnugor nyelvek
bibliafordításai***

A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében

0. Előzmények

A jyvaskyläi finnugor kongresszus egyik szimpóziumának (Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Вопросы уральских литературных языков. Budapest 1995) központi témája a kisebb finnugor népek irodalmi nyelvének problematikája volt. A résztvevők arra jutottak, hogy az egyes népek egységes irodalmi nyelvének megalkotása vagy pedig elvetése végső soron az illető nép elitjének a felelőssége. Valamennyi kísérleti megoldás, irodalmi nyelvi változat közül előbb-utóbb vagy valamelyik győz vagy pedig több változat is elterjedhet. Véleményem szerint az a legfontosabb, hogy minél több mű szülessen a mesterségesen kiművelt, szabályozott irodalmi nyelven. A nyelvi tervezésnél fontosabb az volna, ha az anyanyelven írt művekre igényük lenne a kisebb finnugor csoportoknak, más szóval irodalomhoz az alkotók mellett olvasók is kellenek. Amennyiben vannak olvasók, akik használják az irodalmi nyelvet, ezt a szórakoztatáson, művelődésen túl intenzíven ki kell terjeszteni a társadalom minden szektorába: olyan nyelvváltozatot kell létrehozni, amely egyaránt használható a tudomány, a közigazgatás és a jog területén is. Enélkül ugyanis egy nyelvváltozat öncélú marad, és nincs esélye egy kis nép nemzeti nyelvévé válására. A három legnagyobb, önálló államisággal rendelkező, tehát államalkotó finnugor nép képviselői, szakemberei nem kívánnak beleszólni, de nincs is joguk követelőzni, sürgetni a nyelvi és társadalmi fejlődés menetét. Legfeljebb arra hivatottak, hogy felhívják kisebb rokonaik figyelmét a lehetőségekre, módszerekre, a nemzeti nyelv kimunkálásának buktatóira, de sikeres végigvitelére is. Saját példánkkal szeretnénk megmutatni finnugor rokonainknak azt az évszázadokig tartó rögzös utat, amelyen magyarok, észtek és finnek már sikeresen végigmentünk. Máról holnapra, egycsapásra sajnos nem várhatók eredmények!

1. Korai bibliafordítások

1.1. Nyugat. Az írásbeliség és az egységes nemzeti nyelvek kialakulásának kezdetei sok népnél a bibliafordításokhoz köthetők. E tekintetben a re-

formációnak is nagy szerepe volt. A latin szertartást és a Szentírást már csak az újlatin nyelvek beszélői értették meg, ám a germánoknak, a finnugoroknak és a nyugati rítust követő szláv népcsoportoknak érthetetlen volt. Az elmúlt kétezer év folyamán a teljes Bibliát több mint 600 nyelvre fordították le, az evangéliumokat vagy egyes részeit pedig kétszer, vagy inkább háromszor ennyire.

Teljes bibliafordítások egyelőre csak a három nagyobb finnugor nyelven, valamint az északi lapon (számi) készültek. E népek mindnyájan főként a nyugati kereszténység szférájába tartoznak. Álljon itt néhány fontos adat!

Magyar: Az első fordítás-nyelvemlékek a 15. századi kódexekben maradtak fenn. Ezek újszövetségi Szentírás-részleteket jelentenek. Az első teljes Újszövetség-fordítás Sylvester János nevéhez fűződik (1541). A teljes Biblia fordításai évtizedekkel később jelentek meg (Károli Gáspár 1590-ben református, Káldi György 1626-ban katolikus). Abban, hogy a magyar irodalmi nyelv az északkeleti nyelvváltozaton alapult, lényeges szerepe volt a magyar nyelvű Bibliának. Ezt a nyelvjárást használta a nyelvújító Kazinczy is. Mi lett volna, ha pl. a Sylvester-féle í-ző terjedt volna el, vagy egy más, pl. ö-ző fordítás készült volna?

Finn: Elsőként Mikael Agricola Új Testamentuma jelent meg finnül (1548). A teljes Biblia Eerik Sorolainen, majd egy fordítói csoport munkájaként 1642-ban szólalt meg finn nyelven. A fordítások – így a mai irodalmi standard is – a különböző finn nyelvjárások sajátos ötvözetén alapultak.

Észt: Az Újszövetség déli észt nyelvjárásban (1686), a teljes Biblia északi észt dialektusban (1739) került használatba. Ez a teljes bibliafordítás döntött az észt irodalmi nyelv kialakulásában – a déli nyelvjárás ellenében – az északi nyelvjárás csoport javára.

Lapp (számi): Az ún. kis finnugor népek közül a lapp az egyetlen, amelynek jelentős része nem Oroszországban, hanem a skandináv országokban él. A protestantizmus trendje szerint a déli (umei lapp) Újtestamentum 1755-ben jelent meg, a teljes Biblia fordítása pedig 1811-ben készült el de máig kéziratban maradt). Az északi/norvég lapp Újtestamentum Nils Vibe Stockfleth fordításában 1840-ben, végül az Ótestamentum Lars Hætta munkája nyomán 1895-ben jelent meg.

1.2. Kelet. A finnugor (uráli) nyelvek Oroszországban élő többségének nincsenek régi nyelvemlékei, amelyeknek segítségével a kutatók a belső rekonstrukció segítségével felvázolhatnák e nyelvek távolabbi múltját. A zürjén kivételével (özürjén szövegtörödékek Permi Szent István fordításában a

14. század végéről valók) az összes többi oroszországi rokon nyelvünk írásbelisége mindössze néhány évszázadra megy vissza.

Igen becsesnek számítanak a legelső, a túlnyomó részt a 18. század második feléből származó szójegyzékek, rövid szövegek, amelyek arról tanúskodnak, hogy egy-egy ortodox kolostori központban (Moszkvától keletre a Volga-vidéken: Nyizsnij Novgorod, majd Kazany, Szibériában: Tyumeny; Moszkvától nyugatra: Tver, később északon, Karjalában: Petrozavodszk) „team-munkaként” már megpróbálták különböző oroszországi kisebbségi nyelvekre átültetni az Újszövetséget. Ebben a munkában minden bizonnyal tevékeny részt vállaltak a finnugor népek ott tanuló fiataljai, akiket nagyrészt missziós munkára képeztek ki.

A 18. században Oroszországban is felmerült a modern fordítások igénye, hiszen a régi, óegyházi szláv szövegeket már az orosz hívők sem értették meg teljesen. Így hozzáfogtak a modern, közérthető kiadások előkészítéséhez. A fordítóközpontokat összefogó Orosz Bibliaszövetséget (Российское Библейское Общество) 1813-ban alapították meg Szentpéterváron. Az első modern újszövetségi fordítás ennek gondozásában 1821-ben jelent meg orosz nyelven. A modern ószövetségi fordítás csak később látott napvilágot.

Oroszországban párhuzamosan az orosz fordítással –, mint mindig, akkor is – „központi vezérléssel” készültek az első finnugor kiadványok a 19. század 20-as éveiben. A fent említett előmunkálatoknak köszönhető, hogy a 19. század elején aránylag gyorsan elkészültek a szövegfordítások, amelyek az 1820-as években már nyomtatásban is megjelentek: főként az Újtestamentum részei vagy egésze (evangéliumok, az apostolok cselekedetei és a különböző keresztény közösségeknek írt levelek; pl. tveri karjalai 1820, erzamordvin 1821, moksa-mordvin 1827, hegyi cseremisz 1821). A hitélet gyakorlati kérdéseinek tisztázására katekizmusokat is készítettek. Korábbi fordításrészletekről csak közvetett bizonyítékaink vannak. A modernizált változatok aztán sorra követték ezeket a század második felében és a századfordulón is, egészen az októberi forradalomig.

A cirill ábécé a legtöbb kis finnugor nyelv leírására nehezen használható, de más lehetőség nem lévén az írástudó szerzetesek csak erre támaszkodhattak. (Nem volt ez másként a latin tekintetében a ma latin betűs magyar, finn és észt irodalmi nyelv esetében sem.) Néhány szerzetes még a nyugat-európai egyetemekre is elvetődött (pl. Damaszkín, alias Szemjonov hat évet töltött Göttingenben, ahol Schlözerrel is kapcsolatba került). Az ilyen művelt püspökök vezetésével folyt a fordítói munka. Természetszerűen az egyházi szláv fordítás, majd ennek a modernizált változata lett az alap, de néhány

tudós pap minden bizonnyal a görög eredetét is használta. A nyugati tanulmányutakról biztosan magukkal vittek latin és német nyelvű kiadványokat is. Egyedül a karjalai nyelvjárásokat próbálták latin betűkkel is leírni.

Minthogy a lakosság analfabéta volt, ezek a kiadványok nem jutottak el a széles néprétegekhez, és kérdéses a jelenlegi fordításoknak az utóélete is.

2. Újabb kiadványok

Az ismert történelmi körülmények 1917-ben gátat szabtak a fejlődésnek, noha a nemzeti kisebbségek irodalmi nyelveinek kimunkálását törvényben deklarálták, legalábbis 1936-ig. Később csak a „peresztojka”, a rendszerváltás tette lehetővé Oroszországban is, hogy az 1990-es években a finnországi és svédországi központtal működő Bibliafordító Intézet (Institute for Bible Translation, Stockholm–Helsinki, alapítva 1973) és az akkori Szovjet Tudományos Akadémia Irodalmi és Nyelvi Részlege együttműködésben koordinálja a fordításokat. 2009-ig a Bibliafordító Intézet több mint ötven nyelven adott ki fordításokat. Az Intézet központja Stockholm, Helsinkiből pedig főleg a finnugor nyelvű fordításokat gondozták és gondozzák. (Szép gesztus lenne tőlünk magyaroktól, a finnugor nyelvcsalád legagyobb tagjától, ha a finn példát követve mi is gondot fordítanánk a kisebb rokon nyelvi csoportok bibliaismeretének fejlesztésére.)

A 19. századi fordítások még a leplezetlen hittérítés céljait szolgálták. Minthogy az oroszországi finnugor népcsoportok jelentős részét az iszlám is igyekezett hatása alá vonni, az ortodox tanoknak a kisebb finnugor népek anyanyelvén történő megszólaltatása elsősorban azt a célt szolgálta, hogy a másik oldalról jövő hatásokat ellensúlyozza. (Vö. Maticsák 2009.) Felvetődik a kérdés, mi szükség van ma az újabb fordításokra. A jelenlegi kiadványok is – bár leplezetten – az újra éledő hitélet számára kívánnak segítséget nyújtani, nehezen képzelhető el, hogy hatásukra az anyanyelvi istentiszteletek (’szluzsba’) száma rohamosan emelkedne vagy az anyanyelvi papképzés is szárnyra kapna. Nem volna azonban haszontalan, ha legalább az iskolai oktatásban olvasmányként használnák ezeket a kiadványokat.

Elsőnek egy orosz gyermekbiblia készült el (Детская Библия 1983, 1990), amely mind ószövetségi, mind pedig újszövetségi történeteket tartalmaz, közérthetően, eredeti idézetekkel, iskolások számára. Ezt az összefoglalót több finnugor nyelvre lefordították.

Ezenkívül Jézus életéről két sorozat is napvilágot látott: „Jézus élete” és „Jézus, a gyermekek barátja”. Ezek a füzetek a fenti gyermekbibliából tartalmaznak újszövetségi történeteket. Ma már minden finnugor nyelven vagy

fontos nyelvjárásban hozzáférhető egy vagy több evangélium és az Apostolok Cselekedetei. További fordítások is tervbe vannak véve, és néhány próbafüzet az Ótestamentumból is készült. Tudomásom szerint már csak a legtovábbi nyelvrokonainknak, a szamojédoknak a nyelvén, nyelvjárásain nem szólalt meg a „jó hír”.

Köszönettel tartozunk a helsinki Suomen Piiphiaseurának, amely készséggel rendelkezésünkre bocsátotta friss anyagainak listáját (l. lejjebb a Források jegyzékét), sőt a kiadványok nagy részét meg is kaptuk tőlük a folyó kutatások számára. Továbbá sikerült beszereznünk a régebbi fordításokat is a helsinki Kotimaisten kielten tutkimuskeskus-ból (Kotus).

A könyvecskék többszöri kiadása bizonyítja, hogy sok anyanyelvi beszélő otthonába eljutottak. Más kérdés, vajon fel tudják-e, fel merik-e használni ezeket a kiadványokat az iskolai oktatásban? Nem az számít, hogy az ortodox vagy *horribile dictu* pogány sámánhiten nevelkedett kisgyerekek mennyit értenek meg a számukra teljesen idegen kultúrából, földrajzi környezetből, erkölcsi értékrendből, és hogy mennyire fogékonyak irántuk. Nem várható el, és nem is elegendő ahhoz, de nem is lehet célja e kiadványoknak, hogy hatásukra e népcsoportok keresztény közösségekké formálódjanak. E kiadványok legnagyobb jelentőségét abban látom, hogy a folklóron nevelkedett és kibontakozó irodalmi nyelvek tudorai nyelvi megoldásokat találjanak az idegen környezet, értékrend és eszmék átültetésére. Ez egyfajta nyelvújításra ösztönzi a fordítókat. Ugyanígy jártak el annak idején az egyházatyák, amikor héberből és görögből fordították latinra az Igét, majd később azok is, akik ezeknek az eredeti vagy latin fordításaiából készítették a nemzeti nyelvű kiadványaikat. – És még egy fontos dolog: a marxizmus klasszikusait nem ültették át oroszról mordvinra, votjákra vagy vogulra és osztjákra! Ez eszköze és módja volt az oroszosítási törekvéseknek, hiszen ezen eszmék elsajátítása legalábbis a formálódó, gyér értelmiség számára kötelező volt, természetesen oroszul. A bibliai kiadványok ezzel szemben anyanyelvükön próbálják megszólítani a kicsiket, akik a falvakban csak az iskolában kezdenek oroszul tanulni.

A Debreceni Egyetem nyelvészeti doktori programjának oktatói és hallgatói egy-egy előtanulmányt készítettek a fordításokkal kapcsolatos kérdésekről; ki-ki a saját érdeklődésének megfelelően különböző szempontok szerint tanulmányozta a fordításokat: készült fogalomkörök szerint csoportosított szórétegekről etimológiai tanulmány, egy-egy frazeológiai csoport elemzése, továbbá a különböző nyelvek fordításai alapján kontrasztív tanulmány, valamint a régebbi és az újabb fordítások összevetésével nyelvtörténeti áttekintés

is. Ami a vizsgált nyelveket illeti, széles a spektrum: vizsgáltuk az északi és a keleti-lappot, a karjalai nyelvjárások közül az észak- és tveri karjalait, az olonyecit (livvi), a vepszét, az erza- és moksa-mordvint, az északi vogult és osztjákot, de – minthogy a fordítások közvetítőnyelvek segítségével készültek – sokszor megemlítettük az orosz és finn megfelelőket is, és természetesen mindenütt megvannak a magyar fordításaik is. (A kutatások eredményeit a *Folia Uralica Debreceniensia* köteteiben tettük közzé magyarul, angol, ill. német nyelvű összefoglalókkal; l. az Irodalomjegyzéket.) Látható, hogy a sorból sajnos hiányzanak a cseremisz és a permi fordításokon alapuló elemzések. Ezekre a nyelvekre külső segítséget várunk.

3. A kutatások jelentősége és lehetőségei

A bibliafordítások kutatásának jelentősége és lehetőségei röviden a következőkben foglalhatók össze (vö. Maticsák 2009):

– A fordítások nagyjából azonos szöveg, az újszövetségi írások alapján készültek, ezért a rendelkezésünkre álló különböző finnugor nyelvi anyag standard, párhuzamos korpuszt alkot, amelynek tagjai alkalmasak összehasonlításra. Az egységes orosz alapszöveg kitűnő lehetőséget teremt erre. – Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a legújabb fordítások nem mentesek a „nyugati” hatástól. A fordításokat ugyanis főként a finnek koordinálták, és több olyan fordítót is kiképeztek, akik segítségül hívhatták a finn szövegváltozatokat is. (Vö. Fábíán 2007: 29–30.)

– A fordítások alkalmat adtak és adnak egyfajta nyelvújításra. Ennek eszköze a szókincs fejlesztése. A neologizmusok, az új kifejezések alkotása lehetővé teszi a szókincs szemantikai vonásainak elemzését, a grammatikakutatást, pl. az agglutinációs folyamatok figyelemmel kísérését. Ezek a kutatások hatással vannak a terminológiaalkotás továbbfejlesztésére.

– Minthogy az európai nyelvek legkorábbi szövegei bibliafordítások, a nyelv- és szókincsfejlődés vizsgálatában nem áll a kutató rendelkezésére egyéb régi szöveg. Emiatt igen becsesek mind a régi, mind pedig a legújabb fordítások.

– Nagy lehetőségek vannak a 19. századi bibliafordítások számítógépes feldolgozásában. Megfelelő adatbázis-építéssel páratlan anyagot nyerhetünk a történeti kutatásokhoz, amelyek alapján felderíthetők a neologizmusok fejlődési tendenciái és felvázolhatók a további fejlődés perspektívái. (Vö. Maticsák 2009.)

A Bibliának vagy részeinek a fordítása végső soron általában azt a célt szolgálja, hogy a keresztény vallás szélesebb körben elterjedjen, hogy az a

szöveg, amelyen a vallás alapul, az emberek kezébe kerüljön. A fordítás különbözőképpen történhet. A két legszélsőségebb lehetőség a következő:

a) A szöveg teljes egészében a szóban forgó nyelv adott rendszerén belül mozog (mind a szókészlet, mind a frazeológia terén). Ez az eljárás megkönnyíti a recepciót; a szóban forgó nyelvet beszélők otthonosan mozognak a számukra új témákat érintő szövegekben is.

b) A szöveg a lehető legszorosabban támaszkodik az eredetire. Ez annyiban hasznos eljárás, hogy az egyes részletek, szavak stb. mögött teljes felfogás, komplex tényállások, az idegen kultúra vonásai szoktak rejtőzni – a Biblia esetében többek között az Ótestamentum tanításaitól átitatott népek kultúrája és hagyományai: zsidó, arámi, görög, római s egyéb szellemi és anyagi hátterek.

A gyakorlatban természetesen e két véglet aligha fordul elő. A jó fordítás felsőbbrendűsége éppen abban nyilvánul meg, hogy egy, részleteiben jól megfontolt középutat választ. (Vö. Widmer 2004: 127.)

4. Példák a különböző megközelítési és elemzési módszerekre

Az anyag kutatása több lépcsőben végezhető: elsődleges a bibliai fogalomkörök meghatározása, összegyűjtése; a neologizmusok nyelvenkénti tanulmányozása; több tanulmányozott nyelvjárás vagy nyelv összevetése; egy frazéma vizsgálata több nyelvben; a szókincsnek eredet szerinti osztályozása (jelentésátvitel, belső keletkezésű szavak és idegen elemek); végül a neologizmusok komplex vizsgálatára is sor kerülhet. Mindezen vizsgálatok megkönnyítésére számítógépes adatbázis készíthető.

4.1. Egy nyelv fogalomkörök szerinti, szemantikai vizsgálata

Fontos lenne összegyűjteni a legfontosabb bibliai „szakszavakat” (vö. Keresztes 2002: 195–196), amelyek kifejezik

- a Szentírást és részeit (biblia, szövetség/testamentum, evangélium);
- a Szentháromsággal kapcsolatos fogalmakat (Isten, Atya, Teremtő, Mindenható; Fiú, Messiás, Felkent, Megváltó, Megmentő, Megszabadító, Úr, Főpap; Szentlélek);
- bibliai lények megnevezéseit (ördög, sátán; angyal, bálvány);
- egyházi, civil és katonai személyeket (próféta, apostol, rabbi, pap, írástudó, bölcs, szent, felebarát; vámos; ezredes, százados);
- bibliai helyeket (édenkert, paradicsom, katakombák) és a földrajzi neveket (Földközi-tenger);

- az élettelen természet megnevezéseit (sivatag, ásványok) (vö. Balogh 2004);
- az állatok és növények neveit, amelyek az adott területen nem őshonosak (teve, cet, sáska; füge, szőlő, olajfa, olajbogyó);
- a betegségeket (lepra, ótvar, vízkór, bélpoklosság) (vö. Dusnoki 2004);
- objektumokat (trónus, sátor, harang, alamizsna);
- az elvont fogalmakat, eseményeket és cselekvéseket (példabeszéd, csoda, bűn, vétek; vétkezik, kísért, szentel, áld, áldoz, becsül, tisztel, magasztal, imád, keresztel, feltámad, feltámaszt) stb. (Vö. Fábián 2004; 2007; Keresztes 2005.)

A speciális fogalmak, amelyek a keresztény vallás tartalmával függenek össze, és még nincsenek meg a szóban forgó nyelvben, egyrészt az (általában görög) eredeti formában kerülnek át idegen, illetőleg kölcsönzött szóként. A kiadványokban ezeket lehetőség szerint lábjegyzetekkel, vagy egyéb kommentárokkal, magyarázatokkal látják el. Másrészt a fordítók az illető nyelv belső lehetőségeivel élve neologizmusokat alkothatnak. (Vö. Widmer 2004: 127.)

Célszerű lenne nemzetközi kutatócsoportot létrehozni a bibliafordítások kutatására és a belőlük adódó tapasztalatok levonására. Ész, finn és magyar kollégáim saját nemzeti, irodalmi nyelvük történetével minden bizonnyal hasznos tanácsokat tudnának adni kisebb finnugor testvéreinknek irodalmi nyelvük kialakításához és a különböző szakterületek szókincsének megalkotásához.

4.2. Egy-egy nyelv formai megoldásai, a terminológiaalkotás módozatai (egy nyelv – több kifejezés)

Néhány korábbi tanulmányomban megvizsgáltam, milyen módon járt el például a vogul bibliafordító a keresztény vallás fogalmai esetében. Rendelkezésemre állt Márk evangéliumának új (2001-es) vogul fordítása. Néhány új szót és kifejezést gyűjtöttem össze e kiadásból, amelyek alapján megkíséreltem vázolni a fordító által követett megoldásokat (Keresztes 2002; 2004).

Jelentésátvitel

1) A legegyszerűbb megoldás, hogy a szavak új jelentésben vagy jelentésárnyalatban jelennek meg: *ялтыя* 'ép; szent pogány szertartás szerint' > 'szent', *лылы* 'lélegzet, lélek, élet' > 'Szentlélek', *Тõрым* 'ég, istenség' > 'Is-ten', *кӯсяй* 'gazda' > 'Úr', *нõх-ялты* 'megjavul, meggyógyul' > 'feltámad', *сарты* 'beken' > 'felken', *хõт-ёрувлахты* 'elfelejt' > 'megbocsát' stb.

2) Ritkábban fordul elő régi szó felelevenítése: *учхор* 'szellem'.

Szóalkotás (belső keletkezésű elemek)

A fordításban jól megfigyelhetők azok a nyelvújítási módszerek, amelyek egyrészt a finnugor nyelvcsalád agglutinatív voltából erednek, másrészt a szóösszetétel révén is gazdagítják az új fogalmak arzenálját. (Ezek az eszközök a többi finnugor nyelvekben is produktívak.)

3) A szóképzés igen produktív módja a szóalkotásnak: *Ханисътан хум* 'Mester, Tanító, Rabbi' (< *ханисъты* 'tanít'), *янытлы* 'magasztal' (< *яныг* 'nagy') stb.

4) Önálló szavak agglutinálódtak képzőkké; ez a folyamat jelenleg még nem záródott le; hiányzanak az elliptikus megoldások: *агтнэ в̄армалъ* 'hit' (< 'hívó dolog'), *йирхатнэ в̄армалъ* 'áldozat' (< 'áldozó dolog'), *нох-ялтнэ нак* 'feltámadás' (< 'felemelkedő esemény'), *о́лыглатм̄ал нак* 'csoda' (< 'nem levő esemény') stb.

5) Kopulatív (összefoglaló, mellérendelő) összetételek: *м̄а-вум* 'föld + víz' > 'világ' stb.

6) Az egyéb, alkalmi szóösszetételeknek ugyancsak igen nagy szerepe van a szóalkotásban: *хōн-м̄а* 'király + vidék' > 'királyság', *н̄ын-ōйка* 'pap + bácsi' > 'zsidó pap', *корчица-сам* 'mustár + szem' > 'mustármag', *н̄ань-нум* 'kenyér + fű' > 'gabona' stb.

Jövevény- és idegen szavak (orosz, zürjén, tatár) – l. lejjebb!

Ugyanígy vizsgálta meg például A. D. Kakszin (1996: 278—282) és Widmer (2004: 127–139) a suriskári osztják és a kazimi osztják fordítás megoldásait. Ezek a tanulmányok átvezetnek a következő lehetőségekre: a különböző nyelvekben használatos kifejezéseket össze lehet vetni egymással. Látható, hogy az osztjákban is hasonlóak a gondok és a megoldások.

4.3. Több nyelvjáráscsoport vagy nyelv kontrasztív vizsgálata (több nyelv – több kifejezés)

Ez a vizsgálat lehetőséget ad az egyes szóalkotási módok produktivitásának összevetésére. Ilyen kontrasztív vizsgálatra hozok példákat a két mordvin nyelvjáráscsoportban, ill. irodalmi nyelvben (vö. Appendix 1). A példákból kitűnik, hogy a két csoport között e tekintetben sem mutatkoznak lényeges különbségek.

4.4. Egy kifejezés kontrasztív vizsgálata különböző nyelvekben (egy kifejezés – több nyelv)

Egyes kifejezéseket még több nyelvben is elemezni lehet. Példaértékű Raija Bartens kitűnő tanulmánya, amelyben a szerző részletesen elemzi a *bűn* finnugor nyelvi kifejezéseit. A vizsgálatból kitűnik, hogy a finnugor népektől eredetileg teljesen idegen keresztény valláserkölcsi fogalmak átültetésekor a fordítók sokszor felhasználják azokat az eredeti szavakat, amelyek az illető nép szokás- és hiedelemvilágából adaptálhatók voltak. Az ősi és idegen terminológia párhuzamosan él. (Vö. Bartens 1999: 15–28; Armutlieva 2004: 23; Peneva 2004: 101–112.) A 'bűn' szó leginkább a 'bűnt megbocsát; to forgive; простить, прощать' – 'bűnt megbán; to repent; (по)каяться' – 'bűnből megtér; to repent; (по)каяться' frazémákban fordul elő (Keresztes 2008: 49–64).

A 2. számú táblázat összefoglalja a finnugor nyelvek megoldásait (l. Appendix 2). Összehasonlításul álljon itt a vizsgált nyelvek példáinak rövid elemzése! (Vö. Keresztes 2005: 47–57.)

Finn: Az *antaa anteeksi* 'megbocsát' eredeti jelentése 'ajándékol ad' > '(adósságot) elenged, „stornóz”' > 'megbocsát' (vö. fr. *pardon* ~ lat. *perdonare* 'odaad, ajándékoz'; Hakulinen 1969: 25–26). A *katua* 'megbán' talán a *kadota* 'elmarad, elhagy' igéből keletkezett szóhasadással (SSA), a megtérés pedig megfordulás (*kääntyä*).

Észt: Az *andeks anda* 'megbocsát' valószínűleg a finnből került át (SSA I/76). Ezt használják általánosan, akár bűnbocsánatról, akár a vétkek megbocsátásáról, akár az adósság elengedéséről van szó. A *meelt parandada* 'megbán, tkp. megjavítja lelkét'. Ugyanez a kifejezés használatos a megtérésre is, bár párhuzamosan megtalálható a *pöörduda* 'megfordul, megtér' ige is. A kétnyelvű szótárakból ismert é. *kahetseda* 'megbán' (~ fi. *katua*) a vizsgált részekben nem fordult elő. A szótárak frazémáiban sem a bűnbánat jelentés szerepel.

Karjala: A 'bűnt megbocsát' részben az oroszból átvett igével, másrészt körülírással ('bűnt elenged') fejezik ki. A 'bűnt megbán' kifejezést a 'bűnt elhagy' szókapcsolattal adják vissza. A 'megtérés' a 'bűnből Isten felé/Istenhez visszafordulást' jelenti.

Olonyec: Az olonyeci szövegrészekben a 'bűnt megbocsát' kifejezést részben az oroszból átvett igével, másrészt körülírással 'bűnt eltöröl', ill. 'le-mos' fejezik ki. A 'bűnt megbán' kifejezést a 'véleményt/gondolatot megváltoztat' szókapcsolattal adják vissza. (Ez hasonlít az észtnben használt képhez;

ld. feljebb.) A 'megtérés' az olonyeciben is a 'bűnből Isten felé/Istenhez visszafordulás'. (Vö. Peneva 2004: 106, 108.)

Vepsze: Az idézett vepsze példákból kiderül, hogy a 'bűn megbocsátását' a bűn, vétek, adósság stb. 'elengedése, elfelejtése' fejezi ki. A 'megbánás' és 'megtérés' főként ugyanazzal a szóval fejezhető ki: 'megfordulás, megtérés'. Nincs tehát külön kifejezés a bűnbánatra, illetőleg a megtérésre. A *kärauta* 'fordít', visszaható formája *kärautakse* 'fordul', a *kärdä* [*kärd'ä*] családjába tartozik, amelynek jelentése '(fonalat) sodor', vö. fi. *kiertää* 'teker, sodor; forog; kerül' (SSA I/354), tehát valamilyen oda-vissza vagy körkörös mozgást jelöl. Ezt az igecsoportot a fordítók alkalmasnak tartották a bűnből való megtérés, az Istenhez fordulás kifejezésére. A szótárakban (1972, 1995) megtalálhatók a *gräkh* 'bűn', *abid* 'vétség, sértés' szavak, ám a vizsgált frazémák teljességgel hiányoznak belőlük. – Megjegyzendő, hogy az orosz 'прости, прощать, megbocsát' csak az 1972-es szótárban van adatolva: *prost'ä* 'прощать': *prost'kät mindaiñ, grähkišt!* 'простите меня, грешную!' A vizsgált evangéliumfordításban ez nem fordult elő.

Lapp: A megbocsátásra leginkább a finn eredetű *addit ándagassi* tükörfordítást, ritkábban az 'eltöröl' igét. A bűnbánatot és megtérést a 'fordul' igével fejezik ki. Ez karjalai hatásra alakulhatott így.

Erza-mordvin: A bűnbánat a bűn elvetése (*vitks'tems*), a bűn megbocsátása pedig a vétkek elengedése vagy elengedődése, ritkán ez az ige párban áll az orosz eredetű szóval. A megtérés a bűnöktől való elfordulás (*vel'avtoms*).

Moksa-mordvin: A bűnt szintén elengedik. Az E/M *нолдамс* (*noldams*) igeének mindkét nyelvjáráscsoportban megvan a konkrét jelentése is. A megtérés az Istenhez való fordulás (*šaraftəms*).

[**Osztják:** A gyér példaanyag alapján kimondható, hogy a bűnbocsánat (*нох пайтты*) a bűnök elsimítása, a bűnbánat a bűnök elmondása, megvalósítása, a megtérés pedig fordulás.]

Vogul: A bűnbocsánatot a vétkek elfelejtése, elfelejtődése jelenti, a más finnugor nyelvekben használatos, konkrét jelentésű 'elenged' ige (*юв-тāрты*) nem használatos ebben az értelemben. A vogulban – úgy tűnik – a fordító nem tudott mit kezdeni a bűnbánattal, a bűnbánat az ő értelmezésében a bűn eldobása vagy elvetése. Egy másik példában a bűnbánatot, ill. a megtérést a vétkek elhagyása jelenti.

Magyar: A legtöbb finnugor nyelvhez hasonlóan a megbocsátás a bűnök elbocsátása, a bűnbánat a bűnt bajnak, betegségnek tartja, sajnálja, hogy elkövette, a megtérés pedig a bűnöktől az Istenhez való visszatérés.

Az angol fordításban a megbocsátással szemben a bűnbánatra és a megtérésre ugyanaz a szó használatos. Az oroszban is egybeesik a megbánás és megtérés.

Ugyanígy kezelhetők a 'kereszt, keresztség, keresztel' (lapp: Armutlieva 2004: 23; több fgr. nyelv: Keresztes 2005: 47–57), 'kísért' (mordvin: Fábián 2004), 'dicsőség' (több finnugor nyelv: Fábián 2007) stb. szemantikai mezők és frazémáik is.

4.5. Egy nyelv terminológiájának eredet szerinti vizsgálata

A fenti összefoglalókból (l. Appendix 2), valamint például a mordvin megoldásokból (l. Appendix 1) látható, hogy a szóalkotás módozatai (képzés, összetétel) oroszánrészt vállalnak a bibliai terminusok anyanyelvi megjelenítésében. Ezeknek komponensei állhatnak ősi (uráli, finnugor stb.) rétegből vagy a részletes etimológiai kutatások révén feltáruló jövevénylemekből is. E kutatásoknak és az egyes finnugor népek földrajzi elhelyezkedésének alapján megjósolhatók az idegen szavak kölcsönzésének iránya. A legnagyobb választóvonal a nyugati és a keleti keresztény kultúra között húzódik. A kulturális határ nem mindig esik egybe az államhatárokkal, ám ezek nem hanyagolhatók el a mai kulturális régiók vizsgálata szempontjából. Egy-egy néptöredék sorsát azonban döntően meghatározta a kulturális és vallási hovatartozás, és ennek jóvoltából egyazon nép csoportjai – a nyelvi közelség és a politikai/vallási körülményeik révén – más-más szférába tartoznak.

Lássunk néhány példát finnugor téren!

A balti finn csoportok és nyelveik nagyon közel állnak egymáshoz, ám az egységes alapnyelv nyelvjárásaira az egyes csoportok eltérő történelmi körülményei differenciáló tényezőként hatottak. A fő tendenciák a következőképpen vázolhatók: a finnek skandináv (valamennyire orosz), az észtek alnémet (majd erősebben orosz), a karélok, vepszék szinte kizárólag orosz befolyást mutatnak. (Vö. Savijärvi 1994: 45–61.)

Jelenleg – véleményem szerint éppen a bibliafordítások révén – a karélok és a vepszék finn nyelvi hatókörbe vonódhatnak. (Érdekes jelenség, hogy ezek az irodalmi termékek latin betűkkel jelentek meg. Az első, 19. század eleji tveri-karjalai Újtestamentum még cirill betűs volt!) A lívek sajnálatos módon szinte nyomtalanul beolvadtak a lett lakosságba.

Két kultúra határán hányódnak a lappok. Északi és déli csoportjaik skandináv, erősebb finn befolyásról tanúskodnak, az inari lapp – 1917-től – főként a finnekkel voltak kapcsolatban, ők közvetítették a skandináv szavakat;

a kildini lakosság nyelvjárása a Kola-félszigeten intenzív ortodox hatásokról tanúskodik. Az orosz hatás kezdetben karjalai közvetítéssel jutott el hozzánk. Néhány példa: inari *kastađ* 'megkeresztel' < finn *kastaa*, kildini *пысстэ* id. < karjalai *ristie* < orosz *крестить* (vö. Armutlieva 2004: 17–25).

A „középső”, oroszországi finnugorok közül a mordvin, és a zürjén szinte kizárólag orosz, a cseremisiz és a votják az orosz mellett kisebb török (csuvas, tatár, baskír) hatást mutat.

A másik végletet a szibériai régió képviseli: a vogulok és az osztjákok a sámánizmus, animizmus jegyeit hordozzák. Az orosz befolyás zürjén közvetítéssel érvényesült; ez a tendencia jól kivehető a bibliafordítások terminológiájában (Keresztes 2004, Widmer 2004). Érdekes lenne megvizsgálni az ortodoxia és az iszlám közötti határmezsgyét is!

Jövevényszavak

A vogul és osztják fordítói megoldások hasonlítanak, ami a közös kulturális és areális vonásokból, valamint a viszonylag közeli nyelvrokonságból eredhet.

7) Mint várható, a jövevény terminológia jelentős hányada az oroszból származik. Az orosz szavak sokszor változatlanul még akkor is megmaradhatnak, ha fonetikai szerkezetük idegen a vogul és osztják hangrendszer számára. Nem is lehet tudni, vajon hogyan ejthetik őket, pl. vogul/osztják *саранча* 'sáska', vogul/osztják *верблюд* 'teve' stb. Az oroszból kölcsönzött szavak közül sok az olyan, amely magában is jövevényszó az újszövetségi koiné-görögből; az írásmód világosan mutatja, hogy orosz közvetítéssel került át az obi-ugorba, pl. vogul/osztják *ангел* 'angyal' (*ажгел/ажкел* helyett); *евангелие* 'evangélium' (*еваягелие/эваягелие* helyett); több hely- és tulajdonnév: *Гефсемания* (*Кетсемани/Кессемани* helyett). (Vö. Widmer 2004: 130.) – Sok orosz eredetű szó azonban már alkalmazkodott a vogul, ill. osztják fonetikához. Így például hanghelyettesítések történtek, a szótagszerkezet és a hangsúly is „vogulos”, ill. „osztjámos” lett, pl. vogul *карек*, osztják *кӧрэк* < *грех* 'bűn', vogul *сӧккон* < *закон* 'törvény, parancs(olat)', de: osztják *закона*, vogul *луситы* < *служить* 'szolgál'. Az utóbbiak régebbi átvételeknek minősülnek a hanghelyettesítési megoldások miatt. Az orosz helyesírás azonban a régi kölcsönszavakban is „kísérthet”: a vogul *карек* helyesen *кӧрэк* lenne, mint az osztjában, hiszen a vogulban nincs *ř* fonéma!

8) A keresztény szakszavak egy része a zürjénből vagy az oroszból zürjén közvetítéssel került a vogulba (vö. Rédei 1970), pl. vogul/osztják *сыстам* 'tisztá' (zürj. < or.), vogul *кӱсяй* / osztják *кӱца* 'Úr' (< or.); vogul *пӧрна*,

osztják *нерна* 'kereszt' (< zürj.), vogul *веськам*, osztják *вейкам* 'igaz' (< zürj.). Csak vogul *куль* 'ördög' (< zürj.). Ez utóbbi ősi szó, és a vogulban is megvan az etimológiai megfelelője (~ *хуль* ua.), mégsem ezt használják, ami arra vall, hogy a keresztény hittérítők között zürjén papok is tevékenykedtek.

9) Néhány szó szibériai tatár eredetű, pl. vogul *хоракси*, osztják *хоракхи* 'gonosztevő, lator', vogul *хөн* 'király' stb. Ezek eredetileg természetesen a bibliai kifejezésekre később foglálódtak le. (Vö. Keresztes 2004: 73–86.)

4.6. Neologizmusok

10) Nyelvészeti szempontból természetesen a neologizmusok a legérdekesebbek. Ezeknek egy részét lábjegyzetben körülírással és/vagy orosz fordítással magyarázzák (pl. vogul *Төрүм лāтыяе тотнэ хум*, osztják *Турām Ясāе туты хōят – пророк* 'prófeta (tkp. Isten szavát hozó férfi)').

A jelentésátvitel klasszikus példája a vogul *Төрүм*, osztják *Турām* szó, amelynek jelentése a pogány világnézetben 'ég, isten, védőszellem, időjárás, idő, természet, világ'. A keresztény vallás felvétele óta 'szent, ikon és Isten'. A vogul és a suriskári Márk evangéliumban kizárólag 'Isten' jelentésben használják (Widmer 2004: 131).

Idegen szavak, szólások és kifejezések helyett újak keletkeztek vogul nyelvi alapon, pl.: *Евангелия* ~ *Ёмас Л-ххал* 'Evangélium [jó hír]', *апостол* ~ *Төрүм лāтыяе тотнэ хум* 'apostol [Isten szavát hozó férfi]', *Мессия* ~ *Кристос* 'Messiás, Krisztus', *Рабби* ~ *Ханисътан Хум* 'Mester, Tanító, Rabbi [tanító férfi]' stb. Tükörszók és értelmezések, körülírások, magyarázatok szép számban akadnak: *Хансум Нэнакым* 'írott papírok' = 'a Szentírás', *сāккон ханисътан хум* 'törvényt tanító férfi' = 'törvénytudó', *Төрүм л-ххал тотнэ хум* 'az Isten üzenetét hozó férfi' = 'prófeta', *наля үрнэ хум* 'bárányt őrző férfi' = 'pásztor', *витыл нёрнал тины* 'vízzel keresztet tesz' = 'keresztel', *карек вāри* 'vétkezik', *Төрүм янытлан эрыг* 'Istent magasztaló ének' = 'himnusz, zsoltár', *лōль вāрнэ хум* 'rosszat tevő férfi' = 'törvényenkívüli', *ййвныл матырāти вāрнэ хум* 'fából valamit csináló férfi' = 'ács', *нэ-хумыг халн сялты* 'nő-férfi [házaspár] közé lép' = 'házasságot tör' stb. (Vö. Keresztes 2004: 77.)

A vizsgált fordításrészletek alapján a következőket állapíthatjuk meg. A fordítók rendelkezésére álltak olyan, a vogulban és osztjákban már korábban meglevő szavak és kifejezések, amelyeknek beültetésével semmilyen nehézségük nem volt. A nyelvújítás egyik fontos módszere, hogy meglevő ősi vagy jövevényszavakat foglaltak le új jelentésben vagy új szövegösszefüggésben. Az agglutináló nyelvtípusra talán legjellemzőbb módszer a szóképzés és a szó-

összetétel, amelynek jóvoltából meglevő elemekből belső úton nyertek kifejezéseket új bibliai fogalmakra is. A szóképzés legáltalánosabb formája, a deverbális nomen (különösen a *nomen actionis* v. *agentis*) sajnos nincs meg a vogulban, mert a folyamatos melléknévi igenév önmagában (elliptikusan) nem fejezi ki a személyt, ezért a cselekvést végrehajtó személyek kifejezésére az igenév után a *xōmna* 'valaki, személy', *хум, оўка* 'férfi, bácsi' stb. jelentésű szót használják; pl. 'tanító' = 'tanító férfi'. Nem tudni, végbemegy-e a közeli jövőben olyan változás, mint a magyarban, balti finnben vagy mordvinban (vö. m. *tanító*, fi. *etsivä* 'nyomozó', md. *salica-maštića* 'gonosztevő' stb.). A cselekvés vagy történés kifejezésére pedig a vogulban is ugyanez a participium szolgál, utána viszont a *вәрмалъ* 'valami, dolog' vagy *нак* 'eset, történet' jelentésű szó szerepel; pl. 'áldozat, áldozás' = 'áldozó dolog', 'feltámadás' = 'feltámadó esemény' stb. A gyökeresen eltérő földrajzi és kulturális környezet különbségeiből adódóan legtöbbször az európai emberek számára teljesen evidens személyek, tárgyak és fogalmak kifejezésére is részletes körülírást, értelmezést, magyarázatot kell adni; pl. 'ács' = 'fából valamit csináló férfi'. (Vö. Keresztes 2004.) Ugyanilyen típusok mutathatók ki az osztjából is (Widmer 2004: 113–114).

A szó tágabb értelmében vett szóösszetételre több példa van. A szó szorosabb értelmében, vagyis az írásban is mutatkozó, új szóösszetételre nem találtam példát; ez azzal függ össze, hogy a hantiban a névszók legnagyobb része főnévi és melléknévi szerepet egyaránt betölthet, és az attributív főneveket rendszerint külön szokták írni. Szintaktikai szerepükre nézve akár egybe is lehetne írni pl. a *перна юх* 'kereszt, keresztfa', *горчица сэм* 'mustármag' összetételeket.

Gyakori a foglalkozásneveknél az a típus, amelyben a foglalkozást egy ige fejezi ki melléknévi-igenévi alakban, ehhez hozzáfűzik a *хоят* 'ember', ill. *эх* 'emberek' szót; pl. *закона утă тăты эх* 'írástudók', *хот верты хоят* 'ács', *мут ака́тты хоят* 'vámos' (tkp. 'árat összegyűjtő ember'), *утă тăты ху* 'tanító ember, tanító' stb. (Widmer 2004: 131–132).

A szóösszetétel speciális alfajaként értelmezhetjük a grammatikalizálódást, amely leggyakrabban az elvont fogalmak kifejezésében található. A magában is használatos, 'dolog, munka' jelentésű *веп* és a 'dolog, tárgy' jelentésű *ом* (a vogul *вәрмалъ*, *ум* 'dolog, tárgy' szóhoz hasonlóan) agglutinálódhat egy névszóhoz '-ság/-ség', ill. '-ás/-és' jelentésben. Habár az agglutináció jellege nem vehető ki a szóban forgó fordítás írásmódjából – mindkét obiugor nyelvben következetesen külön írják –, a funkcióból egyértelműen kiderül a szófajváltás: melléknévi igenevet és főnevet absztrakt fogalomnak mi-

nősit. Így pl. az *амӓм* 'rossz' szóból *амӓм вер* 'vétek' (szó szerint: 'rossz dolog' > 'rosszaság'); a *хӓня* 'rejtett, titkos' szóból *хӓня вер* 'titok' képződik. A vogulban a melléknév translativusi alakja használatos, pl. *кан-тыӓбӓг* (*олнэ вӓрмалӓ*) 'harag, tkp. haragosként levő dolog'; participiumhoz járulva elvont főnevet képez, pl. *тӓлмантан вӓрмалӓ* 'lopás, tkp. lopó dolog' stb. Az osztjákban is az előbbivel egy töről fakadó *вер* 'dolog', ill. a konkrét jelentéstartalommal nem bíró *нур* szó szolgál (vö. Kakszin 1998: 281–282).

Tükörfeljezések (calque)

Előfordul, hogy főként orosz mintára (oroszországi finnugor fordítások), ritkábban finn, ill. skandináv (karjalai, ill. lapp) mintára keletkeznek kifejezések.

4.7. Egy nyelv történeti megközelítése

A történeti feldolgozás elsősorban egyetlen nyelven belül képzelhető el. A 19. század elején, majd a második felében és a 20. század fordulóján készült fordítások kitűnően összevethetők a 20. század végi anyagokkal. E fordítások alapján általában kirajzolódik az a tendencia, miszerint a korábbi fordítások több (jövevény) orosz elemet tartalmaznak, mint a frissek, amelyekben észrevehető a neologizmusok irányába való elmozdulás, tehát a nemzeti nyelv alapján történő nyelvújítás (vö. Appendix 3; Maticsák 2009).

4.8. Kombinált megközelítés

Egy Márk evangéliumi fordításrészlet elemzésével szeretném bemutatni a kérdés rendkívüli nehézségét. Egy-egy nehezen értelmezhető és fordítható részletet választottam (Mk 7,21-22, vö. Appendix 4).

Tisztában vagyok azzal, hogy mind a forrásnyelv, mind a cél nyelv több kérdést vet föl. Forrásnyelvnek tekinthető az a változat, amelyből a finnugor nyelvi fordítás készült. A modern orosz Újtestamentum viszonylag stabil szöveggel rendelkezik. Így azok a fordítások, amelyek ennek alapján készültek, e tekintetben „csak” a forrásnyelv értelmezésének nehézségeit tükrözik. A cél nyelvre fordító – különösen, ha első fordítás („szűzfordítás”) készül – kénytelen szavakat, kifejezéseket, tükörformákat kreálni a célból, hogy érthetővé tegye a szöveget. Minthogy a gyermekbiblia potenciális olvasói véleményeink szerint jól tudják anyanyelvüket, fontos, hogy minél egyszerűbb, a folklórban használatos szavakhoz nyúljanak. Erkölcsi értékek és normák minden társadalomban léteznek. A zsidó-keresztény világ fogalmait, erkölcsi rendszerét viszonyítani kell a helyi értékekhez.

A forrásnyelv is okozhat problémát. A görög eredetinek latinra fordításával a bibliakritika foglalkozik. Ezekből a nyelvekből a modern nyugati nyelvekre számos fordítás készült: különböző korokban, római katolikus, majd protestáns verziók, végül a különböző korok fordítóbizottságainak revíziói. Ezek a szövegváltozatok természetesen segíthetik a problematikus részek értelmezését, ugyanakkor további nehézséget okoznak a célnyelv beszélőinek. A finnországi kiadványok jelentős mértékben hatottak a finnugor bibliafordításokra, pl. az orosz *слава* 'dicsőség' szót a mordvinban három különböző szóval adják vissza, ami egyértelműen finn hatást mutat (Fábián 2007: 29–30).

A Biblia nyelvének értelmezése éppannyira problematikus, komplikált és tökéletlen, mint amilyen a legtöbb nyelv helyesírási rendszere. Mindkettő örökös csiszolásra szorul.

Vegyük hát szemügyre a kiválasztott újszövetségi részletet, először a vogul és az osztják fordításokat (vö. Appendix 5)! Ugyanígy elemezni lehet a többi finnugor fordítás megoldásait. Ezeket a kifejezéseket is – a szibériai rokonaink megoldásaihoz hasonlóan – részletesen meg lehetne vizsgálni. Már a felületes áttekintés alapján is nyilvánvalók a különbségek.

Összefoglalóul a következők állapíthatók meg:

– A nagyobb írásos hagyományokkal rendelkező finnugor nyelvek (magyar, finn, észt) tömör kifejezéseket használnak, bőségesen élnek a szóképzés lehetőségével. A szóösszetételek aránya ennél jóval kisebb, a körülírások szószerkezetek aránya pedig szinte elenyésző. Az új, elvontabb fogalmak kifejezésére már megszilárdult formák szolgálnak.

– Középuton állnak a mordvin csoportok, náluk az irodalmi nyelvi normák – sajnos – két különböző irányban kezdenek megszilárdulni. A 19. századi fordításokkal való összehasonlítás azt mutatja, hogy a mordvin is jó úton van a tömör fogalom- és szóalkotás irányában.

– Az irodalmi íráshagyományok híján a vogul és osztják fordítók csak nehezkésen tudják kifejezni a bibliai fogalmakat. Ezekben találkozunk leggyakrabban a körülírásokkal. Ez persze nem idegen ezektől a nyelvektől, hiszen a népköltészetben is igen gyakran használnak igeneveket. Pl. vogul *naŋ mōlal' kar-palit χosa pākwantəl jorəlaχtəmənt wārən wōjən χotal' minas?* 'unlängst, als du auf deinen langen Zapfen von der Grösse einer Amsel so stolz warst – wo is damals gewonnenes Fett? | a minap rigó nagyságú hosszú cirbolyatobozaiddal dicsekedvén szerzett zsírod hova ment?' [hova tűnt az a zsírod, amit akkor csináltál, amikor a minap a tobozaiddal dicsekedtél] (Kálmán 1976: 85); ugyanilyen bonyolult a következő vers-

részlet is: *naŋ jotne ōlne nomt siməm ōńsí* 'die Gedanken meines Herzens sind bei dir | veled szeretnék lenni, kedvem lenne veled lenni' [veled levő gondolatot/kedvet bír a szívem] (Kálmán 1976: 80).

– A történeti elemzések alapján kitetszik, hogy a régebbi fordításokban a régebbi irodalmi hagyományokkal rendelkező nyelvekben is nagyobb szerepe lehetett a körülírásnak, a gazdaságosság szempontjából releváns ellipszis mára azonban már rövidítette a kifejezéseket. Várható, és reméljük is, hogy az idők előre haladtával hasonló fejlődési tendenciák fognak érvényesülni a legkisebb finnugor népek irodalmi gyakorlatában is. Megjegyzem, hogy például a magyar régiségben is sokkal gyakrabban fordultak elő az igenevek és igeneves szerkezetek, mint ma.

5. Következtetések és feladatok

Fontos lenne sort keríteni egy alapos összehasonlító vizsgálat elvégzésére, a neologizmusok szótározására, hiszen a minták minden bizonnyal hasznosak lennének az irodalmi nyelvek további csiszolásához. Igen jó lenne, ha a bibliafordítások szókincse közkincsévé válna a finnugor anyanyelvű ifjúságnak, mert ez jelentősen elősegítené a gyermekek nyelvi fejlődését, a módszerek és a magatartás visszahatna az anyanyelv nemzetivé (az oroszról eltérővé) válásában a tudomány, a közigazgatás, majd a jog terén is. A fordítások gyakorlati visszahatnak az irodalmi nyelv fejlődésére.

Egy adott nyelv írásbeliségének fejlesztése azt a funkciót is betölti, hogy közösségbe tömöríti az egyéneket, és egyben elkülöníti és elválasztja őket az így létrehozott csoport más közösségeitől. A kialakított standard nyelv presztízzsel ruházza fel beszélőit, és etnikai identitásukat növeli (Armutlieva 2004: 19). Az oroszországi finnugorokat elkülöníti az oroszoktól vagy török népektől, de a többi finnugor nyelvek és nyelvjárások beszélőitől is! Egy nép írásbeliségét mindenáron ápolni, művelni, fejleszteni kell. Az írott nyelv elhanyagoltsága és elhanyagolása az illető csoport identitásának jelentős gyengülését eredményezi.

A tudatos nyelvtervezés jó példája a lapp irodalmi nyelv térhódítása. Sikerként kialakítani és elfogadtatni egy viszonylag egységes irodalmi nyelvi normát és helyesírást. A boltok polcain az áruknak már évtizedek óta ott áll a lapp megnevezése is. Ez már eleve céltudatos nyelvtervezést és szóalkotást feltételez. Utsjokiban már a 70-es években hallottam Beatles-slágereket lap-pul énekelni a szórakozóhelyeken. Ma már szép kétnyelvű (lapp és norvég) kiadványokban olvashatók a közoktatási tantervek és oktatáspolitikai irányelvek (*10-jagi vuodđoskuvlla sámi oahppoplánat / Det samiske lærplanver-*

ket for den 10-årige grunnskolen, 1997). Nemrég jelent meg az északi lapp szintaxist bemutató anyanyelvi monográfia (Sammallahti: *Láidehus sámegiela cealkkaoahpa dutkamii*, 2005) és a lapp–német középszótár is (Sammallahti–Nickel: *Sámi-duiskka sátnegirji / Saamisch-deutsches Wörterbuch*, 2006). Tudomásom szerint készül az angol szótár is. Ennek és az angol nyelvű szakkönyveknek (Sammallahti: *The Saami Languages. An Introduction*, 1998) jóvoltából kis létszámú rokonaink nyelve és kultúrája gazdagítja az Európai Unió kulturális palettáját és a világörökséget. Ami pedig az oroszországi finnugor nyelveket illeti, a helyzet nem sok optimizmusra ad okot (Pusztay 2006).

Az irodalmi nyelvi normák kialakítása csaknem minden finnugor népnél megindult. A nyelvújítás, neologizmusok tekintetében éles szembenállás alakult ki a neológusok és a nyelv spontán fejlődésében hívő szakemberek között. A nagyobb finnugor nemzeti nyelvek esetében is megtörtént az „összecsapás”, majd a vita kompromisszummal, de inkább az ortológusok győzelmével végződött. Tanulmányomban csak néhány finnugor nyelv néhány érdekes kérdésével tudtam foglalkozni. A Biblia lefordítása egy-egy nyelv és kultúra jelentős mérföldköve. Finnország az Újtestamentum első finn fordítójának, Mikael Agricolának (minthogy születésnapjának dátuma ismeretlen, halálának napján, április 9-én) a nemzeti lobogó felvonásával tiszteleg. A bibliafordítások jelentőségét és hatását az anyanyelv kutatói, a szakemberek tudják leginkább lemérni és értékelni. Legyen övék az utolsó szó!

Appendix 1: Erza – moksa összevetés

erza (E)

moksa (M)

1) Szavak új jelentésben:

азомс '(pogány szertartással) megszentel' > 'megszentel', *азор* 'úr' > 'Úr', *вельмев-темс* 'megfordul' > 'feltámad', *вадемс* 'ken, zsíroz' > 'felken', *варчавтомс* 'próbál' > 'kísért'

азомс '(pogány szertartással) megszentel' > 'megszentel', *азор* 'úr' > 'Úr', *вельмамс* 'megfordul' > 'feltámad', *вадемс* 'ken, zsíroz' > 'felken', *тяряфтомс* 'próbál' > 'kísért'

2) Szóképzés:

Теиця 'Teremtő' (< *теемс* 'tesz, csinál'), *Тонавтый* 'Mester' (< *тонавтомс* 'tanít'), *Сѣрмадовкс* 'Írás' (< *сѣрмадомс* 'ír'), *озаткс* 'trónus' (< *озамс* 'ül'), *содавокс* 'csoda' (< *содамс* 'tud')

Теиця 'Teremtő' (< *тиемс* 'tesz, csinál'), *Тонафтиеньке* 'Mester' (< *тонафтомс* 'tanít'), *Идись* 'Megváltó' (< *идемс* 'megszabadít'), *Сѣрматф* 'Írás' (< *сѣрмадомс* 'ír'), *кучф* 'apostol' (< *кучемс* 'küld')

3) Képzők önálló szóból

(grammatikalizáció):

ломаньлув 'emberiség' (< *ломань* 'ember' + *лув* 'rend'), *вейсэньлув* 'szövetség' (*вейсэнь* 'együtt' + *лув* 'rend')

азорксии 'királyság' (< *азор* 'úr' + *ши* 'nap'), *ломантьнал* 'emberiség' (< *ломань* 'ember' + *нал* 'csoport')

4) Kopulatív összetételek:

менельть-масторм (plur.) 'mennyei-föld' > 'világ', *нейий-марий* 'látó-halló' > 'szemtanú'

менелень-масторонь 'mennyei-földi' > 'világi', *няись-азондысь* 'látó-beszélő' > 'szemtanú'

5) Alkalmi szóösszetételek:

валвелявкс 'példabeszéd' (< (*вал* 'szó' + *велявкс* 'fordulat'), *инамоморо* 'dicsérő ének' > 'himnusz' (*инамс* 'dicsér' + *мор* 'ének'), *ойумарькс* 'olajfa' (*ой* 'vaj' + *умарькс* 'gyümölcsfa'), *иневанькс* 'szent' (*ине* 'nagy' + *ванькс* 'tiszt')

валвеляфкс 'példabeszéd' > 'parabola' (*вал* 'szó' + *веляфкс* 'fordulat'), *инама-мора* 'dicsérő ének' > 'himnusz' (*инамс* 'dicsér' + *мора* 'ének'), *вайшуйфта* 'olajfa' (*вай* 'vaj' + *шуйфта* 'fa'), *иньару* 'szent' (*ине* 'nagy' + *ару* 'tiszt')

6) Elvonás:

арьне 'tisztelet' < *ар(м)немс* 'tisztel'

7) Egyéb eszközök:

армо 'angyal' (ismeretlen eredetű szó), *чонача* 'bálvány' (régis szó felelevenítése)

шонача 'bálvány' (régis szó felelevenítése), *юрем* 'rokonság' (régis szó felelevenítése)

Appendix 2: Összefoglalás

angol	'to forgive'	'to repent'	'to repent'
orosz	'простить'	'(по)каяться'	'(по)каяться'
finn	<i>antaa anteeksi</i> 'ajándékul ad'	<i>katua</i> 'elhagy'	<i>kääntyä</i> 'megfordul'
észt	<i>andeks anda</i> < finn 'ajándékul ad'	<i>meelt parandada</i> 'lelkét gyógyítja'	<i>pöörduda</i> 'megfordul'
karjalai	<i>prostie / piästüä</i> < orosz / 'elenged'	<i>jättie</i> 'elhagy'	<i>kiäntüö</i> 'megfordul'
aunusi	<i>prostie / pühkittie, pestie</i> < orosz / 'eltöröl, lemos'	<i>muuttua mielet</i> 'meg- változtatja véleményét'	<i>kiäntüö</i> 'megfordul'
tveri	<i>jät'rie</i> 'elhagy'	<i>kohentuo</i> 'emelkedik (lelkileg)'	<i>kiän'üö</i> 'megfordul'
vepsze	<i>pästta, unohtada</i> 'elenged, elfelejt'	<i>kärautakse</i> 'megfordul'	<i>kärautakse</i> 'megfordul'
lapp (számi)	<i>addit ándagassii /</i> <i>sihkkut</i> < finn / 'eltöröl'	<i>jorgalit, dahkat</i> <i>jorgalusa</i> 'megfordul, fordulatot tesz'	<i>jorgalit</i> 'megfordul'
erza- mordvin	<i>нолдамс</i> 'leír, szternóz' / < orosz	<i>витькстемс</i> 'elvet'	<i>велявтомс</i> 'megfordul'
moksa- mordvin	<i>нолдамс</i> 'elenged'	<i>азондомс</i> 'elmond'	<i>шарфтомс</i> 'megfordul'
osztják	<i>но́х пайтты</i> 'elsimít'	<i>пõтáртты</i> 'elmond'	<i>эватты</i> 'megfordul'
vogul	<i>ёрувлы</i> 'elfelejt'	<i>вуськасы</i> 'elvet'	<i>хультунты</i> 'elhagy'
magyar	<i>(meg)bocsát</i> 'dismiss, cancel'	<i>(meg)bán</i> 'regard as a problem, consider as ills'	<i>(meg)tér</i> 'turn'

Appendix 3

	Lk 11:4
görög	Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίομεν παντὶ ὀφειλόντι ἡμῖν, Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν. (Mt 6:13) ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.
latin	Et dimitte nobis peccata nostra, siquidem et ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem. [(Mt 6:13) Sed libera nos a malo.]
angol	And forgive us our sins, for we also forgive everyone undebted to us. And do not bring us into temptation, [(Mt 6:13) but deliver us from the evil one].
orosz	И прости нам грехи наши, ибо и мы прощаем всякому должнику нашему; и не введи нас в искушение, но избавь нас от лукавого.
E 1821	И нолдыкъ тянекъ пѣжетнекъ минеъ, кода миньгакъ нолтлитянокъ ар-вехкененьпантлицястень минеъ, илямизь совавть минеъ бедаъ, но ва-номискъ минеъ шайтяндо.
E 1889	Кода минсь миненекъ пандумаъ простятанокъ, тонь-гак истя минеъ пе-жетенекъ прости. Манявмо оля тенекъ иля максть. Душмандо-якъ идимизь.
E 1910	Простить минек пежетенек, ведь минсь-как тенек пежетень теицять-нень простятанок, Манявмо оля тенек иля макст. Душмандо-якъ идимизь.
E 1996	Нолдыть минек пежетнень, эдь миньгак нолдтнетяно сынст миненек зыянаонь теицятненень. Илямизь нолда минек терявтовомас.
E 2006	Нолдыть минек теевть пежетенек, эдь миньгак нолдтнетяно минек икеле чумосотненень. Илямизь нолда снартнемас-варчавтнемас, мекевланк – менсямизь Апародонть.
M 1891	Простиндайть минь крефенекень, кона миньць простиндакшнесайнекъ миньдеенекъ кальдявэнь тixнень. Тямасть максь минь пытандамсь. Ванэмасть минь тушманнекенъ эздэнь-га.
M 1997	Нолдаить пежетеньконъ, вдь миньге нолясаськ пежетьснон, кие тии зиян. Тямасть максе тряфнемас.
finn	Anna meille syntimme anteeksi, sillä mekin annamme anteeksi jokaiselle, joka on meille velassa. Äläkä anna meidän joutua kiusaukseen. [(Mt 6:13) Vaan päästä meidät pahasta.]
magyar	Bocsásd meg vétkeinket, mert mi is megbocsátunk minden ellenünk vétkező-nek. És ne vigy minket kísértésbe, [(Mt 6:13) de szabadíts meg a gonosztól.]

A régebbi fordítások a fenti példák szerint a *Pater noster* végére betoldották Máté 6:13 'de szabadíts meg a gonosztól!' mondatot.

E 1993	Нолдыть минек теевть пежетенек, кода миньгак нолтнетяно минек икеле чумосотненень. Илямизь нолда варчавтовомас, [мекевланк – менся-мизь зыяновдонть.]
M 1999	Нолдаить шумоньконъ, кода миньге нолясаськ тейнекъ шумуфненди. Тямасть вятьфте тряфнемас, [и ванфтомасть кальдявда.]

Appendix 4

A különböző – zsidó–keresztény valláserkölcse szerinti – bűnök fordítására álljon itt egy fejezet Márk evangéliumából (Mk 7,21-22):

Görög – Ἐσθθεν γὰρ ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, (1) μοιχεῖαι, (2) πορνεῖαι, (3) φόνοι, (4) Κλοπαί, (5) πλεονεξίαι, (6) πονηρίαι, (7) δόλος, (8) ἀσέλγεια, (9) ὀφθαλμὸς πονηρός, (10) βλασφημία, (11) ὑπερηφανία, (12) ἀφροσύνη.

Latin – Abintus enim de corde hominum malae cogitationes procedunt, (1) adulteria, (2) fornicationes, (3) homicidia, / (4) furta, (5) avaritiae, (6) nequitiae, (7) dolus, (8) impudicitiae, (9) oculus malus, (10) blasphemia, (11) superbia, (12) stultitia.

Német – Denn von innen aus dem Herzen der Menschen kommen die bösen Gedanken hervor: (1) Unzucht, (2) Dieberei, (3) Mord, / (4) Ehebruch, (5) Habsucht, (6) Bosheit, (7) Arglist, (8) Ausschweifung, (9) Neid, (10) Lästerung, (11) Hochmut, (12) Torheit.

Magyar – A szívből származik ugyanis minden rossz gondolat, (1) paráznaság, (2) lopás, (3) gyilkosság, / (4) házasságtörés, (5) kapzsiság, (6) rosszindulat, (7) hamisság, (8) kicsapongás, (9) irigység, (10) káromkodás, (11) kevélység, (12) léhaság.

Finn – Juuri ihmisen sisästä, sydäimestä, lähtevät pahat ajatukset, ja niiden mukana (1) siivettömyys, (2) varkaudet, (3) murhat, / (4) aviorikokset, (5) ahneus, (6) häijyys, (7) vilppi, (8) irstaus, (9) pahansuopuus, (10) herjaus, (11) ylpeys ja (12) uhmamieli.

Észt – Sest seestpoolt, inimeste südamest, lähtuvad kurjad mõtted, (1) hoorus, (2) vargused, (3) tapmised, / (4) abielurikkumised, (5) ahnus, (6) kurjused, (7) kavalus, (8) kiimalus, (9) kade silm, (10) Jumala pilkamine, (11) kõrkus, (12) rumalus.

Lapp (számi) – Dasgo siskkildasas, olbmoo váimmus, bohtet pahás jurdagat: (1) fuorrávuohta, (2) suolavuohta, (3) olmmošgoddin, / (4) náittosdilirihkkun, (5) ruhtaváibmilvuohta, (6) bahávuohta, (7) behtolašvuohta, (8) badjelmearálašvuohta, (9) gáđašvuohta, (10) bilkádus, (11) čavláivuohta ja (12) jierpmehisvuohta.

Svéd – Ty inifrån, ur människornas hjärtan, kommer de onda tankarna, (1) otukt, (2) stöld, (3) mord, / (4) äktenskapsbrott, (5) själviskhet, (6) ondska, (7) bedrägeri, (8) liderlighet, (9) avund, (10) förtal, (11) högmod, (12) förblindelse.

Norvég – For innenfra, fra menneskehjertet, kommer de onde tankene: (1) hor, (2) tyveri, (3) mord, / (4) ekteskapsbrudd, (5) pengejag, (6) ondskap, (7) svik, (8) utskeielser, (9) misunnelse, (10) spott, (11) hovmod, (12) vettløshet.

Orosz – Ибо изнутри, из сердца человеческого, исходят злые помыслы, (1) прелюбодеяния, (4) любодеяния, (3) убийства, / (2) Кражи, (5) лихоимство, (6) злоба, (7) коварство, (8) непотребство, (9) завистливое око, (10) богохульство, (11) гордость, (12) безумство.

Erza-mordvin – Эдь потсто, ломанень седейстэ, тукшныть апаро арсемат, (2) саламот, (3) ломанень маштомат, (1) усксевемат-ускурямот, / (4) –, (5) Сюпавчис правтомат, (6) кежть, (7) манчема, (8) виськс тевть, (9) сельмень сявадома, (10) амазый валсо кортамо, (11) эсь прянь верьга кандома, (12) пеляскалема.

Moksa-mordvin – ...сяс мес ломанть потмоста, седистонза, лисендихть кальдяв мяльхть, (1) усксевомась, (2) саламась, (3) ломанень шавомась, / (4) –, (5) козяшити прафтомась, (6) кяжишись, (7) васькафнемась, (8) сельмос эцемась, (9) сельмонь каямась, (10) равжа валса корхтамась, (11) эсь прянь няемась и (12) ёньфтема прянь вятемась.

Vogul – Элумхōлас сымныл лōль номтыт кон-квālэгыт: (1) мōт хум нē эт ълнэ вārмаль, (3) алысьлахтын вārмаль, (2) тўлмантан вārмаль. / (4) –, (5) Нялыѣбг, (6) кантыѣбг, (7) лаплахтыгланэг ълнэ вārмаль, (8) –, (9) –, (10) Тōрум лōкамтан вārмаль. (11) –, (12) –

Osztják – Хōят ыпе э ты, сām э ты ликāѣ нōпсāt мāн т, (1) ики-ими щирāн атма у ты верāt, (4) ху-нэ щирāн атма у ты верāt, (3) хōят ве ты верāt, (2) о мāсты верāt, (5) тарма у ты вер, (6) лик вер, (7) ущмарāѣа-ōлмащты вер, (8) укщāма у ты вер, (9) атām сэмāн ватты вер, (10) Турām э ты атма пōтāрты вер, (11) ёращты вер, (12) нэмāн āт нумāсман верты вер.

Angol – For from within, out of the heart of men, proceed evil reasonings, (1) fornications, (2) thefts, (3) murders, / (4) adulteries, (5) covetousness, (6) wickedness, (7) deceit, (8) licentiousness, (9) envy, (10) blasphemy, (11) arrogance, (12) foolishness.

Francia – Car c'est du dedans, c'est du coeur des hommes, que sortent les mauvaises pensées, (1) les adultères, (2) les débanches, (3) les meurtres, / (4) les vols, (5) les cupidités, (6) les méchancetés, (7) la fraude, (8) le dérèglement, (9) le regard envieux, (10) la calomnie, (11) l'orgueil, (12) la folie.

Appendix 5

		vogul	osztják	magyar
(1)	прелюбодеяния	<i>мōт хум нэ̄ эт̄ олнэ̄ вāрмалъ</i> tkp. 'más férfi nőjével levő dolog'	<i>ики-ими щирāн атма у ты вер</i> tkp. 'apanya módján rosszul levő dolog'	'paráznság'
(2)	кражи	<i>тўлмантан вāрмалъ</i> tkp. 'lopó dolog'	<i>о мāсты вер</i> tkp. 'lopó dolog'	'lopás'
(3)	убийства	<i>алысьлахтын вāрмалъ</i> tkp. 'ölő dolog'	<i>хōят ве ты вер</i> tkp. 'ember ölő dolog'	'gyilkosság'
(4)	любодеяния	—	<i>ху-нэ̄ щирāн атма у ты вер</i> tkp. 'férfi-nő módján rosszul levő dolog'	'házasságtörés'
(5)	лихоимство	<i>нялыяб̄г (олнэ̄ вāрмалъ)</i> tkp. 'mohó, kapzsisiként (levő dolog)'	<i>тарма у ты вер</i> tkp. 'fősvény levő dolog'	'kapzsiság'
(6)	злоба	<i>кантияб̄г (олнэ̄ вāрмалъ)</i> tkp. 'haragos, dühösként (levő dolog)'	<i>лик вер</i> tkp. 'düh dolog'	'rosszindulat'
(7)	коварство	<i>лаплахтыгланэ̄г олнэ̄ вāрмалъ</i> tkp. 'csalóként levő dolog'	<i>уцмарāжа-олмацты вер</i> tkp. 'hamisságos, hamiskodó dolog'	'hamisság'
(8)	непотребство	—	<i>уқиāма у ты вер</i> tkp. 'tisztátlanul levő dolog'	'kicsapongás'
(9)	завистливое око	—	<i>атām сэмāн ватты вер</i> tkp. 'rossz szemmel látó dolog'	'irigység'
(10)	богохульство	<i>Тōрум лōкамтан вāрмалъ</i> tkp. 'Istent szidalmazó dolog'	<i>Турāм э ты атма н̄ о́тāрты вер</i> tkp. 'Istenről rosszul beszélő dolog'	'káromkodás'
(11)	гордость	—	<i>эрацты вер</i> tkp. 'kevélykedő dolog'	'kevélység'
(12)	безумство	—	<i>нэман āт нумāсман верты вер</i> tkp. 'rosszindulatból nem gondolkozva csináló dolog'	'léhaság'

(Keresztes 2004: 78–79) (Widmer 2004: 133–134)

Ugyanígy elemezni lehet a többi finnugor fordítás megoldásait is.

	erza- mordvin	moksa- mordvin	finn	észt	angol
(1)	усксевемат- ускурямо	усксевома	siveettömyys	hoorus	'fornication'
(2)	саламо	салама	varkaus	vargune	'theft'
(3)	ломанень маштома	ломанень шавома	murha	tapmine	'murder'
(4)	—	—	aviorikos	abielurikku mine	'adultery'
(5)	сюпавчис правтома	козяшити прафтома	ahneus	ahnus	'covetousness'
(6)	кеж	кяжиши	häijyys	kurjune	'wickedness'
(7)	манчема	васькафнема	vilppi	kavalus	'deceit'
(8)	виськс тев	сельмос эцема	irstaus	kiimalus	'licentiousness'
(9)	сельмень сявадома	сельмонь каяма	pahansuopuus	kade silm	'envy'
(10)	амазый валсо кортамо	равжа валса корхтама	herjaus	Jumala pilkamine	'blasphemy'
(11)	эсь прянь верьга кандома	эсь прянь няема	ylpeys	körkus	'arrogance'
(12)	пеляскалема	ёньфтема прянь вятема	uhmamieli	rumalus	'foolishness'

Források

Gyermekbibliák

- Детская Библия. Библейские рассказы в картинках. Институт перевода Библии. Стокгольм 1983, 1990 (Ford. Борислав Арапович, Вера Маттелмяки).
- Biblia lapsile (livvikse, Детская Библия на карельском [ливвиковском] языке). Biblienkiännändyinstitut. Helsinki–Stokgol'm 1995, 2009. (Ford. Zinaida Dubinina.)
- Lapsiden Biblii (vepsen keel, Детская Библия на вепском языке). Biblijan kändmižen institut. Stokgol'm–Helsinki 1996. (Ford. Nina Zaiceva.)
- Библиянь ловномат (Детская Библия на эрзя-мордовском языке) Библиянь ютавомань институтось. Стокгольма–Хельсинки 1993. (Ford. Н. С. Адушкина, В. С. Щемерова, Д. Т. Надькин.)
- Идень Библия (Детская Библия на мокша-мордовском языке). Библиянь ётафтома институтсь. Хельсинки–Стокгольма 1999 (Валентина Мишанина).
- Челядь понда Библия (Детская Библия на коми-пермяцком языке) Библия вуджётан институт, Хельсинки–Москва 2003. (Ford. Ismeretlen.)
- Нылпиослы Библия. Библиез берыктонъя Институт. Хельсинки–Стокгольм 2001 (Ford. Михаил Атаманов).
- Komi-Zürjén (előkészületben).
- Jézus élete – karjalai 1994, olonyeci 1991, 1994, 2001, vepsze 1991, 1994, erza 1991, moksa 1993, cseremisz 1993, hegyi cseremisz 1994, komi-zürjén 1993, komi-permják 1993, vogul 1996, osztják (Kazim) 1995, 1997.
- Jézus a gyermekek barátja – lapp (Kildin) 1996, moksa 1995, hegyi cseremisz 1995, komi-zürjén 1994, 2000, komi-permják 1997, votják 1994.
- Bibliai történetek – cseremisz 2001, 2002, komi-permják 2002, votják 2003, vogul 2003, osztják (Suriskar) 2003 (Kazim), 2005.
- Új Testamentum (Újszövetség) – karjalai (előkészületben), olonyeci (livvi) 2003, vepsze 2006, lapp 1998 (Oslo), erza 2006, moksa (előkészületben), votják 1997, cseremisz 2007.

Evangeliumok

Máté: karjalai 2007, olonyeci 1997, vepsze 1998, lapp (Inari) 1995 (Finnország), erza 1998, moksa 2002, cseremisz 1999, hegyi cseremisz (várható 2009), komi-zürjén 1999, komi-permják 2001, votják 1992.

Márk: karjalai 1996, olonyeci 1993, vepsze 1992, erza 1995, moksa 1995, cseremisz 1994, hegyi cseremisz 1997, komi-zürjén 1995, komi-permják 1996, votják 1992, vogul 2000, osztják 2000.

Lukács: karjalai 1999, olonyeci 1997, 2000, vepsze 1996, lapp (Inari) 1998 (Finnország), erza 1996, moksa 1997, cseremisz 1996, hegyi cseremisz 1999, komi-zürjén 1996, komi-permják 2005, votják 1992, vogul (részletek) 2007, osztják (részletek) 2007, 2009.

János: karjalai 2006, olonyeci 1993, vepsze 1993, erza 1990, moksa 2003, cseremisz 1997, hegyi cseremisz 2006, komi-zürjén 1998, komi-permják 2007, votják 1992.

Apostolok cselekedetei: karjalai 2004, olonyeci 1999, vepsze 1999, erza 1996, moksa 2005, cseremisz 1986, hegyi cseremisz (előkészületben), komi-zürjén 1979, komi-permják 2009, votják 1996

Levelek: –. Jelenések: –

Ótestamentum (ószövetségi részletek, zsoltárok) – olonyeci 2006 (Zsoltárok), (Genezis előkészületben), vepsze (Zsoltárok előkészületben), erza (teljes Ószövetség előkészületben), cseremisz (Zsoltárok, Genezis előkészületben), komi-zürjén (Zsoltárok előkészületben), votják (Zsoltárok 1999, néhány ószövetségi könyv 2004–2007, teljes Ószövetség előkészületben).

Teljes Biblia vagy Újszövetség

Novum Testamentum graece et latine. (Ed. F. Brandscheid.) Sumptibus Herder, Friburg 1906.

Latina (Vulgata editionis). In: Biblia Téka CD-ROM, Arcanum, Budapest, [sine anno] ISBN 963 8592370– Новый завет. Printed by The Bible League. South Holland, in cooperation with Bethany Fellowship, Inc. Minneapolis [sine anno].

The Holy Bible. Authorized King James Version. Word Bible Publishers, Iowa Falls, Iowa 1987.

The New Testament. Recovery version. Text translated by: The Editorial Section Living Stream Ministry. Outline, footnotes, charts, and references

- written by Witness Lee. Living Stream Ministry, Anaheim, California 1991.
- Die Bibel in heutigen Deutsch (Evangelisches Bibelwerk). Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1982.
- Gute Nachricht – Neues Testament. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2001.
- Bibeln. Svenska Bibelsällskapet och Bokförlaget Libris, Örebro 2001.
- Godt Nytt. Det nye testamente for mennesker i dag. 7. opplag. Det Norske Bibelselskaps Forlag, Oslo 1979.
- La Sainte Bible. Société Biblique de Genève, Genève–Paris 1996.
- Biblia Téka CD-ROM, Arcanum, Budapest, [sine anno] ISBN 963 8592370

*

- Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás. Szent István Társulat, Budapest 1979.
- Újszövetségi Szentírás. (Görög eredetiből fordította P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik.) [New Testament Scripture (translated from the Greek original by P. Gellért Békés and P. Patrik Dalos).] Budapest 1992.
- Pyhä Raamattu. 4. painos. Suomen Piipäseura, Mikkeli 2001.
- Piibel. The Bible in Estonian. Piibliseltsi Väljaanne, [sine loco] 1968.
- Jevanheli Lukan kirjuttamana (varsinaiskarjalaksi). (Koittelupainos.) Evankeliumi Luukkaan mukaan vienankarjalaksi. The Gospel according to Luke in the Northern Karelian dialect. Евангелие от Луки на севернокарельском диалекте. Piiplienkiännösinstituutti Helsinki–Stokholmi, 1999.
- Apostoloin ruavot. (Koitepainos.) Apostoloin ruavot livvikse. Apostolien teot livviksi. The Acts of the Apostles in the Karelian (Olonets) language. Деяния святых Апостолов на карельском (ливвиковском) языке. Biblien kiännöndüinstituutti, Helsinki–Stokgol'm / Petroskoi 1999.
- Evangelii Matvejan mödhe (vepsän keel). Biblijän kändmižen institut, Издательство "Карелия", Petroskoi, Stokgol'm–Helsinki 1998. [Евангелие от Матфея на вепсском языке / Gospel of Matthew in the Veps language; published in Stockholm–Helsinki 1998.]
- Odđä Testamenta. Norgga Biibbalsearvi, Oslo 1998.
- Марконь сёрмадовт Евангелия. [The Gospel of Mark in the Erzya-Mordvinian language. Trial edition.] Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 1995.
- Марконь коряс Евангелия. [The Gospel of Mark in the Moksha-Mordvinian language. Trial edition.] Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 1995.

Од вейсэньлув. Библиянь Ютавомань Институтось, Хельсинки–Санск 2006.

Евангелие Марк ястәм щирән. The Gospel according to Mark in the Khanti language. Translated by T. A. Prokina. Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.

Марк хум хансум Ёмас Л-ххал. The Gospel according to Mark in the Vogul language. [Trial edition.] Translated by V. S. Ivanova. Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.

Evangeliumok (régi)

Герранъ Ми-нъ Шюндю-руохтынанъ Святой Ювангели МатвЕйста, Карьяланъ кielЯлля. Пийтери 1820. [Herran miän Šündü-ruohtinan svjatoj jovangel'i Matveista karjalan kiel'el'ä, The holy gospel of our Redeemer according to Matthew in the Tver Karelian language; published in St. Peterburg, 1820.]

Das Evangelium Matthäi in den westlichen Dialect des Livischen übersetzt von dem Liven J. Prinz und dessen Söhnen P. Prinz und J. P. Prinz, durchgesehen von F. J. Wiedemann, Mitglieder der Kaiserl. Akad. d. Wissenschaften in St. Petersburg. London 1863.

Das Evangelium Matthäi in den östlichen Dialect des Livischen zum ersten Male übersetzt von dem Liven N. Pollmann, durchgesehen von F. J. Wiedemann, Mitglieder der Kaiserl. Akad. d. Wissenschaften in St. Petersburg. London 1863.

Markusevangeliet i Lars Rangius samiska översättning från 1713. (Ed. Karin Wilson.) Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CI, Uppsala 2008.

Господанъ минекъ Исусанъ Святой Евангеля, Матфей, Марко, Лука и Юаннъ пельдестъ. Сёрмадозъ эрзянь келсэ. Пецятазь ярмакъ велга Россiянь Библейскоень Промксонъ. Петербургсэ. Типографiасо Николаень Гречанъ 1821 iень.

Тявть Святойть Апостолтнень кучовкстъ, и апокалиписисъ или штафтома Святой Иоаннанъ богослованъ. Сёрмадозъ юрзянь келсэ. Пецятазь ярмакъ велга Россiянь Библейскоень Промксонъ. Петербургсэ. Типографiасо Николаень Гречанъ 1827 iень.

Matveiste svätoi jevangel'a. Das Evangelium des Matthäus ersä-mordwinisch revidiert von F. J. Wiedemann. London 1865.

Святое Евангелiе Господа нашего Исуса Христа отъ Луки, На Эрзянскомъ наречii Мордовскаго языка, изданiе Православнаго Миссионерскаго Общества. Казань 1889.

- Святое Евангеліе Господа нашего Ісуса Христа отъ Луки, На мокшанскомъ наречіи мордовскаго языка, изданіе Православнаго Миссіонерскаго Общества. Казань 1891.
- Die Evangelien Matthæi und Marci in wogulischer Übersetzung. (August Ahlqvist) MSFOu 7 (1894): 5–125. Helsinki.
- A' kondai vogul nyelv a' Popov G. fordításának alapján. Matpinel jälpen jomas l'achel. (Hunfalvy Pál) NyK 9 (1872): 127–194. Pest.
- A' kondai vogul nyelv (Márk evangéliuma). Marknil jälpin latilp. (Hunfalvy Pál) NyK 10 (1873): 207–257. Pest.
- Matvei el'ta jemyň aikol-jastypsa (P. Vologodsky). London 1868.

Irodalom

- Armutlieva, Christina 2004: Az inari és a kildini lapp egyházi terminológia etimológiai elemzése néhány bibliafordítás alapján. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 17–26.
- Balogh Anita 2004: Ásványnevek a finn és a magyar bibliafordításokban. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 27–41.
- Csepregi Márta 2005: Bibliafordító Intézet Helsinkiben. In: *Finnugor Világ* (A Reguly Társaság Értesítője) X/1. Budapest, 23–27.
- Dusnoki Gergely 2004: Az északi lapp bibliafordítások betegségneveinek etimológiai vizsgálata. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 43–52.
- Dusnoki, Gergely 2005: The Names of the Diseases in Northern Lapp Bible Translations. *Folia Uralica Debreceniensia* 12: 13–22.
- Fábián Orsolya 2003: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról. *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 91–102.
- Fábián Orsolya 2004: A „kísértés” terminológiájának kérdései néhány finnugor nyelvben. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 53–63.
- Фабиан, Оршоя 2005: Вопросы терминологии *искушения* в некоторых финно-угорских языках. *Folia Uralica Debreceniensia* 12: 23–32.
- Fábián Orsolya 2007: A 'dicsőség' szó és szinonimáinak megjelenése a Lukács evangélium mordvin nyelvű fordításaiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 14: 23–33.
- Fodor György 2007: Terminológiai kérdések a Máté evangélium erza-mordvin és karjalai fordításaiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 14: 35–43.

- Gromova, Ljudmila 2006: Людмила Громова, Тверские печатные памятники карельской письменности 19. столетия. *Folia Uralica Debrece-niensi* 13: 29–39.
- Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia.* WSOY, Porvoo.
- Hakulinen, Lauri 1969: *Suomen sanaston käännöslainoja.* SKS, Helsinki.
- Ivanov, Ivan–Arto Moisio 1998: *Marin kielen sanaston kehitys 1900-luvulla.* Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku, 57.
- Kakszin, A. D. 1996: А. Д. Каксин, Способы выражения достоверности в казымском диалекте хантыйского языка. *Linguistica Uralica* 32, Tal-linn. 278–282.
- Kálmán Béla 1976: *Chrestomathia Vogulica.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes László 2001: Nyelvújítási törekvések az új mordvin bibliafordítá-sokban. Mikola-émlékkönyv. Néprajz és Nyelvtudomány 41/1. *Acta Uni-versitatis Szegediensis Sectio Ethnographica et Linguistica*, Szeged. 129–134.
- Keresztes, László 1995: On the Question of the Mordvinian Literary Lan-guage. In: G. Zaicz (red.), *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen.* – Вопросы уральских литературных языков. *Linguistica Series A, Studia et dissertationes*, 17. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 47–55.
- Keresztes, László 2002: Efforts aiming at language reform in the new Mord-vin Bible translations. In: R. Blokland–C. Hasselblatt (ed.) *Finno Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts.* *Studia Fenno-Ug-rica Groningana* 2. Maastricht. 192–196.
- Keresztes László 2004: Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evan-gélium új vogul fordításában. *Folia Uralica Debrece-niensi* 11: 73–86.
- Keresztes, László 2005: Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations. *Folia Uralica Debrece-niensi* 12: 47–57.
- Keresztes László 2008: A vepsze irodalmi nyelv az új evangéliumfordítás tükrében. *Folia Uralica Debrece-niensi* 15: 49–64.
- Keresztes, László 2009: *The Standardization of Minor Fennic Languages (Karelian, Veps).* (Megjelenés előtt).
- Maticsák Sándor 2009: Az evangéliumfordítások lexikológiai vizsgálata az egyházi terminológia megújításának szempontjából. Tartu. (Kézirat).
- Mielikäinen, Aila 1998: 1900-luvun raamatunsuomennosten uudissanastoa. In: A. Mielikäinen–P. Suihkonen (toim.), *Tutkielmia raamatun kielestä.* Suomen kielen laitoksen julkaisuja, Jyväskylä. 105–136.

- Peneva, Dennica 2004: Nyelvújítási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 101–112.
- Перевод Библии в литературах народов России, стран СНГ и Балтии. Материалы конференции Москва 1–3 декабря 1999 г. Институт перевода Библии, Стокгольм–Хельсинки–Москва. Российская Академия наук, Отделение литературы и языка. Москва 2003.
- Pusztay János 2006: Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője 11 pontban. In: *A Magyarságkutatás Könyvtára XXVIII.* Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Rédei, Károly 1970: Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Savijärvi, Ilkka 1994: Itämerensuomalainen kolmijako. In: I. Savijärvi (pj.), Tieten Tahtoen. *Studia Carelica Humanistica* 3. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta. Joensuu. 45–61.
- Sulkala, Helena 2003: Itämerensuomalaiset vähemmistökielet kirjakieliksi. *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 177–193.
- Widmer Anna 2004: „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!” Az új suriskári osztják bibliafordításról. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 127–139.

*

The questions of Finno-Ugric literary languages in the light of the latest Bible translations

An English version of this study is available in the volume 1 of the 11th International Congress for Finno-Ugric Studies (CIFU 11), Piliscsaba (Hungary) 9–14 August 2010.

LÁSZLÓ KERESZTES

Вопросы литературных языков финно-угорских народов в плане новейших переводов Библии

Статья доступна в русском переводе в пленарном томе XI. Международного конгресса финно-угроведов 9.–14. VIII. 2010, Пилишчаба, Венгрия (CIFU–11/ I).

ЛАСЛО КЕРЕСТЕШ

Megjelent:

***Folia Uralica Debreceniensia* 16. Debrecen, 2009. 57–89.**

Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations

1. Introduction. The majority of the Finno-Ugric (Uralic) languages don't have archaic linguistic records that could help the linguists to outline the distant past of these languages by internal reconstruction. The literacy of all our related languages, with the exceptions of Finnish, Komi and Hungarian, is only a few centuries old, and on the basis of it, we can get to know only their recent past.

In this respect, those word lists and short texts are precious, which, in the overwhelming majority from the second half of the 18th century, prove that in some Orthodox monastic centres (in the east from Moscow, in the Volga region: Nizhniy Novgorod, then Kazan; in Siberia: Tyumen; in the west from Moscow: Tver, later in the north, in Karelia: Petrozavodsk) attempts at the translation of the New Testament into different minority languages of Russia were made in the form of a certain team-work. The youth of the Finno-Ugric peoples studying there at the time, the majority of whom were trained to do missionary work, must have taken an active part in this. The fact that the translations of the texts were done comparatively fast in the beginning of the 19th century supports the existence of this preparatory work. The translations were also published in print as early as the 1820s, mainly parts of, or the whole New Testament (the Gospels, the Acts of the Apostles, and the epistles written to various Christian communities). Catechisms were made to clarify the practical questions of religious life. We have only secondary evidences for the existence of parts of earlier translations.

The Cyrillic script is difficult to use for the transcription of smaller Finno-Ugric languages, but lettered monks could lean on it only, since there weren't any other means. (It was not different with respect to Latin in the cases of the Hungarian, Finnish and Estonian literary languages written today in Roman letters.) Some monks travelled as far as the Western European universities (e.g. Damaskin, alias Semenov, spent six years in Göttingen, where he got in touch with Schlözer, as well). The work of translation was led by such erudite bishops. The source was the canonical Slavic translation, later a modernised version of it, of course, but a few accomplished clerics must have used the Greek original, and they must have acquired some Latin and

German publications during their travels in the West. There were attempts to write also in Roman letters only in the cases of certain Karelian dialects.

With the inhabitants being illiterate, these publications could not reach the wider population, and the afterlife of the present translations is also questionable. The translations of the 19th century overtly served missionary purposes. The present publications also want to provide help for the resurgent religious life, but we cannot expect that, as an effect of theirs, the number of services (*sluzhba*) in the mother tongue would soar, or that the education of churchmen in the mother tongue would start to blossom. The question arises: what do we need these translations for? In my opinion it would be useful, if these publications were used as (obligatory) readings at school, at least.

2. The latest publications. In the spring of 2004 we thoroughly dealt with the Bible translations published in Finno-Ugric languages in the framework of the linguistic PhD training of the University of Debrecen. Most of the Bible translations in the 1990s were published by the Institute for Bible Translation (Helsinki and Stockholm). We owe our thanks to the Institut for Bible Translation [Suomen Piipaseura] of Helsinki, which gave us a free run of its latest sources (cf. Csepregi 2005: 23-27), and we acquired the earlier translations also, from the Research Institute for the Languages of Finland [Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (Kotus)]. The lecturers and students of the PhD programme each made a preliminary study about the questions related to the translations. Each of them studied the translations according to their own fields of interest from different points of view: an etymological study about word strata classified according to various categories, an analysis of a phraseological group, some contrastive studies on the basis of the different languages, and a historical linguistic overview on the basis of the comparison of the earlier and later translations were written. Translations of a broader biblical word set were studied in certain languages. Concerning the languages studied, the spectrum is broad: we examined the Northern and Eastern Saami, the Northern Karelian and the Southwestern Olonec among the Karelian dialects, the Erzya- and Moksha-Mordvin languages, the Northern Mansi and the Northern Khanty, but since the translations were made with the help of intermediary languages, we often mentioned the Russian and Finnish equivalents, and, of course, we included the Hungarian translation in each case. Unfortunately, the Mari and Permian corpuses are missing from the list. We are hoping for an external help in the cases of these languages. The preliminary results of the research were published in the eleventh volume of

Folia Uralica Debrececiensia in Hungarian accompanied by English or German summaries.

3. Comparative analysis. Raija Bartens's excellent study sets an example, in which the author analyses the Finno-Ugric expressions of the word *sin* in detail. We can see, as a result of the examination, that when translating the Christian ethicoreligious concepts completely alien to the Finno-Ugric peoples originally, the translators often used those original words which were adaptable from the customs and beliefs of the people concerned. The ancient and the foreign terminologies co-exist (cf. Bartens 1999: 15–28).

Bartens calls our attention to the fact that it would be worth to examine the terminology related to the word *pardon* apart from that of the word *sin*. ”Anteeksiantamisen käsitteelle ei löytynyt omasta maailmankuvasta analogiaakaan, mutta anteeksiannon ilmaiseamisen selvittely onkin jo toinen juttu.” [We have no analogy for the concept of forgiveness from their ideology, but the examination of the expression of pardon is another matter.] (cf. Bartens 1999: 25). In my presentation I will give a few examples for the methods of solving the problems of the concepts mentioned in some Finno-Ugric languages. *Sin* occurs in the following relations in the Christian, or at least the Catholic, morality: *commit a sin – confess – repent – forgive*. I will give some examples from various Finno-Ugric languages in order to demonstrate the solutions to express the abstract notions of *repentance*, *pardon*, *conversion*. The cognitive points of view, which served to reproduce the Biblical ideas in the attempts of native translators, can be validated in the phraseological examinations. On the basis of the more detailed comparison it is easier to find the occurrent borrowings, calques, and ways of word formation (cf. Keresztes 2002, 2004).

[I give the data in the headword samples on the basis of the most up-to-date sources. The structure of the headwords is the following: 'meaning' – examples (Finno-Ugric: Northern Karelian, Olonec, Erzya-Mordvin, Moksha-Mordvin, Mansi), Russian, Finnish, Hungarian, English translation [actually: literal interpretation] (source).]

3.1. 'forgive'

– Kar prosti meilä miän riähät | Rus прости нам наши грехи | Fin anna meille syntimme anteeksi | Hun bocsásd meg a bűneinket | Eng forgive us our sins [actually: forgive us our sins] (Luke 11,4)

– Kar puitto ken voit piästyä riähät | Rus кто может прощать грехи | Fin kuka muu kuin Jumala voi antaa syntejään anteeksi | Hun ki más bocsáthatja

meg a bűnöket | Eng who can forgive sins [actually: who can let sins off?] (Luke 5,21; 7,49)

– Мап кант ат ёрувлянынын-ке, тонт Тõрум Āсин нән кареканьїн ос ат ёрувлянянэ |

– MdE а нолдындерясынк, менельсэ Тетянкак а нолдасынзе тынсэнк чумонк | MdM кда аф нолдасасть тятъень пежетьснон, эста Менелень Алянтевок аф нолдасыне тинь пежетентень | Rus если же не прощаете, то и Отец ваш Небесный не простит вам согрешений наших | Fin jos te ette anna anteeksi, ei teidän taivaallinen Isännekään anna anteeksi teidän rikkomuksianne, Hun ha ti nem bocsáttok meg, mennyei atyátok sem bocsátja meg bűneiteket, Eng if you do not forgive, neither will your Father who is in the heavens forgive your offenses [actually: forget/let off] (Mark 11,26)

– Мап наѣ кареканын хот-ёрувлахтѣгыт | MdE нолдавить тонь пежеть | MdM тонь пежетьне нолдавихть | Rus прощаются тебе грехи твои | Fin sinun syntisi annetaan anteeksi | Hun bocsánatot nyerneк bűneid | Eng your sins are forgiven [actually: are forgotten/let off] (Mark 2,5)

– Мап элумхõлас кареке хотютн хот-ёрувланкве вѣрмаве | MdE киненьгак лиянень пежеть нолдавить | MdM кинди нолдавихть пежетьне | Rus кто может прощать грехи | Fin kuka muu voi antaa syntejä anteeksi | Hun ki bocsáthatja meg a bűnöket | Eng who can forgive sins? [actually: forget/let off] (Mark 2,7)

3.2. 'repent' (= 'be sorry, regret')

– Kar hyö jo ammuin ois jätetty riähät ta kiännytty Jumalan puoleh | Rus то давно бы они покаялись | Fin olisivat jo aikoja sitten ... katuneet | Hun tartottak volna bűnbánatot | Eng they would have repented [actually: they would have abandoned sins and would have turned to God a long time ago] (Luke 10,13)

– Kar hyö jätettäis riähät | Rus покаются | Fin he kääntyisivät | Hun bűnbánatot tartanak | Eng they will repent [actually: they abandon sins] (Luke 16,30)

– Olo muutakkua mielet | Rus покайтесь | Fin katukaa siis syntejänne | Hun tartsatok bűnbánatot | Eng repent [actually: change your thoughts, change your mind] (Acts 3,19)

– Мап карыканыл вуськасан ... мāхум Иоан Иордан -т витыл пѣрнал пинсанэ | MdE сон пежетьтест витькстицятнень нававтсь Иордан лейсэ | MdM азондозь эсь пежетьснон, и сон ксиндазень Иордан ляйса | Rus и крестились от него все в реке Иордане, исповедуя грехи свои | Fin he tunnustivat syntinsä, ja Johannes kastoi heidät Jordanissa | Hun és bűneiket megvallva megkeresztelkedtek nála a Jordán folyóban | Eng and they were

baptized by him in the Jordan River, as they confessed their sins [actually: throwing away/telling about their sins] (Mark 1,5)

3.3. 'repent' (= 'return from sin')

– Kar jos että kiäntyne riähistänä Jumalah päin | Rus если не покается | Fin ellette käänny | Hun ha nem tartotok bűnbánatot | Eng unless you repent [actually: if you do not turn away from your sins and turn to God instead] (Luke 13,3)

– Olo kiännükkiä (riähkispäi) Jumalan puoleh | Rus покайтесь | Fin kääntykää | Hun térjetek meg | Eng repent [actually: turn away from your sins, and turn to God] (Acts 3,19)

– Man nān кареканын хульгуптэн | MdE велявтодо пежетнеде | MdM шарфтода Шкайти | Rus покайтесь | Fin kääntykää | Hun térjetek meg | Eng repent! [actually: abandon your sins/turn away from the sins/turn to God] (Mark 1,15)

4. Conclusions. In the Bible the sinner is such a debtor, whose debt is written off by God: God does not see the sin any more, as if having left it behind, taken it away, been conciliated, and destroyed it. Christ used the same set of words. However, different words appear in the Apostolic writings (the Acts of the Apostles, the epistles written to various Christian communities): clear up, wash, etc. We come across the same images in the latest translations. (Cf. *Biblikus teológiai szótár*. Budapest 1972, 894–895.)

Thus pardon can be expressed by let off the sin (Kar, MdE, MdM), dismissing (Hun), forgetting (Man), giving as a present, or writing off, annulling (Fin) the sin, or by using the passive-reflexive forms of the above mentioned verbs. Telling, confessing, regretting the sin: the repentance can be telling about the sin (confession) (MdM), abandoning it (Kar), casting it off (Man, MdE), the reassessment and change of the earlier opinion (Olo), or etymologically considering it as ills (Hun). – Conversion can be expressed by turning away from the sin (Kar, Olo, MdE, MdM, Fin), by abandoning it (Man), or by returning to the right way, or to God (Hun). Interestingly, the expressions converging in the Russian (покаяться) and English translations (to repent) were perceived by the translators of various Finno-Ugric languages in different ways, so in these languages we can find different translations. Maybe, partly due to this, the borrowings of verbs of Russian origin are present in lower proportions than the paraphrases in their own words; this is also partly due to the fact that the translators consciously strived towards neologisms in-

stead of servile borrowing. This tendency can be observed when comparing the modern translations with the earlier ones.

The solutions can be explained by the different cultural and linguistic influences these languages were and are exposed to. We can see, for example, that the Karelian is closer to the Finnish, and the Olonec reveals a more intensive Russian influence (cf. Peneva 2004: 109). We can discern this difference even among the Saami dialects: the eastern dialects (those of Russia) show similarities with the Russian, the other dialects with the Finnish (cf. Armutlieva 2004: 23–24). Many expressions got into the Mansi from or via the Komi, even when the Mansi language had its own word for the concept (vö. Keresztes 2004: 78). The same can be experienced in the case of the Khanty (cf. Widmer 2004: 130). The other smaller Finno-Ugric languages examined show a preference for neologisms. Apart from this, we can find specific expressions of the process in the phraseology: sin as a negative thing is left out, or as dirt, it is wiped or washed away, or cast off, that is, they get rid of it, return from the sin, that is, they return to the right way. The Finnish shows more western, while the Hungarian shows mixed influences.

5. The significance of the Bible translations. Each new version of the Bible translations reflects the tradition and the neological aspirations of the given language. The Bible translations had played a significant role in the birth of the Western European national languages, and they had made a certain neological activity necessary everywhere. The Bible translations have played an important role in the preservation of the national identity of the smaller peoples. It is especially true in the cases of the Finno-Ugric languages of Russia, which have been living in the grip of the dominance of the Russian language, and the speakers of these languages are in danger of being assimilated into the majority of the society. The newest Bible translations in smaller languages in the 1990s can be considered as landmarks in the preservation of the linguistic and national identities. The individual translators and groups deserve the highest appraisal, since they had to cope with the specific and abstract concepts of a foreign culture complex.

6. Things to do. It would be interesting to study the examined parts in the earlier translations too, and map the correspondences and innovations of the terminology. It is highly likely that the modern translators took into consideration the earlier translations at their disposal to a great extent, and they made few changes compared to these in the newer translations published by the Institut for Bible Translation.

We can draw important conclusions from a historical linguistic point of view with the comparative analysis of the parts of the Bible from the 19th century, and from the end of 20th century: to a lesser extent in the field of historical phonetics, but there is a possibility of argumentations in the field of morphological history, however, the development of the phraseology and the formation of neologisms can be followed up the most.

It would be worth to collect and organise the most important biblical words in a dictionary, as Anna Widmer did, for example (2004: 127–139). It would be sensible to create an international team of scientists. It would be important to carry out a thorough comparative examination, and lexiconize the neologisms, since the experience gained this way should serve the further refinement of the literary languages. It would be highly beneficial if the vocabulary of the newest translations became a common heritage of the younger generations of the speakers of smaller Finno-Ugric languages, because it would significantly foster the smaller children's linguistic development. Furthermore, the methods and the behaviour would contribute to the nationalization of the mother tongue (that is, to its differentiation from Russian) in the scientific and administrative fields, and later, in the legal field, too. Those young people, if still existing, who will start school, can get to know another culture complex apart from their own ancient culture. The linguistic mediation presents a great challenge for the translators. By all means, their efforts can mean significant steps in the creation and stabilization of a literary language, with which they will learn to appreciate the values of their own ancient culture more.

Sources

The Holy Bible or the New Testament

The Holy Bible. Authorized King James Version. Word Bible Publishers, Iowa Falls, Iowa 1987.

The New Testament. Recovery version. Text translated by: The Editorial Section Living Stream Ministry. Outline, footnotes, charts, and references written by Witness Lee. Living Stream Ministry, Anaheim, California 1991.

Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás. Szent István Társulat, Budapest 1979.

Pyhä Raamattu. 4. painos. Mikkeli, Suomen Pipliaseura, 2001.

- Újszövetség Szentírás. (Görög eredetiből fordította P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik). [New Testament Scripture (translated from the Greek original by P. Gellért Békés and P. Patrik Dalos)]. Budapest 1992.
- Odđda Testamenta. Norgga Biibbal searvi / Det Norske Bibelselskap ja Suoma Biibbalsearvi / Suomen Pipliaseura. Oslo 1998.
- Новый завет. Printed by The Bible League. South Holland, in cooperation with Bethany Fellowship, Inc. Minneapolis [sine anno].
- Детская Библия (Ред. Б. Арапович и В. Маттелмяки). Российское Библейское Общество, Москва 1997.
- Библиянь ловномат [Детская Библия на мордовском-эрзя языке] (Перевод: Н. С. Адушкина, В. С. Щемерова, Д. Т. Надькин). Стокгольм–Хельсинки 1993.
- Идень Библия [Детская Библия на мокша-мордовском языке] (Перевод: Валентина Мишанина). Хельсинки–Стокгольм 1999.

Gospels

- Evanġelium Matteus miel. [The Gospel according to Matthew in Inari Lapp.] Translation by Marja-Liisa Olthuis. Suomâ Pipliaservi. Helsinki 1995.
- Евангелие Марк ястӓм щирӓн. [The Gospel according to Mark in the Khanti language. Trial edition.] Translated by T.A. Prokina. Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.
- Марк хум Ёмас Л-ххал. [The Gospel according to Mark in Mansi language. Trial edition.] Translated by V. S. Ivanova. Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.
- Марконь сѣрмадовт Евангелия. [The Gospel of Mark in Erzya-Mordvinian language. Trial edition.] Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 1995.
- Марконь коряс Евангелия. [The Gospel of Mark in Moksha-Mordvinian language. Trial edition.] Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 1995.
- Jevanheli Lukan kirjuttamana (varsinaiskarjalaksi). (Koittelupainos.) [Evanġeliumi Luukkaan mukaan vienankarjalaksi. The Gospel according to Luke in the Northern Karelian dialect. Евангелие от Луки на севернокарельском диалекте.] Piiplienkiännösinstituutti Helsinki–Stokholmi 1999
- Apostoloin ruavot. (Koitepainos.) Apostoloin ruavot livvikse. [Apostolien teot livviksi. The Acts of the Apostles in the Karelian (Olonets) language. Деяния святых Апостолов на карельском (ливвиковском) языке.] Biblien kiänändüinstituuttu, Helsinki–Stokgol'm / Petroskoi 1999.

References

- Armutlieva, Christina 2004: Az inari és a klidini lapp egyházi terminológia etimológiai elemzése néhány bibliafordítás alapján. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 17–26.
- Bartens, Raija 1999: *Synti suomalais-ugrilaisissa kielissä*. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 6: 15–28.
- Csepregi Márta 2005: Bibliafordító Intézet Helsinkiben. In: *Finnugor Világ (A Reguly Társaság Értesítője)* X/1. Budapest, 23–27.
- Dusnoki Gergely 2004: Az északi lapp bibliafordítások betegségneveinek etimológiai vizsgálata. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 43–52.
- Fábián Orsolya 2003: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 91–102.
- Fábián Orsolya 2004: A ”kísértés” terminológiájának kérdései néhány finnugor nyelvben. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 53–63.
- Keresztes, László 2002: Efforts aiming at language reform in the new Mordvin Bible translations. In: R. Blokland, C. Hasselblatt (ed.), *Finno-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts*. Maastricht, Shaker Publishing BV. 192–196.
- Keresztes László 2004: Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 73–86.
- Peneva, Dennica 2004: Nyelvújítási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 101–112.
- Sulkala, Helena 2003: Itämerensuomalaiset vähemmistökielet kirjakieliksi. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 177–193.
- Widmer Anna 2004: ”Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!” Az új suriskári osztják bibliafordításról. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 127–129.

Megjelent:

CIFU–10/4. Joškar-Ola, 2008. 65–71.

Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában

1. Bevezetés. Az 1990-es években sorra jelentek meg korábbi biblikus szövegek revideált kiadásai vagy egészen új fordítások a különböző finnugor nyelveken. Nem csak a magyar, finn és észt fordítások modernizálására került sor, hanem több kisebb finnugor nép nyelvén is készültek egészen új fordítások is.

Az Oroszországban (és közben a Szovjetunióban) élő kisebb finnugor népek írásbeliségének kialakulása és problémái jól ismertek. E népek az ismeretlenség homályából főleg a 18. századi expedíciók jóvoltából kerültek ki, amelyek során a tudós gyűjtők és kutatók szójegyzékeket készítettek az oroszországi népek nyelvéből, így a finnugor nyelvekből is. A 19. század elején központi kezdeményezésre megkezdődött a Biblia részleteinek, főként az Újszövetségnek a fordítása, a hitoktatásnak és a hit gyakorlatának céljaira pedig katekizmusok készültek. Ezek a fordítások jelentik e népeknél az irodalmi nyelvek kialakulásának kezdeteit.

A modern irodalmi nyelvek kimunkálásának általában az a célja, hogy a vallásgyakorlásokon túlmenően később használhatók legyenek a közigazgatás, a jog és a tudományok területén is. A bibliarészletek, majd a teljes Biblia lefordításától azonban igen hosszú út vezet egy modern nemzeti nyelv kialakulásáig. E rögzös úton azonban minden népnek végig kellett és kell mennie ahhoz, hogy modern értelemben vett nemzetté váljon. A finnugor népek közül ezt az utat végigjárták már az önálló államisággal rendelkező észtek, finnek és magyarok is, és ma már tudjuk, milyen jelentős szerepet játszottak e finnugor népek irodalmi nyelvének kialakulásában a bibliafordítások.

2. A manysi írásbeliség. A manysik (vogulok) különösen nehéz helyzetbe kerültek, hiszen e nyelv és nép a finnugorok között mára már az egyik legveszélyeztetettebb nép és nyelv sorsára jutott.

2.1. Szórványemlékek. Az első írásos feljegyzések vogul személynevek voltak, amelyek elszórva találhatók orosz krónikákban. Az első szójegyzék 1736-ból való. A vogul nyelv iránti érdeklődés a 18. században kezdődik, amikor különböző nemzetiségű és nyelvű utazók (Messerschmidt, Strahlenberg, Fischer, Schlözer, Klaproth, Pallas) közöltek szójegyzékeket helyszíni gyűjtésük eredményeként. Ezeknek a forrásoknak a felhasználása igen nagy filológiai óvatossággal lehetséges, mégis igen becses nyelvemlékeknek számítanak.

2.2. Szövegek. Az első nyomtatott szövegek a 19. század közepén egyházi jellegűek voltak. Az első próbálkozások az irodalmi nyelv létrehozására a keleti (kondai) nyelvjárásra építettek. Tudomásunk szerint Reguly egy Satingin nevű kondai vogullal is dolgozott, az utolsó kondai fejedelem „tudományosan kimívelt fijával”. Tőle való talán a legrégebbi fennmaradt Pater noster-fordítás (vö. Hunfalvy 1872: 3–7). Máté evangéliumát cirill betűkkel 1868-ban jelentették meg Londonban mindössze 250 példányban (vö. Hunfalvy 1872: 1; Décsy 1965: 27). A fordítók a Popov szerzetes testvérek („Gergely és György”) voltak (Hunfalvy 1873: 178). Ugyanezet a művet Hunfalvy 1872-ben latin betűs átírásban is közzé tette a Nyelvtudományi Közlemények 9. számában. Amikor Anton Schiefner és Johann Ferdinand Wiedemann tudomást szereztek róla, Szentépetervárott másolatot készítettek a cirill betűs Márk evangéliumról is, és elhozták Pestre közlésre Hunfalvynak. A pétervári akadémia példánya már maga is másolat volt, amelyet Sjögrén készített a „Sz. Zsinat könyvtárában” őrzött eredetiről (vö. Hunfalvy 1873: 177). A Márk evangélium, amelyet ugyanazok a szerzetesek ültettek át kondaira, a Nyelvtudományi Közlemények 10. számában jelent meg Pesten 1873-ban (vö. Hunfalvy 1873: 179). Hunfalvy felhívja a figyelmet a két evangélium nyelvezetének csekély különbségeire (Hunfalvy 1873: 179). – Ezt követte a két vogul nyelvű evangélium újabb kiadása Helsinkiben. A fordításokat August Ahlqvist adta közre ugyancsak latin betűkkel 1894-ben a Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 7. számában (vö. Ahlqvist 1894). Ahlqvist átírása különbözik Hunfalvyétól, hiszen – Hunfalvytól eltérően – a finn tudósnak alkalma volt a helyszínen gyűjteni a kondai voguloktól, így Popovék cirill betűs szövegét élő nyelvi kiejtéssel tudta szembesíteni. A lábjegyzetekben bővegesen idézi az eredeti cirill betűs példákat. – A fordítások azt sugallják, hogy abban az időben a kondai nyelvjárás csoport erősebb volt, mint manapság, ezért a Popovék fordításait tarthatjuk a vogul irodalmi nyelv első szárnypróbálgatásainak. Mondanunk sem kell, hogy e kiadványok nemigen kerültek el a vogulokhoz, akik gyakorlatilag írástudatlanok voltak, ráadásul az ortodox kényszerkeresztelések áldozatai, akik továbbra is ősi pogány hitvilágukban éltek, és helyi isteneiket és nemzetségfőiket tisztelték, továbbá a sziberiai medvekultusz hagyománya is oly erős volt, hogy minden tiltó törekvés ellenére a mai napig fennmaradt. A 19. század közepén központi rendeletre egyre több vallásos szöveg készült Oroszországban: bibliai történetek, katekizmusok, újabb evangéliumkiadványok egyre nagyobb számban láttak napvilágot, de vogul nyelvűek tudomásunk szerint nem voltak közöttük.

2.3. A szovjet korszak törekvései és eredményei. Ezután hosszabb szünet következett. Az 1917-es októberi forradalom és a bolsevik hatalomátvé-

tel után a vogul és az osztják teljesen el lett zárva a kutatóktól. A két világháború között talán Wolfgang Steinitz volt az egyetlen külföldi, akit terepre engedtek. Szerencsére a szovjet-orosz nyelvészek és néprajzosok eljutottak köztük; többek között V. I. Csernyecov feleségével és A. Ny. Balangyin. Az irodalmi nyelv alapjául az északi nyelvjárásokat választották, amelyeket a Szoszva és a Szigva folyók mentén beszéltek, és részben még ma is beszélnek. Az irodalmi nyelvet végül Steinitz és Csernyecov dolgozta ki. Kezdetben a latin ábécét használták, s néhány különleges hang jelölésére átalakítottak néhány alapbetűt. Ez az írásmód egészen 1935-ig volt használatban. Számos ábécéskönyvet, iskolai tankönyvet adtak így ki (vö. Munkácsi 1935: 64). 1936-tól a latin ábécéről át kellett térni a cirill betűk használatára. Az új iskolai tankönyveket és szótárakat Balangyin írta, akinek felesége Matra Vahruseva segített (vö. Keresztes 2002b: 211–212). Matra Vahruseva keleti vogul volt. Az ő manysi–orosz szótárakban a keleti megfelelők is megtalálhatók az északi címszavak után (Balangyin–Vahruseva 1958). Vahruseva álma, egy keleti vogul irodalmi nyelv létrehozása, nem valósult meg, bár ő maga több költeményt és egy rövid elbeszélést is közzétett anyanyelvjárásában.

Az újabb kis irodalmi nyelvi szótárak nem vették fel a hitélet terminológiáját. Nem csoda, hogy a modern bibliafordítások készítői igen nehéz helyzetben voltak, amikor tervbe vették a gyermekeknek szánt bibliai történetek fordítását. Azoknak a vogul gyerekeknek, akik a tajgában még nem tudnak oroszul, mert csak az iskolában kezdenek tanulni, nem lehet hitet terjeszteni orosz terminológiával. Ennek megfelelően a fordítók maximálisan törekedtek arra, hogy a bibliai fogalmakra, eseményekre és a bibliai helyekre vogul nyelvű terminológiát alkossanak. Hunfalvy megállapította, hogy a 19. századi kondai evangéliumfordításokban „a’ fordító nem ragaszkodik az orosz eredetihez, a’hol nem kell” (Hunfalvy 1872: 10). Ez azt jelenti, hogy a Popov testvérek arra törekedtek, hogy – ahol tudták – vogul szót igyekeztek keresni és találtak is több orosz szóra és kifejezésre.

2.4. Modern próbafordítás. A legújabb fordítások mégis jóval kevesebb orosz eredetű elemet tartalmaznak, mint a 19. századiak, így például Szent Márk evangéliumának új északi vogul próbafordítása, amely 2000-ben jelent meg az Institut for Bible Translation gondozásában. A fordító a vogul anyanyelvű V. Sz. Ivanova.

3. Elemzés. Néhány új szót és kifejezést gyűjtöttem össze e kiadásból, amelyek alapján megkísérlem vázolni a fordító által követett megoldásokat. Az új fordításban jól megfigyelhetők azok a nyelvújítási módszerek, amelyek

a finnugor nyelvcsalád agglutinatív voltából eredően, a többi finnugor nyelvekben is fellelhetők. Ezek a következők:

3.1. Vogul típusok

1) Vogul szavak új jelentésben vagy jelentésárnyalatban jelennek meg: *ялтың* 'ép; szent pogány szertartás szerint' > 'szent', *лылы* 'lélegzet, lélek, élet; Szentlélek', *Төрүм* 'ég, istenség' > 'Isten', *күсәй* 'gazda' > 'Úr', *нох-ялты* 'megjavul, meggyógyul' > 'feltámad', *сарты* 'beken' > 'felken', *хот-эрувлахты* 'elfelejt' > 'megbocsát' stb.

2) A szóképzés igen produktív módja a szóalkotásnak: *Ханисътан хум* 'Mester, Tanító, Rabbi' (< *ханисъты* 'tanít'), *янытлы* 'magasztal' (< *яныг* 'nagy') stb.

3) Önálló szavak agglutinálódtak képzőkké; ez a folyamat jelenleg még nem záródott le; hiányzanak az elliptikus megoldások: *агтнэ вәрмалъ* 'hit' (< 'hivő dolog'), *йирхатнэ вәрмалъ* 'áldozat' (< 'áldozó dolog'), *нох-ялтинэ нак* 'feltámadás' (< 'felemelkedő esemény'), *олыглатмал нак* 'csoda' (< 'nem létező esemény') stb.

4) Kopulatív (összefoglaló, mellérendelő) összetételek: *мә-вум* 'föld + víz' > 'világ' stb. Ezzel a vogul kevésbé él, mint például a mordvin (vö. Keresztes 2002: 193–194).

5) Az egyéb, alkalmi szóösszetételeknek ugyancsak igen nagy szerepe van a szóalkotásban: *хон-мә* 'király + vidék' > 'királyság', *нүн-ойка* 'pap + bácsi' > 'zsídó pap', *корчица-сам* 'mustár + szem' > 'mustármag', *н-нь-пум* 'kenyér + fű' > 'gabona' stb.

6) Egyéb megoldás: *учхор* 'szellem' (régis szó felelevenítése).

7) Az orosz szavak sokszor változatlanul még akkor is megmaradhatnak, ha fonetikai szerkezetük idegen a vogul hangrendszer számára. Nem is lehet tudni, vajon hogyan ejthetik őket, pl.: *ангел* 'angyal', *саранча* 'sáska', *верблюды* 'teve', *проказа* 'lepra', *паралич* 'bénulás' stb. – Sok orosz eredetű szó már alkalmazkodott a vogul fonetikához. Így például hanghelyettesítések történtek, a szótagszerkezet és a hangsúly is „vogulos” lett, pl. *карек* < *грех* 'bűn', *сәккон* < *закон* 'törvény, parancs(olat)', *луситы* < *служить* 'szolgál', *сутиты* < *судить* 'ítél', *салыг эмты* ~ *сәлиты* < *жалъ, сжалиться* 'megsajnál, szán, irgalmaz'. Az utóbbiak régebbi átvételeknek minősülnek a hanghelyettesítési megoldások miatt (vö. Kálmán 1960).

8) A keresztény szakszavak egy része a zürjénből vagy az oroszból zürjén közvetítéssel került a vogulba (vö. Rédei 1970), pl. *сыстам* 'tisztá' (zürj. < or.), *күсәй* 'Úr' (< or.); *нәрна* 'kereszt' (< zürj.), *веськат* 'igaz' (< zürj.), *куль* 'ördög' (< zürj.). Ez utóbbinak a vogulban is megvan az etimológiai

megfelelője (~ *хуль* ua.), mégsem ezt használják, ami arra vall, hogy a keresztény hittérítők között már zürjén papok is részt vettek.

9) Néhány szó szibériai tatár eredetű, pl.: *хоракси* 'gonosztevő, lator', *хон* 'király' stb. Ezek eredetileg természetesen a bibliai kifejezésekre később foglaldtak le.

10) Idegen szavak, szólások és kifejezések helyett újak keletkeztek vogul nyelvi alapon, pl.: *Евангелия* ~ *Ёмас Л-ххал* 'Evangélium [jó hír]', *апостол* ~ *Торум латын тотнэ хум* 'apostol [Isten szavát hozó férfi]', *Мессия* ~ *Кристос* 'Messiás, Krisztus', *Рабби* ~ *Ханисътан Хум* 'Mester, Tanító, Rabbi [tanító férfi]' stb. Tükörszók és értelmezések, körülírások, magyarázatok szép számban akadnak: *Хансум Нэнакым* 'írott papírok' = 'a Szentírás', *саккон ханисътан хум* 'törvényt tanító férfi' = 'törvénytudó', *Торум л-ххал тотнэ хум* 'az Isten üzenetét hozó férfi' = 'próféta', *наля үрнэ хум* 'bárányt őrző férfi' = 'pásztor', *витыл нэрнал тины* 'vízzel kereszttel tesz' = 'keresztel', *карек вāри* 'vétkezik', *Торум янытлан эрыг* 'Istent magasztaló ének' = 'himnusz, zsoltár', *лөль вāрнэ хум* 'rosszat tevő férfi' = 'törvényenkívüli', *йивныл матырāti вāрнэ хум* 'fából valamit csináló férfi' = 'ács', *нэ-хумыг халн сялты* 'nő-férfi [házaspár] közé lép' = 'házasságot tör' stb.

3.2. A bibliai szókincs rétegei

A vizsgált fordításrészletek alapján a következőket állapíthatjuk meg. A fordítók rendelkezésére álltak olyan, a vogulban már korábban meglevő szavak és kifejezések, amelyeknek beültetésével semmilyen nehézségük nem volt. A nyelvújítás egyik fontos módszere, hogy meglevő ősi vagy jövevényszavakat foglalnak le új jelentésben vagy új szövegösszefüggésben. Az agglutináló nyelvtípusra talán legjellemzőbb módszer a szóképzés és a szóösszetétel, amelynek jóvoltából meglevő elemekből belső úton nyernek kifejezéseket új bibliai fogalmakra is. A szóképzés legáltalánosabb formája a deverbális nomen (különösen a *nomen actionis* v. *agentis*) sajnos nincs meg a vogulban, mert a folyamatos melléknévi igenév önmagában (elliptikusan) nem fejezi ki a személyt, ezért a cselekvést végrehajtó személyek kifejezésére az igenév után a *xōmna* 'valaki, személy', *хум*, *ойка* 'férfi, bácsi' stb. jelentésű szót használják; pl. 'tanító' = 'tanító férfi'. Nem tudni, végbemegy-e a közeljövőben olyan változás, mint a magyarban, balti finnben vagy mordvinban (vö. m. *tanító*, fi. *etsivä* 'nyomozó', md. *salica-maštica* 'gonosztevő' stb.). A cselekvés vagy történés kifejezésére pedig a vogulban is ugyanez a participium szolgál, utána viszont a *vārmal* 'valami, dolog' vagy *нак* 'eset, történet' jelentésű szó szerepel; pl. 'áldozat, áldozás' = 'áldozó dolog', 'feltámadás' = 'feltámadó esemény' stb. A gyökeresen eltérő földrajzi és kultu-

rális környezet különbségeiből adódóan legtöbbször az európai emberek számára teljesen evidens személyek, tárgyak és fogalmak kifejezésére is részletes körülírást, értelmezést, magyarázatot kell adni; pl. 'ács' = 'fából valamit csináló férfi'.

A nem őshonos állatok és növények megnevezéseiben, ismeretlen betegségek megjelölésében a fordítók kénytelenek egy-egy orosz szó átvételére. Ilyenkor lábjegyzetben található valamilyen általános, vogul nyelvű magyarázat. A mai fordítások orosz szavai változatlan formában kerültek a kiadásba, viszont nem lehet tudni, hogyan ejtenék a vogul fonetikától idegen hangokat és hangkapcsolatokat akkor, ha a szó átkerülne a nyelvhasználatba. A régebbi orosz szavakban, amelyek már korábbi feljegyzésekben is előfordulnak, bőségesen találunk példát a hanghelyettesítésre, a szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok feloldására, más szóval: az orosz szavak „elvogulosítására”. Feltűnő jelenség, hogy több, végső soron orosz eredetű szó a zürjén formában, tehát a zürjéne keresztül került át a vogulba. Úgy látszik, hogy a hittérítők a zürjén területekről közelítették meg a Nyugat-Szibériát. Még akkor is zürjén szó szerepel a fordításban, ha nagyjából ugyanabban a jelentésben volt a fogalomra a voguloknak ősi szavuk is, pl. vog. *хуль* 'manó' ~ zürj. *куль* > vog. *куль* 'ördög' (vö. Rédei 1970). Nem küszöbölhető ki tehát az orosz nyelvű bibliai szövegek – mint forrásnyelv – hatása és bizonyos orosz terminológia átvételének szükségessége, bár – mint fent láttuk – a fordítók újabban egyre tudatosabban törekszenek az idegen (főként orosz) szavak és kifejezések helyettesítésére. Tatárnak minősíthető jövevényszó csak elvétve fordul elő az anyagban.

4. Példa

Az alábbiakban szemelvényt közlök a fordításból, azt a részletet (Mk 7,21–22), amelyben Jézus felsorol tizenkét főbenjáró bűnt: „A szívből származik ugyanis minden rossz gondolat, (1) paráznaság, (2) lopás, (3) gyilkosság, (4) házasságtörés, (5) kapzsiság, (6) rosszindulat, (7) hamisság, (8) kicsapongás, (9) irigység, (10) káromkodás, (11) kevélység, (12) léhaság”.

Az új északi vogul fordítás (2000: 29): „Элумхōлас сымныл лōль ном-тыт квон квālэгыт: (1) мōт хум нē эт олнē вāрмалъ, (3) алысьлахтын вāрмалъ, (2) тўлмантан вāрмалъ. / (4) –, (5) Н-лыңыг, (6) кантыңыг, (7) лаплахтыгланэг олнē вāрмалъ, (8) –, (9) –, (10) Тōрум лōкамтан вāрмалъ.” (11) –, (12) –.

Összehasonlításként pedig az 1868-as kondai vogul változat Hunfalvy közlésében (vö. Hunfalvy 1873: 227): „Vojlīn keurnīl elemholes šīmetanīl kvalat l'ul' numtīt, (1) prel'ubodejanije, (2) l'ubodejanie, (3) alne ačit; (4) Tul-

mentane ačit, (5) čagirlit, (6) kühšitane ašit, (7) hajer ačit, (8) eserimtal aš, (9) kuvrišlahin šam, (10) Torim l'uketane, (11) tunčene aš, (12) numittal aš.”

Majd ugyanez a részlet Ahlqvist 1894-es átírásában: „Voilj̄n keurnel elimqoles šimetänel küállat lül numtet, (1) preľubodejania, (2) ľubodejania, (3) älnä ätet, (4) Tulmentanä-ätet, (5) šagirlax, (6) küxštanä-ätet, (7) qajer ätet, (8) esäremtal äš, (9) kuvrišlaqin šäm, (10) tōrim l'uketanä, (11) šuŋgenä-äš, (12) numittal äš.”

Végezetül álljon itt ugyanennek a résznek egy modern orosz fordítása is: „Ибо извнутри, из сердца человеческого, исходят злые помыслы, (1) пре-любодеяния, (2) любодеяния, (3) убийства, / (4) Кражи, (5) лихоимство, (6) злоба, (7) коварство, (8) непотребство, (9) завистливое око, (10) богохульство, (11) гордость, (12) безумство.”

5. Helyesírási és nyelvtani innovációk. Az új fordítás következetesen jelöli a magánhangzó-hosszúságot. A palatalizáció csak a dentálisoknál releváns. A palatális magánhangzók előtti kemény ejtést *ы* és *э* betűvel jelölik: *-лы-, -ны-, -сы-, -ты-, -лэ-, -нэ-, -сэ-, -тэ- – -ли-, -ни-, -си-, -ти-, -ле-, -не-, -се-, -те-*. Nem hiszem, hogy a *-не-, -ви-* szekvenciák mássalhangzó tagjait palatalizáltan ejtenék, ezért következetesebb lett volna ezeket a következőképpen írni: *-нэ-, -вы-*, pl.: *нэрна* pro *нэрна* 'kereszt', *лэвы* pro *лэви* 'mond' stb. A *ы* több magánhangzó jelölésére szolgál: *сыманыл* [simanəl] 'szívük', *манрыг* [manrɨɣ] 'miért' stb.

Törekvés a 2. személyű birtokos személyragok, ill. igealakok szinkretizmusának kiküszöbölése: *вэреҕын* [wäreɣən] 'csinálsz' – *вэреҕын* [wäreɣən] 'csináltok' stb. Korábban a 2. személyű alakokat a nyelvtanok nem különböztették meg egymástól a három számban (vö. pl. Balangyin–Vahruseva 1957: 123–135 stb.; Kálmán 1976: 56–57). Rombangyjeva nyelvtanában (1973: 111–145 stb.) viszont következetesen van különbség az egyes szám (Singular) és nem egyes szám (non-Singular) között. Az egyes számban redukált magánhangzó szerepel vagy hanghiány, a kettes és többes szám még egybeesik, s bennük hosszú magánhangzó áll. A hármas szinkretizmus így kettőre csökkent. E kérdések tisztázása további elemzést és kutatást igényel.

6. Tanulságok és feladatok

6.1. Előzetes eredmények és következtetések. A két évszázad bibliafordításai alapján az első – sajnos még felületes – elemzések arra engednek következtetni, hogy a 19. század eleji próbálkozások teret engedtek a nyelvújítási törekvéseknek, és ilyenképpen az irodalmi nyelvek kimunkálása is tu-

datosan folyt. Az orosz terminológiát vogul kifejezések, magyarázatok és körülírások váltották fel. A szovjet korszakban szó sem lehetett egyházi szövegek fordításáról és kiadásáról. A vogul anyanyelvű gyermekeknek szánt bibliai történetekben nem lett volna célszerű orosz szakszókincset használni. A fordítók átértézték az anyanyelv és az ifjúság iránti felelősségüket, és bátrabban nyúltak a nyelvújítás eszközeihez.

6.2. Feladatok és tervek. Ilyen elemzést több finnugor nyelvre is el kellene készíteni. A fenti szóalkotási módok minden bizonnyal fellelhetők a többi finnugor nyelvekben is. Az egységes (orosz) alapszöveg kitűnő lehetőséget teremt a fordítások összehasonlítására. A Debreceni Egyetem finnugor kutatási és doktori programja ezt a célt kívánja megvalósítani, és ezúton csatlakozásra hív föl minden finnugrista korosztályt, aki érdeklődik e téma iránt. (Vö. Widmer Anna tanulmányát e kötetben az új suriskári osztják evangéliumfordításról.) Érdemes lenne összegyűjteni a legfontosabb bibliai szakszavakat. Célszerű lenne nemzetközi kutatócsoportot létrehozni a bibliafordítások kutatására és a belőlük adódó tapasztalatok levonására. Fontos lenne sort keríteni egy alapos összehasonlító vizsgálat elvégzésére, a neologizmusok szótározására, hiszen a tapasztalatok minden bizonnyal hasznosak lennének az irodalmi nyelvek további csiszolásához. Igen jó lenne, ha a bibliafordítások szókincse közkinccsé válna a kisebb finnugor népek ifjabb nemzedékeinek, mert ez jelentősen elősegítené a gyermekek nyelvi fejlődését, a módszerek és a magatartás visszahatna az anyanyelv nemzetivé (az orosztól eltérővé) válásában a tudomány, a közigazgatás, majd a jog terén is.

Érdemes lenne összegyűjteni és szótározni a legfontosabb bibliai szakszavakat, így a Szentírást és részeit (biblia, szövetség/testamentum, evangélium); a Szentháromsággal kapcsolatos kifejezéseket (Isten, Atya, Teremtő, Mindenható; Fiú, Messiás, Felkent, Megváltó, Megmentő, Megszabadító, Úr, Főpap; Szentlélek); a bibliai lények megnevezéseit (ördög, sátán; angyal, bálvány); az egyházi, civil és katonai személyeket (próféta, apostol, rabbi, pap, ezredes, százados, vámos, lator, orvos, bölcs, szent, felebarát); a bibliai helyeket (édenkert, paradicsom, Földközi-tenger, katakomba); az állatok és növények neveit, amelyek Vogulföldön nem őshonosak (teve, cet; füge, szőlő, olajfa, olajbogyó); ismeretlen tárgyakat, objektumokat (trónus, sátor, harang, alamizsna); elvont fogalmakat, eseményeket és cselekvéseket (példabeszéd, csoda, bűn, vétek; vétkezik, kísért, szentel, áld, áldoz, becsül, tisztel, magasztal, imád, keresztel, feltámad, feltámaszt) stb.

Még ha nem is ugyanabban a nyelvjárásban készültek, a különböző korok fordításait össze lehetne hasonlítani, így a 19. századi fordítások megoldásait

a jelenlegiekkel. A terminológiát meg kellene keresni a szovjet korszakban megjelent szótárakból. Végül – amire Gulya János hívta föl a figyelmet – a népköltészet szókincséből össze kellene gyűjteni azokat a fogalmakat, amelyek a „pogány” hitvilág erkölcsi normáira vonatkoznak, s amelyek adaptálhatók a modern kor szövegeiben. E tekintetben a tudós gyűjtők: Regul Antal, Munkácsi Bernát, Artturi Kannisto, Kálmán Béla pótolhatatlan és páratlan közlései közkinccsé válhatnának.

A közeljövőben várhatók a volgai és permi nyelveken készülő teljes bibliafordítások.

Nem hiszem, hogy valaha valaki elkészíti a teljes vogul bibliafordítást, hiszen semmi remény és szükség sincs arra, hogy a szibériai nyelvrokonaink keresztény hitre térjenek. Az érdekes és tanulságos bibliai történetek mégis ablakot nyithatnak számukra egy teljesen más kultúrára. Azok a fiatalok, akik – ha még lesznek – iskolába kerülnek, megismerkedhetnek saját ősi kultúrájuk mellett egy másik kultúrkörrel. Ennek nyelvi közvetítése nagy kihívást jelent a fordítóknak. Az ő erőfeszítéseik mindenképpen jelentős lépéseket jelenthetnek egy irodalmi nyelv kialakításához, amely által saját ősi kultúrájuk értékeit is jobban meg fogják tanulni érteni és értékelni.

*

Appendix: Mk 7,21-22

Orosz. Ибо извнутри, из сердца человеческого, исходят злые помыслы, (1) прелюбодения, (2) любодения, (3) убийства, / (4) Кражи, (5) лихоимство, (6) злоба, (7) коварство, (8) непотребство, (9) завистливое око, (10) богохульство, (11) гордость, (12) безумство.

Vogul. Элумхōлас сымныл лōль номтыт квон квālэгыт: (1) мōт хум нē эт олнэ вāрмалъ, (3) алысьлахтын вāрмалъ, (2) тұлмантан вāрмалъ. / (4) –, (5) Н-лыңыг, (6) кантыңыг, (7) лаплахтыгланэг олнэ вāрмалъ, (8) –, (9) –, (10) Тōрум лōкамтан вāрмалъ. (11) –, (12) –

Osztyák (elemzését l. Widmer Anna cikkében, e kötetben). Хōят ыпе э ты, с м э ты ик ъ нōпс т м н т, (1) ики-ими щир н атма у ты вер т, (4) ху-нэ щир н атма у ты вер т, (3) хōят велты вер т, (2) ъ м сты вер т, (5) тарма у ты вер, (6) лик вер, (7) ущ-мар ъа-ōлмашты вер, (8) укщ ма у ты вер, (9) ат м сэм н ватты вер, (10) Тур м э ты атма пōт рты вер, (11) ěрашты вер, (12) нэман т нум сман верты вер.

Magyar. A szívből származik ugyanis minden rossz gondolat, (1) paráznaság, (2) lopás, (3) gyilkosság, (4) házasságtörés, (5) kapzsiság, (6) rosszindulat, (7) hamisság, (8) kicsapongás, (9) irigység, (10) káromkodás, (11) kevélység, (12) léhaság.

Finn. Juuri ihmisen sisästä, sydämestä, lähtevät parhaat ajatukset, ja niiden mukana (1) siveettömyys, (2) varkaudet, (3) murhat, / (4) aviorikokset, (5) ahneus, (6) häijyys, (7) vilppi, (8) irstaus, (9) pahansuopuus, (10) herjaus, (11) ylpeys ja (12) uhmamieli.

Észt. Sest seespoolt, inimeste südamest, lähtuvad kurjad mõtted, (1) hoorus, (2) vargused, (3) tapmised, / (4) abielurikkumised, (5) ahnus, (6) kurjused, (7) kavalus, (8) kiimalus, (9) kade silm, (10) Jumala pilkamine, (11) kõrkus, (12) rumalus.

Lapp. Dasgo siskkildasas, olbmo vámmus, bohtet pahás jurdagat: (1) fuorrávuolta, (2) suolavuolta, (3) olmmošgoddin, / (4) náittosdilirihkkun, (5) ruhtaváibmilvuolta, (6) bahávuolta, (7) behtolašvuolta, (8) badjelmearálašvuolta, (9) gáđašvuolta, (10) bilkádus, (11) čeavláivuolta ja (12) jierpmehisvuolta.

Erza-mordvin. Эдь потсто, ломанень седейстэ, тукшныть апаро арсемат, (2) саламот, (3) ломанень маштомат, (1) усксевемат-ускурямот, / (4) –, (5) Сюпавчис правтомат, (6) кежть, (7) манчема, (8) виськс тевть, (9) сельмень сявадома, (10) амазый валсо кортамо, (11) эсь прянь верьга кандома, (12) пеляскалема.

Moksa-mordvin. ...сяс мес ломанть потмоста, сидистонза, лисендихть кальдяб мяльхть, (1) усксегомась, (2) саламась, (3) ломанень шавомась, / (4) –, (5) козяшитипрафтомась, (6) кяжишись, (7) васькафнемась, (8) сельмос эцемась, (9) сельмонь каямась, (10) равжа валса корхтамась, (11) эсь прянь няемась и (12) ёньфтема прянь вятемась.

Angol. For from within, out of the heart of men, proceed evil reasonings, (1) fornications, (2) thefts, (3) murders, / (4) Adulteries, (5) covetousness, (6) wickedness, (7) deceit, (8) licentiousness, (9) envy, (10) blasphemy, (11) arrogance, (12) foolishness.

Német. Denn von innen aus dem Herzen der Menschen kommen die bösen Gedanken hervor: (1) Unzucht, (2) Dieberei, (3) Mord, / (4) Ehebruch, (5) Habsucht, (6) Bosheit, (7) Arglist, (8) Ausschweifung, (9) Neid, (10) Lästerung, (11) Hochmut, (12) Torheit.

Francia. Car c'est du dedans, c'est du coeur des hommes, que sortent les mauvaises pensées, (1) les adultères, (2) les débanches, (3) les meurtres, / (4) les vols, (5) les cupidités, (6) les méchancetés, (7) la fraude, (8) le dérèglement, (9) le regard envieux, (10) la calomnie, (11) l'orgueil, (12) la folie.

Források és irodalom

- Ahlqvist, August 1894a: August Ahlqvist's Wogulische Sprachtexte nebst Entwurf einer wogulischen Grammatik. – Das Evangelium Matthæi. – Matpînel Jelpîñ Jomas-l'aqil. In: MSFOu 7. Helsinki. 5–80.
- Ahlqvist, August 1894b: August Ahlqvist's Wogulische Sprachtexte nebst Entwurf einer wogulischen Grammatik. – Das Evangelium Marci. – Marknel Jelpîñ Lattîlp. In: MSFOu 7. Helsinki. 81–125.
- Balangyin, A. Ny.–Vahruseva, M. P. 1957: Мансийский язык. Государственное учебно-педагогическое издательство, Ленинград.
- Balangyin, A. Ny.–Vahruseva, M. P. 1958: Мансийско–русский словарь. Учпедгиз, Ленинград.

- Bartens, Raija 1999: *Synti suomalais-ugrilaisissa kielissä*. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 6: 15–28.
- Csernyesov, V. Ny. 1937: Мансийский (вогульский) язык. In: Г. Н. Прокофьев (ed.), *Языки и письменность народов Севера. Часть I*. Учпедгиз, Ленинград.
- Décsy, Gyula 1965: Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Harrassowitz, Wiesbaden. 25–26.
- Gulya János 1958: Egy 1736-ból származó manyysi nyelvemlék. In: *NyK* 60: 41–45.
- Hunfalvy Pál 1872: A' kondai vogul nyelv a' Popov G. fordításának alapján. Máté evangéliuma. A' tobolszki kormányzóságbeli kondai vogulok nyelvére. Fordította Popov G. (A' Bonaparte Lucian költségén 1869-ben eszközölt Londoni kiadásnak jogos utánnymata.) Matpinel jälpen jomas l'achel. Hoffmann és Molnár, Pest. In: *NyK* 9: 127–194.
- Hunfalvy Pál 1873: A' kondai vogul nyelv (Márk evangéliuma). Marknïl jälpin latilp. Hoffmann és Molnár, Pest. In: *NyK* 10: 207–257.
- Inyenlikej, P. I.–Onyenko, S. Ny.–Rombangyjeva, Je. I. 1967: Языки и письменность малых народностей Севера. Просвещение на Крайнем Севере, Ленинград.
- Kálmán, Béla 1960: Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kálmán, Béla 1962: Über die wogulische Schriftsprache. In: *UJb* 34: 128–133.
- Kálmán Béla 1976: *Chrestomathia Vogulica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes, László 1998: Mansi. In: D. Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London and New York. 387–427.
- Keresztes, László 2002a: Efforts aiming at language reform in the new Mordvin Bible translations. In: R. Blokland, C. Hasselblatt (ed.), *Finn-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts*. Shaker Publishing BV, Maastricht. 192–196.
- Keresztes László 2002b: In memoriam M. P. Balangyina-Vahruseva (1918–2000). In: *Folia Uralica Debreceniensia* 9: 211–212.
- Munkácsi Bernát 1935: Vogul tankönyvek. In: *Nyr* 64: 27–32.
- Munkácsi, Bernát–Kálmán, Béla 1986: *Wogulisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rédei, Károly 1970: Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rombangyjeva, Je. I. 1973: Мансийский (вогульский) язык. Наука, Москва.

- K. Sal Éva 1957: Manyisi és chanti nyelvű kiadványok (1946–1956). In: NyK 59: 226–233.
- Widmer Anna 2004: „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!” – Az új suriskári osztják bibliafordításáról. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 127–139.
- Die Bibel in heutigen Deutsch (Evangelisches Bibelwerk). Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1982.
- Die Biebel. Elberfelder Übersetzung revidierte Fassung. 9. Auflage. R. Brockhaus Verlag, Wuppertal 2003.
- La Sainte Bible. Société Biblique de Genève, Genève–Paris 1996.
- Евангелие Марк ястәм щирән. The Gospel according to Mark in the Khanti language. Translated by T. A. Prokina. Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.
- Марк хум хансум Ёмас Л-ххал. The Gospel according to Mark in Mansi language. [Trial edition.] Translated by V. S. Ivanova. Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.
- Марконь сѣрмадовт Евангелия. [The Gospel of Mark in Erzya-Mordvinian language. Trial edition.] Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 1995.
- Марконь коряс Евангелия. [The Gospel of Mark in Moksha-Mordvinian language. Trial edition.] Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 1995.
- Новый Завет. (Printed by: The Bible League.) South Holland, USA [s.a.].
- Odða Testamenta. Norgga Biibbalsearvi, Oslo 1998.
- Pyhä Raamattu. 4. painos. Suomen Pipliaseura, Mikkeli 2001.
- Piibel. The Bible in Estonian. Piibliseltsi Väljaanne, [sine loco] 1968.
- The Holy Bible. Authorized King James Version. Word Bible Publishers, Iowa Falls, Iowa 1987.
- The New Testament. Recovery version. Text translated by: The Editorial Section Living Stream Ministry. Outline, footnotes, charts, and references written by Witness Lee. Living Stream Ministry, Anaheim, California 1991.
- Újszövetségi Szentírás. (Görög eredetiből fordította P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik). [New Testament Scripture (translated from the Greek original by P. Gellért Békés and P. Patrik Dalos)]. Budapest 1992.

Megjelent:

***Folia Uralica Debreceniensia* 11. Debrecen, 2004. 73–86.**

A vepsze irodalmi nyelv az új evangéliumfordítás tükrében

0. A vepszék kicsiny népcsoport Oroszországban, az Onyega-tó mellett, Petrozavodszktól délre a Svir-folyó (fi. Syväri) mindkét oldalán. (Vö. Bogdanov 1958: 63–65; friss információk: Csepregi 2001: 198.) A déli csoportok – amelyek a Fehér-tó (Белое озеро) irányában laknak – a régi önelnevezést használják (*bepsa-*, *vepsa-*), ennek a végső forrása azonban ismeretlen. A régi orosz forrásokban szerepel egy *veś-nép*, amelyet minden bizonnyal a vepszékre értettek, s amely név a balti finnből kerülhetett át az oroszba, de hasonló hangzású szó (*Vísinn*) a skandináv forrásokban is szerepel. Az orosz-ból és/vagy a skandináv forrásokból egészen az arabig vándorolt a szó: *visu*, *vesu*-föld északi tájat jelentett, ahova a prémkereskedők az oroszországi folyók mentén feljutottak. (Vö. Grünthal 1997: 97, 106–108, SSA III/426.) A középső (központi) csoportok a *t’ähiñe*, *t’ägälaiñe* ’itteni, helyi’ névvel illetik magukat. Az északiak, az Onyega-tó mellett azonban a *l’üd’iñik*, *l’üd’ilaiñe* ’lúd’ megnevezést használják. (Ugyanezen a néven ismert az egyik karjalai néptörődék is.) Ez a név orosz eredetű: *люди* ’emberek’, amely beleillik a legtöbb finnugor nép endonimáinak sorába. (Vö. Hämäläinen 1966: 81, Virtaranta 1967: 110.) A régebbi orosz szakirodalomban használatos volt még a *чудь*, *чухапу* ’csúd’, az októberi forradalom után azonban az összes csoportot egységesen *venec* néven kezdték nevezni (Hämäläinen 1966: 81, Grünthal 1997: 99).

1. A balti finn népek irodalmi nyelvei. A finnek és az észtek nemzetálmalkotó népként pontosan az első teljes bibliafordításoktól datálhatják irodalmi nyelvüket. A finnek e tekintetben Mikael Agricola 1548-as Újtestamentum-fordítása, majd Eerik Sorolainen első teljes bibliafordítása révén számíthatják a modern nemzeti irodalmi nyelvük kezdeteit (vö. pl. Lehtikoinen–Kiuru 1993: 11, 18). Az észti nyelvjárások között pedig az döntött az északi csoport javára, hogy az első teljes bibliafordítás 1739-ben e nyelvjárásban készült el (vö. Keresztes 1997b: 212–213). Régebben és a közelmúltban készültek evangéliumfordítások különböző karjalai nyelvjárásokban. (A többi balti finn népcsoport irodalmi nyelveinek kialakulására vö. pl. Suhonen 1995: 17–23.) Még a legkisebb balti finn népcsoport, a lív is büszkélkedhet fordításokkal (vö. Suhonen 1995: 22). Úgy vélem, hogy ezek a fordítások már e kis nyelvek becses nyelvtörténeti emlékeinek tekinthetők, hiszen például a lív nyelvet a világban szanaszét beszélő idős embereknek már nem lehet és nem is érdemes újabb fordításokat készíteni. Az írásokat legfeljebb azok a lív

gyökerű fiatalok olvasgathatják, akik még tanulmányozni szeretnék nagyszüleik, ősük szebb napokat megért anyanyelvét. Csak az a kérdés, hogy kik lesznek azok, akik esetleg még autentikus lív fordításokat produkálhatnak.

Összefoglalásul megemlíthető, hogy a kisebb balti finn nyelvek/nyelvjárássok közül egyedül a vepsze az, amelyre korábban nem fordítottak bibliarészleteket.

2. A vepsze irodalmi nyelv kezdetei. Pedig – a lívhez képest – a vepszék létszáma még most is tízezres nagyságrendű, vannak tehát még szép számmal, akik az iskolai tanulás folyamán érdeklődhetnek minden, anyanyelvükön készült írott anyag iránt. A vepsze irodalmi nyelv a legújabb keletű, kezdetei csak 1931-re mennek vissza. Ekkor latin betűs írást hoztak létre a központi (középső) nyelvjárások alapján. 1936-ban – a Szovjetunió többi kis népéhez hasonlóan – a vepszéknek is át kellett volna térniük a cirill betűs írásra, ám az iskolai anyanyelvi oktatást addigra sem nagyon sikerült elindítaniuk. Úttörő munkásságot fejtett ki az iskolai anyanyelvi oktatás terén M. M. Hämäläinen, aki ábécés-könyvet, valamint más oktatási segédanyagot is közölt az új vepsze irodalmi nyelven. Hämäläinen mellett említést érdemel F. A. Andrejev és Ny. I. Bogdanov tevékenysége (vö. Laanest 1975: 20). A harmincas évek ígéretes kezdése után fél évszázadot kellett várni arra, hogy a 90-es években Ny. Zajceva és M. Mullonen ismét kézbe vegye a vepsze irodalmi nyelv fejlesztésének kérdését. Ők is a latin ábécét és a középső vepsze csoportok nyelvjárását vették alapul (Suhonen 1995: 19–21). Ezzel az írással folklórszövegeket közöltek, a többi balti finn nyelvvel ellentétben evangéliumfordítások, katekizmusok azonban – tudomásom szerint – nem készültek. Zajceva–Mullonen 1972-es szótára felsorolja mindazokat a településeket, amelyeknek adatai belekerültek az anyagba. A három fő nyelvjárás: központi (középső), déli és északi vepsze területek szavai kerültek a középsőtárba. Ezen kívül a szerzők minden bizonnyal saját gyűjtésüket, ill. anyanyelvük szavait is beledolgozták. A stilisztikai minősítések között szerepelnek vallási (религиозное), illetőleg egyházi (церковное) megjelölések is (1972: 15). Ezek forrásai azonban sajnos nem derülnek ki, és az ilyen minősítések is csak nagyritkán fordulnak elő.

3. Az első evangéliumfordítás. Úttörő kezdeményezésként értékelhetjük, hogy 1998-ban végre elkészült az első vepsze evangéliumfordítás, a Máté evangéliuma (*Evangelii Matvejan mödhe [vepsän kelel]*). A fordító(k) kiléte sajnos nem derül ki, de feltehetően Zajceva és Mullonen munkája. Az orosz nyelvű előszót mindenesetre Manuil petrozavodszk-olonyeci érsek írta alá.

Az új vepsze fordítás alapján szeretnék megvizsgálni néhány bibliai kifejezést, és fényt deríteni arra, milyen elvek vezérelték a fordítókat egy vado-natúj kísérlet megvalósításában. Az előfeltevés: a vepsze fordítók minden bi-zonnyal felhasználták a korábbi karjalai, észt és finn mintákat, s nagy való-színűség szerint valamelyik modern orosz kiadást is. A megjelenés idejéből következő a karjalai és vepsze fordítások párhuzamosan, a Bibliafordító Intézet (Institute for Bible Translation, Stockholm–Helsinki) által összehan-golt együttműködéssel készültek. (A karjalai, aunuszi fordításokra l. Peneva 2004: 101–112, Keresztes 2005: 47–58.)

Tanulmányomban néhány példát szeretnék felhozni a vepsze nyelvből is a következő fogalomkörök fordításának megoldási módjaira. A – legalábbis a katolikus – keresztény erkölcsi felfogás szerint a *bűn* a következő frazémák-ban fordul elő, sorrendben: *bűnt elkövetni* - *megvallani* - *megbánni* - *megbo-csátani*. A *bűnbánat*, *bűnbocsánat*, *megtérés* elvont fogalmainak kifejezései mellett néhány példát hozok a *keresztség*, *keresztelés* konkrét procedúrájának kifejezéseire is. A frazeológiai vizsgálatokban érvényesíthetők azok a kogni-tív szempontok, amelyekkel az anyanyelvi fordítók megkísérelték visszaadni a bibliai képeket. A többi balti finn nyelvvel való részletesebb összevetés, párhuzamos fordításrészletek alapján meg lehet állapítani az esetleges szóát-vételeket, tükörfordításokat és szóalkotási módokat. A lehetséges minták ér-telmezésének megkönnyítésére megadom az egyes részletek orosz, magyar és angol fordítását is.

A címszómintákban szereplő adatokat a legújabb források alapján adom meg. A szócikkek felépítése: 'jelentés' – balti finn nyelvi (vepsze / északkar-jalai / aunusi v. olonyeci) példa; orosz | finn | észt | magyar | angol fordítás [szószerinti értelmezés] (forrás). → ve./ka./ aun. | or. | fi. | é. | m. | a.

3.1.

a) '(bűnt) megbocsát' = ve. *pässta* 'elenged', *unohtada* 'elfelejt'

– ve. *i pästa meiden velgad, kut mö-ki pästam meiden velgnikoiden velgat* | or. и прости нам долги ваши, как и мы прощаем должникам вашим | fi. *ja anna meille velkamme anteeksi, niin kuin mekin annamme anteeksi niille, jotka ovat meille velassa* | é. *ja anna meile andeks meie võlad, nagu meiegi andeks anname oma võlglastele* | m. *bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek* | a. *and forgive us our debts, as we also have forgiven our debtors* [tkp. *engedd el adósságainkat, miképpen mi is elengedjük adósaink adósságait*] (Mt 6,12);

– ve. *kaikutte grähk i pahad sanad pästtas mehile, no ken sanub pahoid sanoid Pühän Hengen polhe, sille sidä grähkäd ei pästkoi* | or. *всякий грех*

и хула простятся человекам, а хула на Духа не простятся человекам | fi. jokainen synti ja herjaus tullaan antamaan ihmisille anteeksi, mutta Hengen herjaamista ei anteeksi anneta | é. iga patt ja jumalapilge antakse inimestele andeks, aga Püha Vaimu pilget ei anta inimestele andeks | m. minden bűn és káromlás bocsánatot nyer, de a Lélek ellen való káromlás nem nyer bocsánatot | a. every sin and blasphemy will be forgiven him; but whoever speaks against the Holy Spirit, it will not be forgiven him [tkp. minden bűnt és rossz szót elengedik az embereknek, de ki rossz szavakat szól a Szentlélekről, annak ezt a bűnét nem engedik el] (Mt 12,31);

– ve. *ku tö unohtat kaiken pahan, midä oliba tehned teile toižed, siloi teiden taivhaline Tat päästab teiden grähkäd* | or. ибо, если вы будете прощать людям согрешения их, то простят и вам Отец ваш небесный | fi. jos te annatte toisille ihmisille anteeksi heidän rikkomuksensa, antaa myös taivaallinen Isänne teille anteeksi | é. sest kui te annete andeks inimestele nende eksimused, siis annab teie taevane Isa ka teile andeks | m. ha megbocsátjátok az embereknek, hogy vétettek, mennyei Atyátok nektek is megbocsát | a. for if you forgive men their offenses, your heavenly Father will forgive you also [tkp. ha ti elfelejtitek az összes rosszat, amit mások tettek nektek, akkor mennyei Atyátok is elengedi bűneiteket] (Mt 6,14);

– ve. *ku tö kaikes südäimespäi et unohtagoi abidoid kaikutte ičeze vellele* | or. если не простит каждый из вас от сердца своего брату своему согрешений его | fi. jos te ette kaikesta sydämestä anna kukin veljellenne anteeksi | é. kui te igaüks omast südamest andeks ei anna oma vennale | m. ha mind-egyiktek szívből meg nem bocsát felebarátjának | a. if each of you does not forgive his brother from your hearts [tkp. ha ti teljes szívetekből nem felejtitek sérelmeiteket amelyeket testvéreitek okoztak] (Mt 18,35);

– ka. *prosti meilä miän riähät* | or. прости нам наши грехи | fi. anna meille syntimme anteeksi | é. ja anna meile andeks meie patud | m. bocsásd meg a bűneinket | a. forgive us our sins [tkp. bocsásd meg nekünk a mi bűneinket] (Lk 11,4);

– ka. *puitto ken voit päästyä riähät* | or. кто может прощать грехи | fi. kuka muu kuin Jumala voi antaa syntejään anteeksi | é. kes muu võib patte andeks anda kui üksnes Jumal | m. ki más bocsáthatja meg a bűnöket | a. who can forgive sins [tkp. vajon ki engedheti el a bűnöket?] (Lk 5,21; 7,49);

– aun. *ku teijän riähkät pühkittäzihes iäre* | or. чтобы заглядились грехи ваши | fi. jotta Herra antaisi tulla virvoituksen ajan | é. et teie patud kustutataks | m. hogy Isten eltörölje bűneiteket | a. that your sins may be wiped away [tkp. hogy a ti bűneiteket eltöröljék] (Apcsel 3,19);

– aun. *toinah häi prostiu sinule tämän sinun südämen tahton* | or. может быть, отпустится тебе помысл сердца твоего | fi. kenties hän antaa ajatuksesi anteeksi | é. et sinu südame mõte sulle vahest andeks antaks | m. hogy bocsássa meg szívednek ezt a gondolatát | a. if perhaps the intent of your heart may be forgiven you [tkp. talán hogy ő megbocsássa neked szíved gondolatát] (Apcsel 8,22);

– aun. *ken uskou häneh, hänen nimes suau proskeñhan riähkis* | or. что всякий верующий в Него получит прощение грехов именем Его | fi. että jokainen, joka uskoo häneen, saa hänen nimensä voimassa syntinsä anteeksi | é. et tema nime läbi igäüks, kes usub temasse, saab pattude andeksandmise | m. aki hisz benne, általa elnyeri bünei bocsánatát | a. that through His name everyone who believes into Him will receive forgiveness of sins [tkp. aki hisz benne, nevében bocsánatot nyer a bűnökért] (Apcsel 10,43);

– aun. *teile riähkät prostitah* | or. возвещается вам прощение грехов | fi. teille julistetaan synnit anteeksi | é. teile ... kuulutatakse pattude andeksandmist | m. a bűnök bocsánatát hirdetjük nektek | a. forgiveness of sins is announced to you [tkp. nektek bűneiteket megbocsátják] (Apcsel 13,38).

b) '(bűnt) megbán' = ve. kărautakse 'megfordul', kărautamine 'megfordulás, megtérés'

– ve. *minä valatan teid vedel, kăraudamižen valatusel ...* | or. я крещу вас в воде в покаяние | fi. minä kastan teidät vedellä parannukseen | é. mina ristin teid küll veega meelearanduseks | m. én a bűnbánat jeléül csak vízzel keresztelek titeket | a. I baptize you in water unto repentance [tkp. én vízzel öntelek le titeket, a megtérés öntésével] (Mt 3,11);

– ka. *hyö jo ammuin ois jätetty riähät ta kiännytty Jumalan puoleh* | or. то давно бы они покаялись | fi. olisivat jo aikoja sitten ... katuneet | é. küll nad oleksid ammu kotiriides ja tuhas istudes parandanud meelt | m. tartottak volna bűnbánatot | a. they would have repented [tkp. már régen elhagyták volna a bűnöket és az Isten felé fordultak volna] (Lk 10,13);

– ka. *hyö jätettäis riähät* | or. покаются | fi. he kääntyisivät | é. siis nad parandaksid meelt | m. bűnbánatot tartanak | a. they will repent [tkp. elhagyják a bűnöket] (Lk 16,30);

– aun. *muutakkua mielet* | or. покайтесь | fi. katukaa siis syntejänne | é. sellepärast parandage meelt ja pöörduge | m. tartsatok bűnbánatot | a. repent [tkp. változtassátok meg gondolatotokat, gondoljátok meg magatokat] (Apcsel 3,19).

c) '(bűnből) megtér' = ve. *kārautakse* 'megfordul', *kārautamine* 'megfordulás'

– ve. *kāraukatoi grähkišpäi Jumalaha* | or. покайтесь | fi. kääntykää | é. parandage meelt | m. tartsatok bűnbánatot | a. repent [tkp. forduljatok vissza a bűnöktől Istenhez] (Mt 3,2);

– ve. *kāraukatoi Jumalaha* | or. покайтесь | fi. kääntykää | é. parandage meelt | m. tartsatok bűnbánatot | a. repent [tkp. forduljatok Istenhez] (Mt 4, 17);

– ve. *minä valatan teid vedel, kāraudamižen valatusel ...* | or. я крещу вас в воде в покаяние | fi. minä kastan teidät vedellä parannukseen | é. mina ristitin teid küll veega meelearanduseks | m. én a bűnbánat jeléül csak vízzel keresztelek titeket | a. I baptize you in water unto repentance [tkp. én leöntelek titeket a visszafordulás/megtérés öntésével] (Mt 3,11);

– ve. ... *ku hö ei kāraudanus Jumalaha* | or. за што то, што они не покаялись | fi. siitä etteivät he tehneet parannusta | é. et nad ei olnud meelt parandanud | m. mert nem tértek meg | a. they would have repented long ago [tkp. nem fordultak meg Istenhez] (Mt 11,20);

– ve. *i ei kārauzižihe Jumalaha* | or. и да не обратятся | fi. jotta he eivät kääntyisi | é. ega pöörduks | m. és meg ne térjenek | a. and they turn around [tkp. nem fordulnának vissza Istenhez] (Mt 13,15);

– ka. *jos että kiäntyne riähistä Jumalah päin* | or. если не покаетесь | fi. ellette käännä | é. kui te ei paranda meelt | m. ha nem tartotok bűnbánatot | a. unless you repent, [tkp. ha nem fordultok bűneitekből az isten felé] (Lk 13,3);

– ka. *kumpani kiäntyy Jumalan puoleh* | or. об одном грешнике кающемся | fi. joka tekee parannuksen | é. kes meelt parandab... | m. ... egy megtérő bűnösnek | a. one sinner repenting [tkp. aki az Isten felé fordul] (Lk 15, 10);

– ka. *hyö kiännyttih riähästä Jumalan puoleh* | or. они покаются | fi. he kääntyivät | é. nad parandasid meelt | m. bűnbánatot tartottak | a. they repented [tkp. ők elfordultak a bűnből az Isten felé] (Lk 11,32);

– aun. *kiännükkiä (riähkispäi) Jumalan puoleh* | or. покайтесь | fi. kääntykää | é. parandage meelt ja pöörduge | m. térjetek meg | a. repent [tkp. forduljatok (a bűnökből) az Isten felé] (Apcsel 3,19).

3.2. Összefoglaló nyelvenként

Vepsze: az idézett vepsze példákból kiderül, hogy a 'bűn megbocsátását' a bűn, vétek, adósság stb. 'elengedése, elfelejtése' fejezi ki. A 'megbánás' és 'megtérés' főként ugyanazzal a szóval fejezhető ki: 'megfordulás, megtérés'. Nincs tehát külön kifejezés a bűnbánatra, illetőleg a megtérésre. A *kārauta* 'fordít', visszaható formája *kārautakse* 'fordul', a *kārdä* [*kārd'ä*] családjaiba tartozik, amelynek jelentése '(fonalat) sodor', vö. fi. *kiertää* 'teker, sodor; fo-

rog; kerül' (SSA I/354), tehát valamilyen oda-vissza vagy körkörös mozgást jelöl. Ezt az igecsoportot a fordítók alkalmasnak tartották a bűnből való megtérés, az Istenhez fordulás kifejezésére. A szótárakban (1972, 1995) megtalálhatók a *gräkh* 'bűn', *abid* 'vétség, sértés' szavak, ám a vizsgált frazémák teljességgel hiányoznak belőlük. – Megjegyzendő, hogy az orosz 'прости, прощать, megbocsát' csak az 1972-es szótárban van adatolva: *prost'ŭä* 'прощать': *prost'kät mindaiñ, grähkišt!* 'простите меня, грешную!' A vizsgált evangéliumfordításban ez nem fordult elő.

Összehasonlításként álljon itt a többi nyelv megfelelő példáinak rövid elemzése! (Vö. Keresztes 2005: 47–57.)

Karjala: a bemutatott észak-karjalai példákban az orosz eredetű 'bűn' szó a következő kifejezésekben fordul elő: 'megbocsát', 'megbán', 'megtér'. A 'bűnt megbocsát' részben az oroszból átvett igével, másrészt körülírással 'bűnt elenged' fejezik ki. A 'bűnt megbán' kifejezést a 'bűnt elhagy' szókapcsolattal adják vissza. A 'megtérés' a 'bűnből Isten felé/Istenhez visszafordulást' jelenti.

Aunus: az aunusi szövegrészekben a 'bűnt megbocsát' kifejezést részben az oroszból átvett igével, másrészt körülírással 'bűnt eltöröl', ill. 'le mos' fejezik ki. A 'bűnt megbán' kifejezést a 'véleményt/gondolatot megváltoztat' szókapcsolattal adják vissza. (Ez hasonlít az észtenben használt képhez; l. lejjebb.) A 'megtérés' az aunusiban is a 'bűnből Isten felé/Istenhez visszafordulás'. (Vö. Peneva 2004: 106, 108.)

Finn: az *antaa anteeksi* 'megbocsát' eredeti jelentése 'ajándékol ad' > '(adósságot) elenged, »sztornóz«' > 'megbocsát' (vö. fr. *pardon* ~ lat. *perdonare* 'odaad, ajándékoz'; Hakulinen 1969: 23–27). A *katua* 'megbán' talán a *kadota* 'elmarad, elhagy' igéből keletkezett szóhasadással (SSA I/329), a megtérés pedig megfordulás.

Észt: az *andeks anda* 'megbocsát' valószínűleg a finnől került át (SSA I/76). Ezt használják általánosan, akár bűnbocsánatról, akár a vétkek megbocsátásáról, akár az adósság elengedéséről van szó. A *meelt parandada* 'megbán, tkp. megjavítja lelkét'. Ugyanez a kifejezés használatos a megtérésre is, bár párhuzamosan megtalálható a *pöörduda* 'megfordul, megtér' ige is. A kétnyelvű szótárakból ismert é. *kahetseda* 'megbán' (~ fi. *katua*) a vizsgált részekben nem fordult elő. A szótárak frazémáiban sem a bűnbánat jelentés szerepel.

Magyar: a legtöbb finnugor nyelvhez hasonlóan a megbocsátás a bűnök elbocsátása, a bűnbánat a bűnt bajnak tartja, sajnálja, hogy elkövette, a megtérés pedig a bűnöktől az Istenhez való visszatérés.

Az **angol** fordításban a megbocsátással szemben a bűnbánatra és a megtérésre ugyanaz a szó használatos. Az **oroszban** is egybeesik a megbánás és megtérés.

Összefoglalva:

magyar	'bűnt megbocsát'	'bűnt megbán'	'bűnből megtér'
angol	'to forgive'	'to repent'	'to repent'
orosz	'простить'	'(по)каяться'	'(по)каяться'
vepsze	elenged, elfelejt	fordul	fordul
karjalai	< or. elenged	elhagy	fordul
aunusz	< or. eltöröl, lemos	véleményt változtat	fordul
finn	ajándékul ad	elhagy	fordul
észt	< fi. ajándékul ad	lelket javít	lelket javít, fordul
magyar	elbocsát	bajnak tart	visszatér

4.1.

a) '(meg)keresztel, (meg)keresztelkedik' = ve. *valatada* 'leönt'

– ve. *i Joan valati heid Jordanas* | or. и крестились от него в Иордане | fi. ja Johannes kastoi heidät Jordanissa | é. ja ta ristis nad Jordani jões | m. és megkeresztelkedtek nála a Jordán folyóban | a. and they were baptized by him in the Jordan River [tkp. és János leöntötte őket a Jordánban] (Mt 3,6);

– ve. *minä valatan teid vedel, ... hän valatab teid Pühäl Hengel i lämoil* | or. я крещу вас в воде, ... Он будет крестить вас Духом Святым и огнем | fi. minä kastan teidät vedellä..., hän kastaa teidät Pyhällä Hengellä ja tulella | é. mina ristin teid küll veega, ... tema ristib teid Püha Vaimu ja tulega | m. ... csak vízzel keresztelek titeket, ... ő Szentlélekkel és tűzzel fog megkeresztelni titeket | a. I baptized you in water, ... he himself will baptize you in the Holy Spirit and fire [tkp. vízzel öntelek le titeket, ... ő Szentlélekkel és tűzzel önt le] (Mt 3,11);

– ve. *konz Iisus oli valatadud, hän libui pigai vedespäi* | or. и крестившись, Иисус тотчас вышел из воды | fi. kun Jeesus oli kastettu, hän nousi heti vedestä | é. kui nüüd Jeesus oli ristitud, tuli ta sedamaid veest välja | m. megkeresztelkedése után Jézus azonnal feljött a vízből | a. and having been baptized, Jesus went up immediately from the water [miután Jézus meg lett kereszteleve, gyorsan kiemelkedett a vízből] (Mt 3,16);

– ve. *valatagat heid Tatan i Poigan i Pühän Hengen nimes* | or. крестя их во имя Отца и Сына и Святого Духа | fi. kastakaa heitä Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen nimeen | é. neid ristides Isa ja Poja ja Püha Vaimu nimesse | m.

kereszteljétek meg őket az Atya és Fiú és Szentlélek nevében | a. ... baptizing them into the name of the Father and of the Son and of the Holy Spirit [önt-sétek le őket az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében] (Mt 28,19);

– ka. *mie kassan teitā vejellā ... hiän kastau teitā Pühällä Henkellä ta tullella* | or. я крещу вас водою ... он будет крестить вас Духом Святым и огнем | fi. *minä kastan teidät vedellä ... hän kastaa teidät Pyhällä Hengellä ja tulella* | é. *mina ristin teid veega ... tema ristib teid Püha Vaimu ja tulega* | m. én csak vízzel keresztelek benneteket... [ő] majd Szentlélekben és tűzben fog benneteket megkeresztelni | a. I baptize you in water ... he Himself will baptize you in the Holy Spirit and fire [tkp. bemeletek téged vízzel ... ő titeket Szentlélekkel és tűzzel fog bemeleteni] (Lk 3,16);

– aun. *anna ristie iččiedäs* | or. крестись | fi. *anna kastaa itsesi* | é. *lase en-nast ristida* | m. vedd fel a keresztséget | a. be baptized [tkp. hagyd megkeresztelni magad] (Apcsel 22,16);

– aun. *annakkua ristie iččie* | or. креститься | fi. *ottakaa itse kaste* | é. *iga-üks teist lasku ennast ristida* | m. keresztelkedjék meg | a. be baptized [tkp. hagyjátok megkeresztelni magatokat] (Apcsel 2,38);

– aun. *hyö ristittihes Ižändän Iisusan nimeh* | or. они крестились во имя Господа Иисуса | fi. *he ottivat kasteen Herran Jeesusken nimeen* | é. *lasksid nad endid ristida Issanda Jeeseuse nimesse* | m. megkeresztelkedtek Jézus nevére | a. they were baptized into the name of the Lord Jesus [tkp. őket megkeresztelték az Úrjézus nevében] (Apcsel 19,5).

b) 'keresztel(ked)és', 'keresztség' = ve. *valatamine*, *valatus* 'leöntés'

– ve. *ved' minei tarbiž sada sinuspäi valatamine* | or. мне надобно креститься он Тебя | fi. *minunhan pitäisi saada sinulta kaste* | é. *minule on vaja, et sina mind ristiksid* | m. nekem van szükségem a te keresztségedre | a. it is I who have need of being baptized by You [tkp. hiszen nekem kellene keresztelést kapni tőled] (Mt 3,14)

– ve. *minä valatan teid vedel, käraudamižen valatusel ...* | or. я крещу вас в воде в покаяние | fi. *minä kastan teidät vedellä parannukseksi* | é. *mina ristin teid küll veega meeleparanduseks* | m. én a bűnbánat jeléül csak vízzel keresztelek titeket | a. I baptize you in water unto repentance [tkp. én vízzel öntelek le titeket, a megtérés leöntésével] (Mt 3,11)

– ka. *ta ottua kassanta* | or. проповедуя крещение покаяния | fi. *ja otta-maan kasteen* | é. *kuulutaa meeleparandusristimist* | m. bűnbánati keresztséget hirdetett | a. proclaiming a baptism of repentance [tkp. felvenni a keresztséget]. (Lk 3,3)

– aun. *Iivanan ristindäl* | or. крещением показания | fi. Johanneksen kas-teella | é. meeleparandusristimisega | m. János keresztségével | a. with a bap-tism of repentance [tkp. János keresztségével] (Apcsel 19,4) A *ristindä* nincs meg a Karjalan kielen sanakirjában, helyette: *ristieset* [-st’-] valószínűleg < finn *ristiäiset*. A finnből nincs adatolva a karjalainak megfelelő **ristintä*.

4.2. Összefoglaló nyelvenként

Vepsze: a vepszében a ’keresztel’ ige kifejezésére a vízzel leönt konkrét kifejezést használják, ám ugyanez az ige használatos a a Szentlélekkel, ill. tűzzel történő „keresztelésre” is, ami azt jelzi, hogy a konkrét jelentés már el-vonttá bővült. A névszó az ige legáltalánosabb nomen actionis származéka: *valatamine*, ill. ennek szinonimája: *valatus* ’keresztelés, keresztség [tkp. le-öntés]’. Az utóbbi többes száma ma a keresztelés szertartását, a ’keresztelőt’ jelenti. A ’Keresztelő János’ jelzője ugyanennek az igének igenévi (nomen actoris) formája: *Joan Valatai* ’János, a leöntő’. Bár a szótárakban (1972, 1995) szerepelnek az orosz eredetű *risttä* [*rist’ta*] és származékai, a vepsze evangéliumfordításban ezeket kerülik a fordítók, és inkább a régi szavakat használják.

Összehasonlításul álljon itt a többi nyelv megfelelő példáinak rövid elemzése! (Vö. Keresztes 2005: 47–57.)

Karjala: az észak-karjalaiban a ’keresztel’ ige kifejezésére az eljárás konkrét aktusa alapján a szókészlet ősi elemét ’(vízbe) merít/márt’ foglalták le. Ugyanez történt a finnben is. A procedura névszói megjelenítésére egy képzős származék használatos, ami a finnben **kastanta* lenne, a finnben azonban helyette ugyanennek az alapszónak másik névszói származéka *kaste* található. Az északi karjalai evangéliumfordításban sem található orosz ere-detű átvétel.

Aunus: a ’keresztel’ ige kifejezésére ebben a szövegrészben egy orosz eredetű igét használnak, amelyet vagy egyenesen az oroszból vagy pedig a finnből vettek át. A ’keresztelés’ fogalmát deverbális névszóképzővel adják vissza. A karjalai nagyszótárban egy, minden bizonnyal a finnből átvett szó-adat van. A finn *ristiäiset* azonban elsősorban nem csupán magát a procedú-rát, hanem inkább a hozzá tartozó ünnepséget jelöli. (Vö. Peneva 2004: 107, 109.)

Finn: a ’merít, márt’ ige és a belőle származtatott derivátum használatos; a végső soron az orosz eredetű keresztből is van származék: ’keresztelés’ azonban ünnepséget, keresztelőt jelent.

Észt: *ristida* ’keresztel’ orosz jövevényszó, ennek származékai a *ristimine* ’keresztelés’, *ristsed* ’keresztelő’. Ennek létrejöttében minden bizonnyal

„közreműködött” a finn *ristiäiset* id. A finn *kastaa* megfelelője, a *kasta*, *kaste* csak konkrét ’bemerít, benedvesít’ jelentésben használatos.

Magyar: a szláv mintára a *kereszt* származékai használatosak.

Orosz: a ’keresztelés’ és a ’keresztség’ a ’kereszt’ szó származéka, háttérben minden bizonnyal az áll, hogy a keresztelendő személyt kereszttel érintették.

Angol: görög eredetű vándorszó (jelentése a görögben is ’bemerít, bemárt’) szolgál e fogalmaknak a kifejezésére.

Összefoglalva:

magyar	’(meg)keresztel(kedik)’	’keresztség’
angol	’baptize’	’baptism’
orosz	’крестить(ся)’	’крещение’
vepsze	leönt	leöntés
karjalai	bemárt(ózik)	bemerítés
aunusz	< or. keresztel	keresztség
finn	bemárt	bemerítés
észt	< or. keresztel	keresztelés
magyar	< szl. keresztel	< szl. keresztség

5. Tanulságok

A bibliarészletek fordításának részben eltérő gyakorlatából látszik, hogy a karjalai és az aunusi nyelv(járás) különbözik egymástól, másrészt az a következtetés vonható le, hogy a két nyelvi forma más-más nyelvi hatásnak volt kitéve: a karjalai a finnhez áll közelebb, az aunusi pedig intenzívebb orosz nyelvi hatást mutat. (Vö. Peneva 2004: 109.) Ugyanezt várnánk a vepszében is. Mégis megállapítható, hogy a fordítók határozottan törekedtek arra, hogy a vepsze szavakat és kifejezéseket részesítsék előnyben, és helyettesítsék őket a várható orosz eredetű elemekkel. Egyszerű, szemléletes megoldásokkal álltak elő, amelyek a korábbi kiadványokból hiányoztak, így például az 1972-es vepsze–orosz szótárban sincsenek benne.

A ’bűn’-re mindkét karjalai nyelvjárásban és a vepszében is egyformán orosz eredetű szó használatos. A frazeológiában emellett azonban megtalálhatók a folyamat konkrét képi kifejezései is: a bűnt mint valami negatív tárgyat elhagyják, vagy mint szennyet letörlik vagy lemossák, vagy pedig elbocsátják, elengedik, elfelejtik, tehát megszabadulnak tőle, a bűnből mindhárom kis balti finn nyelvben visszafordulnak, azaz megtérnek.

A keresztelésre is más-más megoldást alkalmaznak a fordítók. Az észak-karjalai és aunusi e tekintetben is lényegesen különbözik: az előbbiben – a

finnhez hasonlóan – a keresztelendő személyt nedvesítik, merítik, az utóbiban – az észthez és oroszhoz hasonlóan – keresztelik, tehát orosz jövevényszót használnak. Ezt várnánk a vepszében is, hiszen a keresztségre léteznek és a korábbi szótárakba fel is vannak véve az orosz eredetű elemek, ám a fordítók itt is újítanak, és a jövevényszó helyett a régebbi önt igét és származékait preferálják.

Ilyen tendencia megfigyelhető más, újabb finnugor nyelvi fordításokban is.

Források

Evangéliumok

Evangeliij Matvejan mödhe (vepsän keel). Biblijan kändmižen institut, Издательство Карелия, Petroskoi, Stokgol'm–Helsinki 1998. [Евангелие от Матфея на вепсском языке / Gospel of Matthew in the Veps language; megjelent Stockholm–Helsinki 1998] = Mt

Герранъ Миянь Шюндю-руохтынанъ Святой Иовангели Матвейста, Карьяланъ келелля. Пийтери 1820. [Herran miän Šündü-ruohtinan svjatoj jovangel'i Matveista karjalan kiel'el'ä, A mi Megváltó Urunk szent evangéliuma Mátétól tveri karjalai nyelven; megjelent St. Peterburg, 1820]

Jevanheli Lukan kirjuttamana (varsinaiskarjalaksi). (Koittelupainos.) Piiplienkiännösinstituutti, Helsinki–Stokholmi 1999 [Evankeliumi Luukkaan mukaan vienankarjalaksi / The Gospel according to Luke in the Northern Karelian dialect / Евангелие от Луки на севернокарельском диалекте; megjelent Helsinki–Stockholm 1999] = Lk

Apostoloin ruavot. (Koitepainos.) Apostoloin ruavot livvikse. Biblien kiännändüinstituutti, Helsinki–Stokgol'm / Petroskoi 1999 [Apostolien teot livviksi / The Acts of the Apostles in the Karelian (Olonets) language / Деяния святых Апостолов на карельском (ливвиковском) языке; megjelent Helsinki–Stockholm / Petrozavodszk 1999] = Aptsel

Teljes Biblia vagy Újszövetség

Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás. Szent István Társulat, Budapest 1979.

The Holy Bible. Authorized King James Version. Word Bible Publishers, Iowa Falls, Iowa 1987.

The New Testament. Recovery version. Text translated by: The Editorial Section Living Stream Ministry. Outline, footnotes, charts, and references written by Witness Lee. Living Stream Ministry, Anaheim, California 1991.

Piibel. Vana ja uus testament. [The Bible in Estonian] Piibelseltsi väljaanne, BFBS 1968.

- Pyhä Raamattu. 4. painos. Mikkeli, Suomen Pipliaseura, 2001.
- Újszövetségi Szentírás. (Görög eredetiből fordította P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik). [New Testament Scripture (translated from the Greek original by P. Gellért Békés and P. Patrik Dalos)]. Budapest 1992.
- Новый завет. Printed by The Bible League. South Holland, in cooperation with Bethany Fellowship, Inc. Minneapolis [sine anno].
- Детская Библия (Ред. Б. Арапович и В. Маттелмяки). Российское Библийское Общество, Москва 1997.

Irodalom

- Airila, M.–A. Turunen–J. Rainio 1946: Vepsän opas. Suomen kirja, Helsinki.
- Andrejev, F. A. 1934, 1935: Literaturnij hrestomatij vepskijale nacal'nijale školale I–II. Gosudarstvennij izdatel'stv Kirja, Leningrad
- Bartens, Raija 1999: *Synti suomalais-ugrilaisissa kielissä*. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 6: 15–28.
- Bogdanov, Ny. I.: 1951: Н. И. Богданов, К истории вепсов. In: Г. И. Макаров (ред.), Прибалтийско-финское языкознание. Известия Карело-Финского Филиала Академии Наук СССР. Выпуск II. Государственное Издательство, Карельский АССР, Петрозаводск. 63–75.
- Bogdanov, Ny. I.: 1958a: Н. И. Богданов, Народность вепсы и их язык. In: Г. И. Макаров (ред.), Прибалтийско-финское языкознание. Труды Карельского Филиала Академии Наук СССР. Выпуск XII. Государственное Издательство Карельский АССР, Петрозаводск. 63–75.
- Bogdanov, Ny. I. 1958b: Н. И. Богданов, Веппский язык на современном этапе развития. In: Г. И. Макаров (ред.), Прибалтийско-финское языкознание. Труды Карельского Филиала Академии Наук СССР. Выпуск XII. Государственное Издательство Карельский АССР, Петрозаводск. 76–82.
- Branch, Michael 1973: A. J. Sjögren. Studies of the North. MSFOu 152. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- Csepregi Márta 2001: Balti-finn népek Oroszországban. In: Csepregi M. (szerk), Finnugor kalauz. Második, javított és bővített kiadás. Panoráma, Budapest. 197–208.
- Csepregi Márta 2005: Bibliafordító Intézet Helsinkiben. In: Finnugor Világ (A Reguly Társaság Értesítője) X/1. Budapest, 23–27.
- Grünthal, Riho 1997: Livvistä liiviin. Castrenianumin toimitteita 51. Suomalais-ugrilainen laitos, Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 1969: Suomen sanaston käännöslainoista. SKS, Helsinki

- Hämäläinen, M.–F. Andrejev 1934: Vepskijan kelen grammatik. Грамматика вепского языка. Kirja, Leningrad.
- Hämäläinen, M.–F. Andrejev 1936: Vepsa-venähine vajehnik. Вепско-русский словарь. Учпедгиз/Učpedgiz, Moskva-Leningrad.
- Hämäläinen, M. M. 1958: M. M. Хмяляйнен, Об агглютоматах в вепском языке и в южнокарельских говорах карельского языка. In: Г. И. Макаров (ред.), Прибалтийско-финское языкознание. Труды Карельского Филиала Академии Наук СССР. Выпуск XII. Государственное Издательство Карельской АССР, Петрозаводск. 83–94.
- Hämäläinen, M. M. 1966: Вепский язык. Языки народов СССР. Том третий. Издательство Наука, Москва. 81–101.
- Hämäläinen, M. M.–F. A. Andrejev 1936: Vepsa-venähine vajehnik. Moskva–Leningrad.
- Keresztes László 1997a: Questions of Language Reform, Regulation and Planning in Estonia. In: Unn Røyneland (ed.), Language Contact and Language Conflict. Proceedings of The International Ivar Aasen Conference 14–16 November 1996 University of Oslo. Volda College, Volda 211–216.
- Keresztes László 1997b: Riho Grünthal, Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonymit. Castrenianumin toimitteita 51. Helsinki 1997. (ism.) FUD 6 (1999) 159–162.
- Keresztes László 2005: Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations. In: Folia Uralica Debreceniensia 12. Debrecen. 47–58.
- Laanest, Arvo 1975: A. Лаанест, Прибалтийско-финские языки. Основы финно-угорского языкознания. Прибалтийско-финские, саамские и мордовские языки. Издательство Наука, Москва. 5–202.
- Lehikoinen, Leila–Silva Kiuru 1993: Kirjasuomen kehitys. Helsingin yliopiston Suomen kielen laitos, Helsinki.
- Peneva, Dennica 2004: Nyelvújítási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban. In: Folia Uralica Debreceniensia 11: 101–112.
- Ritter, Ralf-Peter 1977: Einige Beobachtungen zur Klassenbildung bei den vepsischen Substantiven russischer Herkunft. FUM 1. 161–169.
- Ritter, Ralf-Peter 1989: Untersuchungen zum Partitiv im Vepsischen. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 26. Harrassowitz, Wiesbaden.
- Suhonen, Seppo 1995: Züge der Literatursprachen der kleineren ostseefinnischen Völker. In: Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Вопросы уральских литературных языков. (Red.: G. Zaicz) Linguistica, Series A, Studia et dissertationes, 17. Institutum linguisticum Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest. 17–23.
- Sulkala, Helena 2003: Itämerensuomalaiset vähemmistökielet kirjakieliksi. In: Folia Uralica Debreceniensia 11. 101–112.

- Tikka, Toivo 1992: Vepsän suffiksoituneet postpositiot. Kieliopillisiin sijo-
hin liittyvä suffiksoituminen. *Studia Uralica Upsaliensia* 22, Uppsala
- Tunkelo, E. A. 1946: Vepsän kielen äännehistoria. SKST 228. Suomalaisen
Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Uszpenszkij, P. 1913: П. Успенский, Русско-чудский словарь с некоторы-
ми указаниями. Петербург.
- Virtaranta, Pertti 1967: Lähisukukielten lukemisto. SKST 281. Suomalaisen
Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Zajceva, M. I. 1981: М. И. Зайцева, Грамматика вепсского языка (фоне-
тика и морфология). Академия Наук СССР. Карельский Филиал.
Институт Языка, Литературы и Истории. Наука, Ленинград.
- Zajceva, M.–M. Mullonen 1969: М. Зайцева, М. Муллонен, Образцы
вепсской речи. Академия Наук СССР. Карельский Филиал. Наука,
Ленинград.
- Zajceva, M. I.–M. I. Mullonen 1972: Мария Ивановна Зайцева, Мария
Ивановна Муллонен, Словарь вепсского языка. Издательство Наука,
Ленинград.
- Zajceva, Nina–Maria Mullonen 1995: Vepsä-venälaine, venä-vepsläine va-
jehnik. Petroskoi "Karjala". – Н. Г. Зайцева, М. И. Муллонен, Вепско–
русский, русско– вепсский учебный словарь. Петрозаводск Карелия.

Megjelent:

Folia Uralica Debrececiensia 15. Debrecen, 2008. 49–64.

Nyelvújítási törekvések az új mordvin bibliafordításokban

Az Oroszországban (és közben a Szovjetunióban) élő kisebb finnugor népek írásbeliségének kialakulása és problémái jól ismertek. E népek az ismeretlenség homályából főleg a 18. század expedícióinak jóvoltából kerültek ki, amelyek során a tudós gyűjtők és kutatók szójegyzékeket készítettek a finnugor nyelvekből is. A 19. század elején központi kezdeményezésre megkezdődött a biblia részleteinek, főként az Újszövetségnek a fordítása, a hitoktatásnak és a hit gyakorlatának céljaira pedig katekizmusok és bibliai olvasmányok készültek. Ezek a fordítások jelentik az irodalmi nyelvek kialakulásának kezdeteit.

A modern irodalmi nyelvek kimunkálásának az a célja, hogy a vallásgyakorláson túlmenően használhatók legyenek a közigazgatás, a jog és a tudományok területén is. A bibliarészletek, majd a teljes biblia lefordításától azonban igen hosszú út vezet a modern nemzeti nyelv kialakulásáig. E rögzös úton azonban minden népnek végig kellett és kell mennie ahhoz, hogy modern értelemben vett nemzetté váljon. A finnugor népek közül ezt az utat végigjárták már az önálló államisággal rendelkező észtek, finnek és magyarok is, és ma már tudjuk, milyen jelentős szerepet játszottak e finnugor népek irodalmi nyelvének kialakulásában a bibliafordítások.

A mordvinok különösen nehéz helyzetben voltak és vannak, hiszen a kedvezőtlen oroszországi (közben szovjet) viszonyokon túlmenően a nyelvi széttagoltság és széthúzás problémáival is meg kell küzdeniük. A bibliafordítók egyben mindig nyelvújítóknak számítanak. Damaszkín püspök 1785-ös erza szótára csak 1971-ben jelent meg Feoktyisztov jóvoltából, így nem lehetett hatással a mordvin irodalmi nyelv kialakulására. Az 19. század eleji erza és moksa evangéliumfordítások és katekizmusok készítői talán ismerték Damaszkín kézíratos szójegyzékeit, e fordítások mindenesetre jelentős nyelvújítási törekvéseket tükröznek. A második hullámban készült fordítások a 19. század végén és a 20. század elején kutatásaim szerint kevesebb neologizmust tartalmaznak, több bennük az orosz terminológia, mint elődeikben. Paasonen nyelvjárási szótára nem tartalmaz általában ilyen adatokat, mert a 19. század végén a pogány hagyományok feltérképezését tartották elsőrendű feladatnak, így a szókinsnek erre a részére a finnek sem fordítottak kellő gondot. Pedig Paasonennak igen nagy volt a tekintélye: őt kérték föl az evangéliumfordítások nyelvének revideálására. Az októberi forradalom utáni irodalmi nyelvalkotási törekvések nem az egységes mordvin irodalmi nyelv irányába hatottak, hanem erős differenciáló hatások érvényesültek, amelyeknek megfelelően két mordvin irodalmi nyelv született.

Még az új irodalmi nyelvi szótárak (erza–orosz 1993 és moksa–orosz 1998) sem vették fel a hitélet terminológiáját. Nem csoda, hogy a modern bibliafordítások készítői igen nehéz helyzetben voltak, amikor tervbe vették a gyermekeknek szánt bibliai történetek fordítását. A bibliából készült egy orosz alapváltozat (Ääðñêřŷ Äčäčŷŷ), amely a különböző finnugor nyelvek fordítói számára is segítségül szolgált. Ennek segítségével elkészült az erza (Библиянь ловномат ‘Bibliai olvasmányok’, 1993) és a moksa (Идень Библия ‘Gyermekbiblia’, 1999) fordítás. Azoknak a mordvin gyerekeknek, akik a falvakban még nemigen tudnak oroszul, mert csak az iskolában kezdenek tanulni, nem lehet hitet terjeszteni orosz terminológiával. Ennek megfelelően a fordítók maximálisan törekedtek arra, hogy mordvin terminológiát alkossanak. Ezek az új fordítások jóval kevesebb orosz eredetű elemet tartalmaznak, mint például a 20. század elejiek.

Az új fordításokban jól megfigyelhetők azok a nyelvújítási módszerek, amelyek a finnugor nyelvcsalád agglutinatív voltából eredően, a többi finnugor nyelvekben is fellelhetők. Ezek a következők:

Erza típusok:

1) Az erza-mordvin szavak a bibliafordításokban új jelentésben vagy jelentésárnyalattal használatosak: E *azoms* ‘áldoz, pogány áldozatot mutat be’ > ‘szentel’, *azor* ‘úr’ > ‘Úr’, *varčavtoms* ‘leselkedik; megpróbál’ > ‘kísért’, *vel’mevl’ems* ‘megfordít’ > ‘feltámaszt’, *navams* ‘márt’ > ‘keresztel’, *vad’ems* ‘ken’ > ‘felken’ stb.

2) A szóképzés a szókincs gyarapításának igen produktív módja: *T’ejica* ‘Teremtő’ (< *i’ejems* ‘csinál’), *Tonavtij* ‘Mester’ (< *tonavtoms* ‘tanít’), *ozatks* ‘trón’ (< *ozams* ‘ül’), *S’ormadovks* ‘Írás’ (< *šormadoms* ‘ír’), *sodavks* ‘csoda’ (< *sodams* ‘tud’) stb.

3) Képző keletkezhettek ritkábban önálló szóból is: *lomañluv* ‘emberiség’, *vejsen’luv* ‘szövetség, egyezség’ (< *luv* ‘rend’) stb.

4) Érdekesek a kopulatív összetételek; ezzel a lehetőséggel a mordvin fokozott mértékben él: *meñel’t-mastort* ‘mennye-föld’ > ‘világ’, *salića-maštñica* ‘lopó-gyilkoló’ > ‘látor’, *ñeji-ma’i* ‘látó-halló’ > ‘szemtanú’ stb.

5) Az egyéb összetételek jelentik a szóalkotás másik igen eleven lehetőségét: *valvel’avks* ‘parabola, példabeszéd’ > ‘peldabeszéd’ (*val* ‘szó’ + *vel’avks* ‘fordulat’), *šnamomoro* ‘dicsének’ > ‘himnusz’ (*šnams* ‘dicsér’ + *moro* ‘ének’), *ojuma’rks* ‘olajfa’ (*oj* ‘vaj’ + *uma’rks* ‘gyümölcsfa’) stb.

6) Ritkán található elvonás: *ar’ne* ‘tisztelet’ < *ar(t)ñems* ‘becsül, tisztel’ stb.

7) Egyéb módzatok: *armo* ‘angyal’ < ismeretlen eredetű szó vagy *čopa-ča* ‘bálvány’ (régie szó felújítása).

8) Sokszor megmaradt az orosz szó: *jevangelija* ‘evangélium’, *Biblija* ‘Biblia’, *apostol* ‘apostol’, *Meššija* ‘Messiás’, *rabbi* ‘rabbi’ stb.

Moksa típusok:

1) A moksa-mordvin szavak ugyancsak új jelentésben vagy jelentésárnyalattal használatosak: M *azəms* ‘áldoz, pogány áldozatot mutat be’ > ‘szentel’, *azər* ‘úr’ > ‘Úr’, *velmams* ‘megfordít’ > ‘feltámaszt’, *vadəms* ‘ken’ > ‘felken’, *luvəms* ‘olvas, számol’ > ‘tisztel’ stb.

2) A szóképzés a moksában is igen eleven: *T’ijića* ‘Teremtő’ (< *tijəms* ‘csinál’), *Id’is* ‘megváltó’ (< *idəms* ‘szabadít’), *Tonaftijəñke* ‘Mester’ (< *tonaftəms* ‘tanít’), *S’ormatf* ‘Írás’ (< *sormadəms* ‘ír’), *sotks* ‘szövetség’ (< *sotəms* ‘köt’), *kučf* ‘apostol’ (< *kučəms* ‘küld’) stb.

3) Képző válhatott ritkán önálló szóból is: *azərksši* ‘uraság’ (*ši* ‘nap’), *lo-maĩtnal* ‘emberiség’ (*nal* ‘csoport’) stb.

4) Kopulatív összetételek itt is találhatók: *meñəłəñ-mastəřəñ* ‘mennynek-földnek’ > ‘világnak’, *ñäjiš-azəndis* ‘látó-beszélő’ > ‘szemtanú’ stb.

5) Az egyéb összetételek jelentik a szóalkotás legproduktívabb módját: *valveləfks* ‘parabola, példabeszéd’ > ‘példabeszéd’ (*val* ‘szó’ + *veləfks* ‘fordulat’), *šnamamora* ‘dicsének’ > ‘himnusz’ (*šnams* ‘dicsér’ + *moro* ‘ének’), *mälvij* ‘akarat’ (*mäl* ‘ész’ + *vij* ‘erő’), *vajmar* ‘olajfa’ (*oj* ‘vaj’ + *mar* ‘bogyó’), *iñaru* ‘szent’ (*iñə* ‘nagyon’ + *aru* ‘tiszt’) stb.

6) Elvonásra a moksa fordításban eddig nem találtam példát.

7) Egyéb módozatok: *šopača* ‘bálvány’ egy régi szó felújítása, hasonlóképpen a *jurəm* ‘nemzetség’ szó is.

8) Megmaradhatott az orosz szó: *jevangelija* ‘evangélium’, *Biblija* ‘Biblia’, *apostol* ‘apostol’, *angel* ‘angyal’, *Meššija* ‘Messiás’, *rabbi* ‘rabbi’ esetében.

Más-más megoldás található az erzában és a moksában a következő fogalmakra: ‘kísért’: E *varčavtoms* ‘leselkedik; megpróbál’, M *t’äräfnəms* ‘igyekezik; próbálgat’; ‘keresztel’: E *navams* ‘márt’, míg a M *kəštəndams* ~ *k’raš-təndams* < az oroszból került át; ‘csoda’: E *sodavks* (< *sodams* ‘tud’), M *ačərma* ‘csoda’ (nyelvjárási szó, jelentése ‘gyűlölet’, de a fordító nyelvjárásában ‘csoda’); ‘lator’: E *salića-maštñića* ‘lopó-gyilkoló’, M *ñel’gi-šavi* ‘rabló-gyilkoló’; ‘szövetség, testamentum’: E *vejsen’l’uv* ‘egyezség’ (< *luv* ‘rend’), M *sotks* ‘szövetség’ (< *sotəms* ‘köt’); ‘Szentlélek’: E *Ojmejalt* ‘lélek + szél’, M *Vajmakožf* ‘lélek + levegő’; ‘áldozat’: E *anoks* (< *anoms* ‘kér’), M *ozkažñä* ‘áldozat’ (< *ozams* ‘imádkozik’ + *kažñä* ‘ajándék’) stb. Ezek a szóalkotási módok a fenti típusok keveredéséből jöttek létre. – Nyilvánvalóan tükörfordítás a ‘böjt’: E *iñeči*, M *očuši* ‘nagy nap’. A ‘tenger’ kifejezésére nincs a finnugoroknak ősi szavuk. Az erzában található az *iñeved* ‘nagy víz’,

ennek mintájára alkothatta a moksa fordító a *M očuved* szót, amely szintén ‘nagy víz’. Ennek megfelelően Noé bárkája *M očuvenč* ‘nagy hajó’ lett. Az ‘ünnep’ a fordításokban általában: *E pokšči* ‘nagy nap’, *M ilaši* ‘ünnepnap’. A különbségek ellenére jól megfigyelhetők az egységes fordítási elvek és módok.

A két évszázad bibliafordításai alapján az első – sajnos még felületes – elemzések arra engednek következtetni, hogy a 19. század eleji próbálkozások teret engedtek a nyelvújítási törekvéseknek, és ilyenképpen az irodalmi nyelvek kimunkálása is tudatosan folyt. Az orosz terminológiát mordvin kifejezések váltották fel. A század második felének termésében már több orosz kifejezés található. Ebből levonható az a következtetés, hogy a nyelvújítási elvek háttérbe szorultak. A szovjet korszakban szó sem lehetett egyházi szövegek fordításáról és kiadásáról. A peresztrojka és a glasznoszty idején már egyes mordvin kollégák sutogva el merték mondani, hogy készülnek az új fordítások. A mordvin anyanyelvű gyermekeknek szánt bibliai történetekben nem lett volna célszerű orosz szakszókincset használni. A fordítók átértékelték az anyanyelv és az ifjúság iránti felelősségüket, és bátrabban nyúltak a nyelvújítás eszközeihez. Az új kiadásokban megkíséreltek az orosz mellett mordvin kifejezéseket alkotni például az ‘apostolra’: *E M apostol* ‘apostol’, *M kučf* ‘apostol’ (*kučams* ‘küld’), a ‘katakombára’: *E kevpotmar* ‘kőpince’, *M pandapotmar* ‘hegypince’ stb. A majdani szövegkorpuszok számítógépes elemzése várhatóan pontosabb képet ad a nyelvújítási erőfeszítésekről.

Ilyen elemzést nemcsak a mordvinra, hanem a többi finnugor nyelvre is el kellene készíteni. A fenti szóalkotási módok minden bizonnyal fellelhetők a többi finnugor nyelvekben is. Az egységes (orosz) alapszöveg kitűnő lehetőséget teremt a fordítások összehasonlítására. A Debreceni Egyetem finnugor kutatási és doktori programja ezt a célt kívánja megvalósítani, és ezúton csatlakozásra hív föl minden finnugrista korosztályt, aki érdeklődik e téma iránt.

Érdemes lenne összegyűjteni a legfontosabb bibliai szakszavakat. Célszerű lenne nemzetközi kutatócsoportot létrehozni a bibliafordítások kutatására és a belőlük adódó tapasztalatok levonására. Fontos lenne sort keríteni egy alapos összehasonlító vizsgálat elvégzésére, a neologizmusok szótározására, hiszen a tapasztalatok minden bizonnyal hasznosak lennének az irodalmi nyelvek további csiszolásához. Igen jó lenne, ha a bibliafordítások szókincse közkincsévé válna a mordvin (és a többi finnugor anyanyelvű) ifjúságnak, mert ez jelentősen elősegítené a gyermekek nyelvi fejlődését, a módszerek és a magatartás visszahatna az anyanyelv nemzetivé (az oroszról elérővé) válásában a tudomány, a közgazgatás, majd a jog terén is.

Megjelent:

Mikola-Emlékkönyv. Néprajz és Nyelvtudomány 41/1. Szeged, 2001. 129–132.

Finn nyelvészet

Személytelen (alanytalan és ágens nélküli) kifejezések a finnben és a magyarban

Tanulmányomban a személytelen kifejezéseket, közelebbről az alanytalan, illetőleg az ágens nélküli mondatok típusait vizsgálom a finnben és a magyarban. Példaanyagomat Esterházy Péter sajátos hangvételű művéből vettem, amelynek címe *A szív segédigéi – bevezetés a szépirodalomba* (Magvető Kiadó, Budapest, 1985). Párhuzamos szerkesztésű írásról van szó. Az író a mű egyik felében édesanyja halálát és temetését írja le, és megjeleníti a család többi tagját is. Az elbeszélés fonala főként a szerző saját gondolatmenetének rendjét követi. Ezután hirtelen szerepváltás történik, s az anya érzései kerülnek az elbeszélés fókuszába. A mama fia halála utáni emlékeit idézi. A mű végén az elbeszélés visszakanyarodik az eredeti dimenzióba. Az anya és fia mellett jelen van egy harmadik személy is: egy kommentáló narrátor. A szöveg fölöttébb alkalmas az ágens nélküli mondatok vizsgálatára. Esterházy művét Hannu Launonen fordította finnre (*Sydämen apuverbit. Johdatus kaunokirjallisuuteen*. WSOY. Porvoo–Helsinki–Juva, 1991; vö. 140. o.). A fordítás művészi értéke mellett kitűnik pontosságával is. – A szögletes zárójel [] a példapárok sorszámát jelzi. Az egyes példamondatok utáni kerek zárójeles () számok az idézet oldalszámára utalnak. A lapszám nélküli példamondatok különféle nyelvtanokból valók.

Az alany fajai

A hagyományos nyelvtanok **alany** terminusa négy különböző dolgot takar. Ezek a következők: a) logikai vagy tényleges alany (a transzformációs-generatív nyelvtanban a mélyszerkezet alanya), b) grammatikai alany (a felszíni szerkezet alanya), c) lélektani alany vagyis a téma, valamint d) ágens, azaz a szemantikailag definiált cselekvő alany (vö. Hakulinen–Karlsson 1979, 158). A cselekvő, az igazi ágens rendszerint olyan élőlényt jelölő főnév vagy névmás, amely a cselekvésnek aktív előidézője (uo. 159).

Ha az alany névszóval vagy személyes névmással van kifejezve, **határozott** alanyról beszélünk (Rácz 1991, 234). E tekintetben a magyar és a finn teljesen megegyezik:

[1] *Imre* szorgalmasan tanul. – *Imre* lukee ahkerasti.

[2] *Te* magyar vagy? – Oletko *sinä* unkarilainen?

A személyes névmásokat a magyar és a finn nem teszi ki mindenkor, csak hangsúlyos helyzetben. E gyakorlat különösen érvényes a magyarra. Megállapítható, hogy a magyar határozott alanynak a finnben is határozatlan alany felel meg.

Határozatlan viszont az alany, ha a cselekvő személye háttérbe kerül vagy teljesen eltűnik. A határozatlan alany formálisan mindig 3. személyű, s nyelvi megjelenítője valamilyen határozatlan névmás (*valaki*, *valami*, *egyese*) vagy névmás nélküli többes szám 3. személyű igealak (vö. Rác 1991, 234):

- [3] **Valaki** csengetett. Csengettek. – **Joku** soitti ovikelloa.
- [4] „Hagyja rá”, suttogta gyorsan **valaki**. (15) – „Riittää jo”, **joku** kuiskasi äkkiä. (24)
- [5] Azt mond**ják**, hogy... – Sanovat/sanotaan, että...
- [6] Kisvártatva elvitték a koszorúkat... (23) – Sitten seppeleet vietiin pois... (39)
- [7] ...mintha ellopták volna... (25) – ...ikäänkuin ne **oli** meiltä varastettu... (43)
- [8] Mögöttem még így beszéltek **volt**:... (25) – Takanani puheltiin myös tähän tapaan:... (44)
- [9] ...azt szeretném, ha elterelnék a figyelmemet, és ugratná**nak** valamivel. (7) – ...olisi itse asiassa parasta, jos **ihmiset** vaihtaisivat aiheita ja pilkkaisivat minua. (8)
- [10] Amint beszélni kezd**enek** róla... (7) – Heti kun asia tulee puheeksi... (8).

A magyar mondatok határozatlan alanyának a finnben is megfelelő határozatlan névmás és egyes szám 3. személyű igealak [3, 4], a fordító azonban passzívumot is használt, főként akkor, amikor a magyar szövegben többes szám 3. személyű állítmányt talált [5–8]. Kevésbé jellemző a [9] példában levő megoldás (*ihmiset*); a magyar többes számú igealak a fordítót is többes általános alany használatára készítette. A [10] példamondatban egyedi megoldást találunk: az élő alany kontúrja teljesen eltűnik, s helyébe a beszédtema lép élettelen, határozott alany formájában.

A határozatlan alannal rokon az **általános** alany, amely a magyarban legtöbbször általános névmás (*mindenki*, *akárki*, *bárki*, *senki*) (vö. Rác 1991, 235–236):

- [11] *Elsőszülöttek vagyunk, akit **mindenki** megvet kicsit, és **mindenki** fél kicsit. (20) – Me olemme esikoisia, joita **kaikki** hiukan halveksivat, joita **kaikki** hiukan pelkäävät. (34)*
- [12] *Ezt a nőt **mindenki** aggodalmas udvariassággal vette körül. (26) – **Kaikki** suhtautuivat tuohon naiseen huolestuneen kohteliaasti. (45)*

Jelentését tekintve a legáltalánosabb névmás az *ember* (német *man*, francia *on*, svéd *man*, norvég *man*, *en*, angol *one* stb.) (vö. Tommola 1993, 43), amely nem utal a cselekvők számára, jelentése így 'valaki, egyesek'. A finnben ilyenkor egyes szám 3. személyű alanytalan mondat („geneerinen lause”) használatos (vö. Keresztes 1985, 61), a fordító azonban – talán a magyar szöveg hatására – a finnben is kitette az *ihminen* szót, noha a finn nyelvtanokban ez a megoldás nem szerepel:

- [13] *Az **ember** mindenképp hibás egy kicsit. (9) – **Ihminen** on aina vähän erehtyväinen. (12)*
- [14] *A félelem ilyen viharaiban delejessä válik az **ember**... (50) – Näissä kauhun myrskyissä **ihminen** muuttuu magneettiseksi... (98)*

Megjegyzendő, hogy a magyar többes szám 3. személyű általános alany helyett is előfordul a finn fordításban az *ihmiset* vagy ennek megfelelő kifejezés:

- [15] *...hogy mögötte ne azt súgják, erős asszony, hanem azt, szép asszony. (60) – ...että **ihmiset** eivät takanapäin sano minua vahvaksi vaan kauniiksi. (120)*
- [16] *Az ablak mögött meg simpfolták az életemet. (52) – Ja ikkunan takana **nuo toiset** sättivät minun elämäni. (102)*

A magyarban néha más főnevek is szerepelhetnek ilyen „ambiperszonikus vagy -numerikus” általános névmásként (*a világ, a halál*):

- [17] *...köröttük forog majd **a világ**,... (11) – ...**kaikki** pyörii heidän ympärillään... (15)*

A különböző személyű igealakok is kifejezhetnek általános alanyt (vö. Rácz 1991, 23), leggyakrabban a többes szám 1. személy használatos e funkcióban:

- [18] *Segédigével tagadunk. (37) – **Kiellämme** apuverbeillä. (70)*

- [19] ...*olyan hangot adott ki, mint amikor pezsgőt bontunk.* (22) – ...*syntyi omituinen ääni: kuin samppanjapullo olisi avattu.* (37)
 [20] *Bevehetjük az inventárba...* (52) – *Otettakoon se mukaan inventaarioon...* (102)

A többes szám 1. személyű alakot a finn beszélt nyelv már kevésbé használja, helyét a passzív igealakok veszik át a paradigmában. Ez tapasztalható a fordításban is.

Általános érvényű, személytelen cselekvésre más személyű igealakok is utalhatnak, pl. az egyes szám, ritkábban a többes szám 2. személy is alkalmas erre a célra:

- [21] *Lassan járj, tovább érsz.* – *Kiiruhda hitaasti.*
 [22] *Miféle titkokat kutatsz?* (12) – *Mitä salaisuutta sinä oikein tutkiskelet?* (18)
 [23] *Minden dolgát szemfényvesztésnek hinnétek.* (Arany) – ...*ihme, taikatemppu teist' ois joka työnsä.* (Manninen) – tkp. *Luulisitte hänen kakkia tekojaan taikatempuiksi.*
 [24] ...*és ahová csak néztek: legyek!* (16) – ...*ja kun vilkaiset ympärillesi, näet joka puolella kärpäsiä!* (25)

A 2. személyű igealakoknak általános alanyként való használata csaknem azonos a finnben és a magyarban. A többes szám 2. személyű formát a [24] mondatban a fordító egyes szám 2. személlyel adja vissza.

A magyar népnyelvben a cselekvő személy „eltüntetésére” az *-odik/-ődik* képzős reflexív igeik is használatosak (vö. Rácz 1991, 234).

Az eddigi példaanyagban olyan magyar mondatok szerepeltek, amelyekben az alany (határozott, határozatlan vagy általános formában) egybeesett az élő, cselekvő ágenssel. Voltak olyan határesetek, amelyekben a fordító nem látta szükségét annak, hogy az ágenst valamilyen formában megjelenítse. A cselekvőnek, az ágensnek a fókuszról történő eltávolítása, defokuszálása a finnben – mint láttuk – gyakran passzív igealakokkal történik. A finn passzív igealakoknak a nyelvtani személy- és számrendszerbe illesztésére, illetőleg a passzívum által kifejezett akcióminőség meghatározására több elgondolás született (vö. pl. Sadeniemi 1951, 97–98; Hakulinen– Karlsson 1979, 254–256; Schlachter 1985, 142–143; Shore 1986). Az ágens nélküli passzívumot Tommola szuppresszívumnak („suppressiivi”) nevezi (1993, 43) abból a megfontolásból, hogy ezen igealakok funkciója leginkább a cselekvő személyének háttérbe szorítása, defokuszálása (47). A szenvedő szerkezetek kö-

zül csupán az ágens participiumos szerkezet nem alkalmas defokuszálásra, a (genitivus formájú) ágens kitétele ugyanis kötelező, pl. **Kenen** maalama tuo taulu on? (Tommola 1993, 49).

Alanytalan mondatok

A mondat alanya a magyarban és a finnben egyaránt el szokott maradni, ha az igealak 1. vagy 2. személyű. Az 1. és a 2. személy ugyanis névmás nélkül is általában egyértelműen utal a mondat határozott alanyára. Ezek tehát valójában nem számítnak alanytalan mondatnak. (Vö. Rácz 1991, 234.)

[25] Az egyetemen **tanítok**. – **Opetan** yliopistossa.

[26] Honnan **jössz**? – **Mistä** tulet?

A 3. személyű igealak – névmási alany (*ő, ők*) nélkül – csak a szövegösszefüggésben értelmezhető határozott alanynak:

[27] (A tanárunk kedves ember.) **Lelkesen** magyaráz. – (*Opettajamme on hauska ihminen.*) **Hän** selittää innokkaasti.

[28] (A német mérnökök Svédországba utaztak.) Egy hét múlva térnek vissza. – (*Saksalaiset insinöörit matkustivat Ruotsiin.*) **He** palaavat viikon kuluttua.

A személyes névmások használata ilyenkor nyelvhelyességi hibának számít a magyarban, kötelező viszont a finnben. Az udvarias kifejezésekben (önözéskor, ill. magázáskor) a magyarban sem hagyható el a névmás (*Őn, Önök, Maga, Maguk*) (vö. Keresztes 1992, 112):

[29] Kire vár **ön**? **Ön** kire vár? – **Ketä te** odotatte?

A titulus ezekben a mondatokban helyettesítheti a névmást. A megszólítás, titulus vagy különálló, tagolatlan kifejezésként csatlakozik a mondathoz, rendszerint ennek elején, ritkábban mögötte, vagy szervesen beleépül alanyként a mondat testébe:

[30] Hol dolgozik, **kisasszony**? Hol dolgozik **a kisasszony**? – **Missä olette** työssä, **neiti**? **Missä neiti** on työssä?

Ahogy főntebb láttuk, a határozatlan, illetve az általános alanyra utaló névmások is elmaradhatnak:

[31] **Kopognak**. – **Joku** koputtaa ovelle.

[32] *Hogy hívnek?* – *Millä nimellä sinua kutsutaan?*

[33] *...láthatják, dolgozik.* (39) – *...hän teki työtä, niin kuin näkyi.* (73)

[34] *A két foxit Mukinak és Kisasszonynak hívták.* (43) – *Kettuterrierien nimet olivat Muki ja Neiti.* (82)

Az alany olyan kifejezésekből is elmaradhat, amelyekbe egyébként egyértelműen beleérthető (ún. rejtett alany):

[35] *Meg van terítve* (= *az asztal*). – *Pöytä on katettu.*

[36] *Későre jár* (= *az idő*). – *On jo myöhä.*

A fenti mondatokba valamilyen alany többé-kevésbé beleérthető. Igazi alanytalan mondatoknak tulajdonképpen csak az ilyen meteorológiai kifejezések számítanak:

[37] *Esik* (*az eső*). – *Sataa* (*vettä*).

[38] *Havazik.* – *Sataa lunta.*

[39] *Villámlik.* – *Salamoi.*

[40] *Csöpörgött.* (23) – *Sataa tihuutti.* (39)

Ágens nélküli mondatok

Az igealak tehát általában utal az ágens személyére és a számára. A magyarban és a finnben vannak azonban olyan igék és kifejezések, amelyek személytelenül használatosak, s amelyek mellett infinitívus vagy alanyi mellékmondat áll. Az ilyen szerkezetek alkalmasak az ágens háttérbe szorítására, defokuszálására. E mondatok tulajdonképpen nem alanytalanok, hiszen a grammatikai alany e szerkezetekben az infinitívus vagy a mellékmondat, viszont sokszor ágens nélküliek, mert a tulajdonképpeni cselekvő általában nincs kitéve. Infinitívuszi alany használatos bizonyos igék (*kell, illik, sikerül, tetszik, lehet, van, nincs*), ill. egyéb kifejezések (*szükséges, muszáj, szabad, érdemes, tilos, jó, rossz, hasznos, fölösleges, hiábavaló, hiba* stb.) mellett (Rácz 1991, 231–232; Keresztes 1992, 112–113):

[41] *Nem kell/érdemes/sikerült megcsinálni.* – *Ei tarvitse/kannatta/onnistunut tehdä.*

[42] *Nincs mit tenni.* – *Ei voi tehdä mitään.*

[43] *Nem lehet megcsinálni.* – *Ei voi tehdä.*

[44] *A halált is akarni kell.* (15) – *Ihmisen täytyy haluta myös kuolemaa.* (23)

- [45] ...idegeneket is **lehet** szeretni... (45) – ...**on mahdollista** rakastaa vieraitakin ihmisiä... (86)
- [46] Arcáról **nem lehetett** leolvasni semmit.(15) – Hänen kasvonsa eivät paljastaneet mitään. (23)
- [47] **Nem lenne** jobb adott esetben rettegni? (27) – **Eikö olisi** parasta pelästyä,...? (49)
- [48] Ha választani **lehetne**, hogy ki támadjon fel, azt hiszed, hogy Jézus? (57) – Jos **ihmiset voisivat** valita, kuka saa nousta kuolleista, Jeesuksella ei olisi minkäänlaisia mahdollisuuksia. (114)
- [49] ...úgy éreztem, minden alkalommal, hogy most, akkor, épp: **nem lehet**. (19) – ...minusta tuntui, että nyt, juuri nyt se **ei käy** päinsä. (32)
- [50] Nekem is **hihetetlen**, hogy nem feküdtem le akkor vele. (56) – **Uskomatonta**, että en silloin maannut hänen kanssaan. (110)

A puszta infinitivus, illetőleg mellékmondat ezekben a szerkezetekben általános alanyi szerepű. A szerkezet azonban olyanná transzformálható, amelyben megjelenik az ágens: az infinitivus hosszabb, birtokos személyragos alakja vagy/és a megfelelő személyes névmás dativusa helyezi ismét fókuszba a tulajdonképpeni ágenst:

- [51] *Nem kell/érdemes/sikerült megcsinálnom.* – **Minun** ei tarvitse/kannata/onnistunut **tehdä**.
- [52] *Nekem nem kell/érdemes/sikerült megcsinálni/megcsinálnom.* – **Minun** ei tarvitse/kannata/onnistunut **tehdä**.
- [53] ...munkához kell **látnom**... (7) – **minun** täytyy **käydä** työhön käsiksi (7)

A magyar példamondatokban az infinitivus ragozott alakjai felelnek meg a mélyszerkezet határozott alanyának, a finn megfelelőekben a személyes névmások genitivusa utal rá.

A magyar *lehet* segédigével nem lehet ugyanígy eljárni (**Nem lehet megcsinálnom.*) Ehelyett a ható ige megfelelő személyragos formái használhatók: *Nem csinálhatom meg.*

Az ágens teljes eltüntetése, defokuszálása a magyarban a ható ige participiumaival vagy puszta infinitivussal történik:

- [54] A világ **megismerhető**. – **Maaailma voidaan oppia tuntemaan.** (oik. *on tunnettavissa*)
- [55] Az ablakból az egész város **látható**. – **Ikkunasta näkee** koko kaupungin. (oik. *nähtävänä*)

- [56] *Itt talán **kurziválható volna** minden... (7) – Kaikki tämä **pitäisi** ehkä **kursivoida**... (7)*
- [57] *Ilyet csak divatlapban **lát**ni. (28) – Sellaisia **näkee** vain muotilehdissä. (52)*
- [58] *Állni a sír mellett! (7) – Seistä haudalla! (8)*
- [59] *Vagy **fogni** a kezét, s **várni**,... (7) – Tai **pitää** kädestä kiinni ja **vartoa**,... (8)*
- [60] *Nézni, ahogy mennek villággá a sejtek,... (7) – Ällistellä, kun solut lentävät tiehensä,...(8)*
- [61] *...szinte minden szomszédunkat jól **érthet**ni, valójában azonban az égardta világon semmit... (25) – ...luulee **tajuavansa** melkein kaikki ympäristön äänet, vaikka itse asiassa ei tajua mitään... (43)*
- [62] *...néven **nevez**ni annyi, mint a nevet örökösen **feláldoz**ni a megnevezett dolognak... (7) – asioiden **nimeäminen** merkitsee, että **ihiminen** kerran toisensa jälkeen uhraa nimen nimetylle asialle... (7)*

A magyarnak megfelelő ható ige nincs a finnben, így a fordító felváltva használja a passzívumot, illetőleg a genérikus 3. személyt. A pusztá infinitívusnak mint az ágensdefokuszálás legáltalánosabb eszközének használata a finnben is közkedvelt. Az utolsó [62] példamondat finn megfelelőjében az ágens teljes visszaszorításának eszköze a nominalizálás.

A nyelvtani elemzés a magyar *van* + gerundimos szerkezetet hagyományosan határozós szerkezetnek értékeli, amelyben a nyelvtani alany ki van fejezve, az ágens azonban nincs kitéve:

- [63] *Az üzlet **zárva van**. – Kauppa **on kiinni/suljettu**.*
- [64] *A férfi vécé **le van szögelve**... (66) – Miesten puoli **on naulattu kiinni**... (131)*

Az ilyen szerkezetek lényegét a finn megfelelők híven visszaadják.

Az ágens nélküli kifejezések az ágens háttérbeszorításának, defokuszálásának mértéke szerint a következő skálába foglalhatók:

*látsz > látunk > látnak > lát az ember > látható > látni/láthatni
näet > nähdään > näkee/näky > on nähtävissä/nähtävänä*

A 2. személyű igealakok ágense még elég markánsan jelen van, noha az igealakoknak már általánosabb érvényű jelentése lehet. A többes szám 1. és 3. személyű magyar igealakoknak a finnben csak egyetlen passzív forma fe-

lel meg. Ritkán a finnben is előfordul a többes 3. személyű alak használata ebben a szerepkörben, a példaanyagban ilyen azonban nem található. A legkevésbé specifikus alanyt a magyarban általában az *ember* fejezi ki, a finnben pedig a puszta egyes szám 3. személy. Az ágens e mondatokban teljesen visszaszorul. A magyarban a cselekvő ágens – ha lehet – még tovább halványodik a főleg hivatalos stílusban igen közkedvelt igeneves kifejezésekben. Ezeknek a finnben csak alkalmi megfelelői vannak, s a fordítás példáiból az a következtetés vonható le, hogy leginkább a puszta infinitívus defokuszálja, „személyteleníti el” az ágenst.

A fordító mérlegelni kényszerül, hogy a fordítandó szövegben az ágens a skála melyik fokán áll, mennyire tűnik ki, vagy milyen mértékben van háttérbe szorítva. Sokszor több megoldási lehetőség kínálkozik. Álljon itt két hosszabb szövegrészlet a probléma érzékeltetésére és szemléltetésére!

[65] Az orvos ismét üres szipkáját forgatta fölényes félmosollyal. „Hogy mi az élet? Megmondom én. Amikor **az ember megszületik**, három életút közül **választhat**, mert más választása nincs: ha jobbra **mész**, felfalnak a farkasok; ha balra **mész**, te **falod fel** a farkasokat; ha egyenesen, önmagadat **falhatod fel**.” Hallgattam. „Nyomorúságainkban egyetlen dolog nyújt vigasztalást, a szórakozás. A szórakozás elmulattat, és észrevétlen vezet a halálba. **Nem tudtunk** gyógyírt lelni a halálra, a nyomorúságra, a tudatlanságra. Hogy mégis boldogan **élhessünk**, azt eszeltük ki, hogy **nem gondolunk** rá.” (28) – Lääkäri imeskeli taas tyhjää holkkiaan ja hymyili ylimielisesti. „Mitä elämä on? Minäpä sanon! **Ihminen syntyy ja astuu** jollekin elämaan kolmesta tiestä – useampia ei olekaan: jos **lähdet** oikealle, sudet syövät sinut suihinsa; jos **lähdet** vasemmalle, **pistät** itse sudet poskeesi; jos **kuljet** suoraan eteenpäin, **popsit** itsesi.” Minä en sanonut sanaakaan. „Tähän kurjuuteen tuo lohtua vain yksi asia, huvittelu. Huvittelu saa meidät viihtymään, ja kuolema tulee huomaamatta. Meillä ei ole rohtoa kuolemaa, kurjuutta eikä tietämättömyyttä vastaan. Meidän on paras olla ajattelematta tätä, muuten **emme pysty** elämään onnellista elämää.” (51)

[66] Aki igazat **mond**, máris büntethető és máris nevetséges, a tömegek vagy a bíróságok döntenek el, kit **kell** megbüntetni vagy nevetségessé tenni, vagy megbüntetni és nevetségessé tenni. Ha **nem lehet** megbüntetni azt, aki igazat mond, akkor nevetségessé **kell** tenni, ha **nem lehet** nevetségessé tenni, akkor tenni **kell** róla, hogy büntethető legyen, nevetségesség vagy büntethetővé **teszik** ebben az országban azt, aki megmondja az igazságot. (38) – Se,

joka **puhuu** totta, on jo ansainnut rangaistuksen ja tehnyt itsensä naurettavaksi, ja massat tai oikeusistuimet ratkaisevat, kuka **tuomitaan** ja **tehdään** naurettavaksi. Jos totuudenpuhujaa **ei voida** rangaista, hänet **täytyy** tehdä naurettavaksi. Jos häntä **ei kyetä** tekemään naurettavaksi, **tulee** huolehtia siitä, että hän saa rangaistuksen, totuudenpuhujaa **tehdään** naurettavaksi tai häntä **rangaistaan** tässä maassa. (72)

A finnben és a magyarban egyaránt alanytalan (személytelen, ágens nélküli) mondatoknak csupán a meteorológiai kifejezések számítanak (ld. fönt), az állapotot kifejező mondatoknak („tilalause”) csak a finnben nincs alanya, a magyarban e szerkezetek határozott alanyt tartalmaznak, amely grammatikailag ágens szerepű, logikailag azonban páciens (*Minua pelottaa – Félek*). A magyar általános alanyú mondatoknak, amelyekben az ágens személye többé-kevésbé a háttérbe szorult, a finnben vagy genérikus kifejezések (személytelen szuppresszívusz) felelnek meg (*Miten pääsee rautatieasemalle? – Merre kell menni a pályaudvarra?*) vagy passzív alakok (ambi- vagy multipersonikus szuppresszívusz) (*Miten päästään hänestä eroon? – Hogy szabadulunk meg tőle?*). (Vö. Tommola 1993, 69)

A finn passzív alakok magyar megfelelői

Eddig főként azt vizsgáltuk, hogy melyek a magyar alanyos, alanytalan, illetőleg ágens nélküli kifejezések finn megfelelői. A kérdést fordítva is fel kell tennünk: vajon milyen megfelelői vannak például a finn passzívumnak a magyarban? Amikor ugyanis a finn passzív igealakokat olyan idegen nyelvre fordítjuk, amelyben nincsenek hasonló személytelen igealakok (mint pl. a magyar), a fordító óhatatlanul szembe kerül azzal a problémával, milyen személyt válasszon a személytelen alakok tomácsolására. A passzív állítmányú finn mondatfelszíni szerkezetének alanya teljesen hiányzik, bár az igealak formálisan egyes szám harmadik személyű, mint a genérikus mondaté is (Hakulinen–Karlsson 1979, 73). Másrészt az is nyilvánvaló, hogy a passzív igealak olyan ágenst feltételez, amelynek személye és száma nem teljesen egyértelmű: nem minősíthetjük tisztán sem harmadik személynek, sem egyes vagy többes számnak. Leginkább valamiféle semleges negyedik személyről van szó, amelynek nincs numerusa (vö. Hakulinen–Karlsson 1979, 255). Fel fogásom szerint használhatnánk a „nulladik személy” megjelölést is. Gyakorlatilag minden alakot külön-külön kell mérlegelni.

A konkrét példák azt mutatják, hogy a passzívum finit alakjai mégis többet sejtetnek az ágensről, mintsem gondolnánk. Kiderül például, hogy a

passzív igealakok inkább utalnak többes számú cselekvőre, mint egyes számúra (vö. Schlachter 1985, 140). Ez tűnik ki az állítmányi névszóból is, amely vagy nominativusban vagy partitivusban áll, de mindig többes számú. Pl. *Tästä lähtien ollaan ahkerat* vagy *Ollaan iloisia* (vö. Sadeniemi 1951, 97–98; Hakulinen–Karlsson 1979, 254–255). Ha a passzív igealakok „többes számú” jelentését vesszük alapul a mélyszerkezetben, a következő disztribúciós lehetőségekkel számolhatunk (a finn példák lelőhelye egyenként felüntetve):

A	B	C	D	E	F	G
+/- me	– me	+ me	+ me	– me	– me	+ me
+/- te	+ te	– te	+ te	– te	+ te	– te
+/- he	+ he	+ he	– he	+ he	– he	– he

Vegyük szemügyre a különböző típusokat a következő példák alapján!

A: *Kun halutaan esittää kehotus ryhmälle, johon puhuja itse kuuluu, käytetään monikon 1. persoonan imperatiivimuotoa.* (Nuutinen, Suomea suomeksi 2, 121) – Az ágens ebben és a hasonló példákban tehát bármely élő személy lehet tekintet nélkül ennek számára és személyére: valaki – mi, ti, ők, – bárki, akárki = joku – me, te, he – kuka tahansa. (A többes számba természetesen beleérthetők és beleértendőek a megfelelő egyes számú személyek is: én, te, ő.) Minthogy ezek a kifejezések annyira általánosak, hogy bármely személyt magukba foglalhatnak, a személyjelölésnek nincs funkciója, az ágens teljes személytelenségbe burkolódik. Ezért szerepelnek az összes névmás mellett vagylagosan +/- jelek, amelyek tulajdonképpen semlegesítik egymást. A finn mondat a következőképpen fordítható magyarra: 1) *Ha olyan csoportot kívánunk felszólítani, amelybe a beszélő is beletartozik, többes szám 1. személyű imperativust használunk.* (A többes szám 1. személy bizalmas tónust kölcsönöz a fordításnak.) – 2) *Ha olyan csoportot kíván az ember felszólítani, amelybe a beszélő is beletartozik, többes szám 1. személyű imperativus használatos/ használható/használandó.* (Ez a megoldás teljesen hivatalos, személytelen, szabályként a legkedveltebb, legkorrektebb változat nyelvtankönyvekben.) – 3) *Ha olyan csoportot kívánnak felszólítani, amelybe a beszélő is beletartozik, többes szám 1. személyű imperativust használnak.* (További szövegösszefüggés nélkül ez a megoldás kevésbé jó, mert a magyar többes szám 3. személy udvarias, személyes kifejezésnek is értelmezhető: Kun Te haluatte..., käytätte...) (vö. F pont).

B: *Keksitäänkö* hyviä vastineita?... Kun vastineita *etsitään...*, *löydetään-kö* kunnollisia... *Katseltakoon* vaikka seuraavaa poimielmaa... (Vir. 75, 115–115). – A mondatok egy pályázati felhívás szövegéből valók. A szenvedő igealakokban egyértelműen benne van a ti (+ te) és az ök (+ he), akik a felhívásról tudomást szereznek, a Virittäjä szerkesztősége (mi) azonban nem-igen vesz részt a versenyben (– me), legfeljebb majd döntést hoz arról, kinek sikerült a legjobb anyagot összegyűjtenie. – A szituáció értelmezhető az F disztribúció esetének is, amikor a szenvedő igealak tulajdonképpen udvarias (a finnben kihalóban levő) többes 2. személyű igealak helyett áll. A szenvedő forma használata azonban kiveszi a fókuszról az ágenst. Az olvasók megszólításakor a szerkesztőség a cselekvő alaknál határozatlanabb, a rideg magázást megkerülő megoldáshoz folyamodott (vö. Nirvi 1947, 41–42; Sadeniemi 1951, 97). A magyarban a többes 3. személyű udvarias, hivatalos igealak felel meg a legjobban az eredetinek: *Találnak-e* jó megfelelőket?... Amikor megfelelőket *keresnek...*, *találnak-e* jókat... *Tekintsék meg* például a következő válogatást! – A beszélt nyelvben imperativus helyett igen gyakori ilyenkor a *tessék* + infinitivus: *Tessék megtekinteni* például a következő válogatást!

C: Suomessa *syödään* leipää melko paljon. E példa kétféleképpen értelmezhető a beszédhelyzetnek, ill. a beszélő kilétének megfelelően. Ha finn az illető, és idézetként fogható föl a kijelentés, a magyarban a többes szám 1. személy használható: *Finnországban elég sok kenyeret fogyasztunk*. Ha ugyanezt a tényt magyar ember konstatálja, aki járt Finnországban, a mondat csak többes 3. személlyel fordítható: *Finnországban elég sok kenyeret fogyasztanak* (tudniillik a finn emberek). Ebben az összefüggésben a *fogyasztunk* teljesen értelmetlen lenne. Ha viszont valamilyen módon kiderül, hogy finn beszélő maga nem eszik sok kenyeret, a „magyar” megoldást, a többes szám 3. személyű igealakot kell választania a fordítónak.

D: Nyt *punnitaan* Virolaisen uskottavuus. ...*Uskotaanko* nyt isäntärenkiin? (Keski-Suomalainen 9.1.1982, 1, 11). – Az első rész szalagcím, a második mondat pedig ugyanannak a lapnak egyik elmefuttatásából. A két példát összefüggésükben kell szemlélni, s ennek megfelelő fordítási megoldást találni. Magyarul: *Most mérettetik meg* Virolainen szavahihetősége. ...*Hiszünk-e* a béresgazdának? A választások során megmérettetnek a jelöltek, vagyis mérlegelik a jelölteket. Mindenkinek van szavazójoga, az újság szerkesztőinek (+ me), az olvasóknak (+ te), továbbá azoknak is, akik nem olvassák az újságcikket (+ he). Ez az első rész tehát az A) pontban foglalt

disztribúciónak felel meg. A ritkán használt magyar szenvedő igealak hivatalos, kissé fenyegető, ítélkező, bírósági hangvételt kölcsönöz az első mondatnak. A második rész felel meg voltaképpen a D) pont disztribúciójának, amelyben a lap (+ me), valamint az olvasók (+ te) közötti bizalmasabb hangvétel többes szám 1. személlyel adható vissza a magyarban.

E: *Aikanaan se (= laulujoutsen) **täytettäneen***. (Keski-Suomalainen 12.1.1982, 3) A lap tárgyilagos stílusban adott hírt a szomorú eseményről, a kemény fagyban elpusztult madárról. Itt csakis a többes szám 3. személy ajánlható (+ he), minthogy sem a lap szerkesztősége (– me), sem pedig az olvasók (– te) nemigen vettek részt a procedúrában: *(Az énekes hatyút) annak idején valószínűleg **kitömik***.

F: = B (ld. fent).

G: *Joko nyt **lähdetään?** – Me **mennään***. A példából látható, hogy a finn passzív igealakok néha mégis markánsan megjelenítik az ágenst, vagyis aktíválódnak. A leggyakoribb eset az, amikor a fenti disztribúciós lehetőségek közül a többes szám. 1. személye (+ me) kerül előtérbe, s teljesen háttérbe szorul a másik két személy (– te, – he). A passzív alakok ilyen használata a felszólító módból indult ki, és terjedt el a köznyelvben az egész paradigma többes szám 1. személyű igealakjainak helyébe (vö. Nirvi 1947, 35, 38–39; Karlsson 1981, 93). Véleményem szerint különösen a passzívum tagadó és kérdő formái voltak a legalkalmasabbak arra, hogy helyettesítsék, ill. kiegészítsék az imperativusi paradigmát, majd benyomuljanak a többi modusba és tempusba. A példák magyar megfelelői egyértelműen többes szám 1. személyű igealakok: *Már **elmegyünk/ menjünk?*** Más személy nem is jöhet számításba. A finn beszélt nyelv a személyes névmás kitételével teljesen egyértelművé teszi (+me): ***Megyünk***.

A finn passzívum magyarra fordításához nemigen lehet pontos receptet adni. A fenti néhány kiragadott példából látható, hogy a fordítónak igen gondosan kell elemeznie a szöveget ahhoz, hogy megtalálja a finn igealak legmegfelelőbb magyar ekvivalenseit.

Irodalom

- Hakulinen, Auli–Karlsson, Fred 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKS. Jyväskylä.
- Itkonen, Terho 1967: Yksipersonaisten ilmausten pulmia. Vir. 71: 293–311.
- Keresztes 1985: Karanko-Pap, Outi–Keresztes László–Kniivilä, Irmeli: Finn nyelvkönyv 1. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Keresztes, László 1992: A Practical Hungarian Grammar. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen.
- Nirvi, Ruben E. 1947: Passiivimuotojen aktiivistumisesta. Suomi-kirjan eripainoksia 20. Helsinki.
- Nuutinen, Olli 1978 : Suomea suomeksi 2. SKS. Vaasa.
- Rácz 1991: Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Sadeniemi, Matti 1951: Passiivin persoonasta. Vir. 55: 97–98.
- Schlachter, Wolfgang 1985: Hat das Finnische ein Passiv? FUF 47: 1–144.
- Shore, Susanna 1986: Onko suomessa passiivia? Suomi 133. SKS. Helsinki.
- Tommola, Hannu 1993: Ambipersonainen suppressiivi: diateesista suomesa ja virossa. SCLOMB 1. Toim. Valma Yli-Vakkuri. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 43. Turku. 41–96.

Megjelent:

Hungarologische Beiträge 3. Jyväskylä, 1995. 39–60.

Gondolatok a finn passzívumról

A gondolatok már több mint egy évtizede érlelődtek bennem. Közben sokan mások is foglalkoztak a kérdéssel: finn anyanyelvű és idegenajkú kutatók egyaránt vizsgálták a passzívumnak nevezett igealakokat történeti, általános nyelvészeti, tipológiai, kontrasztív stb. megközelítésben. Jómagam csak most vettem a bátorságot, hogy magyar nézőpontból közreadjam gondolataimat.

A finn passzívum eredete és sajátosságai

Ha a cselekvő személyét, az ágenst valamilyen okból a beszélő nem kívánja megemlíteni, általános alanyt használ. A különböző nyelvekben legtöbbször egyes vagy többes szám 3. személy fejez ki általános alanyú cselekvést, ritkábban azonban – az egyes szám. 1. személy kivételével – állhat bármely más igealak is (vö. pl. Rácz 1991, 235–236). Természetesen a finnben is megvannak ugyanezek a lehetőségek (Keresztes 1995, 39–59), ezenkívül azonban kialakult egy sajátos hiányos paradigmájú ragozás: a passzívum (*passiivi*), amely gyakran igen alkalmas a cselekvőnek, az ágensnek a fókuszról való eltávolítására, defokuszálására (Tommola 1993, 47).

A finn hiányos paradigmájú, egyszemélyes vagy személytelen passzívum (*passivum unipersonale* vagy *impersonale*) történetileg nem vezethető vissza távolabbi múltra, mint a kései közfinn korszak (*myöhäiskantasuomi*). A mai passzív formák cselekvő alakokra mennek vissza, amelyek kifejezték az alany személyét és számát. A passzívum *-t- ~ -tt-* jelét illetően megoszlanak a vélemények: eredetileg vagy kauzatív képző volt (vö. Blomstedt 1872, 284–293; Ojansuu 1909, 103–104; kezdetben Setälä 1915, 129–139; Kettunen 1915, 107–112), vagy pedig reflexív képzőre megy vissza, amely a 3. személy **-sen* ragjával együtt a visszaható jelentéssel rokon mediális jelentést vett fel (vö. később Setälä 1916, 62–64). A mediális ragozás teljes volt, s az egyes szám 3. személyű alak az észten és a finnben azután vált személytelenné, miután kiszorult a mediális paradigmából (Posti 1961, 365; Hakulinen 1979, 239–243; Lehtinen 1984, 45). S miután az eredeti alany a mondatban új funkcióba került, a finít igealak alanytalanná, személytelenné vált (Ikola 1959, 41–43). Más kérdés, vajon lehet-e számolni orosz hatással a mediopasszív alak kialakulásában (Posti 1980), vagy pedig közfinn különnyelvi fejleményről van-e szó (Lehtinen 1984, 41).

A magyarországi finn nyelvtanokban és nyelvkönyvekben például az aktív és a passzív ragozás külön alaktani kategóriaként szerepel, s a táblázatok, ábrázolások a külföldiek számára is könnyen áttekinthető paradigmákat mutatnak be (vö. pl. Papp 1957, 281–294; Mikola 1961, 66–70; Keresztes 1990, 200). Noha a passzív alakok nem kapcsolhatók személyekhez, a nyelvtanok gyakorlati szempontokból egyes szám 3. személynek jelenítik meg. Az *ovi avattiin* 'az ajtót kinyitották' kifejezésben az ajtót csakis valamely élő személy nyithatta ki, míg az *ovi aukesi/aukeni/avautui* 'az ajtó kinyílt' esetében élettelen alanyra (pl. 'szél, huzat') lehet gondolni (vö. Setälä–Sadeniemi 1966, 96–97; Penttilä 1957, 470–472; Hakulinen 1979, 555). A passzívum finít alakjai eredetileg egyes szám 3. személyű alakok voltak, amelyeket alanytalanul kezdtek használni, mint ahogyan a cselekvő egyes szám 3. személyt ma is használják (Hakulinen 1979, 557). Az egyes szám 3. személyre formális kritériumok is utalnak: egyrészt a *-Vn* személyrag (vö. az imperativus egyes szám 3. személyét: *istukoon, älköön*), valamint a tagadó ragozásban használatos *ei, älköön* segédige. A nyelvtanulásban a passzív igealakok egyes szám 3. személyűnek tekintése könnyebbé teszi a tanulók könnyebben tudják kezelni a kétféle paradigmát. Bizonyos esetekben ugyanis a passzívum felcserélhető egyes szám 3. személyű cselekvő igealakokkal, anélkül, hogy a jelentéskülönbség – legalábbis egy kezdő vagy középhasaladó magyar nyelvtanuló számára – kiderülne, pl. *Saunasta voidaan käydä uimassa niin monta kertaa kuin halutaan.* > *Saunasta voi käydä uimassa niin monta kertaa kuin haluaa.* 'A szaunából annyiszor mehet az ember úszni, amennyiszor tetszik.' Az ilyen transzformáció természetesnek tűnik, minthogy generikus (nem-specifikus) személy gyanánt a finnben pusztán egyes szám 3. személy használatos, személyes névmási alany nélkül, míg a passzívum jele a felszíni szerkezet alanyának teljes hiányát jelenti (vö. Hakulinen–Karlsson 1979, 73). A finn passzívum azonban valójában nem 3. személyű, mint ahogy egyes vagy többes számra sem utal egyértelműen, hanem olyan 4. személyről van inkább szó, amelyben a numerus oppozíciója megszűnt (Tuomikoski 1971, 151; Hakulinen–Karlsson 1979, 255). Szerintem az ilyen igealak leírására találhatóbb lenne a "nulladik személy" (0. persoon) terminus. A passzívum morfémiájának disztribúciója mindenesetre két karakterrel jellemezhető: [+inhimillinen, –definiittinen], azaz [+emberi, –határozott] (Hakulinen–Karlsson 1979, 255). Ehhez még hozzátehető a [+gruppenbestimmt, +Plural] karakter is (vö. Schlachter 1985, 140).

Ezeknek a karaktereknek hangsúlyozására a finn passzívumot találhatóbban inkább lehetne indefinítnak ("indefiniitti") nevezni (vö. Shore 1986). Tény, hogy a szóban forgó igealak nem hasonlítható a legtöbb indoeurópai

nyelv passzívumához, funkcióját tekintve átmenetet képvisel az aktív flexió és a deriváció között (Kangasmaa-Minn 1980, 57–70). Az ágens nélküli finn passzívumot Tommola szuppresszívumnak („suppressiivi”) tekinti abból a megfontolásból, hogy ezen igealakok leginkább a cselekvő személyének háttérbe szorítására, defokuszálására valók (1993, 43, 47). A szenvedő szerkezetek közül csupán az ágens participiumos szerkezet nem alkalmas defokuszálásra, a (genitivus formájú) ágens kitétele ugyanis kötelező, pl. ***Kenen maalama tuo taulu on?*** ’Ki festette azt a képet?’ [tkp. ’ki által festett az a kép’] (vö. Tommola 1993, 49).

A fentiekből kiderült, hogy a passzívum megnevezés félrevezető az olyanok számára, akik például az indoeurópai nyelvek passzívuma alapján gondolkodnak.

A finn passzívum magyar megfelelői

Az ágens háttérbe szorítására, illetve teljes „eltüntetésére”, defokuszálására a magyarban is megvannak a lehetőségek. Egy dolgozatomban megvizsgáltam a magyar alanyos, alanytalan, illetőleg ágens nélküli kifejezések finn megfelelőit (vö. Keresztes 1995). A kérdés azonban fordítva is felmerül: vajon milyen megfelelői vannak a finn passzívumnak a magyarban? Amikor ugyanis a finn passzív igealakokat olyan idegen nyelvre (mint például magyarra) fordítjuk, amelyben nincsenek hasonló személytelen igealakok, a fordító óhatatlanul szembekerül azzal a problémával, melyik személyt válassza a személytelen alakok tomácsolására. A passzív állítmányú finn mondat felszíni szerkezetének alanya teljesen hiányzik, bár az igealak formálisan egyes szám harmadik személyű, mint a genérikus mondaté is (Hakulinen–Karlsson 1979, 73). Másrészt az is nyilvánvaló, hogy a passzív igealak olyan ágenst feltételez, amelynek személye és száma nem teljesen egyértelmű: nem minősíthetjük tisztán sem harmadik személynek, sem egyes vagy többes számnak (vö. Hakulinen–Karlsson 1979, 255).

Arra a következtetésre jutottam, hogy a magyar ekvivalensek kiválasztásához gyakorlatilag minden alak funkcióját külön-külön kell mérlegelni. A konkrét példák azt mutatják, hogy a passzívum finít alakjai mégis többet sejtetnek az ágensről, mintsem gondolnánk. Kiderül például, hogy a passzív igealakok inkább utalnak többes számú cselekvőre, mint egyes számúra. Ez tűnik ki az állítmányi névszóból is, amely vagy nominativusban vagy partitivusban áll, de mindig többes számú. Pl. *Tästä lähtien ollaan ahkerat* vagy *Ollaan iloisia* (vö. Sadeniemi 1951, 97–98; Hakulinen–Karlsson 1979, 254–255; Schlachter 1985, 140). Ha a passzív igealakok „többes számú” jelentését vesszük alapul a mélyszerkezetben, a szövegelemzés módszereivel külön-

böző disztribúciók vehetők figyelembe. A finn passzívum magyarra fordításához nem adható pontos megfelelési rendszer. A fordítónak igen gondosan kell elemeznie a szöveget ahhoz, hogy megtalálja a finn igealak legmegfelelőbb magyar ekvivalenseit. (Vö. Keresztes 1995, 49–53.)

A finn passzívum a nyelvtani paradigmában

Érdekes jelenség a passzív igealaknak többes 1. személyű aktív alakként való használata a finn köznyelvben. Úgy tűnik, hogy ez a folyamat lassan és fokozatosan ment végbe. A passzívum aktívvá válásának fontos első fázisa volt, hogy behatolt az imperativus paradigmájába. Szerintem a paradigmaváltásban nem a modusváltás lehetett a döntő, vagyis az, hogy a passzív imperativusból aktív imperativus lett, hanem a személyváltás, tehát az, hogy a passzív igealak többes szám 1. személyű igealak lett. Ez ritka jelenség a finn-ugor nyelvekben, minthogy a személykategória (**mV*, **tV*, **sV*) általában fontosabbnak számított, mint a numerus. Más szóval sokszor történt numerusváltás, miközben a személy nem változott (vö. Keresztes 1981, 141–142). A magyarban például az egyes szám 1. személyű alanyi igeragot sokan a többes szám 1. személyű ragból származtatják (*tudok* < **tuduk* > *tudjuk*, vö. Papp 1968, 175–176), s még a mai nyelvérzéknek is nyilvánvaló, hogy az alanyi egyes szám 3. személy *-ik* ragja azonos a tárgyas ragozás többes 3. személyével (*ő eszik valamit* – *ők eszik azt*) (vö. Mészöly 1941–1943: 1–13). A finn beszédben is történik számváltás az igealakokban, pl. *he ovat* > *ne on* (vö. Karlsson 1975, 53). Egyes finn nyelvjárásokban az imperativus egyes 3. személye használatos többes 3. személyként is, más nyelvjárásokban éppen megfordítva: a többes szám 3. személy került az egyes szám 3. személyének helyére is (vö. Leskinen 1970, 216).

A fenti tendencia ismeretében tényleg meglepő, hogy az eredetileg 3. személyű passzívum többes szám 1. személyként funkcionál. Ez csak úgy érthető, hogy a finit igealakból indefinitum lett, majd miközben újra aktív jelentést kap, a többes szám 1. személy kerül ki győztesen, ez ugyanis bizonyos kontextusban magába foglalhatja a *ti* (+*te*) és az *ők* (+*he*) kategóriáját is. Ilyen például az olyan szituáció, amikor a beszélő azonosítja véleményét a hallgatóságéval, s felteszi, hogy a jelen nem levők is csatlakoznának hozzá. A *ti* (+*te*) kategóriájában nincs már benne a *mi* (–*me*), az *ők* (+*he*) kategóriájába pedig sem a *ti* (–*te*), sem a *mi* (–*me*) fogalma nem tartozik bele. A disztribúciók a következőképpen ábrázolhatók:

$$\begin{array}{lcl} me & +minä & = minä+hän/he \quad \text{vagy} \quad minä+sinä/te \\ & +/–sinä/te & \\ & +/–hän/he & \end{array}$$

<i>te</i>	– <i>minä/me</i>	
	+ <i>sinä</i>	= <i>sinä+hän/he</i>
	+ <i>hän/he</i>	
<i>he</i>	– <i>minä/me</i>	
	– <i>sinä/te</i>	
	+ <i>he</i>	= <i>kuka muu tahansa</i>

Ez magyarázza, hogy a passivum impersonale vagy indefinitum a lehető legjobb helyet igyekezett magának biztosítani a személyhierarchiában. Erre kedvező lehetősége volt, mivel az imperativus hiányos paradigmájú: hiányzik az egyes szám 1. személyű forma, s a többes szám 1. személy is (–*kaamme/–käämme*) ritkán használatos, gyenge láncszeme e paradigmának. Noha néhány múlt századi grammatikus (pl. Fabian Collan) – latin mintára, valamint Lönnrot jegyzeteinek felhasználásával – megpróbálta kiegészíteni az imperativusi és optativusi paradigmát, és ennek megfelelően kreált egyes 1. személyű alakokat és optativusi paradigmát is (vö. Penttilä 1957, 234–235), ezeknek nem volt létjogosultsága és népnyelvi gyökere (vö. Leskinen 1970, 75; 1972, 399).

Meglepő, hogy a többes 1. személyű imperativus gyengén adatolt a népnyelvből. Úgy tűnik, ritkábban fordul elő olyan felszólítás, amelynek körébe maga a beszélő is beletartozik. A sokarcú passzívum erre a csaknem „üres helyre” hatolt be: *otetaan* pro *ottakaamme*, *syödään* pro *syökäämme*. S mint-hogy nem minden alakot lehet valódi felszólításnak értelmezni (*tullaan*, *halutaan* jelentése miatt vagy *syödäänkö*, *eikö syödä* – a kérdő, ill. tagadó kérdő forma miatt), a jelentésszegmentumok közül a többes szám 1. személy vált uralkodóvá és kezdett behatolni a többi modusba és tempusba is. – Az imperativusnak és az indicativusnak mint modusnak közeli rokonsága közismert. Itt csak a magyar tárgyas ragozású alakok szinkretizmusára utalok: *várja*, *várjuk*, *várjátok*, *várják* egyaránt lehetnek indicativusi és imperativusi formák (vö. Melich 1909, 6; Papp 1968, 196), továbbá a *vagy*, *vagyon*, *vagyunk*, *megy*, *megyen*, *megyünk* is eredetileg imperativusi formák voltak (vö. Papp 1968, 178–179). – A többes szám 1. személyű imperativus az összes jelenlegi finn nyelvjárásban kiszorult, s helyét a passzívum foglalta el. Egyedül a népköltészetben maradt valamelyest nyoma, a prózában viszont a többes 1. személyű imperativus ismeretlen (vö. Leskinen 1970, 75, 81).

Az újabb nyelvtanok és nyelvkönyvek még felveszik az imperativus többes 1. személyét a paradigmába – bár ezt manapság nemigen lehet a beszélt nyelvben hallani –, hangsúlyozva ennek ünnepélyes színezetét, s megjegyzik, hogy általában a passzívum jelen ideje használatos helyette (vö. pl. Papp 1957, 166; Keresztes 1990, 130).

A finn beszélt nyelvben nemcsak az imperativusnak, hanem a többi modusnak és tempusnak a többes 1. személye is teljesen visszaszorult, helyette passzívum használatos, sőt a személy kiemelésére még a személyes névmást is kiteszik: *me ollaan, me otetaan, me lähdetään* stb. Ezt a gyakorlatot az imperativus kivételével a mai napig kifogásolják a nyelvművelő kézikönyvek, amelyek továbbra is a *me olemme, me otamme, me lähdemme* alakok használatát írják elő (vö. pl. Ikola 1986, 56).

Úgy látszik, hogy a legkiválóbb finn nyelvművelők egyelőre nem képesek megbirkózni a problémával. A beszélt nyelv távolodik a szigorú irodalmi normáktól. Ha a nyelvművelés szentesítené az új jelenséget, ez többletproblémát okozna a nyelvhasználat szabályozása szempontjából (T. Itkonen 1979, 20). Itkonen beéri annak konstatálásával, hogy ”nykysuomen kasvot, kirjakieliset ja puhekieliset, näyttävät eri ilmettä” [a mai finn nyelv két arca, az irodalmi és a köznyelvi, különböző kifejezést ölt] (1979, 20). A jelenség él és virul, s várható, hogy – legalábbis bizonyos részeiben – megváltoztatja a finn nyelv hagyományos, harmonikus személyparadigmáját és modusrendszerét (vö. Karlsson 1975, 56). A finnek kétnyelvűvé kezdenek válni (T. Itkonen 1972, 379–380). Az irodalmi nyelvi norma sokáig szilárdan tartotta pozícióját a hivatalos kommunikációs helyzetekben: a rádióban, a tévében, egyetemi előadásokban és a papi prédikációkban (Ikola, 1959, 16–26), ma azonban a beszélt nyelv természetszerűen helyet kap a médiában. Megjegyzem, hogy azok a külföldiek, akik nyelvkönyvből tanultak finnül, ugyancsak az irodalmi nyelv normatív változatát szokták elsajátítani, s így ugyancsak furcsán érezték magukat (éreztek magunkat) a finn nyelv beszélt változatának hallatán. Egyes finn nyelvészek maguk is sürgetőnek érzik a jelenség kezelését, s felhívják a figyelmet arra, hogy számba kell venni a szabad beszélt nyelv redukcióit, különben a hétköznapi finn nyelvi valóságra ébredés igen keserves lesz (vö. Karlsson 1981, 93). A passzívum jelenlegi használata olyannyira jellemző a beszélt nyelvre, hogy már a külföldieknek készült finn nyelvkönyvek sem mellőzhették ismertetését. A jelenlegi helyzetben minimális követelménynek tartom, hogy a nyelvkönyvek felhívják a figyelmet arra, hogy a) a passzívum jelen ideje a többes szám 1. személyű felszólítás helyett használatos, továbbá b) a beszélt nyelvben az összes passzív igealak használatos a cselekvő többes szám 1. személye helyett (vö. Nuutinen 1988, 23–26, 36). A nyelvművelő kézikönyvek változatlanul vagy az aktív többes szám 1. személy használatát javasolják (Ikola 1986, 56), vagy teljesen elhallgatják a problémát (T. Itkonen 1985).

A szerzőket, szerkesztőket egyébként nem jogosítja föl a kérdés megkerülésére vagy mellőzésére csupán az, hogy a passzívum új funkciójában nem il-

leszkezik be a morfológiai rendszerbe. Az imperativus – mint láttuk – már önmagában is eléggé heterogén modus, legalábbis az egyes alakok használati gyakoriságát illetően. A finn imperativus először is csak főmondatban használható, szemben a magyarral. A 2. személyű felszólítás a legáltalánosabb és legtermészetesebb, ezt követi véleményem szerint a többes 1. személy. Mindhárom forma teljes tárgy nominativus alakú. A 3. személyű igealakok egyrészt azzal tűnnek ki, hogy elég kevésbé használatosak, másrészt azzal, hogy a teljes tárgy accusativus alakú. A magyar imperativusi és conjunctivusi formáknak megfelelően a finn paradigma a következő sorrendben adagolható:

1.	<i>ota</i>	—	<i>vegyél</i>
2.	<i>ottakaa</i>	—	<i>vegyetek</i>
3.	<i>otetaan</i>	—	<i>vegyünk</i>
4.	<i>(jotta) ottaisi</i>	—	<i>(hogy) vegyen</i>
5.	<i>otettaisiin</i>	—	<i>vennének</i>
6.	<i>ottakoon</i>	—	<i>vegyen</i>
	<i>ottakoot</i>	—	<i>vegyenek</i>

A finn (felszólító értelmű) kijelentő és feltételes alakú szenvedő formák minden további nélkül elhelyezhetők a rendszerben. A kijelentő mód többes 3. személyű értelemben használatos szenvedő forma elhelyezése is megoldható.

Indicativus praesens		Imperativus	
<i>otan</i>		—	
<i>otat</i>		<i>ota</i>	
<i>otaa</i>	<=====	<i>ottakoon</i>	
<i>(otamme)</i> <=====		<i>otetaan</i>	===== > <i>(ottakaamme)</i>
<i>otatte</i>		<i>ottakaa</i>	
<i>(ottavat)</i>	<=====	<i>ottakoot</i>	
Indicativus imperfectum		Conditionalis praesens	
<i>otin</i>		<i>ottaisin</i>	
<i>otit</i>		<i>ottaisit</i>	
<i>otti</i>	<=====	<i>ottaisi</i>	<=====
<i>(otimme)</i>	<=====	<i>otettiin (ottaisimme)</i>	<=====
<i>otitte</i>		<i>ottaisitte</i>	
<i>(ottivat)</i>	<=====	<i>ottaisivat</i>	<=====

A fent elemzett példákból láthattuk, hogy azokban a kifejezésekben, amelyekben valamelyik „személy” felülkerekedik a többin, jó lehetőség kínálkozik a passzív formák aktív jelentésének kialakulására. A legkézenfekvőbb az lenne, ha a többes 3. személy kerekedne ki győztesen. Ez történt például egyes keleti nyelvjárásokban és több balti finn nyelvben és nyelvjárásban is: a határozott alany és a passzívum kiszorította a cselekvő többes 3. személy (-vat/-vät) használatát (vö. Nirvi 1947, 19). Ennek a személynek a referenciája tágabb, mint a többi személyé, az 1. és a 2. személy jobban kötődik a beszédhelyzethez és a beszédaktusban résztvevő személyekhez. A 3. személy a legkevésbé jelölt. Más finn nyelvjárásokban pedig a passzívum a többes 1. személy funkcióját látja el az egész paradigmában (Sadeniemi 1951, 97). Úgy látszik, hogy ez a gyakorlat nyelvjárási szintről terjed az irodalmi nyelvben egyidőben azzal és annak következményeként, hogy a nyelvjárások igen jelentősen színezik a regionális köznyelveket.

Látható, hogy a szabályos morfológiai paradigma redukciójáról, sorvadásáról van szó (Karlsson 1977, 379): a cselekvő többes 1. személyű alakok lassan elsorvadnak, s helyüket lassan a passzív formájú alakok veszik át, amelyek szerintem új helyükön és többértű funkciójukban az ágensnek kevésbé éles, de árnyaltabb kifejezésére foglalódnak le. A magyar nyelvtanulók számára összeállított nyelvkönyvünkben már nemcsak regisztráljuk, hanem gyakoroltatjuk is a passzívumnak beszélt nyelvi használatát (Keresztes et al. 1985, 219–220). A külföldiek számára megjelentetett finnországi nyelvkönyvekben is terjed ez a gyakorlat (vö. pl. Lepäsmä–Silfverberg 1987, 107–114), sőt már vagylagosan a táblázatokba is belekerülnek ezek az alakok mint a – nem egész Finnországban használt – beszélt nyelvi jelenségek (Hämäläinen 1989, 36–40). A finn gyermekeknek készült nyelvtankönyvek még a normatív nyelvhasználatot szorgalmazzák. A demokratikus társadalmi rend azonban azt is megengedné, hogy a nyelvművelés is eltekintsen a vaskalapos elvi meggondolásoktól. Miért nem jó az írásban, ha jó a beszélt nyelvben? Előbb-utóbb az a helyzet állhat elő, hogy a tanároknak olyan nyelvi alakzatok használatára kell megtanítaniuk a tanulókat, amelyeket az otthoni, baráti és tágabb környezetükben – jóformán – sohasem hallottak (vö. Paunonen 1992, 175).

Irodalom

- Bartsch, Rudolf 1985: Das Passiv und die anderen agensabgewandten Strukturen in der geschriebenen Sprache des Deutschen und Finnischen. Eine konfrontative Analyse. Werkstattreihe Deutsch als Fremdsprache. Band 11. Peter Lang. Frankfurt am Mainz–Bern–New York.

- Hakulinen, Lauri 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava. Keuruu.
- Hakulinen, Auli–Karlsson, Fred 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKS. Jyväskylä.
- Hämäläinen, Eila 1989: Jatketaan! Suomen kielen oppikirja alkeet osaaville. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Hakapaino Oy. Helsinki.
- Ikola, Osmo 1959: Eräistä suomen syntytksistä siirtymistä. *Sananjalka* 1: 39–60.
- 1986 (toim.): Nykysuomen käsikirja. Toinen uudistettu painos. Weilin+Göös. Espoo.
- Itkonen, Terho 1967: Yksipersonaisten ilmausten pulmia. *Vir.* 71: 293–311.
- 1979: Retkiä nykysuomeen. *Tietolipas* 83. SKS. Helsinki.
- 1985: *Kieliopas*. Kirjayhtymä. Vaasa.
- Kangasmaa-Minn, Eeva 1980: Suomen kielen persoonallisesta passiivista. *Sananjalka* 22: 57–70.
- Karlsson, Fred 1975: Suomen kielen tulevaisuus. *Sananjalka* 17: 51–66.
- 1981: Kieliteorian relevanssi suomen kielen opetukselle. In: *Suomi vieraana kielinä*. (Toim. F. Karlsson.) WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva. 89–114.
- Karttunen, Kimmo 1977: The equivalents of the Finnish passive voice in English. In: Sajavaara–Lehtonen (ed.): *Contrastive Papers*. Jyväskylä Contrastive Studies 4. Jyväskylä. 109–125.
- Keresztes, László 1981: Numerustunnukset ja sananluokat uralilaisissa kielissä. *CIFU*–6/VI. Turku. 139–145.
- 1992: *A Practical Hungarian Grammar*. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen.
- 1995: Személytelen (alanytalan és ágens nélküli) kifejezések a finnben és a magyarban. *HungBeitr.* 3: 39–59.
- Keresztes et al. 1985, 1990: Karanko-Pap, Outi–Keresztes László– Kniivilä, Irmeli: *Finn nyelvkönyv* 1. , 2. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kettunen, Lauri 1915: Passiivin tunnuksesta. *Vir.* 19: 107–112.
- Lehtinen, Tapani 1984: Itämeren-suomen passiivin alkuperästä. *Suomi* 129. SKS. Helsinki.
- Leinonen, Marja 1982: Roles and Responsibilities: Passivity in Russian and Finnish. *Scando-Slavica*. Tomus 28. Munksgaard. Copenhagen. 201–208.
- Lepämaa, Anna-Liisa–Silfverberg, Leena 1987: Suomen kielen alkeisoppi-kirja. Oy Finn Lectura Ab. Loimaa.
- Leskinen, Heikki 1970: Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä. *Suomi* 115: 2. Helsinki.
- 1972: Kalevalaiset optatiivimme. *Vir.* 76: 398–408.
- Melich János 1918: A magyar tárgyias igeragozás. *Alaktani fejtegetés*. *MNy* 9: 1–14.

- Mészöly Gedeon 1941–1943: Az ikes ragozás *ik* ragjának eredete. NyK 51: 1–13.
- Mikola Tibor 1961: A finn nyelv áttekintése. (Egyetemi jegyzet). JATE BTK. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Nirvi, Ruben E. 1947: Passiivimuotojen aktiivistumisesta. Suomi-kirjan eripainoksia 20. Helsinki.
- Nuutinen, Olli 1988 : Suomea suomeksi 2. SKS. Helsinki.
- Ojansuu, Heikki 1909: Mikael Agricolan kielestä. Suomi IV:7. SKS. Helsinki.
- Papp István 1957: Finn nyelvkönyv. Tankönyvkiadó. Budapest.
- 1968: Unkarin kielen historia. Tietolipas 54. SKS. Helsinki.
- Paunonen, Heikki 1992: Kielettären koulijat. In: Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu. WSOY. Porvoo–Helsinki–Juva. 150–175.
- Penttilä, Aarni 1957: Suomen kielioppi. WSOY. Porvoo–Helsinki.
- Posti, Lauri 1961: Itämerensuomalaisen verbintaivutuksen kysymyksiä. Vir. 65: 351–366.
- 1975: Fragen der ostseefinnischen Verbalflexion II. CIFU–3/I. Tallinn. 327–334.
- 1980: The origin and development of the reflexive conjugation in the Finnic languages. CIFU–5/I. Turku.
- Rácz et al. 1991: Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Sadeniemi, Matti 1951: Passiivin persoonasta. Vir. 55: 97–98.
- Schlachter, Wolfgang 1985: Hat das Finnische ein Passiv? FUF 37: 1–144.
- Setälä, E.N. 1915: Suomen passiivista. Vir. 19: 129–139.
- 1916: Suomen passiivista (jatkoa). Vir. 20: 57–66.
- Setälä, E.N.–Sadeniemi, Matti 1966: Suomen kielen lauseoppi. 15. painos. Otava. Helsinki.
- Shore, Susanna 1986: Onko Suomessa passiivia? SKS. Helsinki.
- Tommola, Hannu 1993: Ambipersonainen suppressiivi: diateesista suomes-
sa ja virossa. In: Tutkimuksia syntaksin ja pragmasyntaksin alalta.
(SCLOMB 1. Toim. Valma Yli-Vakkuri.) Turku 1993. 41–96.
- Tuomikoski, Risto 1971: Persoona, tekijä ja henkilö. Vir. 75: 146–152.
- Vanhala-Aniszewski, Marjatta 1992: Функции пассива в русском и фин-
ском языках. Studia Philologica Jyväskylän 25. University of Jyvä-
skylä. Jyväskylä.

Megjelent:***Hungarologische Beiträge 6. Jyväskylä, 1996. 19–30.***

A finn névszótövek összefüggése alapalakjukkal

0. A finn nyelv tanulója szempontjából elsődlegesen fontosak azok a formák, amelyek a szótárban találhatók, továbbá azok az egyéb alapalakok, amelyek nyelvkönyvekben a nyelvelsajátítás céljaiból szerepelnek. A nyelvtanuló ezek segítségével, bonyolult szabályrendszerek megtanulása helyett, az analógia révén meg tudja alkotni a finn névszói paradigma tagjait.

Az első alapalak (egyes szám nominativus) mellett fontos tisztába jönni a névszótövek rendszerével is. A nyelvtanulónak át kell látnia a nominativus és a névszótövek összefüggéseit. Ebben a nyelvtörténeti ismeretek is segítséget nyújthatnak.

A következőkben vázolom azt az utat, amelyet én mint nem anyanyelvi beszélő végigjártam. Tapasztalataim talán segítenek mindazoknak, akik csak az út elején állodogálnak, és latolgatják, neki merjenek-e vágni. Az út másik végéről megítélve nem útvesztőről van szó, az út – ha kissé egyenetlen is – egyenes. Az eredmény megközelítheti az anyanyelvi beszélő morfológiai kompetenciáját.

E kis írásommal szeretném köszönteni Csúcs Sándor professzort, akivel jó barátságban együtt jártuk és járjuk a finn (és a magyar) mint idegen nyelv elsajátításának „módszertani” útját.

1. Névszótövek

1.1. Magánhangzós tö – mássalhangzós tö

A finn értelmező szótárban (NS) több mint 200 000 címszó szerepel. Eből 18 912 az alapfőnév. Az összes névszónak van magánhangzóra végződő töve, továbbá több mint felének (10465 névszó) mássalhangzós töve is használatos (vö. Karlsson 1983, 211–212). A névszók esetében nehezebb dolga van a finntanulónak, mert – míg az igék infinitivusi alapalakjából nagy pontossággal meghatározható, melyik tőtípusba tartozik az ige (vö. pl. Keresztes 2002) – a névszók tőtípusainak összefüggése nominativusukkal nem ennyira világos.

a) Egytövű a névszó, tehát csak magánhangzós töve használatos, ha a nominativus magánhangzóra (*a, o, u, ä, ö, y*) végződik, továbbá ha *i*-je a genitivusban is megmarad (*risti : risti-n*);

b) kéttövű a névszó, tehát a magánhangzós tövén kívül használatos a mássalhangzós töve is, amikor nominativusa mássalhangzóra végződik. A ma-

gánhangzó végződésűek közül az *e*-végű szavak – kevés kivétellel – kéttővűek (*kone* : *konee*-, *konet*-), de az *i*-végű szavak között is bőven található ilyen, mindenekelőtt azok között, amelyekben a genitivus ragja előtt a *i* *e*-re változik (*lohi* : *lohe*-, *loh*-). Mássalhangzós tőként csak dentális mássalhangzó (*l*, *r*, *n*, *s*, *t*), illetőleg *h* állhat.

1.2. Erős tő – gyenge tő

A többeli fokváltakozás (*p*, *t*, *k*) révén erős vagy gyenge tővel is kell számolnunk. A magánhangzós végű névszók esetében a fokváltakozás a nominativusból megjósolható, pl. *tyttö* : *tyttö*-, *katu* : *kadu*-. Nehezebb a mássalhangzós végű névszók megítélése az ún. fordított fokváltakozás (*käänteinen astevaihtelu*) miatt, pl. *sade* : *satee*-, *kuningas* : *kuninkaa*- stb.

1.3. Vizsgálati szempontok

A vizsgálat folyamán a névszókatagórián belül külön választom a főneveket és a többi névszót (a melléknéveket és melléknévi igeneveket, továbbá a számneveket). Jelentős különbségek ugyan nincsenek az alkategóriák között, de mind a melléknéveknél, mind a számneveknél vannak olyan tőtípusok, amelyek a főneveknél hiányoznak. A nyelvtanulás szempontjából legegyszerűbb elkülönítési szempont az, hogy az A) csoportba tartozó névszók nominativusa magánhangzóra, a B) csoportba tartozóké pedig mássalhangzóra végződik.

2. Áttekintő táblázat. A különböző igeitöveket néhány példával mutatom be a mellékelt táblázatban (V = magánhangzó, VV = hosszú magánhangzó, V₁V₂ = kéttőshangzó, C = mássalhangzó):

2.1. Főnevek

A) A nominativus magánhangzóra végződik:

Magánhangzós (teljes) tö		Mássalhangzós (csonka) és magánhangzós tö	
V-tő	V-tő	V-tő + C-tő	
– fokvált.	+ fokvált.	– fokvált.	+ fokvált.
1) rövid -V = V-tő			
sauna	takka, taka-		
vaimo	matto, mato-		
kannu	katu, kadu-		
jyvä	räntä, rännä-		
yhtiö	lähtö, lähdö-		
öljy	näky, näy-		
nalle	nukke, nuke-		
tili	nakki, naki-		
2) rövid -V i ≠ V-tő e		5) rövid -V i ≠ V-tő e – C-tő: l, r, n, s, t, h	
leski, leske-	kylki, kylke-, kylje-	-l-	
poski, poske-	solki, solke-, solje-	kieli, kiele-, kiel-	
	laki, lake-, lae-	-r-	
nimi, nime-		saari, saare-, saar-	
salmi, salme-		-n-	
seimi, seime-		uni, une-, un-	
kaihi, kaihi-/kaihe-a		lumi, lume-, lun-	
närhi, närhi-/närhe-ä		-h-	
		tuohi, tuohe-, tuoh-	haaksi, haahte-, haah-
		-s-	
3) hosszú -VV = V-tő		kuusi, kuuse-, kuus-	
maa, ehtoo, luu		lapsi, lapse-, las-	hirsi- hirte-, hirre-, hirt-
jää, miljöö, kyy		veitsi, veitse-, veis-	onsi, onte-, onne-, ont-
tee, pii			-t-
			susi, sute-, sude-, sut-
			vesi, vete-, vede-, vet-
4) dift. -V₁V₂ = V-tő		6) rövid -V e ≠ V-tő ee – C-tő t	
suo, työ, tie		kone, konee-, konet-	säe, säkee-, säet-
voi, timotei			
täi, hai			

Itt közlöm a NS-ban szereplő *i*-végű főneveknek a listáját (magánhangzós tövük *e*), amelyeknek használatos a mássalhangzós tövük is. Nem sok van

belőlük, de az ősi szavak kategóriájában igen fontosak. Néhány közülük már ingadozó formákkal rendelkezik.:

h: *jouhi, lohi, ruuhi, tuohi, uuhi, vuohi; haaksi* ‘hajó’, *vaaksi* ‘hab’ (nyj.-i szó);
l: *huoli, kieli, nuoli, puoli, suoli, tuli, tuuli, vuoli* ‘födémgerenda; úszóhólyag’ (nyj.-i szó); (de: *tuoli* ‘szék’, *muuli* ‘öszvér’)
n: *lumi, taimi*, de: *loimi* (*loime-a* ~ *loin-ta*), *luomi, niemi, tuomi; juoni, niini, sieni, suoni, uni, viini* ‘tegez’, *ääni*
r: *aari* ‘gabonamag’ (népkölt.), *hiiri, juuri, kaari, meri, kuori, teeri, vieri, meri, saari, sääri, veri, vuori, ääri* (de: *kuori* ‘karzat’, *vuori* ‘bélés’)
t: *heisi* ‘labdarózsa’ (bot.), *hiisi, hirs, jälsi* ‘fanedv’, *kansi, karsi* ‘(elégett) gyertyabél’, *kausi, kesi, kirsi, korsi, kynsi, käsi, liesi, länsi, mesi, niisi* ‘nyüst’, *norsi* ‘(nagy) viaszlazac’, *onsi* ‘odú; odvas, orsi, paasi, parsi ‘rend (ruha)’, *ponsi* ‘gomb; (törvény)javaslat’, *pursi* ‘vitorlás’, *reisi, susi, sysi, tosi, varsi, vesi, virsi, vuosi*
s: *jousi, kusi, kuusi; lapsi, kypsi* ‘(finom) étel’ (nyj.-i); mutta: *hapsi, hapse-a* ~ *has-ta, peitsi, peitse-ä* ~ *peis-tä, uksi, suksi*

B) A nominativus mássalhangzóra végződik:

Mássalhangzós (csonka) tő +		magánhangzós (teljes) tő	
V-tő + C-tő	V-tő + C-tő	V-tő + C-tő	
– fokvált.	+ fokvált.	– fokvált.	+ fokvált.
1) -C = C-tő	V-tő e		
-l <i>sävel, sävele-</i>	<i>taival, taipale-</i>		
-r <i>sisar, sisare-</i>	<i>manner, mantere-</i>		
-n <i>ahven, ahvene-</i>			
<i>avain, avaime-</i>	<i>soitin, soittime-</i>		
2) -t	V-tő e		
<i>olut, olue-</i>	<i>poiut, poikue-</i>		
<i>kevät, kevää- !</i>			
3) -s	V-tő kse	5) -C ≠ C-tő -t	V-tő e (*kse)
<i>otus, otukse-</i>		<i>vaikeus, vaikeute-,</i>	<i>vaikeude-, vaikeut-,</i>
<i>kehys, kehykse-</i>			<i>*vaikeukse-</i>
<i>teos, teokse-</i>		<i>totuus, totuute-,</i>	<i>totuude-, totuut-,</i>
<i>päätös, päätökse-</i>			<i>*totuukse-</i>

jänis, jänikse- aines, ainekse- lihas, lihakse- teräs, teräkse-	ilkeys, ilkeyte-, ikävyys, ikävyite-, ilkeyde-, ilkeyt-, *ilkeykse- ikävyde-, ikävyyt-, *ikävyykse-
4) -s V-tő aa, ää, ee, ii < *e	6) mies, miehe- V-tő he
kirves, kirvee- kauris, kaurii- pensas, pensaa- keihäs, keihää- (uros, uroo- ~ urokse-)	äes, äkee- ruis, rukii- tehdas, tehtaa- mätäs, mättää- 7) -C ≠ C-tő s V-tő se nainen, naise-, nais- 8) -C ≠ C-tő nincs V-tő i kredit, krediti- kalsium, kalsiumi-

*A többes számban típusvegyülés jóvoltából -ks-tő található. A fiktív e-tő természetesen kiesik a többes i-jel előtt.

Látható, hogy néhány tőtípus nominativusa csak alapalak lehet. Ezeknek mind a magánhangzós, mind pedig a mássalhangzós tövük más: *kone*, *totuus*, vagy egyáltalán nem használatos a mássalhangzós tövük: *kredit*. Ragozhatatlan főnév (A0) nincs a finnben.

2.2. Egyéb névszótövek: melléknévi tövek, participium- és számnévtövek

A főnévtövekhez hasonlítanak, csak a választék kisebb. A speciális tőtípusokat, amelyek csak az illető szófaji kategóriára jellemzők, árnyékolással emeltük ki.

Főnév	Melléknév	Melléknévi igenév	Számnév
A1	turha, tarkeä	ottava, kysytty, vetämä	nolla, neljä, kolme, miljardi
A2	–	–	–
A3	harmaa	–	–
A4	(prostoi)	–	–
A5	pieni, suuri, uusi, täysi suurempi, suurempa-, suuremma-	–	viisi, kuusi, yksi, kaksi, moni
A6	tuore	–	–
A0	viime, ensi	–	-toista, -kymmentä

B1	<i>tyven</i> <i>avoin, avoime-</i> <i>tärkein, tärkeimpä-,</i> <i>tärkeimmä-</i> <i>suolaton, suolattoma-</i>	–	<i>kymmenen, kymmene-,</i> <i>kymmen-</i> <i>seitsemän, seitsemä-</i> <i>paljon, paljo-</i>
B2	<i>ohut</i>	<i>kokenut, väsynyt</i>	<i>tuhat, tuhante-, tuhenne-</i>
B3	–	–	<i>kolmannes, kolmannekse-</i>
B4	<i>kaunis, puhdas</i>	–	–
B5	–	–	<i>neljäs, neljänte-,</i> <i>neljänne-, neljät-</i>
B6	–	–	–
B7	<i>punainen, sininen</i>	–	<i>toinen</i>
B8	<i>(tiptop)</i>	–	–

A magánhangzó végű melléknevek (**A**-típus) között külön alcsoportot alkotnak a középfok jelesek, amelyeknek magánhangzós töve nyílt *a/ä* (**A5**). Vannak magánhangzó végű, ragozhatatlan melléknevek; ilyenek még az összetett számnevek említett utótagjai is (**A0**).

A mássalhangzóra végződő melléknevek (**B**-típus) között külön alcsoportot képviselnek a felsőfokúak és a fosztóképzősek, amelyeknek a nominativusa egyúttal a melléknevek mássalhangzós tövei, magánhangzós tövük pedig nyílt *a/ä* (**B1**). Az *n*-re végződő számnevek analógiás úton kapták végüket, tövüket az *n* elhagyásával nyerjük (**B1**). A sorszámnevek ugyancsak sajátos csoportot képviselnek, nominativusuk ugyanis nem szerepel tóként (**B5**). A *tuhat* önmagában áll: hasonlít a sorszámnevekhez azzal a különbséggel, hogy itt a nominativus egyúttal a számnév mássalhangzós töve (**B2**).

3. Nyelvtörténeti vonatkozások

Jól látható, hogy a kéttövű névszók, amelyeknek mássalhangzós töve is használatos, magánhangzós töve általában *e*, vagy nyelvtörténetileg visszavezethető ilyenre. A magánhangzós tö előtt sajátos mássalhangzó-kapcsolatok állhatnak (*-kse-*, *-nte/-nne-*, *-se-*). A középfokú mellékneveknek (**A5**), valamint a fosztóképzős, ill. felsőfokú mellékneveknek (**B1**) nyílt *-a/-ä* magánhangzós töve van! Ilyenformán a nominativusi alapalakból – leglábbis részben – megjósolható a névszók tőtípusa: a mássalhangzóra végződő névszók mindenképpen kéttövűek, akkor is, ha némelyikük nominativusa nem azonos a mássalhangzós tövel (**B5**, **B7**). A magánhangzóra végződő névszók esetében az *i*- és *e*-végűekkel kell óvatosan bánni (**A5**, **A6**). – Sajátos csoportot al-

kotnak az *-n* végű számnevek **(B1)**, amelyek tkp. analogikus genitivus-accusativusi formák, így a nominativusban jelentkező *n* nem tartozik a tőhöz, hanem el kell hagyni ahhoz, hogy megkapjuk a számnév magánhangzós tövét. – Kis kivétellel az a tendencia látszik kirajzolódni, hogy történetileg mássalhangzós tő főleg a középzárt *e* előtt használatos. A nominativusi mássalhangzós szóvég a többtagú szavakban az *i* tövéghangzó lekopásával keletkezett. A tő magánhangzója a toldalékok előtt *e* alakban megőrződött. Nyílt tövéghangzós szavaknak ritkábban alakultak ki mássalhangzós töveik, minthogy a nyílt hangzó nem tűnt el. Azokban az esetekben, ahol mégis kiesett, abszolút szóvégen **a/ä > i* zártabbá válást kell feltennünk, ami nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti tényekkel igazolható a finnben.

3.1. Az s-végű szavak tőalternációi nyelvtörténeti okokra vezethetők vissza. A változatokat lekopási folyamatok, a fokváltakozás, valamint analógias kiegyenlítődések alakították ki:

a) *sormus* – eredetileg **ksi*-képzőt tartalmazott (vö. mordvin *surks*), a nominativusban lekopott a tövéghangzó, majd a szóvégi mássalhangzó-kapcsolat egyszerűsödött: **sormuksi : sormuksen > *sormuks : sormuksen > sormus : sormuksen*. Valószínű, hogy az egyszerűsödés a partitivusban ment végbe, majd áterjedt a nominativusra is: **sormuks-ta > sormus-ta* (vö. **laps-ta > las-ta*). – Az *s* előtt bármelyik rövid magánhangzó állhat, pl. *sormus*, *kehys* (*kehukse-*), *teos* (*teokse-*), *päätös* (*päätökse-*), *jänis* (*jänikse-*), *aines* (*ainekse-*), *lihas* (*lihakse-*), *teräs* (*teräkse-*) stb. Az *-es*, *-is*, *-as*, *-äs*-végű névszókra vigyázni kell, ezeknek egy része ugyanis a következő, b-típusba tartozik!

b) *kaunis* – jövevényszó, az átadó nyelvben a szó *z*-végű volt: germ. **skauniz > finn *kaunis : *kaunizen > kaunis : *kaunihen > kaunis : kaunihin* (nyj.) *> kaunis : kauniin*; a mai hosszú magánhangzós tő tehát két rövid magánhangzó összevonásának eredménye. – Az *s* előtt nem állhat bármelyik rövid magánhangzó, csak *e*, *i*, *a* és *ä*: *kaunis*, *kirves* (*kirvee-*), *oppilas* (*oppilaa-*), *keihäs* (*keihää-*) stb. Az *a*- és *b*-típus közötti átfedések nem foglалhatók szabályba, ezért a tőtípusba tartozást a szóvel együtt meg kell tanulni! Egyetlen szónak analogikusan két töve van: *uros*, *urokse- ~ uroo-*; ez utóbbi archaikus színezetű.

c) *mies* – a többeli *h* fonotaktikai okokból (hosszó magánhangzó után) maradt meg: **mēs : *mēzen > mies : miehen* (ebben az egy szóban nem történt kontrakció).

d) *nuoruus* – önálló szóból alakult képző, amely a tövéghangzó lekopása után is megtartotta az eredeti szó tőtípusát: **nuori+vuosi : vuoden* 'fiatal év'

(~ lapp *nuorravuohta*) > *nuoruus* : *nuoruuden* ‘fiatalság’ (elvont tulajdonságot jelentő főnévképző vált belőle). – Az *s* előtt ebben az altípusban vagy hosszú magánhangzó (-*uus*, -*yys*) vagy magánhangzókapcsolat áll (-*ius*, -*eus*, *iys*, -*ey*s).

e) *neljäs* – a sorszámnévképző eredetileg *-*nti*, majd *-*nsi* volt, a nominativusban lekopott a tövéghangzó, majd a szóvégi mássalhangzó-kapcsolat egyszerűsödött: **neljänti* : *neljännen* > **neljänsi* : *neljännen* > **neljäns* : *neljännen* > *neljäs* : *neljännen*; a partitívus rendhagyóan a *t-s* mássalhangzós tőhöz járult, amely denazalizálódott: **neljänttä* > *neljättä*.

f) *nainen* : *nais*- típusban két képző keveredéséről, illetőleg suppletivizmusáról van szó.

3.2. A *t*-töví szavakban a szuffixális fokváltakozás és további analógiás kiegyenlítődések alakították ki a jelenlegi tőtípusokat:

a) *olut*: **oluđen* > *oluen* (a *ō* kiesése után megmaradt a magánhangzókapcsolat).

b) *kevät* : **keväđen* (vö. észt *kevade*) > **keväen* > *kevään* (a magánhangzó-kapcsolat ebben az egy főnévben hasonult).

c) *väsnyyt* : **väsnyđen* > *väsnyyt* : **väsnyen* > *väsnyyt* : *väsnyeen* (a magánhangzó-kapcsolat egyöntetűen hasonult a participium képzőjében).

d) *tuhát* – balti jövevényszó, amely függő eseteiben a sorszámnevekhez hasonlóan alakult (vö. fent), nominativusa azonban rendhagyó lett): **tuhant* : *tuhannen* : *tuhantta* > *tuhát* : *tuhannen* : *tuhatta*, ey utóbbi partitívusi alakból is elvonhatták a mai nominativust.

e) *vene* – a szóvégén gégezár (’, ^x) van, amely korábbi mássalhangzóra megy vissza: **veneš* : **venešen* > *vene^x* : *venehen* (nyj.) > *vene* : *veneen*; a partitívusban a *tō* gégezár eleme hasonul, így született a gemináta *tt*, amelyet morfológiai szinten a helyesírásban is jelölnek **vene^xtä* > *venettä*, így a mai *venet*-tő elvonás eredménye. (A szóhatáron bekövetkezett hasonulás a helyesírásban jelöletlen: *tervetuloa* [ejtsd: *tervettuloa*].)

4. A toldalékok kapcsolódása

A toldalékok jelentős része a magánhangzós tőhöz kapcsolódik: az esetragok, a többes jel, továbbá a birtokos személyragok. A többes genitívusnak van mássalhangzós tőhöz kapcsolódó alternánsa (-*ten*) is. Az egyes partitívus az egyetlen olyan esetrag, amely – ha van – mindig a mássalhangzós tőhöz járul.

V-tő	C-tő
+	+
genitivus-accusativus, határozóragok partitivus: -a/-ä, -ta/-tä többes jelek: -t, -i- birtokos személyragok	partitivus: -ta/-tä többes genitivus: -ten

Irodalom

- Hakulinen, Lauri 1968: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki 1968.
- Häkkinen, Kaisa: Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva. 1994.
- Karlsson, Fred: Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva 1983.
- Karanko, Outi–Keresztes László–Kniivilä, Irmeli: Finn nyelvkönyv (1.) kezdőknek és középhaladóknak. Tankönyvkiadó, Budapest 1985.
- Keresztes László 2002: A finn ige- és névszó-összefüggése alapalakjukkal. In: Ünnepi könyv Gergely Piroksa tiszteletére. Miskolc. (megj. alatt)
- Lehikoinen, Laila–Kiuru, Silva: Kirjasuomen kehitys. Hy Suomen kielen laitos. Hakapaino Oy, Helsinki 1993.
- NS = Nykysuomen sanakirja. Lyhentymätön kansanpainos. WSOY, Porvoo–Helsinki 1970.
- Suomen kielen perussanakirja. 1–3. (Risto Haarala päätoim. et al.) KKTK, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1990.
- Tuomi, Tuomo (toim.): Suomen kielen käänteissanakirja. SKST 274. Helsinki 1972, 2. painos 1980.

Megjelent:

Permistica et Uralica. Ünnepi könyv Csúcs Sándor tiszteletére. Fenno-Ugrica Pázmániensia I. Szerk. Molnár Zoltán–Zaicz Gábor. Piliscsaba, 2003. 105–115.

Hungarológia

Die Probleme der Ungarisch lernenden Finnen

Kaikki kielet ovat yhtä vaikeita! – 'Alle Sprachen sind gleich schwer' – sagt ein finnisches Sprichwort. Die Einschränkung „gleich“ weist den Menschen auf eine ihm angeborene Fähigkeit hin, mit deren Hilfe kleine Kinder, sofern sie über normale geistige Fähigkeiten verfügen, in der Lage sind, sich ihre Muttersprache im großen und ganzen mit gleicher Geschwindigkeit und gleichem Ergebnis anzueignen. Die Fähigkeit, die Muttersprache zu erlernen, gehört zu den universellen mentalen Bereichen des Menschen. In dieser Hinsicht gibt es also keinen Unterschied zwischen den Sprachen, können doch die kleinen Kinder jede Sprache lernen – von den Sprachen mit der „einfachsten“ morphologischen Struktur bis zu den kompliziertesten Flexionssystemen. Besonders das Erlernen der verschiedenen phonetischen und suprasegmentalen Eigenarten verläuft ohne Schwierigkeiten. In einer mehrsprachigen Umgebung sind Kinder in der Lage, alle vorkommenden Sprachen gleichzeitig zu lernen. Ausspracheschwierigkeiten hinsichtlich Intonation oder Konsonantenverbindungen treten – von Übergangsproblemen abgesehen – auf diesem Niveau nicht auf.

Daß jede Sprache „schwer“ ist, bezieht sich vor allem auf das Erlernen einer Fremdsprache im Erwachsenenalter. Hier treten in Abhängigkeit von den Lernern – von einigen Sprachgenies abgesehen – tatsächlich Schwierigkeiten auf: es gibt „leichtere“ und schwerere Sprachen. Es ist allgemein bekannt, daß das Englische seine Popularität zum Teil dem Umstand verdankt, daß man wegen der Einfachheit seiner morphologischen Struktur als Anfänger relativ schnell Erfolge erzielen kann; man lernt es leichter als z.B. Französisch, Deutsch oder Italienisch, und dabei habe ich noch nicht einmal die sehr kompliziert strukturierten finnougri-schen Sprachen erwähnt. Nur ein Beispiel: Im Englischen kann man aus der Grundform der Wörter im Wörterbuch leicht folgenden Satz zusammenstellen: *I like coffee* und dementsprechend: *I like tea, beer, milk* etc. Solche und ähnliche Konstruktionen kann man schon in den ersten Unterrichtsstunden leicht produzieren. Wenn man aber die gleichen Ausdrücke im Finnischen bilden möchte, muß man schon wesentlich mehr lernen, ist doch die Form **minä pitää kahvi* höchstens demjenigen Finnen verständlich, der bereits in irgendeiner Weise in Berührung mit Ausländern gekommen ist, ansonsten ist sie aber unverständlich. Um bis zur Form **minä pidän kahvista* zu kommen, muß der Lerner bereits einige

Charakteristika der Verbal- und der Nominalflexion beherrschen: Er muß den Gebrauch der flektierten Formen und damit zusammenhängend den Stufenwechsel sowie einige weitere grammatische Regeln lernen, von den Regeln der Verbindung des Elativ-Suffixes mit dem Stamm bis hin zur Frage der Rektion. Auf dieser Grundlage kann er vielleicht den Satz *minä pidän teestä* bilden, und vielleicht kommt er sogar noch auf die Analogie *pitää : pidän*; die Formen *maito : maidosta* und *olut : oluesta* bedürfen aber bereits weiterer Kenntnisse der Stammlehre. Mit dem englischen Beispielsatz ist die Lage allerdings auch im Ungarischen nicht leichter. Die Konstruktionen **én szeretni kávé* oder **én szeret kávé* sind vielleicht für Ungarn leichter zu verstehen als **minä pitää kahvi* für Finnen, ein derartiger Satz steht aber doch noch sehr weit entfernt von den sprachlichen Normen. Die Form *szeretem a kávé, teát, sört, tejet* setzt noch mehr morphologische und syntaktische Kenntnisse voraus als die entsprechende Form im Finnischen. Man muß den Unterschied zwischen der indeterminativen und determinativen Konjugation und die Regeln ihrer Anwendung lernen, im Zusammenhang damit den Gebrauch des bestimmten Artikels (der sich auch in diesem Fall grundlegend von dem im Englischen unterscheidet), weiter die morphologischen Probleme der Verbindung des Akkusativsuffixes mit dem Stamm: die Dehnung *a : á* am Stammauslaut und die Alternanten des Akkusativsuffixes bei konsonantischen Stämmen.

Im folgenden möchte ich die Schwierigkeiten beleuchten, auf die ein finnischer Lerner tagtäglich beim Ungarischlernen stößt. Zunächst ist die Zahl derjenigen sehr klein, die im Kindesalter oder als Schüler Ungarisch lernen. (In Ungarn wird das Finnische bereits an mehreren Gymnasien als zweite wählbare Fremdsprache gelehrt.) Die finnischen Lerner kommen im allgemeinen als Erwachsene, im Alter von 18 bis 20 Jahren, mit dem Ungarischen in Berührung; sie beginnen also mit dem Lernen des Ungarischen nicht als erste Fremdsprache, sondern durch den Filter bereits einer oder zweier Fremdsprachen (englisch und/oder schwedisch). Ihrem Lebensalter gemäß hilft der Mechanismus der natürlichen Sprachaneignung nicht mehr, deshalb müssen die Lerner mit allen Schwierigkeiten des Spracherwerbs im wahren Sinne des Wortes kämpfen: mit der Aneignung der Artikulationsbasis, mit der abweichenden mitteleuropäischen Kultur und nicht zuletzt mit solchen psychologischen Hemmnissen, die einerseits dieses Lebensalter allgemein charakterisieren und andererseits der falschen Ansicht und dem Vorurteil entspringen, daß die Finnen im allgemeinen entweder nur sehr schwer oder aber überhaupt nicht in der Lage sind, Fremdsprachen zu lernen. Das Selbstbild der Finnen wirkt sich als negativer Faktor auf das Sprachenlernen

aus. An dieser Stelle möchte ich bemerken, daß ich finnische Freunde habe, die ausgezeichnet ungarisch gelernt haben, weil sie – ihrer eigenen Aussage nach – in der Lage waren, sich selbst einzureden, daß man auch das Ungarische lernen könne.

Es ist allgemein bekannt, daß Ungarisch und Finnisch verwandte Sprachen sind. Der finnische Lerner wird aber sofort dadurch schockiert, daß sich die Sprachverwandtschaft auf den ersten Blick nicht offenbart, weil z.B. im Gegensatz zum Estnischen kein einziges Wort des Ungarischen verstanden wird; auf der Basis des im Englischen oder Schwedischen enthaltenen internationalen Wortschatzes läßt sich in jeder anderen europäischen Sprache, mehr erraten als im Ungarischen. Hierüber müssen sich die Lernenden sehr schnell hinwegsetzen. Es ist hier von sehr weit entfernt verwandten Sprachen die Rede, der ungarisch-finnische Verwandtschaftsgrad kann in etwa mit der russisch-portugiesischen oder schwedisch-griechischen Verwandtschaft verglichen werden; hinsichtlich der gegenseitigen Verständlichkeit ist eine Nähe wie bei den skandinavischen oder den slawischen Sprachen nicht faßbar. Das Faktum der Sprachverwandtschaft ist aber beim Lernen der ungarischen Sprache dennoch nicht unnütz. Aus den entferntliegenden Jahrtausenden sind bis in das heutige Ungarische und Finnische mehrere sehr alte Charakteristika vererbt worden, die den Spracherwerb unterstützen können. Hierzu gehört die gemeinsame akustische Basis. Die Hauptbetonung auf der ersten Silbe und die Übereinstimmung des Ortes der Nebenbetonungen bis in die kleinsten Details, die Unabhängigkeit der Vokallänge und der Hauptbetonung voneinander, der Mangel an reduzierten Vokalen sowie die identischen Regeln der Vokalharmonie und des Lautsystems bewirken, daß die Melodie der ungarischen Sprache und mehr noch der Tonfall der Rede dem finnischen Ohr überhaupt nicht fremd erscheinen (vgl. Korhonen 1981). In Kenntnis dieser gemeinsamen Charakteristika ist es inakzeptabel, daß ein Finne, der über ein normales musikalisches Gehör verfügt, Zweifel in sich verspürt, die ungarische Sprache erlernen zu können. Zusammenfassend kann festgestellt werden, daß das Ungarische und das Finnische jenem finnougriechischen Sprachstamm prosodisch nahe stehen, aus dem sich diese Tochtersprachen entwickelt haben. Es gibt natürlich Schwierigkeiten, die aus den beträchtlichen Unterschieden in den Phonemkombinationen und dem Phonemsystem der beiden Sprachen resultieren. Es kann prophezeit werden, daß die Differenzierung und die Aussprache der Affrikaten und der Sibilanten vielen Schwierigkeiten bereitet, ähnlich problematisch ist das Erkennen und die Bildung der palatalisierten Laute. Der Kern des Konsonantensystems der finnischen Sprache steht den natürlichen Lauten der menschlichen Sprache in vielerlei

Hinsicht näher, im System des Finnischen gibt es weniger spezielle Laute, z.B. fehlen die stimmhaften Verschlusslaute, zu deren Bildung ein spezielles Funktionieren des Bündels der Stimmbänder erforderlich ist. Die Aussprache des spezifischen ungarischen labialen kurzen *a* stellt – mit Ausnahme vielleicht der Lappen – die Sprecher aller europäischen Sprachen auf die Probe.

Eine seelische Last bedeutet für jeden Finnen die Bezeichnung der Länge der Vokale durch einen Akzent. (Dies bezeichne ich im allgemeinen als „pilkku-kauhu“.) Die Überwindung ist kein leichtes Problem, obgleich wenige Sprachen mit lateinischen Buchstaben existieren, die, wie z.B. das Englische, in der Schriftsprache kein diakritisches Zeichen verwenden (abgesehen von dem Punkt auf dem kleinen *i* und *j*!). Punkte werden auch im Finnischen bei der Bezeichnung einzelner palataler Vokale (*ä*, *ö*) verwendet. Einige meiner Freunde, die kein Ungarisch gelernt haben, verwenden in meinem Namen beide Akzente, nur nicht immer am entsprechenden Ort. Dabei ist die Sache nicht schwer: im Ungarischen kann der Akzent nur über einem Vokal stehen.

Zu den ersten Schwierigkeiten beim Ungarischlernen gehört, daß viele nicht die erste Silbe betonen, sondern die Betonung – weil auch das Ungarische eine fremde Sprache ist – irgendwo zum Ende des Wortes hin verschieben (z. B. **szállóda* für *szálloda*) und nach dem fremden (schwedischen) Muster auch den Akzent für ein Betonungszeichen halten. Wie wir wissen, besteht aber kein Bedarf an der Bezeichnung der Betonung, da ja die Hauptbetonung immer auf der ersten Silbe liegt. Manchmal werden die finnischen Studierenden sogar vom Estnischen verwirrt, wo der lange Vokal die Hauptbetonung im Wort nach hinten verschieben kann (s. estnisch *kateeder* 'Lehrstuhl'). Die Interferenz der übrigen Fremdsprachen erweist sich in dieser Hinsicht zum Glück niemals als beständig. Die meisten Probleme werden von der Schreibweise und Aussprache der asymmetrischen Vokalpaare (*e* – *é*, *a* – *á*) verursacht (Keresztes 1993). Der kurze *e*-Buchstabe bezeichnet einen offeneren *e*-Laut, der eigentlich dem finnischen *ä* näher steht. Es gibt ungarische Dialekte, in denen noch heute zwischen einem offenen und geschlossenem *e* unterschieden wird. In einem großen Teil des ungarischen Sprachgebietes und vor allem in der hauptstädtischen Aussprache ist der frühere Unterschied zwischen den beiden *e*-Lauten verschwunden. Eigentlich ist in der Geschichte der ungarischen Rechtschreibung niemals ernsthaft erwogen worden, unterschiedliche Buchstaben zur Unterscheidung der beiden *e*-Laute zu verwenden. Der ungarisch lernende Finne spricht das ungarische *e* ziemlich lange als finnisches *e* aus (z.B. *téren* [teeren] für [teerän]). Für Anfänger ist eine dem Schriftbild der Muttersprache entsprechende buchsta-

bengetreue Aussprache typisch. In diesem Beispiel kann in ungarischen Dialekten ebenfalls das geschlossene *e* gefunden werden der finnische Lerner hat also zufällig die dialektale Aussprache gefunden. Demgegenüber sind z.B. beide Vokale des Wortes *kezet* offen: [kázát], die Aussprache [kezet] führt zu einer völlig falschen Form. In den Grammatiken zu Beginn des Jahrhunderts versuchte man, die Bezeichnung des dialektalen geschlossenen *e* mit zwei Punkten einzuführen (z.B. Szinnyi 1912). In einem für Finnen angefertigten Lehrbuch (Márk 1978) probierte man auch später diese Praxis in einigen Lesestücken aus. Eine solche Sprachvariante ist zweifellos farbiger als die sehr monoton und „meckernd“ gewordene umgangssprachliche Aussprache. In den weiteren Lektionen ist aber die Unterscheidung der beiden *e* unterblieben, was bei den Lernern zu völliger Verwirrung geführt hat. So sehr auch eine gute Absicht den Verfasser des Lehrbuches geleitet hat, der Versuch ist ein Torso geblieben, läßt er doch den Lerner in einer völligen Unsicherheit. Aus der Sicht des Lerners ist es praktischer, den ungarischen Buchstaben *e* gemäß der literarischen Schreibweise einheitlich im wesentlichen wie *ä* auszusprechen. Die Aussprache ist zwar monotoner, führt aber in jedem Fall zu einer existierenden sprachlichen Form! – Auch die Aussprache des anderen problematischen Vokals, des mit unterer Zungenstellung artikulierten labialen *a*, gelingt wenigen: er wird entweder als geschlosseneres *o* oder als finnisches *a* ausgesprochen. Die geschlosseneren Aussprache ist für das ungarische Ohr störend, offenkundig fremd. Das finnische *a* kommt in einem kleinen Teil der ungarischen Dialekte ebenfalls vor, deshalb ist das il-labiale *a* weniger störend, wenn auch die umgangssprachliche Aussprache letztendlich nicht gelingt. Wenn schon alle anderen Ausspracheprobleme verschwänden, würde man den Ungarischlernenden bestenfalls als Palotze einstufen.

Nach experimentalphonetischen Messungen verläuft die Grenze zwischen den palatalen und velaren Vokalen im Finnischen und Ungarischen unterschiedlich (Häkkinen 1976). Es ist bezeichnend, daß z.B. einige vogulische Vokale, die Munkácsi als velar eingestuft hat, in der Sammlung von Kannisto als palatale Vokale erscheinen, ich selbst höre diese – ähnlich wie Munkácsi – als velare Vokale (Keresztes 1972, 288). Auch die ungarische Silbenstruktur und das System der Phonemkombinationen weichen um den finnischen ab. Im Gegensatz zum Finnischen kann im Ungarischen z.B. beinahe jeder Konsonant am Wortauslaut vorkommen. Angesichts eines fremden Lautes wird in einem Finnen automatisch die Vorstellung des Fremden induziert, und es tritt die Wirkung der dritten Sprache, in diesem Fall des Schwedischen, ein. Damit wird erklärt, daß das Ungarische *nem értem* als [*nem

érttem] ausgesprochen wird, obgleich es im Finnischen am Anfang einer geschlossenen Silbe eine *rtt*-Kombination, also die starke Stufe, überhaupt nicht gibt (vgl. *yrtin*, nicht jedoch **yrttin*)!

Das Lautsystem und die palatal-velare Variante der Vokalharmonie stimmen typologisch in beiden Sprachen überein. Irrtümer treten dennoch häufig auf: **tesznak* für *tesznek* oder **csinálnek* für *csinálnak*. Die Interferenz kann mit innersprachlichen Gründen erklärt werden – es gibt viele finnische Wörter mit gemischter Lautstruktur (z.B. *ilta*, *silta*, *verta* für **vertä*, *merta* für **mertä*, *meno* für **menö*, *keruu* für **keryy* etc.) –, aber auch mit der störenden Einwirkung einer dritten Sprache: im Estnischen, das die finnischen Studierenden schon vor dem Ungarischen kennengelernt haben, ist die Angleichung verschwunden: *tegevad* 'tekevät'.

Der Zwang zur buchstabengetreuen Aussprache spukt auch in jenen Assimilationsbeispielen herum, bei denen in der fließenden ungarischen Rede die Glieder der nebeneinander stehenden Konsonantenverbindungen sich aneinander abschleifen oder sich auf andere Weise vereinfachen. Die einfache Ursache dieser Erscheinung liegt darin, daß die heterogenen Konsonantenverbindungen im Interesse der Sparsamkeit der Artikulationsenergie nach Homogenisierung streben. Die Lernenden – und dies ist wiederum eine typische Erscheinung bei Anfängern – wollen einfach nicht glauben, daß sie von Ungarn auch dann verstanden werden, wenn sie nicht buchstabengetreu und unter großen Anstrengungen die heterogenen Konsonantenverbindungen aussprechen, sondern entsprechend den ungarischen phonotaktischen Regeln artikulieren.

Wenn auch die Wortbetonung in beiden Sprachen völlig übereinstimmt, so ist doch die Phrasenbetonung unterschiedlich. Typisch für das Ungarische ist die Einbeziehung des Verneinungswortes in eine Phrasenbetonung zusammen mit dem Verb, ähnlich wie bei den Präfixen, z.B. wird *nem értem* 'en ymmärrä' ebenso betont wie das Präfixverb *megértem* 'ymmärrän'. Bei getrennt geschriebenen Wörtern betont der finnische Lerner jedes einzelne Wort gesondert. Die Aneignung der Satzbetonung und der Phrase ist aber Aufgabe der Sprachkurse für bereits weit Fortgeschrittene, sie wird im Laufe eines längeren Ungarn-Aufenthaltes realisiert. Die Lautbetonung kann auch ganz gut beim Singen gelernt werden.

Der Tonfall spielt eine wichtige Rolle in der Unterscheidung von Aussagesätzen und entscheidenden Fragesätzen: *Hazamész. – Hazamész?* Der Tonfall des Aussagesatzes ist abfallend, der des Fragesatzes ansteigend-abfallend. In Ausdrücken, die aus einem Wort bestehen, und auch in vielen Ausdrücken mit zwei Wörtern wird nur der ansteigende Abschnitt realisiert: *Jó?*

Haza? Häufig wird das Beispiel des finnischen Stipendiaten erwähnt, der in Ungarn, um Mißverständnissen wegen des Tonfalls bei Fragen vorzubeugen, immer hinzufügte: Das war eine Frage! Es bedeutet schon die höchste Stufe, wenn der Lernende ähnlich wie die Ungarn mit Variationen der Betonung und des Tonfalls auch die Thema-Rhema-Problematik ausdrücken kann: *Ő finn?* – *Ő finn?* (Keresztes 1992, 34). Hier hilft auch der Erfindungsreichtum unseres finnischen Stipendiaten nicht mehr weiter! Aus den aufgezählten Beispielen folgt also: Obgleich ein Finne auf den Budapester Straßen oder in der Straßenbahn dauernd den Kopf dreht, wenn er die ungarische Sprachmelodie hört, weil er glaubt, eine finnische Gruppe reden zu hören, tauchen sehr häufig praktische Schwierigkeiten auf dem Gebiet der Artikulation, der Lautverbindungen und -kombinationen, der Betonung und des Tonfalls auf. Die aus der Grundsprache ererbten sprachlichen Erscheinungen haben sich im Laufe der Zeit bis zur Unkenntlichkeit verwandelt.

Auf die Schwierigkeiten, die aus den morphologischen und syntaktischen Unterschieden resultieren, möchte ich jetzt nicht eingehen. Mit dem im Rahmen des Hungarologie-Programmes angefertigten Fragebogen möchte ich eine Antwort darauf erhalten, wie die Ungarisch lernenden Finnen das Niveau ihrer Kenntnisse beurteilen. Wenn auch der Lernfortschritt individuell unterschiedliche Zeiträume beansprucht, können sich doch nach dem Gesetz der großen Zahlen jene Zusammenhänge abzeichnen, die zwischen der Zeitdauer und dem Niveau des Spracherlernens bestehen. Auf der Basis des sprachlich-grammatischen Wissens möchten wir von den Lernenden eine Antwort auch auf die Frage erhalten, welchen Schwierigkeitsgrad sie für die einzelnen grammatischen Erscheinungen ansetzen. In der Lautlehre können die Zusammenhänge zwischen der Beschreibung und der Notation eines gehörten und produzierten Textes, der Aussprache und dem Erkennen der Laute im Satz aufgedeckt werden. Neben dem Schwierigkeitsgrad der morphologischen Erscheinungen möchten wir auch die Probleme bei ihrem Gebrauch in der Satzlehre erfassen. Der reinen Syntax haben wir eine besondere Fragenreihe gewidmet.

In der jüngsten Zeit hat das Problem der Aneignung einer fremden Kultur neben dem Erlernen der fremden Sprache einen immer größeren Platz eingenommen. Zusammen mit der Sprache kommt es auch zur Annahme der Kultur. Dies gilt für die Aneignung sowohl der Muttersprache als auch von Fremdsprachen. Die verschiedenen Gebiete der Kultur türmen sich ähnlich wie die Sprache vor den Sprachschülern zu hohen Wänden auf. Die gesellschaftlichen Bräuche, die Bräuche der horizontalen und vertikalen Schichten, die Beurteilung der verschiedenen ideologischen Ansichten in der neuen

sprachlichen Umgebung stellen den Ungarisch lernenden Finnen vor viele lösbare und unlösbare Aufgaben. Die Ungültigkeit der einheimischen Verhaltensmechanismen machen den auch sprachlich unsicheren Schüler noch unsicherer. Die modernen Lehrbücher und die audiovisuellen Hilfsmittel sind zur Verwirklichung pragmatischer Gesichtspunkte geeignet. Man müßte jene Probleme erfassen, die über die sprachlichen Erscheinungen hinausgehend den Ungarischstudierenden helfen, sich in den realen Situationen des ungarischen Sprachgebietes heimischer zu fühlen.

In Ungarn gehörten diese pragmatischen Gesichtspunkte einst zum Stoff des Tanz- und Benimmunterrichts. Die Muttersprache kann sich bis zu einem gewissen Grad jeder aneignen, die Feinheiten und Vielfalt der sprachlichen Äußerungen aber bleiben auch sehr vielen Muttersprachlern verborgen. Noch entschiedener ist diese Feststellung für die Kulturrezeption gültig. Das Individuum, das nicht in der Lage oder nicht willens ist, die Normen des gesellschaftlichen Zusammenlebens zu akzeptieren und anzunehmen, isoliert sich auch in seiner muttersprachlichen Umgebung. Auch den Finnen und anderen Ausländern, die Ungarisch als Fremdsprache lernen, ist es nicht egal, in welchem Ausmaß sie sich in der ungarischen Kultur assimilieren können. Jetzt, wo das Ungarischlernen nicht mehr bloß Hobby ist, sondern für viele auch Broterwerb bedeutet, muß man die Schüler neben dem Spracherwerb auch auf die Auseinandersetzung mit der Kultur vorbereiten.

Nehmen wir als Beispiel einen Grundpfeiler der menschlichen Kommunikation, die Problematik des Grüßens und der Anrede. Infolge von Traditionen, gesellschaftlicher Hierarchie und Irrationalität ist dies auch für die Ungarn selbst eine komplizierte Angelegenheit. Wegen der traditionell antidemokratischen gesellschaftlichen Ordnung kann der Mann den Mann, der Mann die Frau, die Frau den Mann, der Ehemann die Ehefrau und die Ehefrau den Ehemann, der Vorgesetzte den Untergebenen, der Untergebene den Vorgesetzten, der Jüngere den Älteren und umgekehrt jeweils in anderer Weise grüßen (Ladó 1958–1959, R. Hidasi 1975). Das System ist so verwickelt, daß man es in konkrete Fälle auflösen und die Situationen herausarbeiten muß. Während ein Finne mit den Ausdrücken *Hyvää päivää* und *Näkemiin!* sehr viel lösen kann, können im Ungarischen zahlreiche Varianten diesen Wendungen entsprechen. Ein praktischer „diplomatischer“ Rat ist für Ausländer das *Hogy szólítam?*. Auf dieser Basis löst sich meistens auch das Dilemma des Grüßens und Begrüßens. Im Finnischen ist das protokollarische *Minä olen Pekka* bereits lange veraltet. Die Anrede mit dem Vornamen bedeutet im Ungarischen noch lange nicht automatisch ein Duzverhältnis, höchstens eine Abschwächung des völlig offiziellen Siezens und ein freund-

schaftlicheres, keinesfalls aber intimeres Verhältnis. Und auf die formale Frage *Saanko sinutella?* wagt man in Finnland nur selten mit Nein zu antworten. Das Verhältnis von Duzen und Siezen ist im Finnischen und Ungarischen unterschiedlich, damit findet auch das überwiegen von Titulierungen eine Erklärung. Egal, wie schwer oder auch unterhaltsam es ist, die Anreden *tanár úr*, *professzornő* oder *Gabi kérem* zu sagen, ihre Verwendung muß gelernt werden. Hinzu kommt noch die peinlich höfliche Formel des *tessékelés* (besonders die indikativen Formen *tetszik*, *tetszett*) oder der offizielle Ausdruck *szíveskedjék* in schriftlichen Äußerungen.

Interessant könnte der Vergleich des sprachlichen Ausdruckssystems der Bitte, Aufforderung und des Befehls sein. Die wörtliche Übertragung der finnischen Praxis auf das Ungarische kann auf den Angesprochenen oder Adressaten geradezu verletzend wirken. Es ist z.B. im Ungarischen unvorstellbar, daß einem Ersuchen eine kategorische Aufgabenreihe folgt. Auch im Schriftverkehr kann die Anrede Probleme bereiten. In den Handelsschulen ist Korrespondenz ein Unterrichtsfach, Handelsbriefe haben einen genau festgelegten Aufbau. Auch die Privatkorrespondenz verfügt über schriftlich nicht festgelegte Regeln, wenn sie auch nicht so formal sind wie im Geschäftsleben. Wie sollen wir einen Bekannten anreden, zu dem wir bereits in einer gewissen Beziehung stehen? Wenn er Péter heißt, gibt es kein Problem, dann kann die Anrede lauten: *Kedves Péter!* Wenn er dagegen Pál heißt, ist die Anrede *Kedves Pál!* einfach lächerlich. Als „Paulchen“ darf man niemanden anreden, so bleibt nur das *Kedves Uram!* oder das *Kedves Kolléga!* Bei Frauennamen bestehen noch mehr Probleme, besonders wenn man nicht weiß, ob es eine Frau oder ein Fräulein ist. Ein beträchtlicher Teil der ungarischen Frauen verliert bei der Heirat ihren eigenen Vornamen. Aus dem Namen *Kovács Jánosné* geht nicht hervor, wie der Mädchennamen lautet. In diesem Fall bleibt als Anrede nur das *Kedves Asszonyom!* Die Verwendung des Possessivsuffixes ist hierbei obligatorisch, auch wenn nicht von der eigenen Ehefrau die Rede ist. Dagegen ist **kisasszonyom!* unmöglich, es heißt immer *kisasszony!*

Wenn es dem Sprachschüler gelingt, die Schwierigkeiten des Grüßens und der Anrede zu überwinden sowie zu erklären, daß er Ausländer ist und seine Fehler nicht durch eine schlechte Kinderstube, sondern durch den Mangel an kulturellen Kenntnissen verursacht worden ist, dann kann der Schwall der Kreuzfragen in der Konversation beginnen. Zum weiteren Verlauf der Konversation müssen Simulationsaufgaben erstellt und die stereotypen Wendungen gründlich geübt werden. Nach meiner Erfahrung gerät sogar der Schüler, der Antworten schon frei geben kann, auf Fragen des Lehrers in

Verwirrung, wenn die Person des Fragenden wechselt. Es ist nicht üblich, das Gespräch mit der Übergabe von *üdvözletek* zu beginnen: *Üdvözlet Finnországából!* Im Finnischen bedeutet eine derartige Wendung im allgemeinen nur, daß ich *finn vagyok* oder *Finnországból jöttem*. (Mit dem Ausdruck *Terveysiä saunasta!* will der Betreffende nur soviel mitteilen, daß er in der Sauna war. Die entsprechende Adaption im Ungarischen: *Üdvözlet a puszttárol!* wirkt auf den Ungarn, der die finnischen Sitten nicht kennt, ein wenig komisch.)

Auch die weitere Ausdehnung der Gesprächsthemen ist keine leichte Aufgabe. Die Engländer können leicht über das Wetter sprechen, ändert es sich doch alle zwei Stunden. In der zwei Monate dauernden Hitzewelle dagegen gibt es höchstens einen Seufzer: *Jaj, de meleg van!* Schnell kommt heraus, daß das, was für die Finnen als Tabu gilt, für die Ungarn ein ständiges Gesprächsthema ist: die niedrigen Gehälter. (Obgleich sich in der „lama“-Zeit auch die finnischen Gebräuche zu wandeln scheinen.) Die Ungarn wünschen sich vor dem Essen normalerweise einen guten Appetit. Das Ausbringen von Toasts ist aber keine so beliebte Sitte wie bei den Russen. Die ungarische Hausfrau bietet ihren Gästen in einer aufdrängenden Weise an, der man lieber folgt, ansonsten gibt es schlechtes Wetter, wenn das Essen nicht aufgegessen wird. Getrunken werden kann dagegen immer, man muß nicht auf eine besondere Aufforderung warten. Das „skoolaaminen“ mit der hübschen Hausfrau hätte früher sicher ein Duell hervorgerufen, heute lächelt man schon darüber. Ähnlich ergeht es der Person, die beim nächsten Treffen nach skandinavischer Weise für das „viimeinen“ dankt. Die Gastgeber sollte man freilich wissen lassen, daß sich die Gäste bei ihnen wohl gefühlt haben.

Man muß sich darauf vorbereiten, daß es in jeder Sprache zufällig übereinstimmende Wörter gibt, deren häufige Verwendung wegen ihrer Bedeutung ein Befremden bei den Finnen auslöst. (Siehe das ungarische und finnische *persze* und das ungarische und finnische *tej*.) Der anspruchslose ungarische Stil verwendet für das finnische *tuota, tota noin* Füllelemente, die leider nicht viele Schattierungen besitzen. Hier über sollte man sich im klaren sein, wenn man im Zug das Gespräch der Bier trinkenden Hilfsarbeiter im Speisewagen verfolgen will. Lernen muß man diese Wendungen natürlich nicht.

Über die Wendungen und Stilelemente für die verschiedenen Situationen muß sich der Lernende wenigstens auf dem Verständnisniveau im klaren sein. Die situationsbedingte Anwendung einer Wendung oder eines Sprichwortes erzielt immer eine günstige Wirkung. Ihr Ursprung erklärt häufig auch Erscheinungen des täglichen Lebens. Ein Beispiel hier für ist das *Azt se monda: befellegzett*, das auf die dörfliche Sitte hinweist, daß es sich als Gast

nicht gehört, sich zu entfernen, ohne irgendeine formale Begründung gegeben zu haben (O. Nagy 1979, 74–76). Reichtum des Wortschatzes und Aneignung einer Konversationssprache mit farbigen Wendungen bedeuten Sicherheit in der Kommunikation, denn sie zeugen davon, daß neben der Aneignung der Fremdsprache auch die Rezeption der fremden Kultur begonnen hat oder bereits geschehen ist.

Wir hoffen, daß es uns in gemeinsamer Arbeit gelingt, den Fragebogen mit einem ganzen Set an Fragen zu allen Bereichen der Kultur, der Kommunikationssituationen, des Verhaltens sowie der guten und schlechten Sitten zu erweitern. Zugleich möchten wir damit die Erscheinungen erfassen, deren Erlernen oder deren Aneignung für die Anpassung an die ungarische Kultur auf der Ebene der Sprache und des Verhaltens unbedingt erforderlich sind.

Literatur

- Häkkinen, Kaisa 1976: Vokaalisynteesiin perustuva tutkimus suomen ja unkarin vokaalifoneemien rajoista. *Sananjalka* 18: 70–77.
- R. Hidasi, Judit 1975: A köszönés szemiotikájához. In: *Jel és közösség. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény*. Szerk. Voigt et al. Akadémiai Kiadó. Budapest. 181–186.
- Keresztes, László 1972: Über das Vokalsystem des Jukonda–Dialekts im Wogulischen. *FUF* 39: 277–294.
- 1992: *A Practical Hungarian Grammar*. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen.
- Új magánhangzó–fonémák a magyarban? *Hungarologische Beiträge* 1. Universität Jyväskylä. 45–51.
- Korhonen, Mikko 1981: Suomi ja unkarin sukulaiskielinä: yhtäläisyyksiä ja eroja. *Castrenianumin toimitteita* 21. Helsinki. 47–57.
- Ladó, János 1958–1959: Köszönés és megszólítás napjainkban. *Magyar Nyelvőr* 82: 422–430, 83: 23–36.
- Márk, Tamás 1978: Tessék magyarul! Unkarin kielen peruskurssi. SKS. Pieksämäki.
- O. Nagy, Gábor 1979: *Mi fán terem? Gondolat*. Budapest. 74–76.
- Szinnyei, József 1912: *Unkarin kieliooppi*. SKST 131. (2. painos 1950.) Helsinki.

Megjelent:

***Hungarologische Beiträge* 2. Jyväskylä, 1994. 127–140.**

A magyar nyelv elsajátításának nehézségei a norvég tanulók szempontjából

0. Bevezetés. Sokan azt tartják, hogy „minden nyelv egyformán nehéz”. Az „egyformán” megszorítás az embernek arra a veleszületett képességére utal, amelynek jóvoltából a kisgyermek normális szellemi képességének birtokában nagyjából egyforma gyorsasággal és eredménnyel képes elsajátítani anyanyelvét. Az anyanyelv elsajátításának képessége az emberi nem univerzális mentális vonásai közé tartozik. Nincs különbség tehát e tekintetben nyelv és nyelv között, hiszen a kisgyermek bármilyen nyelvet képes megtanulni a „legegyszerűbb” alaktani rendszerrel rendelkező nyelvektől a legbonyolultabb ragozási rendszerekig. Különösen gond nélkül megy végbe a különböző fonetikai és szupraszegmentális sajátosságok megtanulása. Többnyelvű környezetben a gyermek egyidejűleg képes elsajátítani az összes használatos nyelvet. Az intonáció vagy a mássalhangzó-kapcsolatok ejtésének nehézségei – az átmeneti problémákat nem számítva – ezen a szinten nem jelentkeznek.

Az, hogy minden nyelv „nehéz”, főként a felnőtt korban történő idegen nyelvtanulásra vonatkozik. E tekintetben idegen nyelvtanulóktól függően – néhány nyelvzsenit leszámítva – már tényleg jelentkeznek nehézségek: vannak „könnyebb” nyelvek és nehezebbek. Közismert tény, hogy az angol részben annak köszönheti népszerűségét, hogy az alaki szerkezet egyszerű volta miatt kezdő szinten viszonylag gyorsan lehet sikereket elérni, könnyebben, mint pl. a francia, a német vagy az olasz nyelvtanulásban, s akkor még nem említettem az igen bonyolult szerkezetű finnugor nyelveket. Csak egy példát hozok. Az angolban könnyen összerakható a szavak szótári alakjából a következő szerkezet: *I like coffee*, s ennek megfelelően: *I like tea, beer, milk* stb. Ilyen s ehhez hasonló szerkezetek könnyen produkálhatók már az első tanórákon. Nem nehezebb a helyzet a norvégban sem: *Jeg liker kaffe, te, øl, melk* stb. – Példamondatunkkal a magyarban már nem ilyen könnyű a helyzet. Az **én szeretni kávé* vagy az **én szeret kávé* talán még érthető az olyan magyar számára, aki hozzászokott a külföldiek beszédéhez, az ilyen mondat azonban még igen távol áll a nyelvi normáktól. A *szeretem a kávé, teát, sört, tejet* több morfológiai és szintaktikai ismeretet feltételez. A külföldinek meg kell tanulnia az indeterminatív és a determinatív igeragozás különbségét,

használatának szabályait, s ezzel kapcsolatban a határozott névelőnek a használatát (amely ez esetben is alaposan különbözik pl. az angolétól), továbbá a tárgyrag kapcsolódásának alaktani problémáit: a tövégi *a > á* nyúlást és az accusativus rag mássalhangzós tövekhez járuló alternánsait.

1. Nyelvelsajátítás – a magyar mint célnyelv. A következőkben szeretnék rávilágítani azokra a nehézségekre, amelyekkel a norvég tanuló nap mint nap találkozhat magyar nyelvtanulása során. Először is igen csekély azoknak a száma, akik gyermekkorukban vagy akár középiskolás korukban ismerkednek meg a magyarral. A norvég tanulók általában felnőtt korban, egyetemi hallgatóként 18–20 éves korukban, vagy még később kerülnek kapcsolatba a magyarral, így nem első idegen nyelvként, hanem már egy vagy két idegen nyelv (angol és/vagy német, esetleg francia) szűrőjén át szemlélve kezdenek hozzá a magyartanuláshoz. Életkori sajátosságaiknak megfelelően a természetes nyelvelsajátítás mechanizmusa már nem segít, ezért szó szerint meg kell birkózniuk a nyelvtanulás minden nehézségével: az artikulációs bázis beidegződéseivel, a közép-európai kultúra eltérő voltával, s nem utolsósorban olyan pszichológiai gátlásokkal, amelyek univerzálisan jellemzik ezt az életkort.

Norvégiában minden állampolgárnak el kell szóban és írásban sajátítania a két irodalmi nyelv (*bokmål* vagy *nynorsk*) valamelyikét. Aki a *bokmål*-t választotta, érettségiznie kell a másik irodalmi nyelvből is, és viszont; más szóval végeredményében mindenkinek kompetenciát kell szereznie mindkét irodalmi nyelvváltozatból. A besorozott hadköteles személyek között végzett felmérés szerint a két irodalmi nyelv aránya jelenleg 83:17% a *bokmål* javára. A norvégok szóbeli megnyilatkozásaikban mégis inkább saját anyanyelvjárásukat részesítik előnyben. A nyelvhasználatban mutatkozó rendkívüli tarkaság, már-már szabadosság mindenesetre hozzászoktatja őket ahhoz, hogy többféle nyelvváltozatot toleráljanak, és ahhoz is, hogy a legfurcsább nyelvjárási változatot is megértsék. A nyelvjárási megnyilatkozás ugyanis egyáltalán nem vonja maga után a kommunikációs partnerek szájbiggyesztését vagy becsmélő megjegyzéseit. Hozzá kell tennünk, hogy egy norvég elég jól megérti a svéd nyelvjárások nagy részét is, de még a dán sem ejti zavarba. (A norvég, a dán és a svéd nyelvészetileg ma is egyetlen nyelv változatának számít; vö. Bergsland 1977. A történelmi államhatárok változásai, továbbá a nyelvművelés és helyesírási alapelvek jóvoltából szoktak három-négy külön nyelvről beszélni.) Az idegen nyelvek között az angol vezet, amelyet egy művelt norvég nyolc évig tanul. A felmérések szerint Európában a norvégok (kb. 80%) használják leggyakrabban az angolt a mindennapi életben. A többi

európai nyelv tanulási aránya erősen megoszlik. Norvégiában magyarból a tanuló kívánságára már több középiskolában lehet érettségizni második választható idegen nyelvként. Ezzel a lehetőséggel természetesen azok a tanulók élnek, akiknek a szülei vagy nagyszülei magyarok.

1.1. Hangtan.

1.1.1. Magánhangzók. A forrásnyelv és a célnyelv magánhangzó-rendszere a következő (IPA-átírás):

Norvég

[u] – [u:]	[I] – [i:]	[Y] – [y:]	[ü] – [ü:]
[ɔ] – [o:]	[ɛ] – [e:]		[œ] – [ø:]
[a] – [a:]	[æ] – [æ:]		

(A magyarból hiányzó mássalhangzókat árnyékolás jelzi.)

Magyar

[u] – [u:]	[i] – [i:]	[y] – [y:]
[o] – [o:]	[e:]	[ø] – [ø:]
[a:] – [ɐ]	[e']	

(A norvégból hiányzó mássalhangzót árnyékolás jelzi.)

Ugyanez egyszerűsítve „magyarosan”:

norvég

u – ú	i – í	y – ý	ü – ű
o – ó	ë – é		ö – ő
a – á	e – ē		

magyar

u – ú	i – í	ü – ű
o – ó	é	ö – ő
á – a	e	

A norvég irodalmi nyelv a magánhangzók mennyiségi különbségeit – bár fonéma értékűek – nem jelöli. A német helyesírási hagyományoknak megfelelően a magánhangzó-hosszúságot a mássalhangzókkal fejezik ki. A mássalhangzók tulajdonképpen a megelőző magánhangzó kvantitását jelzik. A rövid mássalhangzó arra utal, hogy az előtte álló magánhangzó hosszú, a hosszú mássalhangzó viszont a magánhangzó rövidségét jelöli: *tak* [ta:k] 'tető' –

takk [tak] 'köszönet'. (A régebbi – „dános” – gyakorlat, amely a magánhangzók hosszúságát betűkettőzéssel vagy egy *e* betű beiktatásával oldotta meg, ma már csak a hagyományos írású személy- és helynevekben látható: *Steen, Nielsen*.) A norvég diftongusoknak (*ai, æi, øy, æu, åy*) nincs jelentősége a magyar nyelvtanulás szempontjából.

Lélektani terhet jelent minden norvég számára a magánhangzó-hosszúság mellékjeles jelölése. (Ezt „commaphobia”-nak szoktam nevezni). nek a legyőzése nem kis probléma, pedig kevés olyan latin betűs nyelv létezik, mint pl. az angol, amelynek irodalmi írásában semmilyen mellékjel nem használatos (leszámítva a kis *i* és a *j* írásában használatos pontot!). Mellékjeleket és betűkombinációkat használnak a norvégban is a magánhangzók (*ø, å, æ*) jelölésében.

A magyartanulás első nehézségei közé tartozik, hogy sokan nem az első szótagot hangsúlyozzák, hanem valahol a szó vége felé tolják el a nyomatékot (pl. **szállóda* pro *szálloda*), s a vesszőt is hangsúlyjelnek vélik idegen (svéd, olasz, francia) mintára. Az aszimmetrikus magánhangzó-pároknak (*e – é, a – á*) az írása és kiejtése ugyancsak sok problémát okoz (Keresztes 1993). A rövid *e*-betű nyíltabb *e*-hangot jelöl, amely tulajdonképpen a norvég *æ*-hez áll közelebb, amely viszont igen nyílt, a magyar fülnek inkább valamilyen veláris *à*-hoz hasonlít. A magyar nyelvtanulás szempontjából az lesz a végeredmény, hogy a norvég tanuló norvég *e*-t ejt, amely a magyar *e* és a nyelvjárási *ë* közé esik.

A másik problematikus magánhangzó, az alsó nyelvállású labiális *a* ejtése is kevésnek sikerül: vagy zártabb *o*-t ejtenek helyette vagy norvéges *å*-t. A zártabb ejtés zavaró, nyilvánvalóan idegen a magyar fülnek.

A norvéges *å* a magyar nyelvjárások kis részében is előfordul, ezért kevésbé zavaró az illabiális *å*, ha már végleg nem sikerül a köznyelvi ejtés mód. Ha minden egyéb kiejtési probléma elhárulna, a magyarul tanuló legfeljebb palócnak minősülne.

A hangrend és illeszkedés természetes tévesztésnek minősül, hiszen ez a jelenség teljesen ismeretlen a germán nyelvekben. Az umlaut és az illeszkedés egymást kizáró univerzálénak tekinthetők.

1.1.2. Mássalhangzók. A két nyelv mássalhangzó-rendszere a következő (IPA-átírásban):

Norvég:

[p ^h]		[t ^h]	[t ^h]		[k ^h]
[p]		[t]	[t]		[k]
[b]		[d]	[d.]		[g]
	[f]	[s]	[ʃ]	[ç]	[h]
	[v]			[j]	
[m]		[n]	[.n]		[ŋ]
		[l]	[l.]		
		[r]	[r.]		

(A magyarból hiányzó mássalhangzókat árnyékolás jelzi.)

Magyar:

[p]		[t]		[c]		[k]
[b]		[d]		[f]		[g]
	[f]	[s]	[ʃ]		[ç]	[h]
	[v]	[z]	[ʒ]		[j]	
		[ts]	[tʃ]			
		[dz]	[dʒ]			
[m]		[n]		[.n]		[ŋ]
		[l]				
		[r]				

(A norvégból hiányzó mássalhangzókat árnyékolás jelzi.)

Ugyanez egyszerűsítve „magyarosan”:

norvég:

<i>p^h</i>		<i>t^h</i>	<i>t^h</i>		<i>k^h</i>
<i>p</i>		<i>t</i>	<i>t</i>		<i>k</i>
<i>b</i>		<i>d</i>	<i>d</i>		<i>g</i>
	<i>f</i>	<i>sz</i>	<i>s</i>	<i>ç</i>	<i>h</i>
	<i>v</i>			<i>j</i>	
<i>m</i>		<i>n</i>	<i>n</i>		<i>ŋ</i>
		<i>l</i>	<i>l</i>		
		<i>r</i>	<i>r</i>		

magyar:

<i>p</i>		<i>t</i>		<i>ty</i>		<i>k</i>
<i>b</i>		<i>d</i>		<i>gy</i>		<i>g</i>
	<i>f</i>	<i>sz</i>	<i>s</i>		<i>ç</i>	<i>h</i>
	<i>v</i>	<i>z</i>	<i>zs</i>		<i>j</i>	
		<i>c</i>	<i>cs</i>			
		<i>dz</i>	<i>dzs</i>			
<i>m</i>		<i>n</i>		<i>ny</i>		<i>ŋ</i>
		<i>l</i>				
		<i>r</i>				

A zöngétlen zárhangok szótagkezdő helyzetben aspiráltak. Van egy retroflexív fonémaoszlop, amelyet a helyesírásban *r*-rel jelölnek. Ez a hangsor tulajdonképpen az alacsony pergésű *r* + dentális kapcsolatból jött létre. Hiányzik a norvégban a zöngés szibilánsok, továbbá a teljes affrikáta-csoport. A palatalizált mássalhangzók is nyelvjárásokban, továbbá az e nyelvjárásokon alapuló *nynorsk*-ban használatosak

Megállapítható, hogy vannak nehézségek, amelyek a két nyelv fonéma-rendszerében és fonémakombinációiban fellelhető jelentős különbségekből adódnak. Megjósolható, hogy sokaknak nehézséget okoz a zöngés szibilánsok és általában az affrikáták megkülönböztetése és ejtése, hasonlóan problémát okoz a palatalizált hangok felismerése és képzése.

A betű szerinti kiejtés kényszere kísért azokban az asszimilációs példákban, amelyekben a folyamatos magyar beszédben az egymás mellé kerülő mássalhangzó-kapcsolatok tagjai egymáshoz csiszolódnak vagy másképpen egyszerűsödnek. A jelenségnek egyszerűen az az oka, hogy a heterogén mássalhangzó-kapcsolatok az artikulációenergia takarékoságának érdekében homogenizálódni törekednek. A norvégban is meglevő zöngésség szerinti részleges hasonulás azonban pontosan fordítottja a magyarnak. A magyar regresszív hasonulásnak a norvégban progresszív hasonulás felel meg: *et glass* [-tk-] 'egy pohár' ~ magyar *egyed gondolt* [-dg-]!

1.1.3. Intonáció. A hanglejtésnek a kijelentő és az eldöntendő kérdőmondatok megkülönböztetésében van jelentős szerepe: *Hazamész. – Hazamész?* A kijelentő mondat hanglejtése ereszkedő, a kérdőé emelkedő–eső. A skandináv nyelvek közismerten politon nyelvnek minősülnek. A szó- ill., szólamhangsúlynak jelentésmegkülönböztető funkciója van: *vannet* [vanne „tunem

1”) ’a víz’ – *vanne* [vanne „tunem 2”) ’locsolni’, *bønner* [bønner „1”) ’bab-szemek’ – *bønder* [bønner „2”) ’parasztok’, *jernet* [jæ:ñe „1”) ’vas’ – *gjerne* [jæ:ñe „2”) ’szívesen’ stb. A norvég dallam miatt a magyar hallgatónak az a benyomása támad, hogy a norvég akkor is kérdez valamit, amikor csak állít. A magyar kérdő hanglejtés inkább hasonlít a norvég 2. hanglejtésre. Pedig a kérdés a norvégban nem a „tunem”-on múlik, hanem e tekintetben a szórendnek van elsődleges grammatikai szerepe: *Kan jeg hjelpe deg?* ’Tudok segíteni?’ – *Jeg kan hjelpe deg.* ’Tudok segíteni.’ Már a legfelsőbb fokot jelenti, amikor a magyarokhoz hasonlóan a tanuló a hangsúly és a hanglejtés változtatásával a téma-réma problematikáját is ki tudja fejezni: *Ó norvég?* – *Ó norvég?* (Keresztes 1992, 34).

Megfigyeléseim szerint a magyar hangsúlyozás és intonáció nem okoz áthághatatlan akadályt a norvég tanuló számára, hiszen a skandináv nyelvek zenei intonálása inkább segíti az idegen nyelvek elsajátítását.

1.2. Alak- és mondattan. A magyar szavak hosszúsága, a magyar nyelv agglutinációs vonása érdekes módon kevésbé zavarja a norvégokat. Szinte élvezik, ha hosszú szavakat kreálhatnak. A legnagyobb problémát az esetragok megválasztása okozza, mert a norvég prepozíciók és a magyar esetragok használatában igen nagyok az eltérések. Különösen problematikus a magyar birtokos szerkezetek elsajátítása, amelyeknek legtöbbször lokális előljáró felel meg a norvégban. Az ezekkel egyenértékű, bár kevésbé használatos genitivusrag ráirányítja a norvég hallgatók figyelmét a helyes raghasználatra. Nehézségek mutatkoznak az alanyi és a tárgyas formák használatában is.

A morfológiai és a szintaktikai különbségekből adódó nehézségekre most nem kívánok kitérni. A hungarológiai program keretében készült kérdőívek majd választ adnak arra, hogy a norvég magyartanulók hogyan ítélik meg e tekintetben felkészültségük szintjét. Noha a tanulásban való előmenetel egyénenként más és más időtartamot igényel, a nagy számok törvénye értelmében mégis kirajzolódhatnak azok az összefüggések, amelyek a nyelvtanulás időtartama és a nyelvtanulás szintje között lehetnek. A nyelvi-nyelvtani tudás felmérése alapján remélhetőleg választ fogunk kapni a tanulóktól arra a kérdésre is, milyen nehézségi fokúnak tartják az egyes nyelvtani szintek jelenségeit: hangtanban a beszédhangok felismerésének, kiejtésének, a hallott és a produkált szöveg lejegyzésének, leírásának összefüggéseire derülhet fény. Az alaktani jelenségek nehézségi foka mellett lemérhetők ezek mondattan használatának problémái is. Külön kell készíteni egy kérdéssort a szintaxisnak.

1.3. Szókincs és frazeológia. A magyar germanizmusok és a norvégban kimutatható alnémet hatások sok tekintetben közelítik a két nyelvet egymáshoz.

2. Kultúrabefogadás – a magyar mint célkultúra. Az idegen nyelv megtanulása mellett az utóbbi időben egyre nagyobb szerepet kap az idegen kultúra elsajátításának problematikája. A nyelvvel együtt sor kerül a kultúra befogadására is. Ez érvényes mind az anyanyelvnek, mind az idegen nyelveknek az elsajátítására. A kultúra elsajátítása azonban korántsem olyan automatikus és könnyű, mint az anyanyelvé. Igen nagy szerepe van a környezetnek, majd az iskola nevelő hatásának és a gyakorlásnak. A magyar kultúra különböző területei a nyelvhez hasonlóan falként magasodnak a nyelvtanulók előtt. A társadalmi szokások, a horizontális és vertikális rétegek szokásai, a különböző ideológiai nézetek megítélése az új nyelvi környezetben mennyi megoldható és megoldhatatlan feladat elé állítják a norvég magyartanulót. Az otthoni viselkedési mechanizmusok érvénytelen volta még bizonytalanabbá teszi a nyelviileg is bizonytalan tanulót. A modern nyelvkönyvek és audiovizuális eszközök már alkalmasak a pragmatikus szempontok érvényesítésére is. Fel kellene mérni azokat a problémákat, amelyek a nyelvi jelenségeken túlmenően elősegíteneék a magyarul tanulók otthonosabb mozgását a magyar nyelvterületen funkcionáló szituációkban.

Magyarországon a hajdani tánc- és illemtan órák anyagába tartoztak ezek a pragmatikus szempontok. Magyarországon a német-osztrák etikett még most is szívósan tartja magát. Ezzel szemben az udvari szokások teljesen ismeretlenek maradtak a vidéki norvégok előtt. Most az amerikai viselkedésmódok vonzóak. Az anyanyelv bizonyos szintig mindenkinek sajátja lesz, a nyelvi megnyilatkozások árnyaltsága, finomságai azonban már nagyon sok anyanyelvi beszélő előtt is rejtve maradnak. Fokozottan érvényes ez a megállapítás a kultúrabefogadásra. Az az egyén, aki nem képes vagy hajlandó be- és elfogadni a társadalmi együttélés normáit, anyanyelvi környezetétől is elszigetelődik. A magyart idegen nyelvként tanuló norvégeknek és más külföldieknek sem mindegy, milyen mértékben tudnak asszimilálódni a magyar kultúrához. Most, amikor a magyar tanulás már nem csupán hobbi, hanem sokaknak kenyeret adó foglalkozás is, a nyelvtanulás mellett fel kell készíteni a tanulókat a kultúra elsajátítására is.

2.1. Köszönés és megszólítás. Itt van például az emberi kommunikáció sarkköve, a köszönés és a megszólítás problematikája. A hagyományok, a társadalmi hierarchia és az ésszerűtlenség következtében ez maguknak a ma-

gyaroknak is bonyolult dolog. A hagyományosan antidemokratikus társadalmi rend miatt másképpen köszönhet a férfi a férfinak, a férfi a nőnek, a nő a férfinak, a férj a feleségnek és a feleség a férjnek, a főnök a beosztottnak, a beosztott a főnöknek, a fiatal az idősnek és fordítva (Ladó 1958–1959, R. Hidas 1975). A rendszer olyan bonyolult, hogy konkrét esetekre lebontva lehet és kell a szituációkat kidolgozni. Míg egy norvég a *Hei!* 'Szervusz!' és a *Ha det bra!* 'Viszontlátásra!' kifejezésekkel sok mindent meg tud oldani, a fordulatoknak a magyarban számtalan variáció megfelelhet. Praktikus „diplomáciai” tanács lehet a külföldieknek a *Hogy szólítsam?* megtanítása. Ennek alapján ugyanis legtöbbször megoldódik a köszönés, köszöntés dilemmája is. A norvégban a magázó formula csak a hivatalos levelezésben maradt fent, szóban csupán a király öfelségét magázzák. Ettől „lefelé” a miniszterelnöktől kezdődően tegezés járja. A tegezés és a magázás aránya tehát más a norvégban és a magyarban, s ezzel a titulusok túltengése is magyarázatot kap. Akármilyen nehéz és mulatságos kimondani a *tanár úr*, *professzornő* vagy a *Gabi kérem* megszólításokat, használatukat muszáj megtanítani. Ehhez járul még a *tessékelés* kínosan udvarias formulája (különösképpen az indicativusi *tetszik*, *tetszett* alakok) vagy a hivatalos *szíveskedjék* kifejezés az írásbeli megnyilatkozásban.

2.2. Kérés és felszólítás. Érdekes lehet a kérés, felszólítás és parancs nyelvi kifejezésrendszerének összehasonlítása. A norvég gyakorlatnak magyarra való szó szerinti átültetése teljességgel sértődést válthat ki a megszólítottban vagy a címzettben. Elképzelhetetlen például, hogy a magyarban egy felkérést kategorikus feladatsor kövessen. Az írásban is gondot okozhat a megszólítás. A kereskedelmi iskolákban a levelezés tantárgyként szerepel, a kereskedelmi leveleknek pontosan rögzített szabályrendszere van. A magánlevelezésnek is vannak íratlan szabályai, ha nem is annyira formálisak, mint a bizniszéletben. Hogyan szólítsunk meg egy ismerősünket, akivel már valamilyen kapcsolatban állunk. Ha Péternek hívják, nincs baj, mert a megszólítás lehet: *Kedves Péter!* Ha viszont Pálnak hívják, a *Kedves Pál!* egyszerűen nevetséges. „Lepalizni” senkit sem lehet, így marad a *Kedves Uram!* vagy *Kedves Kolléga!* A női nevekkel még több a gond, különösen ha nem tudni, asszonyról vagy kisasszonyról van-e szó. A magyar nők jelentős része elveszti saját keresztnévét férjhezmenetelkor. *Kovács Jánosné*ről ugyan ki nem derül, mi a lánykori keresztnéve. Erre vonatkozóan még magyar útlevél sem ad felvilágosítást. Ilyenkor megszólításnak marad a *Kedves Asszonyom!* A birtokos személyragok használata ilyenkor kötelező, még ha nem a saját fe-

leségről van is szó. Nincs viszont **kisasszonyom!* csak *kisasszony!* A norvégban ilyen problémák nem adódnak.

2.3. Társalgási témák. Ha sikerül a nyelvtanulónak túltennie magát a köszönés és a megszólítás nehézségein, s kimagyarázkodnia, hogy külföldi, s nem a gyerekszoba, hanem a kulturális ismeretek hiánya okozta botladozásait, megindulhat a társalgás keresztkérdésének áradata. Szimulációs feladatokat kell készíteni a társalgás további menetére és alaposan gyakoroltatni a sztereotip fordulatokat. Tapasztalatom szerint a tanár kérdéseire már szabatos választ adó tanuló is zavarba jön, ha a kérdező személye megváltozik.

A beszédtema kifundálása sem könnyű feladat. Könnyű az angoloknak az időjárásról beszélni, hiszen kétóránként változik. A két hónapja tartó kánikulában legfeljebb csak egy sóhajra telik: *Jaj, de meleg van!* Hamarosan kiderül, hogy ami a norvégeknek tabu, a magyaroknak állandó beszédtema: a fizetések csekély volta, és a megélhetéssel kapcsolatos egyéb sarkalatos kérdések. A magyarok étkezés előtt jó étvágyat szoktak kívánni. A tósztolás azonban nem olyan kedvelt szokás, mint az oroszoknál. A magyar háziasszony kötelező jelleggel kínálja vendégeit, amit érdemes követni, mert különben rossz idő lesz, ha nem fogy el az étel. Inni viszont mindig lehet, nem kell külön felszólítást várni. A „skål” a csinos háziasszonnyal régen biztosan párbajt eredményezett volna, ma azonban megmosolyogják. Hasonlóan jár az a személy, aki a következő találkozáskor skandináv módra megköszöni a „sist”-et (azaz a szíves vendéglátást). A háziaknak persze tudtára lehet adni, hogy jól érezték magukat náluk a vendégek.

2.4. A beszélgetés színeztetése. A különböző szituációk stíluselemeivel, fordulataival legalább a megértés szintjén tisztában kell lennie a tanulónak. Mindig kedvező hatást vált ki egy-egy szólás vagy közmondás alkalomhoz illő használata. Ezeknek az eredete gyakran magyarázatot ad a mindennapi élet jelenségeire is. Ilyen pl. *Azt se mondta: befellegzett*, amely arra a falusi szokásra utal, hogy nem illet távozni valahonnan anélkül, hogy legalább valamilyen formális indoklást ne adott volna a vendég (O. Nagy 1979, 74–76). A szókincs választékossága és a színes fordulatokkal teli társalgási nyelv elsajátítása biztonságot jelent a kommunikációban, mert azt tanúsítja, hogy az idegen nyelv elsajátítása mellett megkezdődött vagy megtörtént az idegen kultúra befogadása is.

Jó lenne, ha a kérdőívet közös munkával a kultúra minden területének, a kommunikációs helyzeteknek, a viselkedésnek, a jó és rossz szokásoknak egész tárával sikerülne kiegészíteni, hogy ezáltal fel lehessen mérni a nyelv-

elsajátítás mellett azokat a jelenségeket is, amelyeknek megtanulása vagy elsajátítása feltétlenül szükséges a magyarországi kultúrába való nyelvi és magatartásbeli beilleszkedéshez.

3. Összegzés. Összességében elmondható, hogy amikor tehát egy norvég az egyetemen vagy más oktatási intézményben ráadja a fejét a magyar nyelvtanulásra, már alaposan fel van vértézve az idegen nyelv, ill. az idegen nyelvjárás adta befogadási eszközökkel. A norvég anyanyelvű hallgatóknak nemcsak rendkívül jó érzékük van az idegen nyelvtanuláshoz, hanem az idegen nyelvekhez való viszonyulásuk is általában pozitív.

Irodalom

- Bartha, Csilla 1995 (mscr.): Sammenlikning mellom norske og ungarske lyder. Ordprosodi i norsk og ungarsk. Semesteroppgave høst 95. Oslo.
- Bergsland, Knut 1977: Saamen kieli ja naapurikielet. Virittäjä 81: 1–11.
- Endresen, Rolf Theil 1996: Fonetikk. In: A. Sveen (red.), Innføring i lingvistik. Oslo. 139–206.
- R. Hidasi Judit 1975: A köszönés szemiotikájához. In: Jel és közösség. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény. Szerk. Voigt et al. Budapest. 181–186.
- Keresztes, László 1992: A Practical Hungarian Grammar. Debrecen.
- 1993: Új magánhangzó-fonémák a magyarban? Hungarologische Beiträge 1. Jyväskylä. 45–51.
- 1994: Die Probleme der Ungarisch lernenden Finnen. Hungarologische Beiträge 2. Jyväskylä. 127–140.
- Ladó János 1958–1959: Köszönés és megszólítás napjainkban. Magyar Nyelvőr 82: 422–430, 83: 23–36.
- O. Nagy Gábor 1979: Mi fán terem? Budapest. 74–76.
- Szende Tamás 1982: A mai magyar nyelv fonémái. In: Bolla K. (szerk.), Fejezetek a magyar leíró hangtanból. Budapest. 233–265.

Megjelent:

ELSA – a magyar nyelv elsajátításának pszicho- és szociolingvisztikai vizsgálata. Hungarologische Beiträge 12. Jyväskylä, 1999. 43–53.

The Research and Development of Hungarian as a Foreign or Second Language

I took my school-leaving exam in 1959. My linguistic outlook was formed by Benkő and Kálmán's Magyar nyelvtan (Hungarian Grammar) of the time. There was hardly any foreign language teaching in the grammar schools and the methodology for teaching foreign languages was the sole preserve of Latin language teachers, for whom the learning of rules was the most important aspect. Poland's traditions of conversation did not spread in the country. The functional-grammatical approach was dominant in higher education as well and my professors, István Papp and Béla Kálmán taught according to the traditional categories. My mother tongue, of course, was Hungarian. I got to know my first living foreign language at the beginning of my studies: it was the Finnish language, although it was taught in the framework of Finno-Ugric comparative studies.

Knowing this language made me suddenly realise the deficiencies of my knowledge of Hungarian language and linguistics, and through Finnish, I started to understand my native language differently as well. After graduation I stayed at the university and I got involved in the work of the Debrecen Summer School, of great and long tradition. It was the only institution in the country where Hungarian was taught as a foreign language. I was greatly influenced by Endre Fülei-Szántó, whose work in the communicative teaching of Hungarian as a foreign language was pioneering both theoretically and practically. Therefore I decided to apply for the post of a *lektor* (instructor) to develop the practical teaching of Hungarian as a foreign language. This is how I came to spend a long time in Finland.

The elaboration of a practical Hungarian grammar was a big challenge for me as a young *lektor*. I realised that the bulky official academic descriptive grammar, written for native speakers, cannot be used effectively when it comes to teaching foreigners. More than four years' work resulted in my first book, the *Unkarin kieli* (1974). Of course, first it was only taken notice of by Finnish-speaking scholars, but some of them suggested its publication in Hungarian as well. It actually happened a lot later as a part of the Hungarolingua series of the Debrecen Summer School in 1992. Owing to this fact, however, it became a bestseller and it was published in English and German

simultaneously, and later in Italian, Estonian and French as well. The Japanese translators are still struggling with it.

Meanwhile, Hungarian as a foreign language has appeared in other contexts as well. More and more students came to Hungary from abroad, mainly from the socialist countries, to pursue their studies at Hungarian universities. They were trained linguistically at the Hungarian Pre-University Institute for Foreign Students, which is the Hungarian Language Institute today. On the other hand, more and more *lektors* went to foreign universities, and they also participated in the annual *lektors'* conference. At these conferences the topics included the theoretical and methodological aspects of Hungarian language teaching and translation, and the participants had the opportunity to sum up the experience gained in foreign and Hungarian preparatory institutions. Gradually an independent discipline, 'Hungarian as a foreign language' (cf Szépe 1981, 9–27) took shape within the field of Hungarian studies. The following types of learning contexts can be differentiated:

- 1 Non-Hungarian speakers abroad (this group is very important in terms of propagation of general knowledge)
- 2 Hungarian as an instrumental foreign language e.g. for university students, interpreters (learning Hungarian abroad, typically an area of Hungarian instructors)
- 2 Hungarian taught as a foreign language to those of Hungarian origin a (emotionally motivated language learning)
- 3 Hungarian as a foreign language in Hungary (scholarship students) = Hungarian as a second language, that is it is the language of the environment
- 4 Hungarian in bilingual education abroad for non-Hungarians (eg earlier in Voivodina) = Hungarian as a minority language
- 5 Hungarian in bilingual education abroad for Hungarians (teaching in the mother tongue, where the official language is the second language)
- 6 Hungarian as the language of the environment for the blocks of other than Hungarian mother tongue (national minorities in Hungary)
- 6a Hungarian as the language of the environment for the Romany people (bilingual Romas' educational language)
- 7 Standard Hungarian language (for millions who start to learn it at school)

The 2nd type belongs to the instructorial authority (as a foreign language), the 3rd-6th to Hungarian as a second language and the Hungarian Pre-University Institute for Foreign Students / Hungarian Language Institute deals with the 3rd type (cf Szépe 1981: 11–16).

Hungarian as a foreign and second language has been dealt with thoroughly and with great volume from this time on (cf Giay 1991).

In language teaching communicative and interactive and colourful course books have been published alongside the traditional ones. As I have contributed to the creation of the Hungarolingua series of Debrecen from the very beginning, let me report to you briefly on the Hungarolingua programme in Debrecen.

Debreceni Nyári Egyetem (The Debrecen Summer School) has specialized in teaching Hungarian to foreigners since 1927. This is the oldest institution of its kind in Hungary having more than 70 years of experience in this field. The teaching staff has always been made up of experienced, qualified teachers who have conveyed a modern language teaching package containing a realistic portrait of Hungary.

The Summer School started making a new four-part course material called Hungarolingua in 1990, the first part of which was published in 1991, the second one in 1993 and the third one in 2000. The teaching material was written by an experienced staff (Edit Hlavacska, István Hoffmann, Tibor Laczkó, Sándor Maticsák) with the leadership of István Hoffmann. Since its publication the material has met the demands both of the teachers and of the participants of the intensive, 2-week winter course and the 4-week summer course. Nowadays the Hungarolingua material plays an important role in teaching Hungarian as a foreign language.

The first volume of Hungarolingua gives a hand for survival in every day situations, for example: meeting people, asking the way, getting accommodation, in a restaurant, shopping. Certainly, the topics include the location of the language course, the city of Debrecen and the University Campus. Topics like The Family, The Flat, Travelling and Leisure Time Activities (Birthday Party, Going on a Trip) are also covered. These situations are not coherent, still they make a continuous story, because of the same places and characters. The familiar characters help even self-study students to feel themselves at home when speaking Hungarian. Now we are going to watch a dialogue of Unit5 which takes the student to a restaurant. The surroundings are natural: the noises of a restaurant, gipsy music, the clinking of cutlery and crockery can also be heard.

When covering Unit5 the characters are already familiar, we greet them as members of the family. (Those who have already participated in a summer course may recognize that particular restaurant and even the menu.) The vocabulary of this dialogue is based on that of the previous units and because of the situation it is easily understood. The essence of method is, on the one hand, to help students recognize speech-acts and, on the other hand, to brave the reproduce the most important expressions in certain communicative situations.

The package contains two 60 mins videotapes with the most important dialogues. Having watched the scene in the restaurant we can begin the discussion. At this point we recommend the Video Workbook in which the short and easy instructions help quick checking. Parts of the dialogues can and must be watched several times. The duration of the clip is given in minutes and seconds together with the opening and closing sentences. The various questions of the Video Workbook serve quick comprehension, eg. "Egy étteremben or Ételt és italt kérsz. Nézd meg újra! Írd le a kérdéseket! Ki mit mond? Ellenőrizd a válaszokat!"

The whole "script" can be found in the Textbook *Hungarolingua 1*. This unit contains one of the most difficult phenomena of Hungarian grammar: the objective structure. The unit includes all the allomorphs of the accusative form in singular, and the dialogue is based on the forms of definite conjugation. This structure cannot be easily familiarized; not only by English-speaking students but by students of other mother tongues, because of its redundant nature. The Hungarian language marks the object three times: with the definite article, the object(ive) ending and the verbal suffix. In the English language there is only the definite article to determine the object, nominal objects cannot be marked with other grammatical means. Students have to comprehend this unique Hungarian grammatical phenomenon. Exercises in the textbook have already prepared the accusative forms in singular, regarding different nominal stems. This scene in the restaurant focuses on the verb forms in object(ive) structures. Exercises in the book and in the workbook clarify the usage. Unit5 is also suitable for practising the demonstrative pronouns and the definite and indefinite articles. Each unit ends with patterns of word-order and negative sentences. There is a Key to all exercises in the book. At the end of the second video cassette you can find an additional video clip (Mit együnk?), on the same theme but with different characters and vocabulary. Either a composition as a homework assignment or group presentation in the classroom can mean final recapitulation.

The Dictionary includes 1500 Hungarian headwords and their English, German and French equivalents. It also contains the most complicated conjugational and declinational forms: in the case of nouns the possessive 3rd person singular, the accusative singular and the nominative plural; in the case of verbs the 3rd person singular, the infinitive form and the imperative 3rd person singular.

Further listening comprehension exercises can be found on two audio tapes and in the booklet "Phonetical Exercises". The dialogues with smaller alterations are recorded on the tapes and according comprehensive questions are listed in the booklet. The package contains a floppy disc with grammatical exercises and tests for consolidation after every three units.

The second part (*Hungarolingua 2*) has been finished in 1993. The first and second parts are closely associated, they contain the basic structures of Hungarian language and those every day situations learners of the language can get into most often. The first part was done completely in Debrecen. The scene of the second part is Budapest. Topics are widened: how to spend the holidays, how to rent a car, how to effect an insurance? Drivers should know what exactly to do after a collision. Needless to say, students of Hungarian take part in more pleasant "accidents" though "duty-free" marriages are out of fashion, a lot of Hungarian citizens marry foreigners. The courting, the proposal, the wedding ceremony and marriage itself need thorough preparation from the linguistical point of view as well. The second volume of *Hungarolingua* introduces the student to the world of services and sport events. Scenes of the second volume also appear extended vocabulary and more complicated grammar.

According to plans it was a four-part language teaching packet. The third part contains more specific knowledge, demonstrates the nuances of the language, its stylistic complexity, discusses special topics (eg. colloquial language, the language of business, etc.).

The language teaching package has been widely used by universities, language schools, self-study students both in Hungary and abroad. *Hungarolingua* and the Grammar have reached 40 countries of the five continents. The material is appropriate both for classroom work and for self-study. As far as we know, this is the first, up-to-date audio-visual teaching material in the world, wishing to give a reliable command of both spoken and written Hungarian.

Now *A Practical Hungarian Grammar* intended for foreign learners is also available included in the Hungarolingua language teaching package. It gives special attention to areas of particular difficulty and focuses not only the raising and solving theoretical problems but on the facts that are of great importance to any one, not only linguists. The peculiarities of Hungarian speech sounds, their oppositions and alternations, the system of Hungarian word forms, the rules governing the combination of bases and the numerous suffixes, as well as various processes underlying word-formation are treated in detail. The section on syntax offers the reader guidance on the syntactic rules governing morphological categories.

A Practical Hungarian Grammar, as suggested by its title, puts the emphasis primarily on the practical aspects of the description of language: it takes into consideration the spoken varieties of the continuously changing system, and focuses on the facts which are of great importance to anyone wishing to have a good command of modern Hungarian. The book, however, also gives help to foreigners whose level of proficiency enables them to study the works of classic Hungarian literature. Thus, it mentions some archaic literary forms and constructions with which readers have to be familiar if they would like to understand the language used, for example, by the great figures of 19th century Hungarian literature (eg. Petőfi, Arany, Jókai, etc.).

A Practical Hungarian Grammar is primarily intended for foreign learners of Hungarian who are interested not only in the linguistic facts acquired in the classroom, but also in a systematic presentation of these facts. The grammar can be used not only by foreigners but also teachers of Hungarian who teach their mother tongue in foreign countries and who wish to look at their mother tongue as a foreign language. The grammar has also been published in Hungarian, German, Italian, Estonian and French.

A thorough analysis was written on Hungarian and foreign educational institutions and language course books not long ago (cf Nádor 1998). It is a pity that the author does not mention the grammar book of the Hungarolingua series, whose English version is accessible on the Internet. We have reached the level that Hungarian as a foreign language today is a (higher) educational discipline. Students can take it as a minor at the Eötvös University, Budapest since 1994. However, it is not my place to judge the above fact.

In Finland there is more and more attention paid to the teaching of Finnish as a second and foreign language. Apart from the traditional learners of Finnish more and more refugees, immigrants and foreign employees have had to acquire the Finnish language from the 1980s, and thus language teaching has become an industry here. In Hungary, refugees mainly come from the neighbouring countries. The majority are native speakers of Hungarian, thus they have no special difficulty in acquiring the language. The time will soon come when – like Finland – Hungary will be a popular destination of immigrants, who will find it essential to master the Hungarian language. It would be extremely useful if in a framework of cooperation our Finnish colleagues could share their professional experience with us, making it simpler for us to handle the potential problems.

References

- Giay Béla (ed.): A magyar mint idegen nyelv fogalma. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 1991.
- Nádor Orsolya: A magyar mint idegen nyelv / hungarológia oktatásának történeti áttekintése a kezdetektől napjainkig. In: Giay Béla and Nádor Orsolya (written and ed.), A magyar mint idegen nyelv – Hungarológia. Tankönyv és szöveggyűjtemény. Janus/Osiris. Budapest, 1998. 55–125.
- M. Róna Judit (ed.): Hungarológiai oktatás régen és ma. Tankönyvkiadó, Budapest, 1983.
- Szépe György: A "magyar mint idegen nyelv" néhány diszciplináris kérdése. In: Giay Béla and Rusznyák Márta (ed.): Magyar nyelv külföldieknek. Az V. magyar lektori konferencia anyaga. Művelődési Minisztérium és Nemzetközi Előkészítő Intézet. Budapest, 1981. 9–27.
- Zaicz Gábor: A Debreceni Nyári Egyetem Hungarolingua-programja. Hungarologische Beiträge 6. Jyväskylä, 1996. 178–185.

Megjelent:

A magyar nyelv idegenben. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä 2001. augusztus 6–10.). Debrecen–Jyväskylä, 2002. 121–126.

A magyar nyelv eredete

A magyar nyelv eredetkérdései (eredmények és kihívások a finnugrisztikában)

0. Bevezetés

Írásomban szeretném röviden vázolni a magyarországi finnugrisztika immár két évszázados történetének főbb eredményeit, valamint a közeljövő kutatási trendjeit, kihívásait és lehetőségeit. (A finnugrisztikát tágabb értelemben az uralisztika helyett is használom, ugyanígy a finnugor nyelvek alatt általában az uráli nyelveket is értem.) Főként a nyelvtudomány oldaláról érvelek. Tisztában vagyok azzal, hogy egy tudomány képviselőjének nem illik más tudományterületeken tévelyegnie, mégis meg kell tennem észrevételeimet a társtudományok eredményeiről, hiszen a finnugrisztika (uralisztika) mára komplex tudománnyá vált, amelyben az irodalomtörténet, a művelődéstörténet, a történettudomány végre felzárkózott a már régen interdiszciplináris keretekben kutató nyelvtudomány, folklorisztika, etnográfia és régészet, valamint a fizikai antropológia kutatóinak élgárdájához. Az utóbbi évtizedekben új részdiszciplínák önállósodtak: népzene-kutatás, néptánc-kutatás, sámánizmus-kutatás, és nagy várakozással tekinthetünk korunk tudományára, a humángenetikára is.

1. Hagyományos területek: a nyelvrokonság bizonyításának módszere

A magyar nyelv finnugor eredetét, a világ nyelvei között elfoglalt helyét már jó kétszáz évvel ezelőtt sikerült megnyugtató módon tisztázni. Noha a finn és a magyar közötti összefüggéseket már a 17. század második felében felvetették (Martinus Fogelius, Michael Wexionius-Gyldenstolpe), a kéziratos feljegyzések a maguk korában nem váltak ismertté. A finnugor nyelvrokonság bizonyítása a 18. század végéig váratott magára. Sajnovics János (1770), majd Gyarmathi Sámuel (1799) latin nyelvű értekezéseikben ekkor rakták le a történeti-összehasonlító nyelvtudomány alapjait, és a 19. század elejének indogermanistái (Jakob Grimm, Franz Bopp), majd ugyanennek az évszázadnak a második felében az újgrammatikus iskola képviselői munkáltak ki a nyelvrokonság bizonyításának módszereit és argumentumait.

Komparáció: Köztudott, hogy bármely két nyelv, még ha azokat a földgolyó legtávolabbi zugában beszélik is, tartalmazhat hasonló elemeket. A hasonlóság származhat egyrészt a nyelvek egyetemes tulajdonságaiból, másrészt egybeesésből, konvergens fejlődésből, amely egymástól függetlenül ve-

zet hasonlóságra, és amely legtöbbször a véletlen műve. Az egymás szomszédságában vagy közelségében élő, főként ugyanazon területen, areában fejlődő nyelvek közötti közvetlen kölcsönhatás jóvoltából a fogalmakkal és tárgyakkal együtt nyelvi elemek is vándorolhatnak egyik nyelvből a másikba. Ennek legnyilvánvalóbb példái a jövevényszavak. A mélyreható areális kapcsolatok a nyelv szókincsén kívül észlelhetők a nyelvtanban is. Mindezek a jelenségek (univerzálék, konvergencia és diffúzió) bármely két nyelv közötti hasonló elemek sokaságát eredményezhetik.

Két nyelv közötti hasonlóságnak azonban lehetnek **nyelvgenetikai** okai is (és ez nem tévesztendő össze a humángenetikával!): az ilyen egyezések mélyebben gyökereznek, mint a fenti három jelenségből adódó hasonlóságok, és úgy magyarázhatók, hogy a vizsgált nyelvek közös ősrre mennek vissza. A **történeti-összehasonlító nyelvészet** azokat a nyelvi elemeket kutatja, amelyek visszavezethetők erre az ún. alapnyelvre. E módszer teremtette meg az elméleti alapot a tudományos etimologizáláshoz. A nyelvrokonság bizonyításának első számú érve eszerint a közös alapszókincs, amelynek tagjai meghatározott, szabályosan ismétlődő különbségek révén egyeztethetők. Ugyanígy szükséges a nyelvrokonság bizonyításához a közös nyelvtani rendszer, majd harmadsorban figyelembe vehetők a tipológiai egyezések is. Ezzel a módszerrel sikerült kétséget kizáróan bizonyítani az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek rokonságát, és ezzel párhuzamosan az uráli/finnugor nyelvcsaládba tartozó rokon nyelvek egymáshoz való viszonyait. A bizonyítottan uráli/finnugor nyelvcsalád tagjait a következő oldalon lévő táblázat tartalmazza.

A nyelvrokonság fokai természetesen különböznek lehetnek. Vannak olyan rokon nyelvek, amelyeket a beszélők jól megértenek (például a skandináv nyelvek, amelyek tkp. egy nyelvnek nyelvjárásai, vagy pl. a szláv nyelvek), de zömmel vannak olyanok is, amelyekről csak a nyelv kutatók tudják kimutatni a rokonságot (szláv–újlatin–germán nyelvek rokonsága, még távolabb a nyugati indoeurópai és a keleti indo-iráni: hindi/urdu, újperzsa stb.). Távoli rokon nyelvek esetében tehát nem a hasonlóságok, hanem a szabályos megfelelések a döntők! A laikusokat természetesen nem könnyű meggyőzni arról, hogy két szó akkor is rokon lehet, ha egyetlen hangjuk sem egyezik (m. *ég* ‘Himmel’ ~ fi. *sää* ‘Wetter’, m. *fa* ~ fi. *puu* id.). Párhuzamot lehet találni az emberi rokonság köréből: a testvérek, sőt az ikrek sem mindig hasonlóak, mégis rokonok.

Az uráli nyelvcsalád

külső név		belső név	összefoglaló elnevezések		
(h)ungarus	~	magyar		ugor	FINNUGOR
vogul	~	manysi	obi-ugor		
osztják	~	hanti			
zürjén (permják)	~	komi	permi	finn-permi	
votják	~	udmurt			
cseremisiz	~	mari	volgai		
mordvin	~	erza, moksa			
lapp	~	számi			
finn	~	suomi	balti finn		
karjalai (karél)	~	karjala, livvi			
izsór	~	inkerikko			
vót	~	vaď'd'a			
vepsze	~	veps			
észt	~	eesti			
lív					
jurák	~	nyenyec	északi	SZAMOJÉD	
jenyiszeji szamojéd	~	enyec			
tavgi	~	nganaszan			
osztják szamojéd	~	szölkup †kamassz †mator	déli		

Rekonstrukció: Fontos felismerés, hogy a nyelv (is) változik. Az évezredek során nemcsak a szavak hangteste, hanem a nyelvtani elemek is megváltoznak, sőt a változások sora kihathat a nyelv típusára is. A történeti nyelvészet az összehasonlítás révén megkísérli kikövetkeztetni a szavak és a nyelvtani rendszerek előzményeit. A rekonstrukció természetes nyelvi alakatok (hangok, toldalékok) kikövetkeztetésére törekszik. A rekonstruktum azonban nem tekinthető tényleges nyelvi elemnek, hanem az etimológiai tudásunk extraktuma, amelynek alapján a nyelvész „látja” a mai tényleges formákat. A leveskockához hasonlítható, amely forró vízbe dobva felidézi a marhahúsleves aromáit, de az igazi levestől és zöldségtől készült étel az igazi! A rekonstrukció ismert eljárás a paleoantropológiában is: néhány csontból nemcsak a csontváz rekonstruálható, hanem megfelelő mennyiségű

lelet alapján akár a test izomzata is. Nem biztos azonban, hogy a neandervölgyi ősember magára ismerne rekonstruált „szobra” alapján.

1.1. Etimológia: történeti-összehasonlító nyelvészet, hangtörténet, alak- és mondattörténet

A 19. században még nem állt a kutatók rendelkezésére elegendő anyag a rokon nyelvekből. Szöveggyűjtés céljából elsőnek Reguly Antal jutott el obi-ugor és mordvin rokonainkhoz. Az őt követő nyelvész, néprajzos, antropológus utazók (Munkácsi Bernát, Pápay József stb.) jóvoltából akkor friss nyelvi anyag került a későbbi kutatók asztalára. A magyarok és a finnek – már az összehasonlító nyelvészet elméletével és a fonetikus transzkripció eljárás gyakorlatával felvértezve – nemes versenyt vívtak az anyaggyűjtésben. (E tekintetben a finnek az orosz birodalom alattvalóiként jelentős előnyre tettek szert.) Ennek alapján lendültek föl az etimológiai kutatások. Noha az etimológiának voltaképpen nincsenek általános érvényű, határozott elméleti alapjai (vö. Aulis J. Joki 1970, Kiss Lajos 1976), az etimológia gyakorlata látványos eredményeket produkált etimológiai szótárak formájában. A magyarországi finnugor etimológiai kutatások a 20. század második felében megjelent két hatalmas munkában tetőztek: *A magyar szókészlet finnugor elemei* (főszerk. Lakó György), majd az *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* (főszerk. Rédei Károly). Ezekkel párhuzamosan a finneknél is nagyszabású etimológiai szótárak jelentek meg. Ezzel szemben szinte teljesen hiányoznak a kisebb finnugor nyelvek etimológiai szótárai, azok pedig, amelyek megjelentek, igen vázlatosak és néhányszor teljesen szakszerűtlenek.

Az alapnyelvi magánhangzók rekonstrukciós vitái a magyarok és a finnek között kompromisszummal végződtek, a mássalhangzó-rendszer rekonstrukciójának néhány részlete vár még tisztázásra. Jelentős eredménynek ítélem, hogy a kisebb előtanulmányok és részletkérdések kidolgozása mellett megkezdődött az egyes kisebb nyelvcsoporthoz, ill. leánynyelvek hangrendszerének fonológiai aspektusú történeti áttekintése. Magyarországi finnugristák munkájaként monografikus feldolgozásra került az obi-ugor vokalizmus története, a mordvin mássalhangzók kialakulása.

Az etimologizálással párhuzamosan hagyományosan a hangtani kutatások részesültek előnyben, de születtek komplex monográfiák hang- és alaktörténeti kérdésekről is: a cseremis nyelvétörténet alapjai, a szamojéd nyelvek története, a permi nyelvek történeti nyelvtana, az obi-ugor nyelvek konsonantizmusa és morfológiája, valamint egy-egy értekezés a mordvin determinatív igeragozás kialakulásáról és az obi-ugor nyelvek történeti fonotaxisáról is. Tüzetes összefoglaló munka született a finnugor nyelvroko-

nítás történeti és kultúrtörténeti háttéréről, fogadtatásáról, irodalmi és kulturális visszhangjáról. Az egyes rokon nyelvek szerkezetét és rendszerét bemutató kresztomátiasorozat jó szolgálatot tett a nyelvtanulásban.

A morfémák hangtestének rekonstruálása mellett sikerült meghatározni a morfémák kapcsolódási rendjét, de paradigmasorok rekonstruálására nem születtek kísérletek. Minthogy szövegek rekonstruálását nem lehet tudományosan megoldani, a szintaxis kérdéseinek vizsgálatára nem volt lehetőség. A nyelvtani elemek összefűzésének tanulmányozásából főleg tipológiai következtetéseket lehetett levonni.

1.2. Areális nyelvészet és nyelvtipológia

A huzamosan egymás mellett élő nyelvekben az érintkezések során évszázados intervallumokban mérve kialakulhatnak olyan egyező vonások, amelyek a nyelv szerkezetében és tipológiai vonásaiban okozhatnak rokonságszerű egyezéseket. A 20. század utolsó harmadában a finnugrisztika figyelme ilyen kérdésekre irányult, pl. a Közép-Duna-vidék nyelveinek kölcsönhatását, a skandináv vagy a balti area nyelveinek egyezéseit, és nem utolsósorban a Középső-Volga-vidék különböző nyelveinek átfedéseit vizsgálták behatóan. A nyelvi kontaktusok kérdései természetesen már korábban is terítékre kerültek, nemcsak a hagyományos nyelvi elemek vizsgálatában, hanem az onomasztikai kutatásokban is. Az areális kontaktusok kérdését sikeresen kapcsolták össze a nyelvtipológiával.

A nyelvhasználatnak a történeti-összehasonlító nyelvésztől különböző másik ága a nyelvtipológia, amely a nyelvek szerkezeti összevetésével foglalkozik abból a célból, hogy megállapítsa egyfelől a nyelvek univerzális vonásait, másfelől azokat a nagy szerkezeti típusokat, amelyekbe a világ nyelvei besorolhatók. Az azonos típusba tartozásból azonban nem lehet következtetni a nyelvek rokon voltára. A tipológiai egyezéseknek a nyelvrokonság bizonyításában legfeljebb negatív szerepe lehet: ha két nyelv nem azonos típusba tartozik, akkor rokonságuk igazolásakor a történeti-összehasonlító módszernek még ezt a körülményt is meg kell tudnia magyaráznia.

1.3. Jelentés

Az *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* rekonstrukciókat ad meg címszóként. Az általános jelentés eredményeit a szójelentések rekonstruálásában kamatoztatták a szerkesztők, mivel a hangalak mellett a jelentést is rekonstruálták. A szemantikai kérdések vizsgálata azonban sohasem tartozott a finnugrisztika preferált területei közé.

1.4. Névtan

Nem tartozik szorosan a finnugor nyelvészeti stúdiumok közé, bár nyelvészeti képzettség nélkül nem művelhető. Személynevek nem rekonstruálhatók a régi korokra, a helynévanyag etimologizálása és tipizálása viszont mindig kedvelt területe volt a nyelvtörténészeknek. Ehhez természetesen szükség van ugyanazokra a hangtörténeti ismeretekre, amelyeket a köznevek eredetének megfejtése közben kell ismernie a nyelvésznek. A helynevek vizsgálatának tágabb értelemben nagy szerepe van a történeti, sőt az őstörténeti kutatásokban is.

1.5. Őstörténet

A nyelvrokonság egy nép történetében egy biztos szálát jelent a múltba. A mi magyar anyanyelvünk finnugor volta azt jelenti, hogy népünk egy részének ősei arról a vidékről költöztek a Kárpát-medencébe, ahol az alapnyelvet beszélő közösség lakott. A 19. század első felétől kezdve kezdték tudományosan, komplex módszerrel meghatározni ezt a területet. A nyelvemlékes kor előtti nyelvtörténeti kronológia két fő forrásból építkezik: a nyelvészetből, továbbá a régészetből. E két tudományág édes testvérek.

A nyelvészeti kronológia relatív. Az egyes alapnyelvi szintek kialakulásának és a leánynyelvek szétválásának egymásutánja hang- és alaktani újítások segítségével határozható meg. Az uráli nyelvcsalád ágainak szétválását, egymáshoz fűződő kapcsolatát ma már megnyugtatóan tisztázták. A relatív nyelvészeti kronológia másik pillérét a különböző nyelvekből kölcsönzött jövevényszórétegek képezik: a finnugor nyelvcsalád esetében az indoeurópai nyelvcsalád jelenti a legfontosabb támpontot. Őseink akkor kerülhettek kapcsolatba az osztatlan indoeurópai alapnyelvvel, amikor az uráli nyelvcsalád már szétvált összamojéd és finnugor ágra; a legrégebbi indoeurópai eredetű jövevényszavak ui. hiányoznak a szamojéd nyelvekből, azaz a szamojéd nyelvek kiválása után kerültek a finnugor alapnyelvbe. Az indoeurópai nyelvcsaládból a finnugor együttélés időszakában különült el nyelvileg az ősiráni (ősárja) ág, amelynek szavai bekerültek a finnugor alapnyelvbe (pl. *fi. sata*, m. *száz*). Az ősiráni nyelvi forma hatása még akkor is tartott, amikor később a finnugor alapnyelv felbomlott ugor és finn-permi ágra, sőt még később a finn-volgai korban is. A finn-permi ág korszakolásában tehát jelentős szerepet játszik az indoiráni jövevényszó-anyag.

A régészet korszakoló szerepe is lehet relatív, hiszen a retrospektív, vizsszakövetkeztető eljárás az egyes régészeti kultúrák egymásutániségét vagy inkább egymáselőttiségét deríti ki, ezeket egymáshoz viszonyítja. Lehet azonban a régészet alapján abszolút kronológiát is kialakítani. A radiocarbon

(C-14) izotóp vizsgálati módszer segítségével ui. elég nagy pontossággal meghatározható egy-egy régészeti lelet abszolút kora. Nagy hátránya a régészetnek, hogy a leletekből – az antropológiához hasonlóan – nem lehet egyenesen következtetni etnikumra és nyelvi hovatartozásra, ezért a régészeti kultúráknak etnikumhoz és nyelvhez kötése igen nagy óvatosságot igényel.

A nyelvészeti argumentumok és a pollenanalízis alapján vázolt Urál-vidéki őshazahipotézis akkor igazolható, ha azon a területen található egy olyan egységes régészeti kultúra, amely összhangba hozható az uráli populációval. Az urál-kámai neolit régészeti kultúra nagyjából fedi a nyelvészeti módszerrel meghatározott őshaza területét. Kimutatható, hogyan alakult ki belőle az a fésűs kerámia kultúra, amely a Kr.e. 3. évezredtől kezdve az Uráltól nyugat felé kezdett terjeszkedni és az időszámításunk kezdetéig eljutott a Baltikumig és benépesítette az észak-oroszországi tajga- és tundra-övezetet. Ez a kultúra egy olyan díszítőtechnikáról kapta a nevét, amely egy fésűszerű tárggyal készített díszítést eredményezett, az agyagedényeken továbbá e népesség totemállatainak, a vízimadaraknak stilizált ábrázolása látható, ezért a finnugorokat képletesen a vízimadarak népének is nevezték. Az ábrázolásoknak elsődlegesen tehát kultikus funkciójuk lehetett, ebből fejlődött az esztétikai, díszítő szerepük, végső soron pedig gyakorlatilag a kerámia alaposabb kiégetését szolgálták. A hiedelmek kutatásának, a kozmogóniának és mitológiának, a folklórnak és a néprajztudománynak is mint társ-tudományoknak ugyancsak fontos szerepe van az őstörténetkutatásban.

Az 1960-as évek magyarországi őstörténeti kutatások és viták eredményei alapján a kérdés nyugvópontra jutott. Az iskolai tankönyvekben ma is nagyjából ez az álláspont található.

1.6. Antropológia

Az embertani típusok vizsgálatára a 19. század közepétől gondoltak. A kutatók a finnugor ősnép antropológiai vonásait azonban nem tudták rekonstruálni, mivel az őshazában élő népesség keverék lehetett. Az 1980-as években a vércsoport-vizsgálatoktól várták a csodát. A nagy érdeklődéssel várt kutatások nem vezettek kézzel fogható eredményekre. A négy vércsoport az Rh-faktorokkal kombinálva arra derített fényt, hogy az emberek vére volta-képpen egyedi vonásokat mutat, a nagy számok statisztikájából pedig nem lehetett látványos áttörést elérni. Napjainkban a humángenetikai kutatásoktól várunk perdöntő eredményeket.

1.7. Kultúrtörténet

Középkori eredetmondáink a szkíta, majd a hun származást hirdették, igaz csak az Árpád-házi királyok, valamint a nemesség származását illetően, a jobbágyság és általában a köznép kimaradt a történetírás lapjairól. Különösen a székelység önazonosságtudatának kialakításában volt nagy szerepe a hun legendának. Később idegen mintára előkerült a bibliai származás gondolata: Noé fiai közül Sém (Szem), Hám (Kam) és Jáfet (Jafet) közül az európai népek Jafetre, és ennek fiaira, Gógra és Magógra vezették vissza eredetüket, de több más bibliai vonal is felmerült, sőt egyenesen Ádám és Éva édenkertje is az őshazajelölt helyek között szerepelt. Akár a dicső, nagy népek leszármazottaiként, akár a bibliai ős utódaiként a magyaroknak is helyük lett a világ népeinek, s főként Európa nemzeteinek a sorában. A nyelv eredetének felfogása tehát egyfajta értékítéletet jelentett bizonyos korokban.

Nem csoda, hogy a magyar nemesi közvélemény ezek után felháborodással fogadta Sajnovics közlését, amelynek jóvoltából Árpád népének letéteményesét olyan népekkel rokonították, amelyeknek nem volt sem múltja, sem jelene, de jövője sem kecsegtetett szép reményekkel. A finnugor rokonság iránti ellenszenv aztán később is meghatározott időszakokban, érzelmi vagy politikai felhangokkal meg-megújult. A 19. század végén Vámbéry támadása a finnugor rokonság ellen „ugor–török háború” néven vonult be a tudománytörténetbe. Vámbéry végül helyt adott Budenz érveinek, és elállt a török–magyar nyelvrokonság hirdetésétől. A nyugati, főként a tengerentúli magyar emigráció körében a sumér és szittya rokonság a legnépszerűbb, bár – főként a székely rovásírás mentén – a török, hun és avar származás kérdése is állandóan napirenden van a sajtóban és médiában. A két világháború között nagyrészt a fasiszmus térhódításának hatására merült fel „a turáni gondolat”, amely a középpázsiai népekkel való rokonságot hirdette, és egész kis hun–magyar–indiai őstörténetet kreált. A 20. század utolsó harmadában a dáko-román kontinuitás aztán ismét felerősítette a finnugor rokonság ellenes hangokat. Az érzelmi és sokszor politikai színezetű mozgalmak főként azokban az időszakokban erősödtek meg, amikor a magyarság önazonosságtudatában zavar és gyengeség mutatkozott. Lelke mélyén minden nép szeretne különbnek látszani szomszédjánál, a szolga uránál vagy a beosztott főnökénél. A finnugrisztikát hol Habsburg-propagandának kiáltották ki mondván, hogy a német Budenzet azért ültették az osztrákok a magyarok nyakára, hogy a veszített szabadságharc után a finnugor hipotézissel letörje a büszke magyarok öntudatát. Napjainkban pedig bolsevik találmánynak bélyegzik a finnugrisztikát, amelynek az volt a célja, hogy a veszített világháborút követő

szovjet megszállás és kommunista diktatúra után a magyaroknak és a Szovjet-unió népeinek testvéri barátságát hirdesse és szentesítse.

2. Kétségek: megdőlt-e a finnugor nyelvrokonság?

A magyar nyelv finnugor eredetét ismét és ismét kétségbe vonják, s mi finnugristák nem mehetünk el szó nélkül nyelvünk finnugor eredetével szembeni, egyre fokozódó és szaporódó ellenséges nézetek mellett.

Kik azok, akik leginkább kételkednek a finnugor nyelvrokonságban? Mindenekelőtt azok, akik nem tudják vagy nem akarják tudomásul venni a nyelvrokonság és a néprokonság közti alapvető különbséget; azok, akik nem látják be, hogy a nyelv (is) változik; továbbá azok, akik nem hiszik, hogy a nyelvészet is egy megtanulandó szakma: a legelvakultabb kételkedők nem rendelkeznek a nyelvészeti kutatásokhoz (is) szükséges legalapvetőbb, egzakt módszertani ismeretekkel sem. A kételkedők sorába tartoznak a) a sok idegen nyelvet ismerők, akik elhítetik magukkal, hogy kompetensek a kérdésben azon az alapon, hogy tudnak nyelveket; b) a külföldön, főleg a tengeren túl élő, főleg nem humán értelmiségi magyarok (mérnökök, orvosok, fizikusok), és hatásukra már a hazaiak is politikai felhangokkal; c) művészek (szobrászok, építészek, művészettörténészek, zenészek) pedig érzelmi indíttatással; d) és sajnos újabban már a fentiek ösztönzésére történelem, sőt magyar szakos tanárok is. Az utóbbi csoport, a tanárok gárdája a legaggasztóbb, hiszen ők azok, akik az iskolai oktatásban a tankönyvektől eltérően félretájékoztatják a tanulókat, sőt a tekintélyelvű iskolában meg is követelhetik tőlük az „új, forradalmi” ismeretek elsajátítását. A média is vevő a szenzációs tanokra, és ami a rádióban vagy a tévében elhangzik, azt „illik komolyan venni”.

A finnugor nyelvrokonság nem dőlt meg és nem is fog megdőlni, hiszen a fent felsorolt uráli/finnugor nyelvek mellett nincs másik olyan nyelv a világon, amelyből ki lehetne mutatni a magyarral közös alapszókinccset és nyelvtani rendszert az összehasonlító módszer bizonyítási kritériumai szerint, ráadásul még tipológiai egyezések tekintetében is megfelelné. A finnugor (uráli) nyelvek rokonsága tudományosan bizonyított tény, a magyar nyelv finnugor volta nem értékítélet, és nem is hit vagy meggyőződés vagy esetleg népszavazás kérdése, ráadásul – szerencsére – nem is ideológiai vagy politikai áramlatok függvénye! Ezzel összefüggésben fontosnak tartanám a tudománytörténeti műveltség fejlesztését és terjesztését az iskolában és a médiában.

3. A közelmúlt tudományos polémiai

A tudományoknak természetesen nem minden tézise örök érvényű, így a finnugrisztikában is vannak vitás kérdések, amelyek új érvek és módszerek segítségével új megvilágításba kerülnek. Az uráli alapnyelv szétválásának kronológiáját tekintve jelentős új eredményt hoztak a finn Jorma Koivulehto kutatásai (vö. összegyűjtött írásai: Koivulehto 1999). A másik vita az ún. családfa-modellről folyik, amely az uráli/finnugor nyelvek kialakulásának menetét és egymáshoz való viszonyát szemlélteti. A családfa-modellt már korábban is kritizálták, és megpróbálták bokorral vagy fésűvel helyettesíteni. A hullámmodell sem újkeletű a rokonsági viszonyok szemléltetésére.

E viták alapján kialakult őshazahipotézisek és kontaktuselméletek eredményei még korántsem kristályosodtak ki, így ezeket még túl korai volna az iskolai tananyagba beépíteni.

A mil레centenárium Magyarországon is ismét reflektorfénybe állította az őstörténeti kérdéseket. A magyar tudósok zöme a hagyományos felfogás mellett érvelt és érvel.

4. Új távlatok és feladatok

Tudományszakunk szerencséjére fő kutatási tevékenységünk nem korlátozódott és nem is fog korlátozódni a dilettáns nézetekkel való vitákra. Egy biztos: új rokon nyelveket már nem fedezhetünk föl, régi, finnugor írásos dokumentumok fölbukkanása sem várható. A romantikus, hagyományos és a purista, csak leíró vagy összehasonlító nyelvészeti finnugrisztikán túl a szocio-ökológiai finnugrisztikával is számolni kell, amely pl. a finnugor nyelvek eltűnését és e népek asszimilációját vizsgálja, de feladatunknak kell kitűzni azt is, hogy a veszélyeztetett, a kihalás szélén élő vagy vegetáló kisebb finnugor népek tudatára ébredjenek anyanyelvük és kultúrájuk értékeinek, hogy nekik is szükségük, sőt joguk van arra, hogy anyanyelvükön tanulhassanak, művelhessék a tudományokat, intézhessék ügyeiket és gyakorolhassák vallásukat. A finnugrisztikának tágabb értelemben fel kell vállalnia ezt a jószándékú politikai szerepet is, és tanácsokkal, tapasztalatok átadásával egyengetni a kisebb finnugor népek útját emberi jogaik érvényesítéséhez.

A következőkben vázolom a lehetőségeket és teendőket a közeljövő finnugrisztikai kutatásaiban.

4.1. Fonotaxis és morfoszintaxis

A hagyományosnak számító hangtani és etimológiai szintézisek után még tovább kell kutatni a fonémakapcsolódás leíró és történeti aspektusait. A morfémakapcsolódások történeti vetületei jó eredményeket ígérnek a szóalakok formálódásának tisztázásában. Az *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* és az *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* kijelölték az irányt az egyes rokon nyelvek etimológiai szótárainak összeállításához, így készül már a mordvin és a lapp etimológiai szótár, de szükség volna a permi nyelvek és a cseremisz szóanyag etimológiai szintéziseire is. Ezek olyan szakterületek, amelyekhez nem feltétlenül kell anyanyelvi kompetencia, ám annál nagyobb szakmai tudás szükséges. E tekintetben még a középnyagyságú rokon nyelveink anyanyelvi kutatóihoz képest is jelentős előnnyel rendelkezünk.

4.2. Új nyelvészeti irányzatok (tipológia, univerzálékutatás, areális nyelvészet, valenciaelmélet, kognitív nyelvészet, konceptuális szemantika stb.) alkalmazása

A modern nyelvészeti irányzatok alkalmazása csak részben történt meg a finnugor nyelvek kutatásában. A magyar, finn és észt anyanyelvű kutatók e téren igen szép eredményeket értek el, és várható, hogy a közepes finnugor nyelvek kutatói is felzárkóznak az anyanyelvi kompetenciát igénylő munkához. Itt mindenképpen nemzetközi összefogásra lesz szükség. Az önálló államisággal nem rendelkező finnugor nyelveket szinte napjainkig csak úgy tanulhattuk, hogy a nyelvi adatok bizonyító anyagot szolgáltatassanak a nyelvhasználatához. Az oroszországi rokon népek elérhetősége ma már csak pénz-kérdés. Az említett kresztomátiasorozat mellett már most égető szükség lenne modern, gyakorlati nyelvkönyvekre, amelyek révén, gyakorlati nyelvismere-
retekkel felvértezve utazhatna ki a gyűjtő nyelvész-kutató a terepre. Ör-
vendetes kezdeményezés az erza-mordvin nyelvkönyv és a votják nyelvkönyv.
Legalább zürjén és cseremisz nyelvkönyvet is össze kellene állítani, de
horribile dictu nem lenne baj, ha születnének vogul és osztják vagy akár
szamojéd nyelvkönyvek is. Mindehhez természetesen fel kellene használni a
kontrasztív nyelvészet eredményeit és kidolgozni a kontrasztív nyelvtanokat
a magyar és a kisebb finnugor nyelvek viszonylatában. A szemantikai viz-
sgálatok terén, valamint a finnugor onomasztikai kutatásokban is ígéretes
eredmények várhatók. Kíváncsnak tartom a nyelvtipológiai vizsgálatok
megélénkülését, és a tudománytörténeti kérdések továbbgondolását is.

Nagy előrelépés lenne, ha folytatódna az ösztöndíjas és kutatócsere. Fon-
tos lenne, hogy fiatal, különböző finnugor anyanyelvű kutatók és tanáraik hosz-

szabb időt tölthetnének magyarországi egyetemeken, ahol megtanulnának magyarul, és a magyaron keresztül megismerkednének a kognitív nyelvészet, a konceptuális szemantika, a valenciaelmélet stb. alkalmazásával).

4.3. Számítógépes adatbázisok kialakítása

Korunk munkaeszköze, a szövegszerkesztő, a szkennerek; a táblázatkezelő és az adatrendező programok alkalmazása már megkezdődött. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében az UEW anyagának statisztikai feldolgozását elvégezték, a Széchenyi-terv keretében pedig megkezdődött a komplex urallisztikai adatbázis kialakítása is. Készülnek a morfológiai elemző programok a kisebb finnugor nyelvekre. Ennek a generációnak a feladata, hogy a latin mellékjeles és a cirill betűs szövegek egyaránt szkennelhetők és gépileg elemzhetők legyenek. A kutatók ezúton szinte korlátlan anyagmennyiséghez juthatnának, bővíthető alak- és tőtárak születnének, amelyeknek alapján fonémastatisztikai, fonotaktikai, lexikai, morfológiai, szintaktikai és képzőtanulmányok készülhetnének. Az adatbázisokat természetesen nem kellene könyvformában megjelentetni, hanem „csak” a kutatóhelyek gépi kompatibilitását kell kialakítani és az elektronikus hozzáférést kell biztosítani. Az oroszországi kisebb finnugor nyelvek kutatása szempontjából egy ilyen bővíthető adatbázis-rendszer hatalmas, szinte kiapadhatatlan forrást jelentene. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a számítógép nem módszer, hanem csak eszköz a tudományos munkában!

4.4. Terepmunka nemzetközi összefogással

A „hozott anyagon” kívül elengedhetetlen a helyszíni terepmunka is. A jelenlegi oroszországi körülmények között ez nem jár kisebb áldozatokkal, mint a 19–20. század fordulóján. Bízunk benne, hogy a nyelvrokonainkhoz történő kiutazás valamikor csak egyszerű rutinművelet lesz!

4.5. Az irodalmi nyelvek

Közismert tény, hogy a legtöbb oroszországi kisebb finnugor rokonunk az orosz többség szorításában vergődő minoritást képez. A jelenlegi körülmények ismeretében utópiának tűnik, hogy valamikor e kisebbségi nyelvek az orosz mellett második működő államnyelv rangjára emelkedjenek. Az erre való igény talán nyelvrokonaink értelmiségi rétegeiből is hiányzik, hiszen sokszor találkozunk olyan finnugor házaspárokkal, akiknek gyermekei egy szót sem tudnak anyanyelvükön, csakis oroszul beszélnek. Elég bizarrnak tűnhet az a szituáció, amelyben egy külföldi, aki mondjuk Magyarországon egy gyakorlati nyelvkönyvből megtanul erza-mordvinul, valamelyik szaransz-

ki boltban ezen a nyelven kíván kommunikálni. Ez nemcsak a kisebbségi lét kiszolgáltatottságából és érzetéből származik, hanem egyszerű, praktikus oka van: nincs kiművelt irodalmi nyelv, amely alkalmas lenne – a hétköznapi társalgási szituációkon túl – szolgálni a közösséget az oktatás, a tudomány, az állam- és közigazgatás, valamint a jog terén. A nyugat-európai nemzeti nyelvek születésében jelentős szerepe volt a bibliafordításoknak, amely szükségessé tett mindenütt egyfajta nyelvújítási tevékenységet. Az első finnugor nyelvű evangéliumfordítások az 1820-as években készültek, ezeket követték a századforduló fordításrevíziói, valamint az evangéliumokhoz kapcsolódó újszövetségi részek fordításai vagy tartalmi kivonatai. A szovjet korszakban ezek a művek a tiltott könyvek listájára kerültek. Az 1990-es években finn és svéd kezdeményezésre megindult a munka, több oroszországi finnugor kolléga elárulta baráti beszélgetés közben, hogy benne van a fordítói gárdában. Ennek eredményeképpen született egy egységes, a gyermekek számára készített fordítás mind az ó-, mind az újszövetségi könyvekből az oroszországi finnugor nyelveken. A kis falvakban a gyerekek ma is finnugor anyanyelvüket sajátítják el először, tehát hozzájuk kell eljuttatni anyanyelvükön a bonyolult, nehezen felfogható bibliai szövegeket. Ehhez szívós és tudatos nyelvújító munkára van szüksége a fordítóknak, hiszen orosz terminológiával nem operálhatnak még ebben az életkorban. A finnek, észtek és mi magyarok már végigjártuk ezt a göröngyös utat, így tapasztalatainkat készek vagyunk átadni finnugor testvéreinknek. A nyelvészeti terminológia kidolgozása már megindult, és tervezzük a finnugor bibliafordítások, és ilyenformán az irodalmi nyelvek történetének kutatását is.

Tágabb értelemben ide kívánczik az a megjegyzés, hogy a kisebb finnugor népek irodalmának kutatását is az illető finnugor nyelven született szépirodalmi művek alapján célszerű folytatni.

4.6. Kiadványok és rendezvények

A publikációs lehetőségekre az utóbbi időkben nem lehet panasz, hiszen a tudományos munkák javarészának megjelentetésére meg lehet teremteni az anyagi feltételeket. A finnugrisztika szakfolyóirata, a Nyelvtudományi Közlemények ismét rendszeresen megjelenik, a debreceni és a szegedi egyetemek aktáit is évente publikálják. Az ELTE és a Szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola sorozatai imponáló tempóban látnak napvilágot, és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem is megindította finnugrisztikai sorozatát. Igen fontos lenne, ha a doktori értekezéseket sem az egyetemek vagy az Akadémia kéziratárának pora lepné. Fiatal kutatók szép számmal vannak, és várható, hogy számuk az évek során növekedni fog. Bátorításra, biztatásra, buzdításra és

egy kis odafigyelésre lenne csak szükségük ahhoz, hogy ők szerepeljenek a (nemzetközi) konferenciákon, előadásaik megjelenjenek, majd a rendszeres kutatáshoz hozzászokva eredményeik legjavát nemzetközi publikációs fórumokon is közlétegyék.

A nemzetközi kutatás koordinálásában az eredmények mérésében értékesnek bizonyultak az öt évenként megrendezett nemzetközi finnugor kongresszusok, amelyeken a nyelvészek mellett hagyományosan néprajzosok, folkloristák és népzene kutatók, irodalomtörténészek és fordítók, valamint történészek és régészek is részt vettek. 2005-ben Joskar-Olában, a cseremiszek köztársaságában (Mari El) rendezik a tizediket. 2010-ben, amikor a rotáció elvét követve ismét Magyarországra lesz a rendezés joga és kötelezettsége, komoly erőfeszítésekbe fog kerülni a mozgalom megújítása. A kongresszusi elvek modernizálására mindenképpen szükség lesz, és ez már a fiatalabb generáció bölcs belátására hárul.

5. A magyar nyelv eredete a modern tudományok tükrében

5.1. Nyelvrokonság és néprokonság

Egy nép nyelvének története őstörténetének fontos és stabil része, de nem egésze. A finnugor eredetű magyar nyelv folyamatos megőrződését két és fél ezer éven át az tette lehetővé, hogy, hogy „az eredeti magyar etnikum mindig alapvetően töretlen folytonosságban élt, és ezt a nyelvet mindig számottevő mennyiségű, alapjaiban önálló történeti: gazdasági, kulturális, társadalmi létű népi tömegek vitték tovább” (vö. Benkő 1997: 167). Az a finnugor nyelvi forrás, amely a különváláskor és a vándorlások kezdetén néhány cseppel megindult, az idők folyamán patakká, majd széles folyóvá duzzadt, mígnem jelenlegi helyét elérve hatalmas tóvá szélesedett: Európa 15. legnagyobb nyelve. Ennek a folyamatnak a forrásig való visszakövetése a magyar nép egy részének biztos történelmét jelenti. Futása közben e folyóba számos patak és folyó torkollott, az idegen hatások azonban a nyelvtani szerkesztés tekintetében alapvetően nem változtatták meg nyelvünket; a változások legfeljebb a szókincsben jelentkeznek.

Az anyagi kultúra forrásainak kinyomozása bonyolultabb feladatot jelent. Új tárgyak, fogalmak befogadására a magyarság mindig nyitott lehetett. Ha egy nagyobb közösség befogad például egy fazekas családot, amely szép, új használati tárgyakat, díszítést honosít meg, a tárgyi környezet gyorsan megváltozik, ugyanakkor nyelvileg néhány tucat szón kívül más innováció nemigen történik. Ugyanígy közkezdve válhat egy-egy mítosz vagy mesemotí-

vum, egy-egy szép melódia is szájról szájra vándorol, de a nyelv kevésbé érzi meg e változásokat. A régészeti leletek retrospektív vizsgálata alapján hasonlóképpen elég messzire mehetünk vissza a magyarság történelmében. A szellemi kultúra kialakulásának felderítése viszont körülményesebb. Egy-egy nagyobb közösséggel való kapcsolatok kétségkívül más irányba viszik a magyarság történelmének szálait. Az eredeti neolitik finnugor kultúra már az ugor korban átváltozott nomád lótarassá, majd nomád állattartó, végül letelepült földművelő életmóddá. Az animisztikus finnugor hiedelemvilágból sem maradt semmi, helyébe léptek a táltosok, majd a honfoglalás után a nyugati kereszténység teljesen kiszorította és elhomályosította az ún. ősvallás nyomait is. Finnugor dallamokat nem is sikerült rekonstruálni, a legrégebb pentaton és kvintváltó dallamkincsünk is legfeljebb a vándorlások utolsó fázisából való. A népszokások kutatása természetesen igen fontos terület, ám a paprikáscsirke receptjéből, a szőlőlugasok futtatásából, a búboskemencék formáiból messzemenő őstörténeti következtetések nem vonhatók le. Ezekből a magyar nyelvnek japán, ujjur stb. nyelvrokonságára semmiképpen nem lehet következtetni. A nyelvrokonságot nem szabad összemenni a népek, anyagi és szellemi kultúraformák rokonságával. A nyelv változásai lassabban, több generáció életében lassan és fokozatosan mennek végbe. Nem lenne életképes az a közösség, amelyben a nagyszülő nem értené meg unokáját és fordítva.

5.2. Humánogenetika

Az emberi gének ezzel szemben keverednek. Egy-egy idegen ember génei egycsapásra megváltoztathatják egy család utódainak genomját. Az emberek és populációk genetikai rokonsága nem azonos a nyelvek genetikai összefüggéseivel. Az előbbi a néprokonság, az utóbbi a nyelvrokonság. A gyerekek vagy az egyik, vagy a másik nyelvet, esetleg mindkettőt elsajátítják, huzamosan keveréknyelv azonban nem jön létre. Korunk tudománya, a humánogenetika egy nép őstörténetének sok megválaszolatlan kérdésére adhat választ, legalábbis ezt reméljük. Az anyai ágon öröklődő mitochondriális DNS alapján kimutathatók a genetikai összefüggések.

A humánogenetikai DNS-vizsgálatokkal szemben nagy az elvárás. A jelenlegi genetikai kutatások kitűnően alkalmazhatók az apasági vizsgálatban, a kriminalisztikában, sőt sikerült megtalálni az öztali jegkorszaki múmia egyenesági leszármazottját is Angliában. Sok és megbízható anyagra lesz szüksége a kutatóknak ahhoz, hogy nagyobb populációk rokonságát is kimutassák. A kapott eredményeket a nyelvészeknek tovább kell elemezniük és értelmezniük, hiszen mindenki előtt nyilvánvaló, hogy a génekből nyelvi

hovatartozásra nem lehet következtetni. A gének legfeljebb az egyedek azon képességét garantálják, hogy az egyetemes emberi logikai és kommunikációs rendszert, amit nyelvnek nevezünk, el tudják sajátítani. Azt, hogy melyik nyelvet vagy nyelveket sajátítja el egy gyermek, már nem örökítik, ez már az egyén szociális környezetének a függvénye.

5.3. A nyelvrokonság és a számítógép

Az egyes nyelvek egymáshoz való viszonyát már számítógépes algoritmusokkal is megkísérelték bizonyítani. A számítástechnika egzaktságához nem férhet kétség, csak hogy minden attól függ, mit táplálunk be a gépbe és mire vagyunk kíváncsiak. Az egzakttság ellenére nagy a csúsztatás lehetősége. Félő, hogy olyan típusú eredmények jönnek majd ki, mint bizonyos Biblia-vizsgálatokból...

5.4. A globális kor kihívásai egy nemzeti tudománynak

Manapság a tudomány művelésére, a tudományágak zömére a globális kérdések felvetése és az interdiszciplinaritás mint a kérdésekre adandó válaszok keresésének útja jellemző. Ez áll a finnugrisztikára is. Ilyen kérdések az uráli nyelvcsalád felbomlása és a leánynyelvek fejlődésének útjai. Ezekből a világ nyelveinek általános fejlődési tendenciáira vonhatók le tanulságok. E kérdéskör szerves folytatásának kínálkozik a magyar nyelv kialakulása és fejlődése. A magyar nyelv közel háromezer éves önálló fejlődéstörténetével az Európában jelenleg beszélt nyelvek között az egyik legősibb nyelvnek tekinthető, amely amellettt hogy finnugor voltában megtartotta ősi szerkezetét, plasztikusan igazodott a mindenkori kommunikáció támasztotta szükségletekhez. A nyelvújítás, nyelvtervezés és -fejlesztés kérdéseiben a magyar (finn és észt) nyelvújítás tapasztalatait felajánlhatjuk az oroszországi kis finnugor népek irodalmi és nemzeti nyelveinek kialakításához, hiszen az Európai Unió egyik fontos feladata a kis lélekszámú népek és kultúrájuk megőrzése. A globalizációnak és integrációnak emellett nyelvészeti, kultúrantropológiai, sőt aktuálpolitikai vonatkozásai is lehetnek. A nyelvi technológiák alkalmazása, az informatika külön kihívást jelent a finnugrisztikának. E téren is vannak teendőink és kötelezettségeink.

Egyetlen fizikai vagy csillagászati probléma sincs predesztinálva arra, hogy éppen egy magyarországi kutató oldja meg. Ugyanakkor egy finnugrisztikai kérdés vizsgálata magától értetődően magyar (vagy más finnugor anyanyelvű) kutatóra vár, hiszen számunkra adott a tudományos apparátus, amely ezeket a kutatásokat lehetővé, s ezzel köteleességünkkel teszi. A finnugor népek képviselői a magyarokra mindig külön figyeltek, de ritkán

nézhettek föl ránk. A mi nemzeti tudományunk és a tágan értelmezett finnugrisztikánk eredményei ma is tiszteletnek örvendenek náluk. Ezt hatékonyan meg kellene őriznünk.

6. Összegzés

Előadásomat annak tudatában állítottam össze, hogy a finnugrisztika komplex diszciplína, és legbiztosabb pillére a nyelv. Mi magyarok a magyart tartjuk anyanyelvünknek, tehát finnugor nyelven beszélünk, ez egyúttal a Magyar Köztársaság hivatalos, nemzeti nyelve. A magyarság történetének egyik biztos szála, amely a nyelv finnugor (uráli) eredetének vizsgálatával vezet vissza a legtávolabbi múltba. A nyelvrokonság azonban nem azonos a néprokonsággal, a nyelv története tehát nem azonos a nép történetével. A nyelvészeti kutatás mellett a társtudományok kutatóinak figyelmet kell fordítaniuk még az anyagi kultúra (régészet, néprajz) és a szellemi kultúra (folklór, mitológia, zene stb.) kialakulásának mozzanataira, és nem utolsósorban a biológiai előzmények kutatására, így figyelembe kell vennünk és nyelvészetileg értelmeznünk kell a humángenetika eredményeit is.

Bár a visszapillantó tükör torz és kusza képet mutat, nem kell megijednünk attól, hogy a teljes valóság talán sohasem ismerhető meg tisztán. Optimistán kell előre tekintenünk, mert nincs szégyellnivalónk. „Halszagú” finnugor rokonaink egy része (finnek, lappok) már csaknem egy évtizede tagjai az EU-nak, és várnak bennünket is, hogy lobbit alkothassanak velünk az indoeurópai népek tengerében. Nem kell tehát attól félnünk, hogy keleti származásunk miatt leszünk az Unióban másodrangú állampolgárok. Nem a múltunk meghamisításával vagy megmásításával kell megszépítenünk származásunkat. Nem érdemes önazonossági tudatunkat mesevilágba andalítani. Nem szabad elfelejtenünk, hogy finnugor nyelvünk két és félezer éve átsegítette őseinket a vándorlások rögzös útjain, és talán ez az egyetlen és legősibb örökségünk, amely híven mutatja, kik voltunk, kikkel találkoztunk az úton, mit tanultunk az idegenektől. Inkább csodálkozzunk azon, hogy anyanyelvünk fennmaradt a Kárpát-medencében is, nyilván azért, mert életképes, használható kommunikációs eszköznek bizonyult minden időben, és mindig képes volt megújulva felnőni legfőbb feladataihoz. A mostoha történelmi körülmények között is megmaradhattunk magyar anyanyelvűnek, és nem jutottunk az egyesek által írigyelt „dicsőbb” népek (szkíták, szarmaták, hunok és avarok stb.) sorsára, akik korábban ugyanitt szinte nyomtalanul elenyésztek. Magyar nyelvünk fenntartása nélkül ma már talán azt sem tudnák Európa népei, ki is volt és hogyan is nevezte magát a nyugati forrásokban felbukkanó és a hunokkal azonosított *hungarus* nép.

A tudomány képviselőinek – és itt nemcsak a nyelvészekre gondolok – kiemelkedően fontos szerepük van abban, hogy segítsenek a megismerésben, az előítéletek lebontásában, s ezáltal megakadályozzák, hogy a tudományt ideológiák, hamis tudatok alátámasztására lehessen fölhasználni. (Vö. Pusztay 1995: 51.)

A valódi nemzeti öntudat ma már sehol sem működik valódi nemzeti tudományok és ezek eredményeinek a társadalom tudomására hozatala nélkül. Mi sokszor tanulhattunk volna a rokon népektől. Finn és észt vonatkozásban ma ismét ez a helyzet, mert nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ezek a társadalmak éppen nemzeti tudományaik fejlesztése, a közművelődéssel történő összekapcsolása révén őrizhették meg vagy vívhatták ki szabadságukat. E népekkel való rokonságunkat nem szégyellnünk, hanem fokozottan ápolnunk kell!

A finnugor kutatásokban főleg a finnek és a magyarok nemes versenyt folytattak a kezdetek óta. A terepmunkában sajnos – a kezdeti sikerek után – alulmaradtunk, hiszen a finn kutatók mint a cári Oroszország alattvalói könnyebben eljutottak a kisebb finnugor népek lakóhelyére. Később, amikor kedvezményezettek lehettünk volna, sajnos a Szovjetunióval sem sikerült olyan kapcsolatokat kiépíteni, amelyek keretében a szakembereink eljuthattak volna a rokon népekhez. A 90-es évek nyitása révén sikerült megszervezni néhány kutatóutat, ám megfelelő állami támogatás híján a pénzforrásaink elapadtak. Szűkebb szakmánk nincs kedvezményezett helyzetben, s ez táptalajt ad a tudománytalan nézetek terjedésének. Remélem és kívánom, hogy szakmánknak sikerüljön kilábalnia hazai marginális helyzetéből. A finnugrisztika marginális helyzetének megszüntetéséhez tudatosítani kell, hogy ez nem csupán a finnugor rokon nyelvekkel és népekkel foglalkozó tudományág, hanem szűkebb értelemben része az egyetemes nyelvtudománynak, tágabb értelemben pedig a modern kulturális antropológiai tudományoknak.

A közeljövő feladata lesz a régmúlt hagyatékát előítéletek nélkül ismét részekre bontani, elemezni, értékelni, átértékelni, s ennek alapján komplex módon, ismét több tudományág összehangolt tevékenységével új szintézist teremteni...

Irodalom

Benkő Loránd 1997: A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik. In: Kovács László és Veszprémy László (szerk.): Honfoglalás és nyelvészet. Balassi Kiadó, Bp. 163–176.

- Carpelan, Christian et al. (ed.) 2001: Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archeological Considerations. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 242, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Domokos Péter 1998: Szkítiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban. 2., átdolgozott kiadás. Universitas Kiadó, Budapest.
- Hajdú Péter 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó, Bp.
- Hajdú Péter 1981: Az uráli nyelvészet alapkérdései. Tankönyvkiadó, Bp.
- Honti, László 1995: Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache. CIFU–8/I. H. Leskinen, ed. Jyväskylä: Moderatores, 53–82.
- Honti László 2000: Az uráli/finnugor „ősnyelv”-ről. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. Bp.
- Janhunen, Juha 1999: Euraasian alkukodit. Pohjan poluilla: Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan. P. Fogelberg, ed. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki. 27–36.
- Joki, Aulis J. 1970: Az etimológiai kutatás mai helyzete. Magyar Nyelv 66: 4–12.
- Kiss Lajos 1976: Az etimológiai kutatások újabb fejlődése külföldön. Nyelvtudományi Értekezések 89. Akadémiai Kiadó, Budapest. 27–47.
- Koivulehto, Jorma 1999: Verba mutuata. Quae vestigia antiquissimi cum Germanis aliisque Indo-Europaeis contactus in linguis Fennicis reliquerint (ed. Klaas Ph. Ruppel). Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 237. Finnisch-Ugrische Gesellschaft, Helsinki.
- Laakso, Johanna–Grünthal, Riho 2001: A finnországi finnugrisztika helyzete és jövője. (Vitaindító. 2001. márc. 15.) Helsinki.
- Nemeskürty István 2002: Mi történt velünk? Szabad Tér, Bp.
- Pusztay János 1977: Az „ugor–török háború” után. Magvető Kiadó, Bp.
- Pusztay János 1995: Nyelvrokonság és nemzeti tudat. Dissertationes Savarienses. Savaria University Press, Szombathely.
- Rédei Károly 1998: Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. In: Magyar Őstörténeti Könyvtár II. Balassi Kiadó, Bp.
- Róna-Tas András 1978: A nyelvrokonság. Gondolat, Bp.
- Veres, Péter 1996: The ethnogenesis of the Hungarian people. Problems of ecologic adaptation and cultural change. Occasional Papers of Anthropology 5. Bp.

Megjelent:

***Folia Uralica Debrececiensia* 10. Debrecen, 2003. 107–126.**

1. Keletkezéselméletek: az ősrobbanástól a magyar nyelvig

Mítosz. A Biblia volt az egyetlen mérvadó forrás a polgári és ipari forradalom korszakáig. A bibliai teremtéskönyvek írják le részletesen a világ születését, az első emberpár teremtését, majd a további történetekből kiderülnek az emberi populációk kialakulásának részletei is: a vízözön legendájából ki-sejlik az emberi nem csaknem totális pusztulása, majd Noénak és családjának megmenekülése. Tényként kezelték a bábéli nyelvzavart, amely magyarázatát adta a nyelvek sokféleségének. A Noé-legenda lett az alapja a sémi, hámi és egyéb nyelvcsaládok kialakulásának. Noé fiai lehetek az ismert népek és nyelvek ősatyjai: Sém a sémi, Hám a hámi, Jáfet pedig a többi nyelvcsoporthoz. Ez utóbbit főként a legismertebb és legelterjedtebb nyelvcsalád, az indoeurópai elődjének tartották. A többi, kevésbé ismert nyelvet is természetesen Jáfet utódai örökölték. Ebből következik, hogy minden valamire való nép ilyen bibliai eredettel kapott „polgárjogot” a történelem színpadán, közöttük a magyar (és a finn) is. Különösen előnyösnek tűnt a magyarokat az indo-iráni szkítákon, valamint a történelem ködéből előtűnt hunokon keresztül ehhez az ághoz kapcsolni. A magyar nép és nyelv eredetmítosza ilyenképpen természetes szálakkal kapcsolódott ehhez a sémához.

Tudomány. A világ keletkezésének bibliai modellje a geocentrikus világkép összeomlásával és a heliocentrikus világkép bizonyossá válásával már a 16. században megrendült. A 20. században azután Einstein relativitáselmélete, a kvantumelmélet, az asztrofizika kialakította a táguló világegyetem evolucionarista hipotézisét, amely végül ma már az ősrobbanás elméletében csúcson állt ki. Megjegyezzük, hogy a modern asztrofizika „big bang” hipotézise és a bibliai „legyen világosság” megfogalmazás között filozófiai/teológiai már elenyészik a különbség. A herakleitoszi *panta rhei* vargabetűkkel a 19. század elejére eljutott a hegei spirál. Ezek a forradalmi hipotézisek nem lehettek hatás nélkül az ember és a nyelvek eredetének magyarázatára: a 19. században fellépett Darwin, aki a fajok eredetének magyarázatára megalkotta evolúciós elméletét. Ennek, valamint a polgári és az ipari forradalomnak a következtében a figyelem egyre inkább a társadalmi tudatformák, köztük a nyelvek keletkezésének és fejlődésének irányába fordult.

Tanulság. A társadalomtudományok önálló tárgy és módszer birtokában fejlődésnek indultak, ennek megfelelően a nyelvtudomány is önálló státuszt

követelt meg. A nyelvtudomány is olyan diszciplína, amely tárgyát nem veszi változatlanak, eredményeit pedig – a többi tudományághoz hasonlóan – az újabb döntő argumentumok felbukkanásával revideálhatónak tartja. Minden tudományban vannak cáfolhatatlan eredmények, amelyeket el kell fogadni: ilyen például az anyag- és energia-megmaradás elve, a biológiai sejtelhalás, a heliocentrikus hipotézis. Noha ez utóbbi ellentmond a látszatnak, soha nem fog megdőlni. Ezeket, a tudományszakok kétségbevonhatatlan eredményeit tartalmazzák az iskolai tankönyvek, és minden tanult embernek illik elfogadni akkor is, ha matematikai bizonyítását csak a szakemberek képesek elvégezni. A nyelvtudományban – noha a látszat itt sem segít – ilyen a magyar nyelv finnugor/uráli származásának tétele. A szakemberek, s hozzájuk kellene sorolnunk a magyar és történelem szakos tanárokat is, ennek a származásnak a bizonyítását tanulják, és – legalábbis tanulmányaik során – elfogadhatónak is tartják. Az alaptétel megdönthetetlen. A finnugor/uráli nyelvek összetartozásának, szétválásának, önálló fejlődésének részleteiben a szakemberek természetesen folytatnak vitákat.

2. A magyar nép és nyelv. A fentiekből kiderül, hogy a magyarságra és a magyar nyelvre természetesen hiába keresnénk konkrét utalást a Bibliában. Legkorábbi forrásaink, Anonymus és Kézai írásai, gestái természetesen részletesen foglalkoznak a magyarság történetével, származásával, az ún. eredetmondákkal. Ezek a történeti források döntően hatottak a magyarság önazonosság-tudatának formálódására.

Közhelynek számít, hogy a gestáíró Anonymus, aki az ismeretlen, ún. ősgestára támaszkodott, és a szkítiai (szittyai) származást hirdette, megjegyezte, hogy a magyar folklórban (jokulátorok csacska énekei és meséi) más elképzelések is vannak. A Szcítia tkp. helynév, amelynek „első királya Magóg volt, a Jafet fia, és az a nemzet Magóg királyról nyerte a magyar nevet. Ennek a királynak az ivadékból sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király... Hosszú idő múlva pedig ugyanezen Magóg király ivadékból eredt Ügyek, Álmos vezér apja...” Szkítia a távoli délorosz sztyeppét jelöli, ahol a ősiráni (indoeurópai) népek: kimmeriek, szkíták, szarmaták (később alánok) nomadizáltak. Anonymus így a magyar nép keleti származását tényként közli. Noha bőségesen közöl helynév-etimológiákat, a nyelv hovatartozásával nem tud mit kezdeni.

Kézai veti fel legmarkánsabban, hogy a magyarok a hunok leszármazottai. Mégpedig olyanformán, hogy Jafet unokájának, Nimródnak (ez kitaláció!) a leszármazottai a hunokkal együtt. Kálti Márk visszatér a Jáfet–Magóg genealógiához (vö. Nagy Károly 2003: 39). Magógot Magorra cseréli, így máris

megkapjuk az ismert képletet. Az Anonymus utáni krónikákban hangsúlyozott „hun–magyar rokonság (vagy azonosság) hite meggyökeresedett, és a csírázó nemzeti tudat alappillére lett” (vö. Nagy Károly 2003: 41). A nyugati források a magyarokról (hungarusok) mindenestre azt tartották, hogy a hunok tértek vissza Közép-Európába.

A magyarok keleti származásának tudata, s az a gondolat, hogy az ősi szállásterületeken (Magna Hungaria) maradtak magyarok, készítette Julianust, Gerhardust és társait a híres expedíciójukra a Volga-vidékre. Jóval később, a hun legendák hatására alakították ki a székelyek Csaba-motívumát.

3. A nyelvhasonlítás kezdetei. A nyelvek lényegi megismerését a nyelvhasonlítás kezdetei jelentették a 17. században. Ez kezdetben a nyelvek és rendszerek egybevetését jelentette. Kezdetben főleg a héber, majd szanszkrit, görög, latin nyelvekre irányultak a kutatások, ezután új nyelvek felfedezésére, leírására, többnyelvű szótárak publikálására, összevető grammatikák megjelentetésére került sor. Például Szenczi Molnár, Martin Fogelius munkásságára (17. sz.), Leibniz (18. sz.) koordinátori szerepére kell gondolnunk. „A nyelvhasonlítás tudományának második, igazi forradalma, pontosabban: forradalomsorozata azonban a XVIII. század végétől, de inkább a XIX. század első harmadától, Humboldt fellépésétől keltezhető” (vö. Hegedűs 2003: 35). Kitűnő összefoglalást találunk arra nézve, mit gondolt a külföld nyelvünkről és származásunkról Hegedűs monográfiájában; a hunok, szkíták, törökök, tatárok, perzsák nyelvével, sőt a szlávval és a némettel is rokonították (vö. Hegedűs 2003: 67–87).

A tudományos összehasonlító nyelvészet magyar úttörőinek, Sajnovicsnak (*Demonstratio* 1770) és Gyarmathinak (*Affinitas* 1799) munkássága közismert. A finnugor/uráli nyelvrokonságot már ők bizonyították. Ez a felfedezés erősen megosztotta és a mai napig megosztja a magyarországi közvéleményt.

Jegyezzük meg, hogy az összehasonlító módszer három alappillére, a nyelvrokonság bizonyításának három közismert kritériuma a következő: a) közös alapszókincs, amelynek tagjai szabályszerűen felelnek meg egymásnak; b) a nyelvtani rendszer egyezései, nagyjából hasonló hangmegfelelések alapján; c) közös tipológiai vonások. Az összehasonlítás kezdeteiből kinőtt tudományos elmélet és módszer kifinomulásával bizonyítást nyert a finnugor nyelvcsalád összetartozása. Ugyanezzel az eljárással bizonyították kétséget kizáróan az indoeurópai nyelvcsalád, továbbá a török nyelvek összetartozását. Mindazok a nyelvek, amelyek együttesen nem mutatnak fel rendszerszerűen szabályszerű megfeleléseket, nem tarthatók rokonnak.

4. A nyelvrokonság reflexiói az irodalomban

A tudományos viták nem hagyták hidegen a felvilágosodás és reformkor jeles képviselőit sem. A nemzetté válás és függetlenség eszméje szilárd azonosságtudat kimunkálását kívánta meg. Noha Sajnovics kutatásainak volt pozitív visszhangja is (Dugonics András karél témájú regénykísérletei, Révai Miklós), nagyrészt azonban a visszaautasítás lett osztályrésze (Bessenyei, Kazinczy, Kalmár György, Beregszászi Nagy, Horváth István stb.). Az irodalmi élet személyiségeit inkább vonzották a dicső elődök: szkíták, hunok, törökök.

Herder hatására felértékelődött a népköltészet jelentősége, a (népi) eposz szerepe a kis népek azonosságtudatában és nemzetté válásában. Vörösmarty eposza, Arany János hun trilógiája a 19. század termékei. Ugyanezek az eszmék motiválták a finnek (Kalevala) és az észteket (Kalevipoeg). Ennek a kornak az utórezgéseiként értékelhetjük a 20. századi finnugor eposzkreációkat (lapp, mordvin, komi-zürjén). Valódi népi epikus hőskölteményeket az osztjákoktól és a voguloktól jegyeztek föl a 19. század végén. A költők és írók tehát a hun legendák bűvöletében éltek. Művészszívük joga volt! Senki sem jutott eszébe elmarasztalni Arany Jánost vagy Ady Endrét azért, mert nem lettek a finnugor nyelvrokonság hívei... (Vö. Voigt 1997: 153.)

5. Nyelvészkedők és tévelygő nyelvészek

Török. A 19. század második felére a tudományos körökben Hunfalvy és Budenz hatására elfogadott lett a finnugor rokonság. A század végén lobbant fel a vita: hogy a magyar mégis a törökkel rokon? Az „ugor–török” háború a finnugorok győzelmével ért véget. Vámbéry Ármin fejet hajtott a finnugristák érvei előtt. A magyar–török szóegyezések nem a két nyelv rokonságából adódnak, hanem a honfoglalás előtti átvételek, tehát jövevényelemek.

A tudományos vita után is akadnak olyanok, akik inkább a török–magyar nyelvrokonságot vallják, nem törődve azzal, hogy a szóegyezések kétséget kizáróan átvétel következményei. Fő érvük a rovásírás. Tény, hogy Székelyföldön sokáig használtak régi, türk eredetű rovásjeleket. A rovásírás az eurázsiai sztyeppén széles körben el volt terjedve, de a szakemberek ennek 7–11 változatát különböztetik meg. Az írásmód közössége nem bizonyítéka a nyelvrokonságnak. Abból a tényből, hogy mind a franciák, mind a magyarok és finnek latin betűkkel írnak, még nem következik nyelvrokonság, legfeljebb az azonos, európai keresztény kultúrához tartozás állapítható meg belőle. Hasonló a helyzet a rovásírással is!

Altaji. Ma már tudománytörténeti kurióznak számít az ún. urál–altaji ősrókonság hipotézise (Castrén, Ramstedt). Ezt manapság elvetik, mert nem rekonstruálható az altaji alapnyelv (a török, mongol és mandzsu-tunguz kö-

zös őse). Az uráli és az altaji nyelvek egyezései elsősorban tipológiaiak. Ez pedig önmagában nem elegendő a nyelvcsalád összetartozásának bizonyítására. Ennek a 19. századi hipotézisnek vadhajtsa az uráli–koreai, s főként az uráli–japán nyelvrokonság.

Hun. A hun nép nyelvét nem ismerjük, nincsenek írott emlékei, csak néhány személynév ismeretes, így minden eddigi próbálkozás nyelvi hovatartozásuk megállapítására hiábavalónak bizonyult. A hun minden bizonnyal egyes nyelvű sztyeppei nép lehetett, s nem lehetetlen, hogy közöttük voltak magyar csoportok is. Ez azonban nem bizonyítható. Más kérdés, hogy a honfoglaló magyarságnak lehetett nem történeti tényeken alapuló hun származástudata (Berta Árpád szíves közlése).

Avar. Róluk már többet tudunk: altaji nyelven beszélő, Belső-Ázsiából származó népcsoport, amely nyugati irányú vándorlás után a Kr. u. 6. században elfoglalta Kelet- és Közép-Európa egy részét. Az egyik avar kagánnak Pannónia volt a központi területe. Az avarok – a hunokhoz hasonlóan – multinacionális és több nyelvű birodalmat alkottak, magukba olvasztva a helyi gepidákat és szlávokat is. Az ún. kettős honfoglalás hipotézisét nem mindenki fogadja el. Az viszont lehetséges, hogy avar nyelvű népcsoportok megélhették a honfoglalást is (Berta Árpád szíves közlése).

Sumer. Széles körben közkedvelt hipotézis a sumer–magyar rokonságé. A dilettáns „sumerológusok” arcátlanul kihasználják az ékírásnak azt a sajátosságát, hogy a különböző korok forrásainak olvasatát nem lehet mindig pontosan megadni, ezért – sokszor a források félreértésével, sőt szándékos félremagyarázásával – könnyen találnak a két nyelvben hasonló szavakat. Ezek között az „egyezések” között nem mutathatók ki hangmegfelelési tendenciák, a nyelvtani rendszer sem közös. Mindössze típusbeli egyezések észlelhetők az első két fő bizonyítási kritérium nélkül. Ugyanezt állapíthatjuk meg az egyiptomi hieroglifák „magyar olvasatairól” is.

Egyéb képtelen elképzelések. A kezdeti próbálkozások a héber, szanszkrit, görög, sőt a latin rokonítására – noha művelt, képzett emberek vállalkozásai voltak –, az összehasonlító módszer hiányában eleve kudarcra voltak ítélve. Alig van a világon olyan nyelv Amerikától Óceániáig, amelyet ne hoztak volna összefüggésbe a magyarral (indián nyelvek, ujjur stb.). Nyilvánvaló, hogy a paprikás csirke receptje, a szőlőlugasok kötözési módszerei vagy a háztetők dőlésszöge, esetleg a búbos kemence formája alapján a nyelvek összefüggése, rokonsága képtelen állítás. Képtelenség, hogy minden nyelv őse a magyar lenne (az Édenkertben is ezt beszélték), vagy hogy a magyarok világéletükben a Kárpát-medencében laktak volna (mindenki tőlük tanulta meg az artikulált beszédet). Hasonló agyrém az is, hogy a magyar

nyelvet a Marson tervezték, és az úrból juttatták el egy *mu* nevű szigetre, amely ma már nincs meg, mert elsüllyedt az óceánban. Így bukkan fel az ókori Atlantisz legendája a magyar nyelv eredetével kapcsolatban.

6. A finnugor nyelvrokonság ellenzői és ellenérzésük okai

Kik azok, akik leginkább kétségbe vonják a finnugor rokonságot? Mindezekelőtt azok, akik nem tudják vagy nem akarják tudomásul venni a két fogalom, a nyelvrokonság és a néprokonság közti alapvető különbséget; azok, akik nem látják be, hogy a nyelv (is) változik; továbbá azok, akik nem hiszik, hogy a nyelvészet is tanulandó szakma, így elhiszik magukról, hogy kompetensek a kérdésben azon az alapon, hogy tudnak egy vagy több nyelvet.

– Ilyenek a sok idegen nyelvet ismerők, álszakmai indítással (a madár szépen tud énekelni, de ettől még nem ornitológus);

– a külföldön, főleg a tengerentúl élő értelmiségi magyarok és hatásukra már a hazaiak is (mérnökök, orvosok, fizikusok), politikai indíttatással;

– a fantáziáló, álmodozó művészek (szobrászok, építészek, művészettörténészek), érzelmi indíttatással;

– a megélhetési politikusok, szenzációhajhászás céljából (vö. a finnugor elmélet Habsburg-propaganda vagy a Szovjetunióból jött be a szocialista brigádmozgalommal);

– és sajnos újabban már a fentiek ösztönzésére történelem, sőt magyar szakos tanárok is, és *horribile dictu* már képzett nyelvészek is!

A kétkedésnek vagy tagadásnak lehetnek emocionális okai, közrejátszhat politikai hovatarozás, feltűnési viselkedés, a szaknyelvészeti képzettség részleges vagy teljes hiánya, de sokaknál egyszerűen mások befolyása és/vagy saját korlátoltságuk játszik szerepet.

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a finnugor nyelvrokonság ellenreakciói azokban a korszakokban erősödtek és erősödnek föl, amikor a magyarság identitástudata meggyengül vagy válságba jut. Az erdélyi magyar értelmiség nyilvánvalóan a dáko-román hipotézis ellensúlyozására menekül a tagadásba és az irrealitásba. Erre a kérdésre történészek adhatnak választ.

7. Összefoglalás. Az immáron több mint kétszáz éve bizonyított finnugor rokonságot eddig ellenérvekkel nem cáfolták, tehát nem dőlt meg. A finnugor/uráli nyelvcsaládba sorolt nyelveken kívül egyetlen nyelvet sem sikerült a nyelvcsaláddal rokonítani. Ha sikerült volna bizonyítani a sumérról, japánról, törökről vagy etruszokról, hogy megfelelnek a nyelvrokonság kritériumainak, akkor a fenti nyelvek nem szigetnyelvek, hanem ténylegesen rokon nyelveink lennének.

Nem érv, hogy a hírek szerint állítólag mind a japán, mind a török iskolai tananyagban a magyart nyelvrokonnak tartják. Evidens, hogy ha valamelyik állítás igaz is lenne, a másik mindenképpen hamis. És fordítva!

A nyelvrokonság ténye tehát összességében bizonyított. Viták természetesen számos részletkérdésben vannak a szakemberek között. Ilyenek például az alapnyelv egységének kérdése, rekonstrukciójának részletei, az őshaza helyének meghatározása, a vándorlások irányai és kronológiája. Ezekre a vitás kérdésekre lassan-lassan fény derülhetne, ha lényeges új adatok bukkannának fel. Régészeti leletek kerülhetnek napvilágra. Érdekes adalékokkal szolgálhatnak a humán- és populációgenetikai kutatások is. Sok érdekes részletkérdésre világíthatnak rá a tipológiai, az általános nyelvészeti és a nyelvi kontaktusokra irányuló vizsgálatok.

Vitát váltott ki az ún. családfa-modell is. Véleményünk szerint nem áll szöges ellentétben egymással a fa és a hullám modell, mert a két modell az uráli nyelvek sematikus ábrázolásának két különböző dimenziója: a fa (bokor/fésű) modell oldalnézetben, míg a hullám modell felülnézetben mutatja be az összefüggéseket. A fa modell a diakrón, a hullám modell inkább a szinkrón, areális összefüggéseket mutatja be szemléletesebben. A fa lehet sudár törzsű lombos fa, de lehet a debreceni ördögcérna (liciumfa) módjára összekuszálódó bokorféle. A hullámok is összekuszálódhatnak gombolyaggá.

Ami a preuráli kérdéseket illeti, ezeket a fa gyökérzetéhez hasonlíthatnánk. Nyelvcsaládfánk ágain gubbasztva – és várva, hogy mikor dől ki – úgy-ahogy még kirajzolódnak a törzs körvonalai, a gyökerek beláthatatlan szövevénye azonban kifürkészhetetlen. Az erre vonatkozó elképzelések minden másnál hipotetikusabbak, a gyökerek összefüggéseit csak spekulatív úton lehet vázolni, ám bizonyításuk és cáfolatuk szinte lehetetlen.

Mindennek ellenére a finnugor nyelvrokonság nem hit, nem szimpátia kérdése, és nem is politikai rendszer függvénye, hanem tudományosan bizonyított tény, amelyet bizonyítása után nem is kíséreltek meg tudományos ellenérvekkel cáfolni. Engel Pál ezért fogalmazott így: „A tudomány ott végződik, ahol a magyar nyelv finnugor eredetét elkezdik kétségbe vonni. Ami ezen túl van, az a szellemi és a politikai alvilág” (idézi Nagy Károly 2003: 22).

A magyar nyelvnek, és ezzel együtt a magyar népnek az őstörténete nem keverhető össze tehát az uráli/finnugor vagy az ugor nyelvek és népek őstörténetével. Egy nép őstörténetének fontos és stabil része (de nem egésze) nyelvének története. A nyelv történetén kívül tehát az őstörténeti kutatásoknak figyelembe kell venniük a nép anyagi és szellemi kultúrájának kialakulását is, más szóval az egész szociális vagy szociokulturális szférát kell kutatni.

A finnugor eredetű magyar nyelv folyamatos megőrződését két és fél ezer éven át az tette lehetővé, hogy „az eredeti magyar etnikum mindig alapvetően töretlen folytonosságban élt, és ezt a nyelvet mindig számottevő mennyiségű, alapjaiban önálló történeti: gazdasági, kulturális, társadalmi létű népi tömegek vitték tovább” (Benkő 1997: 167). A magyar nyelv története azt tanúsítja, hogy a magyarságnak a zöme hosszú, önálló őstörténete folyamán sohasem jutott nyelvi katasztrófába. Nincs reális alapja a magyar–török két-nyelvűség teóriájának (uo.). Noha személy- és törzsneveink török eredetűek, ebből nem lehet következtetni az Árpád-nemzetség etnikai származására, ez csupán a felső rétegben érvényesülő részleges török személynévi divathatást jelez (Benkő 1997: 169). Egy népnévből nem következik egyértelműen nyelvi hovatartozása! (Vö. mordvin, orosz, számi, ujgur stb.) A honfoglaló magyarság nyelvének Kárpát-medencei nyelvi szubsztrátuma a szlávon kívül számottevő jelleggel nemigen rajzolódik ki (Benkő 1997: 172). Az a finnugor nyelvi forrás, amely a különváláskor és a vándorlások kezdetén néhány cseppel megindult, az idők folyamán szépen patakká, majd folyóvá duzzadt, mígnem jelenlegi helyét elérve hatalmas tóvá szélesedett: jelenleg Európa 15. legnagyobb nyelve. Ennek a folyamtnak a forrásig való visszakövetése a magyar nép egy részének biztos történelmét jelenti. Futása közben e folyóba számos patak és folyó torkollott, az idegen hatások azonban a szókincset kivéve más tekintetben, pl. a nyelvtani szerkesztés tekintetében alapvetően nem változtatták meg nyelvünket.

Bár a visszapillantó tükör torz és kusza képet mutat, nem kell megijednünk attól, hogy a teljes valóság talán sohasem ismerhető meg tisztán. Optimistán kell előre tekintenünk, mert nincs szégyellnivalónk. „Halszagú” finnugor rokonaink egy része (finnek, lappok) már több mint egy évtizede tagja az EU-nak, az észtek pedig velünk együtt léptek be. Nem kell tehát attól félnünk, hogy „szerényebb” keleti származásunk miatt leszünk az Unióban másodrangú állampolgárok. Nem a múltunk meghamisításával vagy megmásításával kell megszépítenünk származásunkat. Nem érdemes önazonossági tudatunkat mesevilágba andalítani. Nem szabad elfelejtenünk, hogy finnugor nyelvünk két és félezer éve átsegítette őseinket a vándorlások rögzös útjain, és talán ez az egyetlen és legősibb örökségünk, amely híven mutatja, kik voltunk, kikkel találkoztunk az úton, mit tanultunk az idegenektől. Inkább csodálkozzunk azon, hogy anyanyelvünk fennmaradt a Kárpát-medencében is, nyilván azért, mert életképes, használható kommunikációs eszköznek bizonyult minden időben, és mindig képes volt megújulva felnőni feladataihoz. A mostoha történelmi körülmények között is megmaradhattunk magyar anyanyelvűnek, és nem jutottunk az egyesek által irigyelt „dicsőbb” népek sorsá-

ra, akik korábban ugyanitt szinte nyomtalanul elenyésztek. Magyar nyelvünk fennmaradása nélkül ma már talán azt sem tudnák Európa népei, ki is volt és hogyan is nevezte magát a nyugati forrásokban fel-felbukkanó és a hunokkal azonosított *hungarus* nép (vö. Keresztes 2003: 122–124).

Mennél távolabb megyünk vissza a múltba, annál több megoldatlan vagy megoldhatatlan kérdésbe ütközünk. Paradox dolog, hogy mennél kevesebb adat áll rendelkezésünkre, annál bátrabb megállapításokat tehetünk. A jelenkor történelmének is számos vitatott kérdése van, noha korunknak csaknem minden pillanata valamilyen formában (jegyzőkönyvek, dokumentumok, magnó-, újabban videoszalagok stb.) dokumentálva van. A közeljövő feladata lesz a régmúlt hagyatékát előítéletek nélkül ismét részekre bontani, elemezni, értékelni, átértékelni, s ennek alapján komplex módon, ismét több tudományág összehangolt tevékenységével új szintézist teremteni.

Le kell szögeznünk, hogy a nyelvrokonság nem egyenlő a nép rokonságával. (A magyarságot vándorlása során és a Kárpát-medencében is számos idegen hatás érte. A cigány lakosság jelenleg már finnugor nyelven beszél, és ha a népességszaporulat trendje így folytatódik, a nyelvcseré révén a cigány lakosság fogja tovább örökíteni a magyar nyelvet.) A nyelv tudatforma és szociális jelenség: a gondolkodás és a gondolatközlés eszköze, tehát logikai és kommunikatív funkciót lát el. A nyelv az emberi nem univerzális tulajdonsága. Minden egészséges gyermek el tudja sajátítani azt a nyelvet (vagy azokat a nyelveket), amely szociális környezetében maradéktalanul ellátja alapvető funkcióit. A nyelvi környezettől függ tehát, hogy melyik nyelvet sajátítja el. A nyelvben természetesen tükröződnek az anyagi kultúra tárgyai és a szellemi kultúra jelenségei. Az irány: a nyelvből lehet visszakövetkeztetni a kultúra jelenségeire és változásaira, az anyagi és szellemi kultúra tehát vizsgálható a nyelvre. Fordítva nem: a régészeti leletek például nem vallanak nyelvi hovatartozásról. A génekből sem lehet következtetni a nyelvre; a gének csak a nyelvelsajátítás univerzális képességét biztosítják, s legfeljebb azt, hogy az egyén nyelvzsenni lesz avagy nehezen boldogul a kifejezésekkel. Ugyanígy nincs összhangban egy személynek vagy népnek a neve a nyelvvel. Egy Wagner nevű magyar ember talán egy szót sem tud németül, és egy Kovács nevű ember etnikai és nyelvi hovatartozására sem lehet egyértelműen következtetni. És nem tud magyarul a Nepálban élő magyar csoport sem!

Irodalom

- Benkő Loránd 1997: A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik. In: Kovács László és Veszprémy László (szerk.), *Honfoglalás és nyelvészet*. Balassi Kiadó, Budapest. 163–176.
- Fodor István (főszerk.) 2000: *A világ nyelvei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fogelberg, Paul (szerk.) 1999: *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksien mukaan*. Suomen tiedeseura, Helsinki.
- Grünthal, Riho (szerk.) 2002: *Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan. Tietolipas 180. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki.
- Hajdú Péter–Domokos Péter 1978: *Uráli nyelvrokonaink*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hegedűs József 2003: *Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Honti László 2000: Az uráli/finnugor „ősnyelv”-ről. Hipotézisek és téveszmék az uráli nyelvtudományban. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. Budapest.
- Janhunen, Juha 1991: Reconstructing Pre-Proto-Uralic typology spanning the millennia of linguistic evolution. CUFU–9/I. Tartu. 59–76.
- Keresztes László 2001: Comments on the plenary presentation „Reconstructing Pre-Proto-Uralic typology spanning the millennia of linguistic evolution” by Juha Janhunen. CUFU–9/VI. Dissertationes sectionum: Linguistica III. (Red. T. Seilenthal). Tartu. 448–451.
- Keresztes László 2001a: Wo sind die ungarische Verwandten geblieben? (Ism.: Paul Fogelberg [toim.]: Pohjan poluilla.) *Finnisch-ugrische Forschungen* 56: 448–456.
- Keresztes László 2003: A magyar nyelv eredetkérdései. (Eredmények és kihívások a finnugrisztikában.) *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 107–126.
- Nagy Károly 2003: *Őshazakeresőink nyomában*. Magyar Könyvklub.
- Pusztay János 1977: *Az „ugor–török háború” után*. Magvető, Budapest.
- Rédei Károly 2003: *Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája*. Magyar őstörténeti könyvtár 18. Balassi Kiadó, Budapest.
- Róna-Tas András 1978: *A nyelvrokonság*. Gondolat, Budapest.
- Voigt Vilmos 1997: *Irodalom és nép Északon. A balti finn népek folklórja mint az európai folklór része*. Universitas Kiadó, Budapest.

***A cikk társzerzője Csúcs Sándor. Megjelent:
Nemzet, nyelv, identitás II. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság,
Debrecen–Budapest, 2007. 151–160.***

A szerkesztő utószava

Kedves Laci!

Azt, hogy nyelvész lettem, Neked köszönhetem. Több mint két és fél évtizeddel ezelőtt, 1985-ben Te tanítottad nekünk a finn nyelvet. Sokan keserves nyűgnek tartották az ezzel a nehéz nyelvvel való ismerkedést, engem viszont lenyűgözött a rokon nyelv szerkezete, az agglutináló szerkezet szigorú logikája – egy szigorúan logikus tanár előadásában. Ott már eldőlt a sorsom, „elvesztem”, persze, azt nem sejthettem, a következő negyedszázad alatt mennyire össze fog fonódni az életutunk.

Az első nagy megmérettetés a finnugor kongresszus volt, ahol a „segéd” lehettem, majd doktori disszertációm témavezetőjeként felügyelted tudományos pályafutásom első lépéseit (s felügyeled azóta is), s lektori éveim alatt is rendszeres megjelenést Jyväskyläben. Már ott is több kötetet szerkesztettünk, több konferenciát szerveztünk együtt. Te már akkor jól ismerted Tuomo Lahdelmát, s én is csatlakozhattam baráti társaságokhoz. S persze, nem lenne teljes a kép a felejthetetlen halvacsorák nélkül!

Te Oslóból, én Jyväskyläből hazatérve ismét belerázódtunk a közös tanszéki munkába. Együttműködésünknek ezt az időszakát a Nyári Egyetemen „elkövetett” könyvkiadási tevékenység

fémjelzi: az ebben a kötetben mások által is gyakran dicsért *Unkarin kieli* c. műből kinőtt *Gyakorlati magyar nyelvtan* végül „hét nyelven” beszélt, hiszen a korábbi finn mellett sikerült kiadnunk magyarul, angolul, németül, olaszul, franciául, észtül és végül japánul is. A Jyväskyläben szövődött barátságok szakmai szinten is jól működtek, hiszen e kötetek fordításában az „Élő Klasszikusok” közül Tõnu Seilenthal és Danilo Gheno is részt vett.

Az ezredforduló előtt-után sok jó, szorgalmas hallgatónk volt, öröm volt őket tanítani. Mai szemmel már hihetetlen, hogy 2002-ben több mint húsz diákot vehettünk fel finn szakra! A kétezres évek bürokratikus küzdelmeibe, a leépítések elleni harcba azonban végül belefáradtál. A tantervek gyártásában, az értelmetlen s végeláthatlan „reformokban” te már nem akartál részt venni (nekem még nincs választási lehetőségem), így nyugdíjba vonultál, ami persze, szerencsére csak névleges. Szinte minden nap bejössz a tanszékre, aktívan részt veszel az intézet életében, s örülök annak is, hogy visszatértél a katedrára: a mesterszakos mondatlan óra mellett most már a PhD-s vogul órát is a te nyakadba varrtam.

A szakmai együttműködésünk, úgy érzem, töretlen. Közös könyvszerkesztéseink száma elérheti a két tucatot, egymás cikkeinek, könyveinek lektorálása pedig szinte kötelező – ámde kellemes – feladat. (Azért, ha végre lecserélnéd a „lábbal hajtós” gépedet, nem szenvednék annyit a finnugor karakterek konvertálásával!)

Tanszékünk életének egyik biztos pontja Síkfőkút, ahova a néhány éve lecserélt piros járgányod szinte már magától is odatalált. Az előadások utáni foci (az egyes számú mezben és a taplósapkában K. L.), székelykáposzta és paprikás krumpli, pingpong és trivial – szerencsére a mai napig élő tevékenység. Eszedbe se jusson egyszer is nem jönni!

Sok mindenről kellene, lehetne még szólnom. A szoros szakmai kapcsolat mellett a „nagy hidegre való tekintettel szervezett, szigorúan szakmai” összejövetelek, a családi vacsorák, a számos pesti út (melynek megpróbáltatásait a Mongolban igyekszünk enyhíteni), a közös jyväs kyläi utak (a kötelező halakkal), a kisvárdai „szál” – úgy érzem, ez mind-mind egy életre szólóan, eltéphetetlenül összeköt minket.

Befejezésül azt kérem Tőled: légy egészséges és továbbra is járjál be minden nap a tanszékre, dolgozz továbbra is sokat és töltsd az időd jelentős részét a társaságunkban. S kívánom, hogy Babával együtt még sok évtizedet töltsetek együtt derűben, békességben!

Sanyi